

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

TOPLUMSAL

Tarih

289

OCAK
2018

93'ler Manifestosu
ve Entelektüellerin
Savaşı: "Savaş İçin
Akademisyenler"
Sinan Yıldırım

Teodor Kasap, Kâtip Salih
ve Ahmed Midhat:

Nev-Îcâd Karagöz'ün Doğuşu

Ahmet Akşit, 19. yüzyılda Kâtip
Salih'in Karagöz sahnesine taşıdığı
yenilikleri anlatıyor. Sayfa 44

Ekim Devrimi,
Lenin ve
Aydınlık'ta
(1921-1925)

Marksist Kadınlar
Zafer Toprak

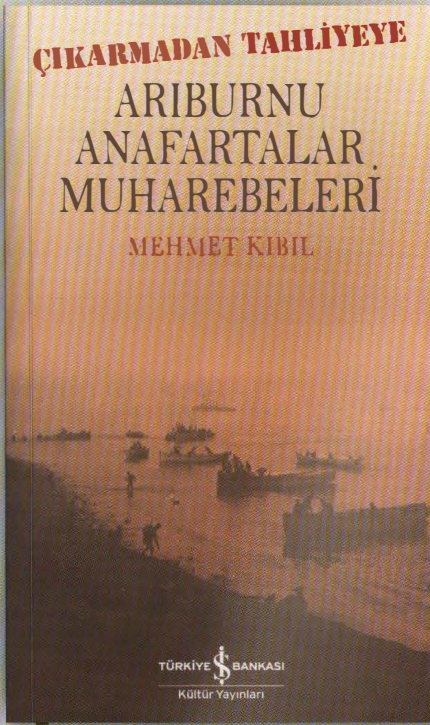
Muhaşazakârlar
İçin Masallar

Binbir Gece
Masalları Nasıl
Çevrilme(me)li?

Murat R. Şiviloğlu

ÇANAKKALE SAVAŞI DİZİSİ'NİN 20. KİTABI: ARIBURNU ANAFARTALAR MUHAREBELERİ

Arıburnu Anafartalar Muharebeleri
Mehmet Kibil
460 sayfa, 26 TL

İtilaf kuvvetleri Çanakkale Boğazı'na hakim tepeleri ele geçirmek için aslında işlevsel bir çıkarma planı yapmıştı. Hele de Osmanlı üst komutası Gelibolu Yarımadası'nın çıkarmaya uygun kıyılarını savunmasız bırakmışken... Ancak başta Mustafa Kemal olmak üzere inisiyatif sahibi subaylarının ardında canla başla savaşan Türk askeri Arıburnu'nda bu planı boşa çıkaracaktı. Anafartalar'daki muharebelerde de aynı akıbete uğrayan işgal ordusu bu kez işlevsel bir tahliye planı yapacak ve harp tarihinin en başarılı çekilme harekâtlarından birini uygulayarak müdafilere sezdirmeden gitmeyi başaracaktı.

Bu kitap, bazısı Türkiye'de ilk kez yayınlanan çok sayıda harita ve kroki eşliğinde karşılıklı iki tarafın planlarını da değerlendirerek çıkarma aşamasından tahliye aşamasına kadar Arıburnu-Anafartalar Muharebelerini tüm ayrıntısıyla adım adım inceliyor. Ayrıca Mustafa Kemal'in ve 57. Alay'ın 25 Nisan sabahı çıkarma bölgesine hangi yollardan yaklaştıklarını detaylı biçimde ortaya koyarak bu konuda süren tartışmaya son vermeyi hedefliyor.

Kitaplarımız: İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Mıncı, Tel: (0212) 511 13 37 Caddeler, Tel: (0216) 386 65 62 Beşiktaş, Tel: (0212) 258 77 43 Bakırköy, Tel: (0212) 571 2032 Nişantaşı, Tel: (0212) 234 80 71 Taksim, Tel: (0212) 238 08 37 Ankara - Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66 Tunalı Hilmi, Tel: (0312) 324 10 73 • İzmir - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 Diyarbakır - Orta, Tel: (0412) 228 42 16 • Eskişehir - Tepebaşı, Tel: (0222) 220 49 13 • Konya - Selçuklu, Tel: (0332) 351 16 07 Kayseri - Melikgazi, Tel: (0352) 222 56 92 • Manisa, Tel: (0236) 231 69 24 • Mersin, Tel: (0324) 238 18 14 Samsun - Çiftlik, Tel: (0362) 233 38 30 • Trabzon Merkez, Tel: (0462) 326 98 39

Kurucusu olduğumuz İş Bankası Kültür Yayınları yeni kitaplarla büyüme devam ediyor.

TÜRKİYE BANKASI
Türkiye'nin Bankası

Ankara Bahçelievler
kitabevimiz açıldı.
Yukarı Bahçelievler Mah. Akşakal
Cad. No: 15 Çankaya / Ankara
Tel: (0312) 222 63 38

ALFA

MİMARLIKTAN TARİHE, EDEBİYATTAN ARAŞTIRMAYA

HEPSİ CİLTLİ

MERHABA,

Bu yıl da öncelikli dileğimiz, gelenin gideni aratmaması; daha güzel dilekler ardi sıra girecektir çerçevenin içine. Yeni yılın yeni sayısında okurlarımıza bir armağan vermek istedik. Bunu bizim için mümkün kılan isim, değerli yayın kurulu üyemiz Irvin Cemil Schick. Dergiyle birlikte elinize geçen albüm, 1930'lu yıllarda İstanbul'da Robert College Mühendislik Fakültesi'nde hocalık yapmış olan Edward S. Sheiry'ye (1900-1980) ait. Sheiry'nin ölümünün ardından, önce sahaf Nicholas T. Smith'e ulaşmış, ardından Rezan Benatar'ın kütüphanesinde yerini almış. Irvin Cemil Schick'in önerisi ve desteği, Rezan Benatar'ın izniyle bir tipkibasım hazırlamak da bize kismet oldu. Emeği geçen herkese tekrar çok teşekkürler.

Albümün sayfalarında İstanbul sokaklarından çeşitli seyyar satıcıların fotoğrafları yer alıyor; fotoğrafların yanlarında da, mallarını satmak için kendilerini çıkardıkları seslerin notaları. Arka kapak içindeki kare kod aracılığıyla bu sesleri dinlemeniz hatta izlemeniz mümkün olacak. Ben fotoğraflara bakar bakmaz çocukluğuma gittim; sokakta oynadığım 4-5 yaşlarıma, yani bundan 37-38 yıl öncesine. Omuzları taşıdığı ağırlıktan cökmiş yorgun bu fotoğraflardakinden yaşlıcaydı; gevrek sesli sütcü, sepeti dolu limoncu, beline doladığı süpürgeleri etek gibi görünen süpürgeci, etrafa kıvılcımlar satan bileyci de bana çok tanıdık. Bütün çocuklar satıcıların etrafını sarıp meraklı gözlerle bakar, bazen anne babamızın ya da komşularımızın siparişlerini almak için sıraya girerdik. Mahalleden ya da gittiğim semt ilkokulundan sevgili arkadaşlarımızın yüzleri gözümün önünde: Natali, İsteban, Sevan, Albert, Jaklin, Janet, Alin... Aynı şekilde, komşularımız Nadya Tantik, Haçik Amca veya bodrum katındaki evinin penceresine kollarını yaslayıp gün boyu çocukları izleyen, koşturmaktan susadığımızı gözümüzden anlayıp hazır ettiği koca bir sürahi suyu bize paylaştıran, adını hiç bilmediğim "Yaya". Şanslıydım, Kurtuluş'tan Dolapdere'ye inen bir sokakta büyüdüm; namaz niyazındaki annemin "ahretliği" Kürt-Alevi komşusuydu, benim iyi arkadaşlarım Türk, Kürt, Ermeni, Rum, Çingene ya da Yahudi. Tek tip olanı kabul edemeyişimde her birinin payı büyük. Umuyorum bu güzel albüm sizleri de güzel anılara götürür.

Şubat ayında görüşmek üzere...

Nihal Boztekin

**04 L'ILLUSTRATION'DAN
SEÇMELER
24 ŞUBAT 1912
İTALYA-OSMANLI
SAVAŞI**

Hazırlayan: Edhem Eldem

**06 OSMANLI BASININDA
YÜZ YIL ÖNCE
BU AY**

Hazırlayan: Emel Seyhan

**10 GÖZDEN KAÇANLAR
ARKADİUS
SÜTUNU'NUN
ARDINDAN**

Hakan Taştan

**16 DİJİTAL ARŞİVLER-
KÜTÜPHANELER
KATAR DİJİTAL
KÜTÜPHANESİ**

Emine Şahin

**28 VLADİMİR İLYİÇ ULYANOF
(LENİN) VE TÜRKİYE-II
EKİM DEVRİMİ,
LENİN VE
AYDINLIK'TA
(1921-1925)
MARKSİST
KADINLAR**

Zafer Toprak

**38 SOFYA'DA MEDFUN BİR
OSMANLI SULTANI
V. MURAD'IN KIZI
FATMA SULTAN**

Cengiz Yolcu

**44 TEODOR KASAP,
KÂTİP SALİH VE
AHMED MİDHAT
NEV-İCÂD
KARAGÖZ'ÜN
DOĞUŞU**

Ahmet Akşit

**58 MUHAFAZAKÂRLAR
İÇİN MASALLAR:
BİNBİR GECE
MASALLARI HASIL
ÇEVİRİLMİ(ME)Lİ?**

Murat R. Şiviloğlu

**68 YÖN DERGİSİ
1964 RUM
TEHCİRİNİ
NASIL GÖRDÜ?**

Emre Can Dağlioğlu

**74 93'LER MANİFESTOSU
VE ENTELEKTÜELLERİN
SAVAŞI
"SAVAŞ İÇİN
AKADEMİSYENLER"**

Sinan Yıldırım

**84 ANADOLU
YAHUDİLERİ-
EGE'DE YAHUDİ
İZLERİ**

Robert Schild

**88 RESİMDE KILIK KIYAFET
ERKEK BACAĞINI
GİYDİRMEK:
ÇORAP**

Zerrin İren Boynudelik

Emine Önel Kurt

Çağla Ormanlar Ok

Kapak: Çelebi tasviri, Yıkılan Perdeyi
Eyledin Vıran, Yapı Kredi Karagöz
Koleksiyonu (İstanbul, 2004), s. 313.

38

SOFYA'DA MEDFUN BİR OSMANLI SULTANI: V. MURAD'IN KIZI FATMA SULTAN

Cengiz Yolcu, Sofya'da hayatını kaybeden V. Murad'ın kızı Fatma Sultan'ın ölüm tarihinin bilinenden aslında iki yıl öncesine çekilebileceğini görsel ve basılı malzemeye kanıtıyor.

68

YÖN DERGİSİ 1964 RUM TEHCİRİNİ NASIL GÖRDÜ?

Emre Can Dağlıoğlu, Yön dergisinin önde gelen yazarları Doğan Avcıoğlu ve İlhan Selçuk'un yazılarında Rum tehcirine karşı siyasi konumlanmayı ve genel olarak sol siyasetin bu konudaki çizgisini aktarıyor.

84

ANADOLU YAHUDİLERİ-EGE'DE YAHUDİ İZLERİ

Robert Schild, Siren Bora'nın Ege Yahudilerinin 2600 yıllık tarihini incelediği, Gözlem Yayınevi'nden çıkan Anadolu Yahudileri-Ege'de Yahudi İzleri başlıklı kitabını inceliyor.

88

ERKEK BACAĞINI GİYDİRMEK: ÇORAP

Zerrin İren Boynudelik, Emine Önel Kurt ve Çağla Ormanlar Ok, Avrupa Resminde Kılık Kıyafet konusunda bu kez erkek giyiminde bildiğimiz tarzda ki pantolonlara gelene dek bacak giysisinin hangi aşamalardan geçtiğine bakıyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 289, Ocak 2018

TARİH VAKFI
ADINA SAHİBİ
Bülent Bilmez

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen
Sokak No: 10
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Aklın, Adil Bakıyay, Murat Belge, Fatmagül Berkay, Bülent Bilmez, Aydın Çelik, Doğan Çetinkaya, Gökhan Çetinsaya, Esra Danacıoğlu, Ömer Durmaz, Selçuk Dursun, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Firat Gülü, Nurgün Gürboga, Murat Güvenc, Mehmet Hacısalihoğlu, Murat Koraltürk, Burcu Kurt, Elçin Macar, Ayşe Özil, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Meltem Toksoz, Zafar Toprak, Mete Tunçay.

Omer Turan, Ateş Uslu, Muran Yıldırım

S. YAZIŞLARI MÜDÜRÜ
VE YAYIN YÖNETMENİ
Nihal Bortekin

YAYIN YÖNETMENİ
YARDIMCISI
Püren Mutluluk Meral

TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK, SAYFA TASARIM/
UYGULAMA
Hilal Rakıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 35 35 (Dahili 11)
nboztekiz@tarihvakfi.org.tr

BASKI
GD Ofset Matbaacılık
ve Tic. San. A.Ş.
Atatürk Bulvarı Deposte
İş Merkezi A5 Blok 4 Kat
No: 407 İkitelli 058 -
Başakşehir - İstanbul
Tel : 0212 671 91 00

BASKI TARİHİ
Aralık 2017

DAĞITIM
Dünya Süper Veb. Ofset A.Ş.
100. Yıl Mah. Huseyin

Karaaslan Cad. 34204
Bağcılar - İstanbul
(0212) 440 24 24

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 34 00 (fax)

YAYINCI SERTİFİKA
NUMARASI
12102

MATBAASERTİFİKA
NUMARASI
32211

BİR YILLIK
ABONE BEDELİ
Yurtiçi 130,00 TL
ABD 170 \$

Avrupa ülkeleri 150 €
Kıbrıs 260 TL

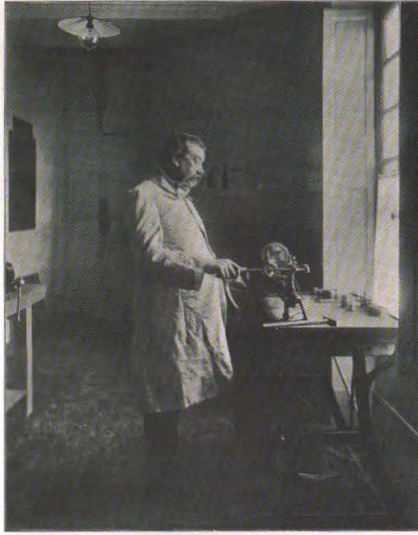
© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izni alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur

24 ŞUBAT 1912

İTALYA-OSMANLI SAVAŞI

İyi Sosyalizm.
İvry'nin
milletvekilli
ve belediye
başkanı Bay
Jules Coutant,
yeni kurmuş
olduğu meslek
okulunda.

LE BON SOCIALISME
L'Illustration - Samedi 24 Février 1912
Paris et le Monde - 10 Francs
SABED 24 FEVRIER 1912
100 francs - 100 francs

LE BON SOCIALISME
M. Jules Coutant, député socialiste d'Ivry, à l'Ecole d'apprentissage qu'il a fondée.
D'après une photo de l'agence.

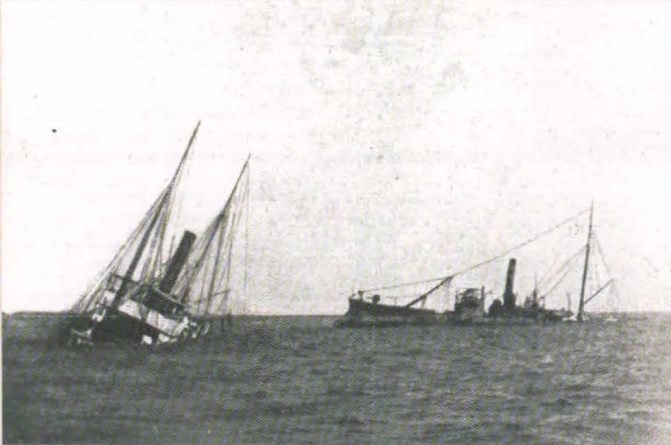
Kunfunda
açıklarında:
İtalyan gemileri
tarafından
batırılan Türk
gambotları.

L'illustration dergisinin 12 Şubat
1912 tarihli ve 3600 numaralı sayısını

dergimizin Ağustos sayısında ele
almış, içeride yer alan "İstanbul'da

tesettür şıklığı" konulu büyük
bir resmi tanıtmıştık. Bu defa
ise aynı sayıda yer alan İtalya-
Osmanlı savaşıyla ilgili bir yazıyla
ekindeki görüntüleri ele alacağız.
Bunu yapmadan önce, derginin
bu sayısının kapağında yer alan
fotoğrafı hatırlatalım. Kapakta,
işçi önlüğü giymiş, torna başında
poz vermiş Sosyalist milletvekili
ve İvry belediye başkanı Jules
Coutant yer almaktaydı. 1854'te
dünyaya gelen Coutant, gençliğinde
İvry'de tornacı olarak çalışmış,
Devrimci Sosyalist İşçi Partisi'ne
kaydolmuş, 1893'te de milletvekili
olarak meclise girmeyi başarmıştı.
Ardı ardına tekrar seçilerek seçim
bölgesinde çok büyük destek
kazanmış, 1913'te ise hayata veda
etmişti. Buradaki fotoğrafta
Coutant'ın işçi geçmişi ve açtığı
meslek okulu gibi işçi sınıfı için
gerçekleştirdiği somut kazanımlar
vurgulanarak, yaptıkları "iyi
sosyalizm" olarak nitelenmektedir.

İtalya-Osmanlı savaşıyla ilgili yazı
ve resimler ise, bir taraftan
Akdeniz'de Fransız ve İtalyan
donanmalarının arasında giderek
artan gerginliği, diğer taraftan
Trablusgarp savaşının Osmanlı
topraklarını bambaşka bir
köşesine, Kizildeniz'e taşınmasıyla
ilgiliydi. Fransa ile İtalya arasındaki
bu gerginliğin bir yansıması,
derginin İtalya-Osmanlı savaşıyla
Osmanlı tarafına daha fazla
sempatiyle bakmasıdır. İtalyan
ablukasının zararlı bir girişim olarak
tanımlanması, İtalyan donanmasının
karşısında direndikten sonra
batırılan birkaç Osmanlı gemisinin
bu hareketinin "cesur" olarak
nitelenmesi, Hudeyde konasına
görüşme için gelen İtalyan subay
ve denizcilerine Osmanlı askerleri
tarafından gösterilen nezaket ve
misafirperverlik bu sempatinin en
bariz örnekleridir.

İTALYA-TÜRKİYE SAVAŞI

TUNUS SULARINDA
BİR FRANSIZ FİLOSU

Bütün Tunus'ta sahil boyunca İtalyan deniz polisinin baskılarından dolayı duyulan heyecan sonrasında Fransız hükümeti, hem sahildeki yerli ahaliyi teskin etmek hem de kaçakçılığı daha yakından kontrol edebilmek için Tunus sularına küçük savaş gemilerini sevk etmeye karar verdi. Böylece 13 Şubat sabahı Gabes limanının açıklarına *Henri IV* isimli sahil koruma gemisi varmış, öğleden sonra ise *Papin* ve *Calypso* denizaltıları ona katılmıştır. Bundan on gün kadar önce İtalyan torpido botlarının onları çok yakından kovalaması üzerine korkuya kapılıp limana dönen zavallı yerli tekneleri görüp bir daha limandan çıkmaya korkan balıkçılar, bayrağımızı taşıyan gemileri neşeyle karşıladılar ve limana koşan Arap nüfus benzer bir heyecan gösterdi. Zaten o gece üç gemimiz demir alıp güneye doğru yollarına devam etti.

KIZILDENİZ'DE İTALYAN
HAREKÂTI

Şimdilik Ege Denizi'nde Türklere karşı herhangi bir harekâta bulunmamak zorunda kalan İtalyan donanması, yeni yılın başından beri Kızıldeniz'deki faaliyetini artırdı. 7 Ocak günü *Piemonte*, *Garibaldi* ve *Artigliere* adındaki gemiler, sığınmaya niyetlendikleri Kurfunda önlerinde, yedi Türk gambotuyla

bir silahlı yatı kovaladılar. Cesur bir direnişten sonra gambotların hepsi İtalyan gemilerinin çok daha kuvvetli ateş gücü karşısında yakılıp imha edildi. *Fauvette* isimli yat ise ele geçirildi.

Birkaç gün sonra İtalyan hükümeti harekâtını genişletmek için Hudeyde'nin kuzeyindeki Res Isa'dan güneyde Res Gulayfak'a kadar Kızıldeniz'in Osmanlı sahillerini ablukaya aldığını ilan etti. Bu karar 25 Ocak günü *Piemonte* gemisinin bir subayı tarafından Hudeyde mutasarrıfına bildirildi ve bu sayfadaki fotoğraflarımızdan biri, müzakere için mutasarrıfın konağına alınan subaylarıyla birlikte gelmiş olan İtalyan denizcilerinin Türk karakolundaki askerler tarafından ne bü-

yük bir nezaketle karşılanıp onlara kahve ve sigara ikram edildiğini göstermektedir. İtalyan hükümetinin Eritre'nin karşı yakasındaki San'a bölgesinde toplanmış Türk kuvvetlerinin büyüklüğüne dayandığı bu abluka, ablukaya alınmış noktadaki tarafsız gemilerin çıkmasına imkân verebilmek için bildirildikten beş gün sonra, yani 30 Ocak günü öğle saatinde etkili olmaya başlayacaktı.

Başından beri bu ablukanın ve eşlik eden bombardımanın neden olduğu fazla sansasyonel haberlerin yankıları hâlâ devam etmektedir. Depo ve şantiyeleri Hudeyde yakınlarında bulunan Yemen demiryolu şirketine Fransızların önemli çıkarları vardır. O tarihte bu şirketin malzemesinin bombalanıp tamamen imha olduğuna dair çıkan ve Allahtan yanlış olduğu anlaşılan haber, tam da Akdeniz'deki Fransız-İtalyan sürtüşmelerinin ertesinde Fransız kamuoyunda ve siyaset çevrelerinde büyük bir infial yarattı ve Türk ve İtalyan taraflarından yayımlanan resmi yayınlamalar konunun Meclis'e taşınmasına ramak kala ulaşılmış oldu.

Ne var ki Kızıldeniz'deki ticaret ve gemiciliğin neredeyse tamamen durmasına neden olan bu abluka, tarafsız devletlerin durumunu büyük ölçüde zorlaştırmaktadır.

Gades açıklarında bir Fransız filosu: Ufukta *Henri IV* sahil koruma gemisi; mendireğe yakın ise (solda) *Calypso* ve (sağda) *Papin* denizaltıları; ortada, *Henri IV*'ün kurmaylarını karaya taşımış olan bir tekne.

Fotoğraf: Genet.

Hudeyde'de mutasarrıf konağının önünde: Türk kahvesi içerek İtalyan subayın çıkışını bekleyen *Piemonte*'nin denizcileri.

Son Haberler

1 OCAK 1918

SABAH

Brest Litovsk, 28 Kânunuevvel—
Düvel-i Müttefike ve Rus
murahhasları arasında bu sabah akd
olunan içtimada sulh-i umuminin
hin-i inikadında hal ve tanzim
olunacak noktalara ait müzakerat-ı
ibtidaiye hitama erdirilmiştir.
Müzakerat-ı mezkûre itilafkâr bir
fikir ve mütekabil bir ahenk ve
vıfak dahilinde idare edildi. Bütün
mühim noktalarda itilafa zemin
olacak bir esas kararlaştırmaya
muvaffakiyet elverişmiştir. Mesail-i
siyasiyeden başka mevad-ı hukukıye
ve iktisadiye dahi mevki-i tezekkür
vaz' olunmuştur. Bu mesail ve
mevada ait mukarreratın metin ve
şekl-i tahririsi dahi bilahere meraci
ve makamat-ı aidesince tetkik
edilmek üzere mucib-i memnuniyet
bir surette tayin edilmiştir. Sonra iki
taraf hükümetlerinin gerek hukuk
gerek iktisat nokta-i nazarından
birbirlerine gösterecekleri
muamelenin, herhangi bir
hükümet-i saliseye karşı gösterilen
muameleden daha fena olmayacağı
ve hükümet-i mezkûrece mütesep
hukuk-ı ahdiyesinin yekdiğerine
karşı bir sebebiyet-i rüçhan
addedilmeyeceği, esna-yı harpte
vaz' olunan kavaninin fesh ve lağv
olunacağı ve bu kavaninin tatbiki
olunduğu eşhasa hukuk-ı sabikaları
tamamıyla iade edileceği veya
bir tazminat verileceği noktaları
kararlaştırılmıştır.

Bundan maada masarif-i harbiyenin
suret-i tesviyesi ve harpten
mütevellit zarar ve ziyanların
tazmin ve telafisi hakkında bazı
ahkâm-ı mufassala takarrür ve
tayin edilmiştir. Ezcümle muntaka-i
harp haricindeki sivil efradın duçar
oldukları zararların lüzum-ı tazmini
hakkında uyushuldu. Askeri ve sivil
üseranın tahliye ve mübadelesi
hakkında dahi esas itibarıyla
uzlaşıldı. Sefain-i ticariyenin iadesi
dahi takarrür eyledi. Nihayet harb-i
iktisadiye derhal hitam verilmesiyle
münasebat ve mübadelelât-ı
ticariyyeye tekrar başlanılması
nazar-ı itibara alındı. Tarafeyn
münasebat-ı iktisadiyesinin metin ve
daimi bir esasa istinat ettirilecek bir

suret-i tesviye bulundu ki bu pek
mühim bir noktadır. Taht-ı işgaldeki
arazi hakkında atideki mühim karar
ittihaz olundu:

"Tarafeyn-i akideynin tasavvurat-ı
ceng-cuyane beslemediklerine
ve ilhaksız bir sulh akdetmek
arzusunda bulunduklarına dair olan
beyanat, bu teminatlarına istinaden
Rusya Avusturya'da, Türkiye'de
ve İran'da işgal etmekte olduğu
havalideki askerlerini, Düvel-i
Erbaa ise Polonya'da, Litvanya'da,
Kurland'da ve Rusya'nın aksam-ı
sairesinde bulunan askerlerini geri
alacaklardır.

Petersburg'da

Nümayiş

2 OCAK 1918

TANIN

Stockholm i— Petersburg'dan
iş'ar olunuyor: Pazar günü sulh
müzakeratındaki terakki şerefine
muazzam bir nümayiş vuku
bulmuştur. Nümayiş saat onda
başlamış ve öğleden sonraya kadar
devam etmiştir. Nümayişe yüz
binlerce amele, asker ve bahriyeli
iştirak etmiştir. Nümayiş heyet-i
tertibiyesi yalnız iki rey muhalife
karşı bütün reyler ile Ahali
Komiserleri Meclisi'nin siyasetini
tasvip ettiğini ilan etmiştir.

Sigara Fabrikaları

2 OCAK 1918

İK DAM

İhracat için dahilde sigara imalı Reji
Kanunu'yla memnu olduğundan
şimdiye kadar memleketimizden
harice yaprak tütün gönderilmekte,
sigara imalatı Avrupa'da açılan
fabrikalara münhasır kalmakta idi.
Meclis-i Mebusan'da müzakere
edilmekte bulunan ve dünkü
nüşhamızda münderic olan yeni
tadilata göre hadd-i asgari iki yüz
bin kilo tütünden sigara imalatını
taahhüt edenler bazı şerait altında
dahilde sigara fabrikaları açmaya
ruhsat alabileceklerdir.

Bu tedbiri iktisad-ı memleket
nokta-i nazarından gayet nafi
görürüz. Memleketimizde açılacak
olan sigara fabrikaları binlerce
işçi istihdam edecekler, hazine-i
devlete de ehemmiyetli varidat

getireceklerdir. Ancak fikrimizce
men'ülının mümkün mertebe
tevslî için hadd-i asgariyi takisir
etmek lazımdır. Tayin olunan iki
yüz bin kilo hadd-i asgari pek
fahiştir. Memleketimizde büyük
sermayedarlar mahdud olduğundan
kanunun müsaadesinden pek az
kimseler istifade edebileceklerdir.
Hadd-i asgari ne kadar küçük
olursa fabrikaların adedi o kadar
çok olacak, inkısam-ı servet kaide-i
iktisadiyesine o kadar hizmet
edilecektir. Maksat kaçakçılığın
teftişini teşhilden ibaret ise bu
cihet yalnız vesait-i inzibatîyenin
çokluğuna veya azlığına merbut
bir meseledir. Fabrikanın çokluğu
nisbetinde teftiş vesaiti kullanılarak
bu mahzurun önüne geçilebilir
zannındayız.

Mabeyn-i Hümayun Orkestrası

3 OCAK 1918

TANIN

Sofya 31 Kânunuevvel— Mabeyn-i
Hümayun Orkestrası ikinci
konserini de Milli Tiyatro'da
vermiştir. Reis-i nuzzar ile saray
ekâbir-i memurini konserde hazır
bulunmuşlardır. Orkestra bu defa
da hazırlan tarafından kemal-i
şiddet ve hararetle alkışlanmıştır.
Şarka ait musiki parçaları bilhassa
mazhar-ı takdirat olmuştur. Askeri
kulupte verilen üçüncü konser dahi
fevkalade bir muvaffakiyet temin
etmiştir. Bulgar Salib-i Ahmer Heyeti
ikinci konser esnasında orkestra
heyetine Salib-i Ahmer alâmetini
vermiş, Sofya Şehremini
orkestra hakkındaki takdiratına
bir nişane olmak üzere heyet
reisine defnedin bir çelenk takdim
etmiştir. Heyet dün Sofya'dan
müfarekat etmiş ve istasyonda
Bulgar Salib-i Ahmeri mümessilleri
ile Osmanlı Sefarethane ve
Şehbenderhane mensubını
tarafından selamlanmıştır.

Müzakerat

Devam Edecek

7 OCAK 1918

SABAH

Resmidir: Rus heyet-i murahhasası
tarafından müzakerat-ı sulhiyyeye

Stockholm'de devam edilmek hususunda vaki olan teklifin heyet-i müttetikamız tarafından reddi üzerine bu kere Rus heyet-i Murahhasasından alınan cevaptaki müzakerata Brest Litovsk'ta devam etmek üzere Rus Murahhaslarının Hariciye Nazırı Mösyo Troçki dahil olduğu halde iki güne kadar Brest Litovsk'a gelecekleri bildirilmiştir.

Talat Paşa'nın Brest Litovsk'a Hareketi

8 OCAK 1918

SABAH

Sadrazam Paşa Rusya ile itilaf husulünden ümidvar olduğunu söylüyor.

Berlin 5 Kânunusani— Talat Paşa bu akşam Varşova tarihiyle Brest Litovsk'a müteveccihen hareket etmiştir.

Berlin 5— Sadrazam Paşa kendileriyle mülakatta bulunan gazetecilerin birine beyanat-ı atide bulunmuştur: Ben Brest Litovsk hadisesini mühim addetmiyorum. Bence bu hadise, bu gibi müşkül müzakeratta her zaman sık sık zühur eden su-i tevehhümlerden başka bir şey değildir. Müzakeratın muvaffakiyet-i nihaiye ihtaz edeceği hakkındaki emniyetin kemafî's-sabık kavi bulunuyor.

Sadrazam Paşa, muharririn Ukraynalılar ile creyan eden müzakerat hakkında irad eylediği suale cevaben şöylece beyan-ı fikir etmiştir Tahii Ukraynalılar ile müzakerata devama amadeyiz. Zaten Bolşevik Hükümeti Ukraynalıların mesai-i siyasisesini tasvip etmiş, Ukrayna'nın istiklalini Bolşevikler kabul eyledikleri desatire tevfikân tanımış idi. Bolşeviklerin Brest Litovsk'ta müzakeratta bulunan Murahhasları, pek iyi bir tesir bırakmışlardır. Zaten Rusya'daki hal ve vaziyet, sulh meselesinin gayr-ı mahdud bir zaman sürüncemede kalmasına müsait değildir. I...I

İtilaf zümresinin icra eyledikleri tesirat eseri olarak müzakeratta muvakkat bir durgunluk husule gelmiştir. Fakat bu hadise devamlı olmayacaktır. Şurası nazar-ı ıtibardan dur tutulmamalıdır

ki Bolşevikler halis ve hakiki mefkureciler olup düsturlarını muvaffakiyete isal etmek istiyorlar. Bolşeviklerin arzularını imkân dahilinde ve kabil-i icra olduğu derecede nazar-ı ıtibara alıyoruz. Rusya ile kat'i itilaf husule geleceği hakkında hiçbir surette kat-ı ümit etmiyorum. Hatta mümkün olduğu takdirde bu akşam müzakerata iştirak etmek üzere Brest Litovsk'a gitmek tasavvurdayım.

Silah Arkadaşlığı

18 OCAK 1918

SABAH

İttifak-ı Murabba milletlerinin Harb-i Umumi'de ihtiyar ettikleri fedakârlıkları ilelebet tahattura bir vesile olmak ve harpten sonra bu milletler arasında münasebat-ı medeniyenin inkişafına çalışmak üzere Alman, Avusturya-Macar, Türk ve Bulgar milletleri arasında bir Silah Arkadaşlığı Cemiyeti tesisi takarrür etmiştir.

Aldığımız malumata nazaran bu cemiyet muhtelif mesleklerle salık kimselerden teşekkül edecek ve her meslek erbabı müttetik memleketlerdeki diğer meslektaşlarıyla münasebat-ı mütemadiye idame edecektir. Memleketimizde şimdiye kadar yalnız etibba içtima ederek Silah Arkadaşlığı Cemiyeti'nin memleketimizdeki etibba şubesini teşkil eylemiştir. İttifak-ı Murabba milletlerine mensup etibba birkaç güne kadar Berlin'de içtima edcek aralarındaki münasebatın daha samimi ve mütemadi bir sekile ifrağı için müzakeratta bulunacaklardır. Bu müzakerata Osmanlı etibbası namına bazı zevat iştirak edecektir. Silah Arkadaşlığı Cemiyeti'nin diğer şubeleri de teşekkül etmek üzere olup bütün şubelerin riyasetini İstanbul Mebusu Hüseyin Cahid Bey deruhte edecektir.

Lenin'e Suikast

18 OCAK

SABAH

Stockholm 16 Kânunusani— Petersburg Telgraf Ajansı iş'ar ediyor: Dün Lenin cepheye azimet

etmekte olan sosyalist kızıl hassa müfrezelerine refakat etmiştir. Esna-yı avdetinde otomobili üzerine dört el revolver atılmıştır. Fakat isabet vuku bulmamıştır.

İngiltere Lenin Hükümetini Tasdik Ediyor

19 OCAK 1918

SABAH

Viyana 16 Kânunusani— People gazetesi İngiliz Hükümeti'nin Troçki tarafından Londra'ya gönderilmiş olan Rus Sefiri ile münasebat-ı resmîye giriştiğini yazıyor.

Anarşistlerin Tahrikatı

19 OCAK 1918

SABAH

Viyana 16 Kânunusani— Petersburg'daki anarşistlerin sermaye ve arazisinin istimali hususunda tedabir ittihaz etmiş olmalarından dolayı Lenin ve Troçki aleyhinde risaleler tevzi etmektedirler.

Rus Ordusunun Fikri

20 OCAK 1918

İKDM

Cenevre— Tan gazetesine nazaran Rus ordusunun hal ve vaziyeti hakkında icrası Lenin tarafından emredilen tahkikat neticesinde Rus ordusu ekseriyetinin tekrar muharebeye başlanmaktan ise daha bir miktar Rus arazisinin bile düvel-i merkeziye tarafından işgalinin tercih eylediği anlaşılmıştır.

Anarşist Bir Kadın

20 OCAK 1918

SABAH

Logano 19 Kânunusani— Petersburg'dan iş'ar ediyor: Mösyo Lenin'e karşı yapılan suikast bir kadın tarafından icra edilmiştir. Bu kadın revolver kurşunlarını atar atmaz nabaded olmuştur. Bu suikast bazı ihtilalcı sosyalist grupları tarafından yapılacak bir bir devr-i tedhişin mukaddemesi addolunuyor.

Meclis-i Müessesan'ın Feshi

22 OCAK 1918

SABAH

Stockholm 20 Kânunusani—
Petersburg Telgraf Ajansı 19
Kânunusani tarihiyle tebliğ
ediyor: Meclis-i Müessesan birçok
saat devam eden münakaşalar
neticesinde Sovyetler Merkez
İcra Komitesi tarafından Meclis'in
küşadı münasebetiyle okunan
beyanname aleyhinde rey
verdiklerinden dolayı Bolşevikler
içtima salonunu terk etmişlerdir.
Meclis sulh müzakeratının Sovyetler
tarafından tarz-ı idaresini tasvip
etmek istememiştir. Bunun üzerine
Sovyetler azası içtima salonunu terk
eylemiştir. Sabahın saat dördünde
Meclis-i Müessesan efrad-ı bahriye
tarafından dağılmıştır. Bu gün
Meclis-i Müessesan'ın feshedildiğini
mübeyyin bir emirname
neşrolunacaktır.

Stockholm 21— Kânunusani'nin 21
gücesi Amele ve Çiftçi Sovyetleri
Encümeni Üsası ile kalade
bir içtima akdetmiş ve Meclis-i
Müessesan'ın dağılmasına karar
vermiştir

Rusya Ahvalı

22 OCAK 1918

SABAH

Çernov Meclis-i Müessesan Reisi

Stockholm 19 Kânunusani—
Petersburg 18 Kânunusani tarihiyle
iş'ar ediyor: Çernov aldığı 244 rey
ile muvakkat reis ihtihab edilmiştir.

Çiftçi Meclislerinin Talebi

Stockholm 20 Kânunusani—
Çiftçi Meclisleri İcra Komitesi
Romanov ailesinin Petersburg'a
getirilmesini ve umum Çar Hanedanı
erkanının tevkif edilerek bir ihtilal
mahkemesine verilmesini teklif
etmiştir.

Lenin—Troçki ihtilafı

Berlin 18 Kânunusani— Kocişe
Zeitung'un Stockholm muhabiri
Lenin ile Troçki arasında Lenin'in
çekilmesini intaç edebilecek
bir ihtilaf-ı efkar mevcut
olduğunu bildirmektedir. Lenin
hayalperverane emeller beslemekte

Troçki ise ameli ve kabil-i icra-yı
hususatta ısrar etmektedir. Lenin
Rusya'nın hususi bankalarını millet
malı haline ifrağ ve sanayii ameleye
teslim etmek istemiş ise de Troçki
buna kat'iyen muhalif bulunmuştur.
Krilenko müstesna olmak üzere
kabinenin diğer azası ve Asker ve
Amele cemiyetlerinin kısm-ı azamı
Troçki'ye mütemayil bulunmaktadır.

Tebliğ-i Resmi

22 OCAK 1918

SABAH

21 Kânunusani 334 tarihiyle
Karargâh-ı Umumi'den tebliğ
olunmuştur.
Çanak kale: Dün Yavuz Sultan
Selim ve Midilli ile torpidolarımız
Çanak kale Boğazı'ndan çıkarak
İmroz Adası'nda tesbit edilen
düşman kuva-yı harbiyesini
mahvetmek için cesurane bir surette
icra ettikleri taarruzda iki düşman
monitörünü iki topla mücehhez
raglan ile iki bin tonluk bir nakliye
gemisini ve bir işaret istasyonunu
ve birçok cephaneye deposunu
mahvettiler. Her iki tarafta da
tayıyare faaliyeti hükümferma idi.
Muharebe-i hevaiye neticesinde
bir düşman tayyaresini iskat ve
diğer birini ağırca sakatladık.
Sahil bataryalarımız düşman
torpidolarına muvaffakiyetle ateş
etmiştir. Esna-yı avdetde Midilli
kruvazörümüz müteaddit torpil
isabetiyle gark oldu. [...]

Berlin'de Türk Orkestrası

23 OCAK 1918

SABAH

İlanlar haftalardan beri dağıtmıştı.
[...] Bu ilanlarda suret-i mahsusada
gelen Türk Orkestrası ayın
beşinde ve altısında Salib-i
Ahmer menfaatine biri operada
olmak üzere iki konser verecektir
deniliyordu. İlanda Berlin halkının
Türkiye'den gelmesi idi. [...] Dikkat
ve tecessüsü celbeden sebeplerden
biri de konserlerden birinin operada
verilmesi oldu. Çünkü Berlin Operası
mevcut olalıdan beri sahnesine ilk
defa olarak bir ecnebi orkestrası

çıkiyordu. Bu sahne Alman
orkestralarından başka ecnebi
konsercilere hiç açılmamıştı. Biletler
ilan edilen konser günlerinden çok
evvel satıldı. [...]

Mermer salona girince en evvel
nazar-ı dikkati celbeden salonun
cesameti oldu. Salon baştan başa
Türk ve Alman bayraklarıyla,
Türk halılarıyla, mebzul bir
elektrik ziyasıyla donanmıştı.
Sanatkarlarımız hazırunun alkışları
arasında sahneye geldiler. [...] İlk
önce ve ayakta çalınan Alman
ve Türk marşlarından sonra
asıl programa girildi. Alman
musikisinin en güç ve en müstesna
parçalarından olan Wagner'in
Meistersinger von Nürnberg yine
Beethoven'in Eroica senfonisine
sıçrayış bittabi herkesi hayrette
bırakiyordu. Zeki Bey heyet-i
umumiyeyle öyle derin bir vukuf ve
duygu ile idare ediyor ve orkestra
öyle bir ihtisas ve muvaffakiyetle
çalıyordu ki musikinin en ağır
ve güç parçalarının bu kadar his
ve sühuletle çalınmasından pek
müteessir olan halk, bir alkış tufanı
ile Türk artistlerini uzun uzun
selamladı.

Programın ikinci kısmında
Wagner'in Tannhauser'i,
Weber'in Oberon'u ve bilhassa
Türk musikisinin ilk numunesi
olmak üzere Avusturyalı Radeglia
tarafından orkestra ahengine
uydurulmuş olan rast peşrevi ve bir
de aynı müellifin Rapsodi Oryantali
vardı. Ertesi günkü gazetelerde
intişar eden tenkitlerin müttefakan
ittihad ettikleri gibi Wagner ve
Weber tahmin edilmeyen bir
muvaffakiyetle çalındı. Avrupa alırları
hiç tanımadığı ve ilk defa işittikleri
ahenkleştirilmiş rast peşrevi hazırun
üzerinde en müsaid tesiri bıraktı
desem kat'iyyen mübalaga etmemiş
olurum.

Ertesi gün, opera, ilk defa olarak
bir ecnebi ve bilhassa bir Türk
orkestrasını selamlıyordu. [...] Bu
gün Türk artistleri, büyük
Beethoven'in, büyük Mozart'ın,
büyük Haydn'ın dehalarını
hatırlatacaklardı. Prenslar,
prensesler, büyük üniformalı
zabitler, sefaret erkânı ve müntehib
ve müşkülpesent bir halk Türklerin

büyük musiki şahıhlarına nasil tercüman olacaklarını işitmek için gelmişlerdi. Prometheus, Figaro'nun izdivacı uzun ve parlak bir surette alışlandı. Zeki Bey'in orkestra için ahenkleştirdiği peşrev öyle bir iktidar ve muvaffakiyetle çalındı ve hazrın üzerinde öyle derin bir tesir uyandırdı ki duvarlar çınlayacak kadar şiddetli ve sürekli alkışlardan sonra, Zeki Bey parçasını bir daha tekrar idare etmeye mecbur kaldı. [...]

Dahili ve Harici İstikrazların Feshi

23 OCAK 1918

TANIN

Stockholm 20— Petersburg Telgraf Ajansı iş ar ediyor: Ahali Komiserleri Meclisi Rusya'nın dahilde ve haricte akdetmiş olduğu istikrazatın 14 Kânunuevvel'den itibaren feshi hakkındaki layihayı tasdik etmiştir. Salilü'z-zikr istikrazatın Kânunuevvel kuponları tediyе edilmeyecektir. Aynı zamanda Rus hükümet-i sabıkası tarafından şirketler ile bazı müessesata verilmiş olan teminat dahi fesh edilmiştir. [...]

Manchester'da Nümayişler

24 OCAK 1918

TANIN

Amsterdam 22— Manchester'da erzak ve zahire kıktanından dolayı büyük nümayişler vuku bulmuştur. Kânunusanı'nın birinci günü sekiz mühimmat fabrikasının bütün erkânı ve kadın ameleşi tatil-i eşgal ederek Belediye Dairesi'ne bir cemm-i gafır halinde gitmişlerdir. Bir heyet-i Murahhasa, ameleş erzak ve zahirenin emr-i tevziinde ika edilen haksızlıklardan dolayı şikayet etmiştir. Heyet, İngiliz amelesinin derece-i tahammüllerinin son noktasına geldiklerini ve ancak kendilerine kuru ekmekten başka bir şey verilmediği cihetle günde 14 saat çalışamayacaklarını beyan etmiştir. Belediye Reisi, vaziyeti ıslah için elinden geleni yapacağını vaad

eylemiştir. Tersane amelesinden 2000 kişi akdettikleri bir içtimada hükümetin harp gayelerinden feragat etmesini ve İngiliz amelesinin ilhaksız ve tazminatsız sulh gayelerini kabul etmesini talep etmişlerdir. İttihaz olunan kararda, sulh akdi için bu esasat dairesinde müzakerata başlanması talep olunuyor. Beyannamede hatime-i makal olarak İngiliz amelesine demokratik bir sulhun akdi için elinden geleni yapmaları tavsiye olunuyor.

Midilli'nin Zayii ve Viyana Matbuatı

24 OCAK 1918

İKDAM

Viyana 23— Gazeteler Midilli'nin zayıinden dolayı pek derin teessürler izhar etmekte ve bu geminin Yavuz ile beraber icra ettiği harekât-i kahramanane yi tahattur ettirerek harekât-i vakıanın tarih-i bahriyede bu iki gemiye pek yüksek bir mevki-i şeref temin eylediğini, çünkü Yavuz ve Midilli'nin giriştikleri muztarane muharebatın ve ihraz ettikleri muvaffakiyetlerin çok olduğunu söylüyorlar ve diyorlar ki: Bu Cihan Harbi esnasında uhdelere ne bu kadar vazifeler terettüp eden ve vazifelerini bu kadar parlak bir surette ifa etmek şerefi pek az gemiye nasip olmuştur. Gazeteler Midilli ile çark olan kahramanların ihraz etmiş oldukları şan ve şerefi dur ü draz ve kemal-i hürmetle yad ve tezkâr eylemektedirler.

Mabeyn-i Hümayun Orkestrası Peşte'de

30 OCAK 1918

İKDAM

Budapeşte 28— Mabeyn-i Hümayun Orkestrası tarafından burada ilk konser dün akşam belediyenin muhteşem ve müzeyyen salonunda verilmiştir. Peşte'deki en güzide ve kibar sınıfı konserde hazır bulunmuştur. [...] Misafirler Peşte mekteplerinde tahsilde bulunan Osmanlı talebesi tarafından istikbal edilmiştir.

Konsere Osmanlı ve Macar marşlarını terennüm ile ibtidar edilmiş ve marşlar hazrın tarafından kaimen istima olunmuştur. Orkestra tarafından pek mahirane çalınan Wagner'in güzide parçaları hazrın son derece memnun eylemiş ve bu parçalar hazrınun ricası üzerine tekrar tekrar terennüm edilmiştir. Terennüm programının ilk parçası Beethoven'in beşinci senfonisi ziyadesiyle alkışlanmış. Orkestranın Beethoven'in eserini bir hiss-i amike ve maharet-i sanatkârane ile tercüman olduğu ittifak-ı ara ile tahakkuk etmiştir. Konserin ikinci kısmı dahi son derecede memnuniyetle istima edilmiştir. Arşidüses Zeki Bey'i pek samimane tebrik etmiştir. Macar matbuatı orkestra maestrosunun idare-i sanatkâranesini fevkalade medh ve sitayiş ve mumaileyhin Türkiye'de klasik musikinin tervicine çok çok hizmet eylediğini ityan etmektedir.

Mesken Buhranı

31 OCAK 1918

İKDAM

Bir zamandan beri herkes, mesken kıralarının her türlü insaf hududu fevkinde tezyid edilmekte olmasından şikâyet ediyor. Hükümetçe buna bir çare bulunmayacak olursa maaşla yahut muayyen varidatla geçinen müstecirlerin meskensiz kalmak tehlikesine maruz olacaklarını söylüyor. [...] Bugün İstanbul Şehri'nde bir mesken buhranı olduğu inkâr edilemez. Yangın yerlerinde ahval-i harbiye sebebiyle yeniden inşaat mümkün olamaması bu buhranı tevlid eden amillerin en mühimlerindenidir. Harpten evvel ve sonra zuhur eden büyük yangınlarda meskenlerini kaybedenler kendilerine kira ile yer tedarik etmek mecburiyetinde kaldılar. Akar sahipleri bundan istifade ile icar bedelatını artırdıkça artırıyorlar. Ve o kadar insafsızca arttırıyorlar ki eyer bir kanun ile buna bir had tayin olunmazsa işin nereye kadar varacağı kestirilemez. [...]

ARKADİUS SÜTUNU'NUN ARDINDAN

İstanbul'un gözden kaçanlarına Arkadius Sütunu ile devam ediyoruz. Bugün Cerrahpaşa'da binaların arasına sıkışıp kalmış, neredeyse amorf bir kütleyle dönüşen bu kalıntı inşa edildiği 5. yüzyılda kentin ana aksındaki görkemli anıtlardan biriydi. Sütunun kent belleğindeki yerini ve dönüşümünü Gözden Kaçanlar'a yazan Y. Mimar Hakan Taştan'a ve güncel halini bu yazı için fotoğraflayan Cengiz Tokgöz'e teşekkür ederiz. Bu vesileyle de İTÜ Restorasyon programında hazırladığı yüksek lisans tezinde Arkadius sütunu ve çevre düzenlemesi konusuna çok emeği geçen ve ne yazık ki geçen sene kaybettiğimiz Prof. Dr. Arzu Öztürk'ü sevgiyle anmak istiyoruz.

istanbul@arkeologlardenregist.org

HAKAN TAŞTAN

İstanbul Cerrahpaşa'da, Avrat Pazarı olarak bilinen bölgede, Haseki Kadın Sokağı'nın güney ucunda binalar arasında sıkışıp kalmış olan yaklaşık 11 metre yüksekliğinde yekpare taş bir bloğu anımsatan kalıntılar, MS 5. yüzyılda inşa edilen Arkadius Forumu'nu süsleyen 40-50 metre yüksekliğindeki Arkadius Sütunu'ndan geriye kalanlardır.

Yüzyıllar boyu özenle korunmayan sütun, belki de bu nedenle detaylı

bezeme programında işlenen politik söylemini yitirerek söylencelere konu olmuştur. Bu haliyle kent belleğindeki yerini Osmanlı devrinde de koruyan yapı, zamanın yıkıcı etkisiyle harap olarak, kamusal bellekten silindiği gibi duvar örgüsü bile belirsizleşmiş taş bir kütleyle dönüşmüştür.

Sütunun inşa edildiği 5. yüzyılda Trakya'dan Konstantinopolis'e uzanan Via Egnatia isimli yol, bugünkü Yedikule civarında bulunan Altın Kapi'yla kente açılmaktaydı. Yolun

kent içerisinde uzanan kısmı, kentin ana aksı olan revaklı yol Mese (Yunanca: orta, orta cadde / Osmanlı devrinin Divanyolu) idi. Mese'nin de en önemli çekim noktaları, kentin Roma İmparatoru I. (Büyük) Konstantinos tarafından, imparatorluğun yeni merkezi olarak 325'ten itibaren tekrar imar edilmesinden itibaren belli bir ölçüde planlanmış olan forumlarıydı.

Roma forumları imparatorluğun kendini temsilinde önemli bir yere sahip olan, ticari işlevinin yanı sıra kentsel

Sütunun
doğru cephesi,
Kasım 2017.

Fotoğraf:
Cengiz Tokgöz.

törenlerde kullanılan alanlardır. Bu durumlarıyla Antik Yunan agorasının dengi kabul edilirler. Kamusal hayatın merkezinde yer alan forumlar kentin siyasi, adli ve ticari işlevli meydanları olarak varlığını sürdürmüştür. Elbette yönetsel gücün tek bir hükümdara teslim edilmesiyle siyasi işlevleri ve dolayısıyla önemleri azalsa da kentteki varlıkları devam eder.

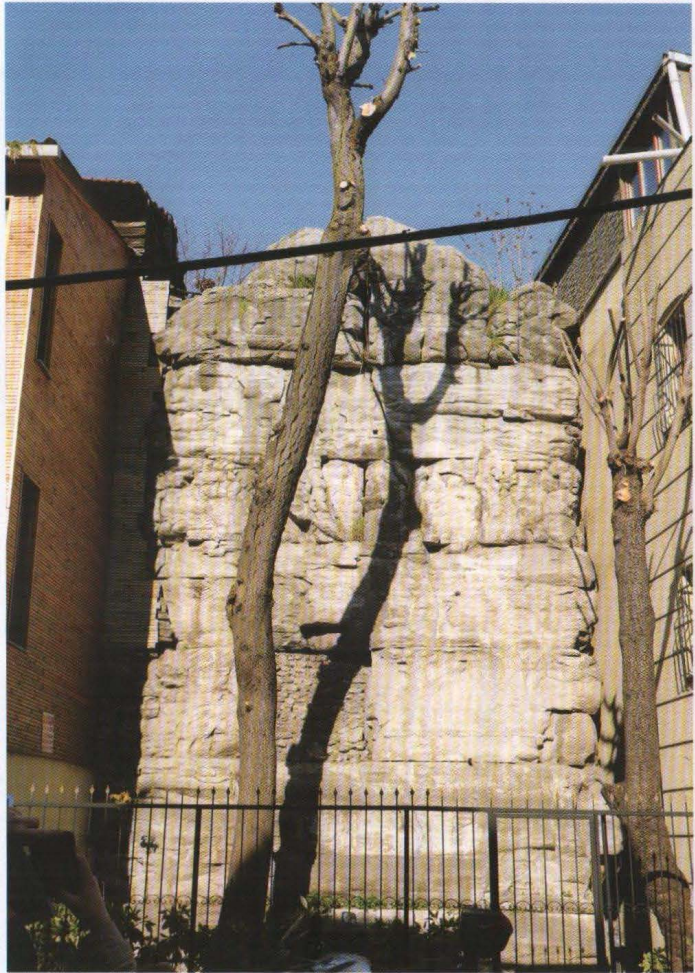
Kente Altın Kapı'dan giriş yapan birinin göreceği ilk meydan, Arkadius Sütunu'nun süslediği Arkadius Forumu'ydü. Bu, Konstantinopolis'in yedinci tepesinde, 5. yüzyılda inşa edilen son forumdur.

"COCHLIDE" SÜTUNLAR

Arkadius Sütunu, öncülleri Roma'da bulunan, kentin başkent kimliğini ön plana çıkaran, zafer sütunu ya da anıtsal sütun olarak nitelendirilebileceğimiz bir yapı/anıt tipidir. Anıtsal sütunlar, serbestçe ayakta durmak üzere bir tabanın üzerine yerleştirilmiş ve genellikle büyük ölçekli anıtlardır. Bir kişinin ve kazandığı zaferin anısına yapılmış olan bu sütunlar çoğunlukla Toskan düzenindedir.

Roma İmparatorluğu devrinde, spiral bezeme bantlı anıtsal sütunların yapımına ilk olarak Roma'da Traianus Sütunu ile başlanmıştır. Bu sütunları tanımlamada genellikle *cochlide* terimi, spiral merdivenlerle üst katlarına erişim olan, yüksek, dairesel planlı kuleleri kapsayacak biçimde kullanılmıştır. *Cochlide* sütunlar çoğu kez kare planlı bir taban üzerinde, sarmal bantlarla bezeli dairesel planlı olarak yükselir. Sarmal merdivenler aracılığıyla tepelerindeki terasa ulaşılır ve bu terasın üzerinde daha ince bir kürsü üzerinde bir heykel yer alır. Böylece de bu anıtlar normal anıtsal bir sütundan çok daha fazlasını teşkil eder.

Bu tip sütunlar, gövde yüzeylerinde askeri bir başarı etrafında şekillenen toplumsal bir olayı öyküleyen spiral düzenli tasvirli bantlara sahiptir. Bu sayede, bu olayı ve merkezindeki kişinin anılmasına olanak sağladıkları

gibi, devlet politikası çerçevesinde güçlü bir propaganda imkanı da sunmaktaydılar. Görenlerin ilk bakışta anıtın görkeminden etkilenmesi ve detaylıca bakanların öyküyü anlaması/anımsaması hedeflenmişti. Ayrıca, birçok noktaya serpiştirilmiş ayrıntılar/sembollerle propagandanın alt katmanını oluşturulmuştur.

Konstantinopolis'te inşa edilen sarmal biçimli ilk zafer sütunu, İmparator Arkadius'un babası I. Theodosios'un diktiirdiği, Theodosios ya da bir diğer adıyla Tauri Forumu'nda yer alan Theodosios Sütunu'dur. Kentte bu özellikteki di-

ğer sütun ise Arkadius Forumu'nda yer alan Arkadius Sütunu'ydü.

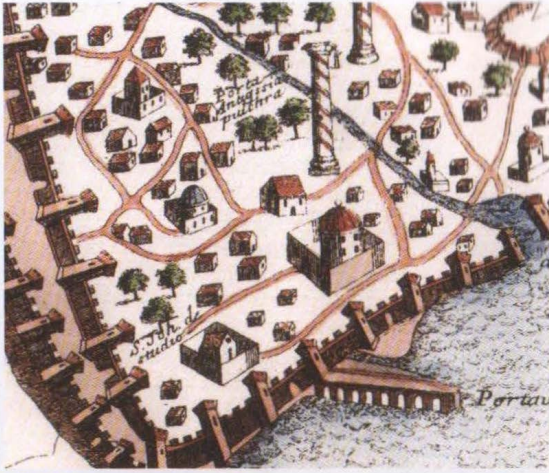
Konstantinopolis'te imparatorların kent meydanlarına diktiirdiği bu anıtsal sütunlar topografik nirengi noktalarıdır ve mese güzergahının uzaktan dahi belirlenmesini sağlarlar. Aynı şekilde forumların alanlarının belirlenmesine yönelik çalışmalarda, forumların kaybolmasından yüzyıllar sonra bile bu sütunlar fayda sağlamıştır. Bu anıtların pek azı günümüze ulaşabilmiştir. Theodosios Sütunu'na ait bazı kabartmalı sahneli parçalar İstanbul Arkeoloji Müzesi ve Beyazıt Hamamı'nın temellerinde görülebi-

Sütunun batı cephesi, Kasım 2017.

Fotoğraf: Cengiz Tokgöz.

Kentin en eski haritası olarak kabul edilen Buondelmonti Haritası'ndan bölgeye dair detay.

AY: Kublay, *İstanbul Haritaları: 1432-1922* (İstanbul: Demirel Kitabevi, 2010).

Doğrudan ilk büyük kriz, general embesine yükseltilmiş bir Got olan Gainas'ın, komandası altındaki ordu ile Konstantinopolis üzerine yürümesiyle patlak verdi. Gainas, Rufinus'un ortadan kaldırılmasını sağlayıp, 400 yılı başlarında birlikleriyle Konstantinopolis'i işgal ederek iktidarı bir süreliğine ele geçirdi.

Hristiyanlık temelli Aryanizmi benimsemiş olan Gotlar ile kentteki Ortodoks Hristiyan nüfus arasında anlaşmazlıklar yaşandı. Gotlar için Konstantinopolis'te özel bir mabet kurulmasının talep edilmesi bu anlaşmazlığın ana eksenini oluşturmuş olabilir. Kentte çıkan ayaklanmada çok sayıda Got öldürüldü, çatışmalar 12 Temmuz 400 günü Gainas ve beraberindeki Gotların yenilmesiyle son buldu. Bunun üzerine Gainas kuzeye, Trakya'nın içlerine çekildi, bir süre sonra burada öldürüldü. Bazı kaynaklar Gainas'ın Arkadius tarafından öldürüldüğünü naklederken, tarihçi Zosimus da Tuna boyunca Hun lideri Uldin tarafından öldürülüp, başının Arkadius'a diplomatik hediye olarak gönderildiğini belirtir.

8. yüzyılda yaşamış olan Bizanslı tarihçi (günah çıkaran/confessor) Teofanes, 401-402'de, Gainas'ın Arkadius'tan gasp ettiği güçle kentte zarara sebep olduğunu aktarır. Ardından Gelibolu yarımadasına gidip kendisini karşıya geçirecek araçlar (sallar, kayak berberi gemiler) inşa ettiğini belirtir ve Asya'ya geçip doğudaki kentleri ele geçirmek için hazırlıklar yaptığından, ancak gerçekleşen kanlı bir savaşta denizde ve karada yenilgiye uğratıldığından ve ordusunun telef edildiğinden söz eder.

ARKADIUS SÜTUNU

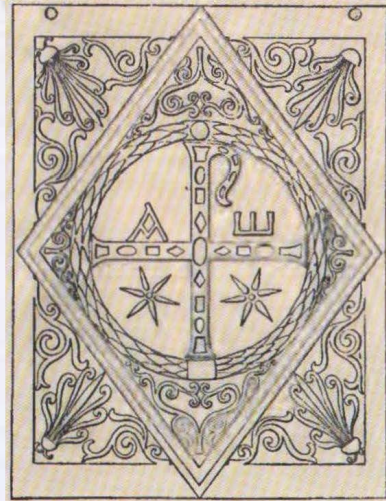
Arkadius Sütunu çeşitli araştırmacılara göre 400-404 yılları içerisinde inşa edilmiş, 421 yılında da heykel sütunun üzerine bir törenle yerleştirilmiştir, forum ise nihai halini ancak I. Theodosios zamanında 453 yılında almıştır.

Sütunun I. Theodosios'un Gotlar ve Vizigotlara karşı kazandığı zaferler

Bellini 15. yüzyılda sütuna ait çizimler hazırlamıştır. Petrus Gyllius veya Pi-erre Gilles olarak bilinen araştırmacı 16. yüzyıl başında İstanbul'da antik kent ve sütuna dair birçok gözlem yapmıştır. Birçok tekil tasvirin dışında 1574'e tarihlendirilen ve Freshfield albümü olarak adlandırılan elyazmadaki çizimler sütuna ve sahnelerle ilişkin en detaylı betimlemelerdir. Arkadius Sütunu güvenlik nedeniyle yıkırıldığı 18. yüzyılın başına kadar ayakta kaldığından, bugün kayıp olan gövde ve kaide kabartmalarına dair bu denli detaylı bilgilere sahibiz.

ARKADIUS SÜTUNU'NUN BEZEME PROGRAMI VE TARİHSEL-KONJONKTÜREL BAĞLAMI

I. Theodosios'un 395 yılındaki ölümünün ardından, imparatorun sağlığında yaptığı plan çerçevesinde Roma İmparatorluğu yönetsel açıdan ikiye bölünmüş oldu. İmparatorluğun doğusu, imparatorun Doğu'daki özel muhafızı olan Rufinus'un danışmanlığında, daha on sekizinde bile olmayan büyük oğlu Arkadius'un yönetimine bırakıldı. Arkadius'un henüz on yaşında olan küçük kardeşi Honorius ise bir Vandal kabile reisinin oğlu olan İtalya'daki *magister militum* (askeri komutan) Stilicho'nun danışmanlığında Batı'nın kontrolünü elinde bulunduracaktı. Yönetmelik anlamda ikiye ayrılan imparatorlukta devletin birliği ideolojisi korunacaktı.

Giriş holünün tavamında yer alan kristogram.

J. Szrygowski, "Die Säule des Arkadius in Konstantinopel", *fahrbuch des Kaiserlich deutschen archäologischen Instituts* 8 (1894): 230-249.

lirken, sütunun kendisine ait bir iz günümüze ulaşamamıştır. Arkadius Sütunu'nun da oldukça sınırlı bir kısmı yukarıda anıldığı biçimiyle varlığını günümüze kadar zorlukla da olsa sürdürebilmiştir.

Arkadius Sütunu'nun bezeme bantları, imparatorun kazandığı tek zaferi tasvir ederken, konjunktürel durum ve devletin ideolojisi hakkında fikir vermektedir. Osmanlıların kenti fetihmesinden sonra da uzun yıllar ayakta kalmış olmasından dolayı, Batılı gezginlerin her zaman ilgisini çekmiştir. Fatih Sultan Mehmed tarafından İstanbul'a çağırılan Gentile

üzerine oğlu Arkadius tarafından dikildiğine kaynaklar da yer verir. Günümüze ulaşan çizimlerde taban kısmında yer alan kabartmalarda iki kardeş imparatorun konsül olarak gösterilmesi 402 yılına işaret eder.

Bizanslı tarihçiler Marcellinus Comes (6. yüzyıl) ve Glykas (12. yüzyıl), sütunun tamamlanmasının II. Theodosios devrinde gerçekleştiğini, sütunun üzerine heykelin koyulmasıyla birlikte 421 yılının Temmuz ayında görkemli bir tören düzenlendiğini aktarmıştır.

Sütunun yüksekliği konusunda birbirinden pek uzak olmasa da çeşitli öneriler vardır. Örneğin Semavi Eyice, 16. yüzyılda İstanbul'a gelen Petrus Gyllius'un verdiği ölçülere dayanarak, sütunun boyunun 47 metre civarında olması gerektiğini söylerken, bu ölçüyü Josef Strzygowski 47 metre, Cornelius Gurlitt ise 50,4 metre olarak tespit etmiştir. Ölçülerdeki bu farklılık Gyllius'un kullandığı ayak uzunluğunu 0,288 ve 0,3083 metre (Antik Yunan ölçüsüyle) olarak almış olmalarından kaynaklanıyor olabilir.

Öte yandan eldeki veriler Arkadius Sütunu'ndaki spiral şeritlerin sayısının ve tasvir edilen sahne sayısının Roma'daki örneklerin çok altında olduğunu ortaya koymuştur. Bu da sütundaki kabartmaların rahat okunabilmesinin istediğini göstermektedir.

Arkadius Sütunu tıpkı diğer geleneksel Roma zafer sütunları gibi bir propaganda yapısıdır. İki hükümdarlı Roma İmparatorluğu'nun "tek devlet" ideolojisinin yanı sıra, devletin resmi dini olan Hristiyanlık da bu propagandanın, dolayısıyla da sütunun bezeme programının bir parçası olmuştur.

Iustinianos (526-565) devrine kadar Roma kültürü, Pagan-Yunan kültürünün geleneklerinden önemli izler taşımaktadır. Hristiyanlığın "resmi din" olarak kabul edilmesiyle Doğu-Hristiyan kültürü Roma kültürünün yeni temelini oluşturur ve Arkadius Sütunu da yapıldığı dönem itibarıyla

"Doğu-Hristiyan" kültürünün izlerini taşıyan anıtlardan biridir. Aynı zamanda Iustinianos devrinden önce yapılan bu anıtta eski inanışa ait bazı figürlere de rastlanmıştır.

Zafer sütunlarının yapılmasındaki temel amaç imparatorun yüceltilmesi, anısının yaşatılmasıdır. İmparatorun zaferlerini hikâyeleştirerek anlatan bantlarla süslü sütunlar, tıpkı tepelerinde yer alan imparator heykelleri gibi, imparatorluğun gücünü vurgular. Bu da bahsedilen propagandist tavrın bir yansıması olarak ele alınabilir.

II. yüzyılda Bizanslı tarihçi Kedrenos, Theodosios Sütunu'nun her yönüyle Arkadius Sütunu'na benzediğini söy-

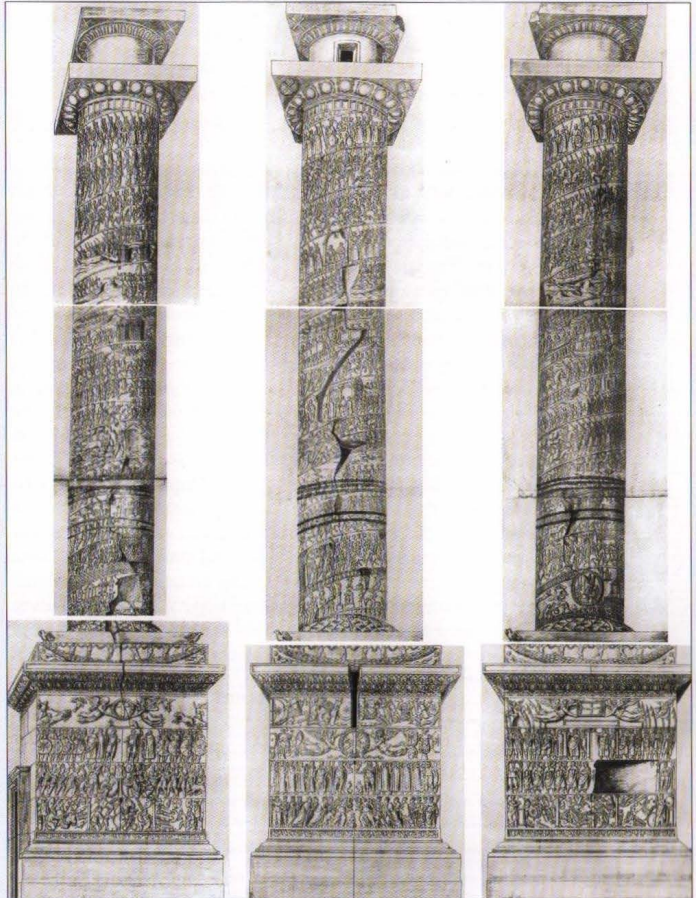
ler. Gyllius, başarıyla sonuçlanmış çok sayıda savaşın ve zaferlerin Arkadius Sütunu'nda tasvir edildiğini belirtse de günümüzde sütunda tek bir savaşın ele alındığı düşünülmektedir. Zaten İmparator Arkadius'un 400 yılında Gaius'a karşı kazandığı zafer de kendisinin bilinen tek askeri başarısıdır.

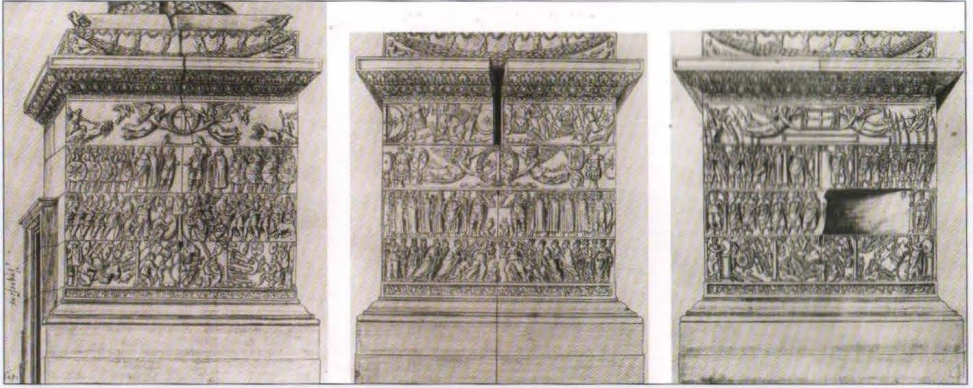
SÜTUNUN YAPISAL ÖZELLİKLERİ

Arkadius Sütunu kare planlı bir taban üzerinde yükselmektedir. Sütun gövdesinin içi oyuk ve gövde içerisinde yer alan spiral merdiven aracılığıyla sütun başlığının üzerine ulaşılmaktaydı. Sütun başlığının üzerinde ise heykel kaidesi ve imparatorun heykeli bulunmaktaydı.

Freshfield çizimlerinde sütunun batı, güney ve doğu cepheleeri.

E.H. Freshfield, "Notes on a Vellum Album containing some original sketches of public buildings and monuments, drawn by a German artist who visited Constantinople in 1574", *Archaeologia* 72 (1922): 87-104.

Freshfield çizimlerinde sütun tabanının baci, güney ve doğu cepheleri.

Freshfield, 1922

Sütünun günümüze, yerinde ulaşabilen kısmı sütun tabanı, içerisinde bir giriş holü ve birinden diğerine geçiş imkânı olan iki küçük odacık bulunmaktadır. Odaların ilk kullanım amacı tam olarak tespit edilememiştir.

Giriş holünün tavanında bulunan levhada, İsa'nın adının bulunduğu bir kristogram yer almaktadır. Çevresi bitkisel motiflerle süslenmiştir ve ortasında bir haç yer alır. Bu haç sütunun çizimlerinde, sütunun kaidesindeki kristogramların içerisinde, sütun başlığının kenarlarında ve heykel kürsünün üst tarafında da görebiliriz. Yunancadaki Chi (χ) ve Rho (ρ) harflerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuş bu harfler Hz. İsa'nın Yunanca yazılışının (ΧΡΙΣΤΟΣ) ilk iki harfidir.

Bu haçın yatay kollarının üst iki yanında Grek alfabesinin ilk ve son harfleri olan alfa ve omega harfleri işlenmiştir ve bu harfler, İsa'nın her şeyin başı ve sonu olduğuna işaret eden iki sembol olarak kabul edilir. Haçın yatay kollarının altı tarafında altı kollu yıldızlar bulunur (Şekil 4).

Ch.B. Konrad'ın 2001 yılında yayımladığı *Beobachtungen zur Architektur und Stellung des Säulenmonumentes in Istaribul-Cerrahpaşa* adlı araştırması, sütundan geriye nelerin kalmış olduğuna dair bir envanter niteliğindedir ve restitüsyon için önemli veriler sunmaktadır. Bu çalışmada yapının strüktürel analizi dikkatlice ele alın-

mış, Roma'daki öncülleriyle karşılaştırma yoluna gidilerek, farklılıkları ve ortak yönleri değerlendirilmiştir.

BEZEME PROGRAMI

Anıtın taban kısmında yer alan bezemeler izleyicinin en yakından görebileceği figürlerdir. Mevcut yönetsel konjonktürü betimleyen, devletin resmi ideolojisinin propagandası bu kısımda ağırlıklı olarak karşımıza çıkmaktadır. Sütün gövdesi ise daha çok imparatorun kazandığı zafer üzerine yoğunlaşmıştır. Arkadius'un Gaius'in ölümüyle sonuçlanan seferi, sütun gövdesinde yer alan spiral bantlarda tasvir edilmiştir.

İmparator ve beraberindeki ordunun kentten çıkışlarıyla başlayan bezeme bantları, kırsal bir alanda kamp kurmalarının tasvirleriyle devam eder. Bu tasviri düşmanla bir sahilde karşılaşmaları takip etmektedir. Tasvirlere göre, kara ve denizde gerçekleşen çarpışmaların neticesinde Gaius yenilgiye uğratılmıştır. Sütün gövdesinde yer alan öykü, yukarıda Bizanslı tarihçi Teofanes'in anlatısıyla, dolayısıyla resmi tarihle uyumludur.

KAİDE

Kaide, anıttan geriye kalan, yerinde korunabilmiş tek kısımdır. Orijinal halinde kaidenin dört yüzü, düzleme paralel çeşitli bezeme bantlarıyla süslenmiştir (Bkz. Şekil A.2). Burada yer alan bezemeler içerisinde Yunan mitolojisinden gelen, Roma mito-

lojisinde de tekrarlanan Eros ya da Romalı adıyla Küpidlerin bulunması, Roma kültürünün eski dine yönelik mitolojik bağlarını sürdürmekte olduğunun göstergesi sayılabilir. Bunun yanı sıra bezeme programında sıkça kullanılan diğer bir öge Nikelelerin taşıdığı kristogramdır. Bu Hristiyanlık vurgusu, batı cephesinde kristogramın iki yanındaki iki araba ve içlerinde Ay ve Güneşi simgeleyen sembollerle farklılaşır. Bu semboller Roma imparatorlarının, Roma'nın evrensel barışı (*Pax Romana*) geleceği çerçevesinde dünya imparatoru oldukları iddiası olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca *Pax Romana* fikrinin yerini ilerleyen dönemde "evrensel Hristiyanlık barışı" alır.

Freshfield çizimlerinde görülebilen küçük boyutlu kartal heykelleri de Roma imparatorluk sembollerindenidir.

Doğu ve batı yüzlerinde üstten ikinci sırada, güney cephesinde ise alttan ikinci sırada yer alan bantın ortasında, iki imparator tarafından yönetilen tek bir Roma İmparatorluğu vurgusu, Roma imparatorları Arkadius ve Honorius figürleriyle betimlenmiştir. Bir ellerindeki mızraklarla askeri güçleri ve diğer ellerindeki dünyayı simgeleyen küre ile zaferin Roma imparatorlarının ortak zaferi olduğu pekiştirilmek istenmiştir.

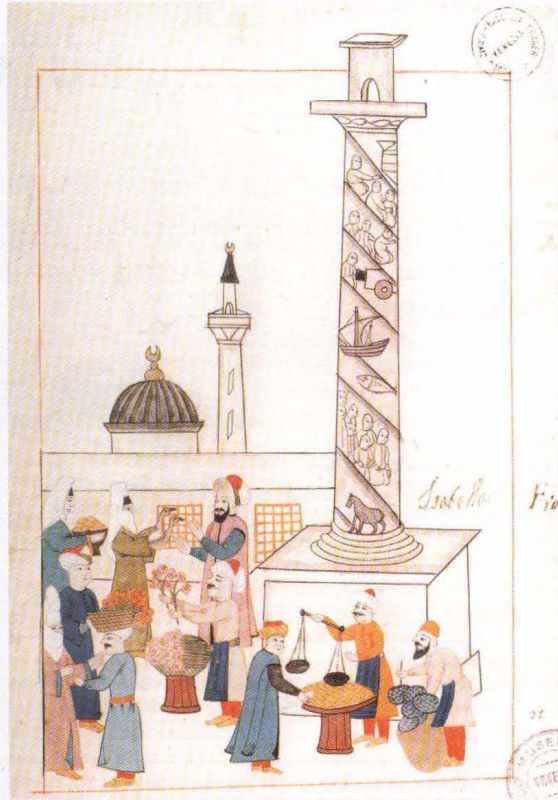
Kaidedeki diğer bezeme bantlarında, (başkent ve eyalet senatörleri gibi) imparatorluğun saygın kesimlerinin

ve savaşta yenilmiş/boyun eğmiş "barbar" kavimlerin bu zafere ve dolayısıyla iki imparatora bağlılıkları, boyun eğmeleri ya da tabi olmaları sembolize edilir. Bezeme programının diğer önemli bir konusu da savaş sonunda ele geçirilen ganimetler, esirler ve savaş aletleridir.

SONUÇ

Arkadius Forumu'nu oluşturan diğer yapılar zaman içerisinde yok olsa da bölgedeki ticari işlev Osmanlı döneminde pazar günleri sütunun dibinde kurulan, alıcı ve satıcıları büyük ölçüde kadınlardan oluşan Avrat Pazarı ile sürdürülmüştür. Avrat Pazarı, bulunduğu mahalleye adını verecek ölçüde büyümüş ve ünlenmiştir. Hatta kimi seyyahların tanıklıklarından anlaşıldığı üzere, hem pazarı hem de mahalleyi tanımlar biçimde Arkadius Sütunu da Avrat Taşı olarak anılmıştır. Zamanla sabit dükkanların sayısı artarak bölge ticari bir çekim noktasına dönüşmüştür. Günümüzde bölgenin semt pazarı, eski konumuna göre daha kuzeyde cuma günleri kurulmaktadır ve hatırı sayılır bir büyüklüktedir. Ne var ki sütundan geriye kalanlar bölge için nirengi oluşturmaktan oldukça uzak, köhne-miş ve tanınmaz haldedir.

Sütün kaidesinin batı yüzü Haseki Kadın Sokak'a açılırken, kuzeyinde ahşap bir konut yapısı bu yüzün dışarıdan görülmesini tümüyle engelle-

Avrat Pazarı'nın, Venedik Correr Müzesi'nde bulunan bir minyatürü.

İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi ve Venedik Correr Müzesi Koleksiyonlarından Yüzyıllar Boyunca Venedik Ve İstanbul Görünüşleri (İstanbul, Vahibi Koç Vakfı, 1995).

mektedir. Güneyinde yer alan fırının muhtemelen kendi pratik gereksinimleri doğrultusunda alt katında açılmış açıklıktan, binaların çevrelediği bir orta bahçe ya da açıklığa çı-

lır. Buradan sütunun doğu cephesini kısmen görmek mümkündür, çünkü buraya da depo benzeri bir yapı neredeyse sütuna bitişik şekilde inşa edilmiştir.

SON SÖZ*

ARKEOLOGLAR DERNEĞİ İSTANBUL ŞUBESİ

Arkadius sütununun konumlandığı Cerrahpaşa'daki "Arkadius Forumu"/"Avrat Pazarı" bilinen tarihiyle sütunun inşa edildiği 5. yüzyıldan itibaren forum, pazar yeri gibi işlevlerle önemli bir kamusal alan olarak varlığını sürdürdüktan sonra gittikçe yapılaşmış, sonuçta Roma dönemi İstanbul'unu görkemli forumundan geriye bu yazıya da konu olan, binalar arasında sıkışmış bir kalıntı kalmıştır.

Kentsel mekânda anıtsallığın yerine geçen bu organik doku da tarihsel bağlamın bir parçası olduğundan elbette yargılanamaz; ancak sütun kalıntısının günümüzdeki hali utanç vericidir. Kalıntıyı çevreleyen organik dokunun parçası olan sivil mimarlık örnekleri yenilendikçe yozlaşmış, özgün görünümlerinden uzaklaşmıştır. Cephelerinin ahşap görünümü pvc ile kaplanması bu kaybı saklayamamaktadır.

Sütuna yaklaşmayı engelleyen çit ise sadece göstermelik bir önlemdir. So-

kak cephesindeki üzücü durum, anıtın arka tarafındaki görüntüye göre masum bile sayılabilir. Arka tarafta yerleşmiş olan fırın, anıtlar arasında beklenen boş alana giderek yayılmış, eskiden sadece odunlarını depoladığı alanda tam anlamıyla yapılaşmıştır. Büyük bir jeneratör ile anıtın arka yüzü tamamen kaplanmıştır. Bu eklentiler alanın ve anıtın ne kadar kontrolsüz ve savunmasız bırakıldığının da göstergesidir.

* Gönderen Kaçanlar yazı dizisi Arkeologlar Derneği İstanbul Şubesi adına Zeynep Kuban ve Yğın Özar tarafından hazırlanmaktadır.

KATAR DİJİTAL KÜTÜPHANESİ

EMİNE ŞAHİN

Toplumsal Tarih'te bu sayımızdan itibaren, dünyadaki ve Türkiye'deki dijital arşivleri tanıtmaya başlıyoruz. İlk adresimiz, özellikle Körfez tarihine ilgi duyan ve bu konuda akademik araştırma yapan herkesin erişim sağlayabileceği Katar Dijital Kütüphanesi.

Katar Dijital Kütüphanesi (QDL), Katar Vakfı, Katar Ulusal Kütüphanesi ve British Library'nin ortaklığı sonucunda oluşturulmuş dijital bir arşivdir. Ağırlıklı olarak Katar, Suudi Arabistan, Bahreyn, Irak, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri gibi Körfez ülkeleriyle ilgili belgeleri içeren geniş bir arşiv, dijital kütüphanede yer almaktadır. Arşiv belgeleri, haritalar, ses kayıtları ve fotoğraflar gibi pek çok malzeme araştırmacıların hizmetine sunulmuştur. Katar Dijital Kütüphanesi bilhassa Körfez tarihine ilgi duyan ve bu konuda akademik araştırma yapan herkesin serbestçe erişim sağlayabileceği bir kaynaktır. Dijital kütüphanede hem İngilizce hem de Arapça arama yapmak mümkündür. Ancak sitenin yöneticileri tarafından araştırmacılara tavsiye edilen, belgenin orijinal dilinde arama yapılmasıdır.

İnternet üzerinden, herhangi bir üyelik olmaksızın okurların kolaylıkla erişim sağladığı dijital kütüphane iki ayrı kısımdan oluşmaktadır. İlk kısım Türkiye'de bulunması bir hayli güç olan 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başında yayımlanmış birçok önemli kaynağı ihtiva etmektedir. Ayrıca o dönemde yaşamış olan diplomatların yazışmaları ve mektupları da yine kullanıma açık olan kaynaklar arasındadır. Nitekim bu bölüm araştırmacılara arşiv belgelerinin, fotoğrafların ve pek çok haritanın da bulunduğu zengin bir liste sunmaktadır. British Library ile yapılan ortaklık sonucunda 1763'ten 1951'e kadar olan İngiltere'nin İran, Suudi Arabistan, Afganistan ve diğer doğu ülkeleriyle ilgili kayıtlarını

içeren Hindistan Ofisi belgelerinin (India Office Records) bir kısmı da okurların hizmetine sunulmuştur. Bu kayıtlar arasında İngiltere'nin Müslüman coğrafyada görevlendirdiği diplomatların yazışmaları ve kişisel notları bulunmaktadır. Bunun yanı sıra tıp, matematik, astronomi ve mühendislik alanlarında British Library'de bulunan Arapça yazmalar koleksiyonundaki elyazması eserler erişime açılmıştır. Basra Körfezi ve daha geniş coğrafyanın 500 kadar haritası, bir dizi fotoğraf, kartpostal ve diğer basılı nesnelerin yanı sıra çizimler ve illüstrasyonlar kütüphanede yer alan belgeler arasındadır.

Katar Dijital Kütüphanesi'nin sunduğu en önemli hizmetlerden biri, filtreleme bölümünden konuyu daraltmanın ve özel bir arama yapmanın mümkün olmasıdır. Konularına göre filtreleme bölümünde pek çok başlık bulunmakta olup, bu başlıkların yanında konuyla ilgili belge sayısı da verilmektedir. "İkinci Dünya Savaşı (165)", "Yabancı İlişkiler (123)", "Arap Milliyetçiliği (76)", "Sosyal Reform (71)" burada yer alan başlıklardan bazılarıdır. İkinci tip filtreleme ise bölgeye göre olan filtrelemedir. Ağırlıklı olarak Arap ülkelerinin yer aldığı bu kısımda "Türkiye" ile ilgili belgeleri içeren bir başlık da açılmıştır. Belgenin cinsine göre filtreleme kısmında

ise mektuplar, arşiv belgeleri, haritalar ve fotoğraflar gibi başlıklar bulunmaktadır. Buradaki aramada da aranan nesnenin türüne göre konu daraltılabilmektedir. İnsanlar ve organizasyonlar filtrelemesi kısmında "Sir Kinght William" gibi sadece bir şahıs hakkında olan belgelerin tümüne bir anda ulaşılabilir. Dijital kütüphaneye veri sağlayan iki kurum olan British Library ve Katar Ulusal Kütüphanesi de filtrelemede yer alan başlıklardandır. İsteyen araştırmacı sadece British Library'de bulunan 12.724 belgeyi görebilmektedir. Son filtreleme ise yıllara göre olup, aranan konuya uygun bir zaman aralığı verilerek arama daraltılabilmektedir.

Dijital kütüphanede yapılan arama sonucunda verilen bilgiler arasında kaynağın içerisinde ne tür konuların olduğu, kim tarafından yazıldığı gibi kısa bir malumatın yanında, kaynağın arşivdeki referans kodu da verilmektedir. Bu konuyla alakalı olan diğer anahtar kelimeler de yine kaynağın alt kısmında yer alan bilgilerdendir. Erişimi oldukça kolay olan bu site özellikle Ortadoğu alanında çalışma yapan araştırmacıların kullanımını beklemektedir. Dijital kütüphaneler araştırmacıları dünyanın öbür ucundaki bir esere bu şekilde kolaylıkla erişimi sağlayabilmektedir. Buna binaen Katar Dijital Kütüphanesi de hem erişim kolaylığı hem de zengin bir arşive sahip olması hasebiyle önemli bir kaynak sayılmaktadır.

Adres: www.qdl.qa

EMİNE ŞAHİN
DUZCE ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ ARAŞTIRMA GÖREVLİSİ

BİLGİ ÜNİVERSİTESİ'NDE TOPLANTI: "İSTANBUL'DA YAHUDİ OLMAK"

18 Aralık günü Bilgi Üniversitesi Santral Kampüsü'nde, Yahudi Toplulukları Çalışma Grubu (YATOC) tarafından "İstanbul'da Yahudi Olmak" başlıklı bir toplantı düzenlendi. *Libra Yayınları*'ndan çıkan *İstanbul'da Azınlık Olmak: Gündelik Hayatta Rumlar, Yahudiler, Ermeniler* kitabının yazarı Dr. Özgür Kaymak toplantıda konuşmacı olarak yer aldı.

PÜREN MUTLUTÜRK MERAL

Özgür Kaymak konuşmasına, doktora tezi olarak yazdığı çalışmasını hangi sorunsallar etrafında kurguladığını ve çalışmasının çıkış noktasını belirterek başladı. Sonrasında kullandığı yöntem, metodoloji, sahada karşılaştığı sınırlılıklar, zorluklar üzerinde durarak, belirli temalar altında çalışmasının analizlerini dinleyicilerle paylaştı. Kaymak, çıkış noktasını şu sözlerle anlattı: "Yüksek lisans ve doktora eğitimim sırasında oluşan bilim içi merakımla kendi hayatımdaki bağlanılan beni bu çalışmaya yönlendirdi. Kendi kimlik bağajım ve kimlik bağajımdaki yükler konu seçimimde çok büyük etkeni: Allemin bir koldan Girit, diğer koldan Selanik göçmeni olması, anneannemin çocukluğumdan beri evde Rumca konuşması ve tam olmasa da, börtük pörçük bir şekilde göç hikâyelerini dinlemiş olmak. Ama sanırım esas önemli faktör Büyükada idi. Büyükada'da doğmuş, büyümüş olmam ve ağırlıklı olarak Yahudi ve Rum cemaatlerinden içinden arkadaşlıklar edinmem, bu doğrultuda hayatımı geçirmem önemli bir etkeni, çünkü kendi açımdan bıraktığım ve merak ettiğim sorularım vardı. Dolayısıyla kişisel merakım bilimsel bir meraka dönüştü ve ben bu üç topluma analiz etmek üzere yola çıktım. Bu yoldaki belli başlı sorunsallarım ise şunlardı: İstanbul'daki Rum, Ermeni ve Yahudiler kendi kimlik ve benlik algılarını anlamaya yönelik olarak, gündelik

hayatta dini-etnik kimliklerini azınlık olarak nasıl inşa ediyorlar ve kuruyorlar, gayrimüslim veya 'azınlık' olmak onlar için ne anlam ifade ediyor, bu durum hayatlarında bir engel ya da üstünlük sağlıyor mu; devletle ve geniş toplumla kurdukları ilişkiler nasıl ilerliyor, kendilerini eşit vatandaş olarak görüyorlar mı; özellikle ilk iki kuşakta travmalarla oluşan kolektif belleğin azınlık kimliğinin oluşumundaki rolü nedir ve bu bellek kuşaklar arasında nasıl işliyor, iletiliyor ve son olarak da özel alanda azınlık olmak toplumsal cinsiyet rollerinde bir değişiklik yaratıyor mu ve geniş toplumla benzerlik ve farklılıklar nelerdir?" Kaymak, çok parçalı, akışkan ve değişken nitelikteki kimlik kavramının sabit bir kategori olmadığını ve bu doğrultudan yola çıkarak, bireyleri benzerlik ve farklılıklarıyla gündelik hayat içerisinde yakalamaya çalıştığını belirtti. Literatürde gayrimüslim azınlıklara yönelik çalışmaların artmasına rağmen onları gündelik hayat pratikleri içerisinde ele alan ve kendilerini kentte nasıl inşa ettiklerine bakan sosyolojik çalışmaların mikro düzeyde kaldığını; çalışmasında karşılaşılmalı olarak üç grubun da kente kendilerini inşa etme süreçlerine baktığını; aynı zamanda elde etmiş olduğu bulguların cemaatlerin bütün üyelerine mal edilemeyeceğini, sadece kendi çalışmasında yer alan kişilere ait olduğunu vurguladı. Çalışmasında niteliksel araştırma tekniklerini kullanarak, her üç cemaat için de sözlü tarih, odak grup

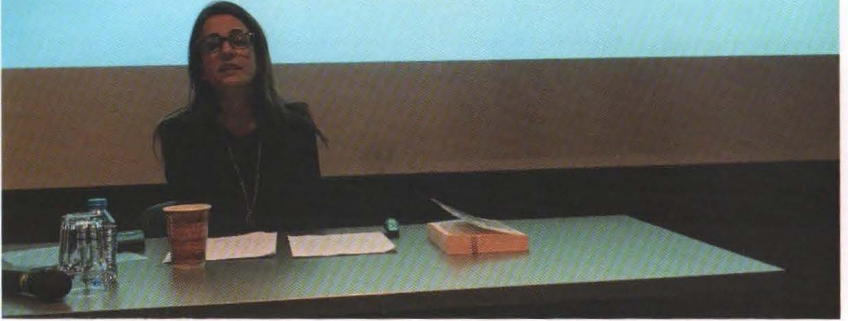
ve derinlemesine mülakat yöntemlerini kullandığını söyleyerek, görüşmecilerine kartopu örnekleme yöntemiyle ulaştığını aktardı. Kaymak sözlerine şöyle devam etti: "Mesela ilk görüşmecilerim Büyükada'daki 35 yıllık apartmanımızda yaşayan üst kat komşumuzdu. Devamında onların çocukları aracılığıyla ikinci kuşağa ulaştım. Kendi çevremden ve görüşmecilerimin yönlendirdiği kişilerle görüştim. Katılımcı gözlem yaptım, onların gündelik hayatlarına, iç kamusal alanlarına girdim. Düşünlere, cenazelere gittim, dernek toplantılarına katıldım. Toplamda 160'a yakın kişiyle görüşme yaptım fakat tez çalışması için bu sayıyı 120 ile kısıtlamak zorunda kaldım ve her topluluk için 40'a kişiyle görüştim. Yaş ve cinsiyet arasında da denge kurmaya çalıştım fakat burada Rumlar en yaşlı ve nüfus olarak da en az sayıda olan cemaat olduğu için, bu anlamda bir miktar dezavantajlı durumda kaldılar. Yaş gruplarını da, 1. grubu 60-90 yaş arası, 2. grubu 50-60 yaş arası, 3. grubu da 25-45 yaş arası olarak ele aldım." Sahaya çıkmadan önce literatür taramasını da gerçekleştirdiğini belirten Kaymak, bu konuda her bir cemaatin tarihsel, politik, hukuksal ve sosyal yapıları hakkında, çeşitli kaynaklar üzerinde çalıştığını belirtti. Sahada karşılaştığı zorlukları ise şöyle anlattı: "Niteliksel yöntemlerle yapılmış çalışmaların azlığı tezin analiz aşamasında teorik ve yöntemsel sınırlılıkları oluyordu. Kendi kimlik bağajım aracılığıyla Rumlara

ve Yahudilere ulaşmam kolaylaşırken, Ermenilere ulaşmakta başlarda zorlandım. Ermenilerin dernek toplantılarına ve sosyal aktivitelerine katıldım ve burada da gördüm ki, aslında onları beni bir güven testinden geçirdiler ve benimle görüşmeye onay verdikten sonra, birbirlerine referans vermeye başladılar. Daha önce de belirttiğim gibi, Rumlar'daki demografik dezavantajdan dolayı gençlere ve kadınlara ulaşmakta çok zorlandım. En çok zorlandığım kısım ise yoksul kesime ulaşmak oldu. Yoksulluğu bir de dini-etnik azınlık ya da kadın olmakla birleştirdiğimizde oldukça blokajlı bir kimlik ortaya çıkıyor. Bu yüzden bu konuda da yine kendi çevremden ve cemaatin ileri gelenlerinden ve dernek yöneticilerinden yardım aldım. Rumlarda Fukara Derneği'ne, Yahudilerde Barınuyurt'a gittim. Ermeni cemaati ise nüfus olarak yoğun olduğundan dolayı, kartopu örnekleme yöntemiyle cemaatin orta-alt sınıfına ulaşma şansını yakaladım. Bu tıp saha çalışmalarının kendi içerisinde getirdiği bir yanı da, yaşlı insanlarla yapılan görüşmelerin ciddi duygusal gerilimler yaratması; çünkü birinci kuşak, bahsedeceğimiz tarihsel travmatik olayları bire bir yaşamış olan kuşak. Bu kuşağın insanları gerek Varlık Vergisi uygulamaları gerekse de 6-7 Eylül pogromunu anlatmakta ciddi zorluk çekti." Özgür Kaymak sunumunun devamında, çalışması süresince elde etmiş olduğu tespitlere Yahudi cemaatini temel alarak değindi. İlk olarak kolektif travmatik bellek

İstanbul'da Yahudi Olmak

YATOÇ

18.12.2017

üzerinde durdu: "Tespit ettiğim üzere, kolektif bellekteki yükler ve ağırlıklar birinci ve ikinci kuşak ağırlıklı olmak üzere, kamusal, politik ve özel alandaki bütün kısıtlılıkların temelini oluşturuyor. Dolayısıyla bu travmalar birinci ve ikinci kuşağın kimlik oluşumunda temel bir yapı oluşuyor. Özellikle en yaşlı olan birinci kuşakta, bu ırıratmatik olayların tekrar yaşanabileceğine dair bir korku ve güvensizlik hissi var. Yaptığım görüşmeler sırasında Yahudilerin en baskın travmalarının 1914 Trakya olayları ve sinagog bombalamaları olduğu ortaya çıktı. Aynı zamanda Trakya olaylarının belleklerde bastırılmış olduğunu gördüm, zira bu olaylara ilişkin anlatılar daha çok benim zorlamamla ve görüşmelerin sonlarına doğru ortaya çıktı. Hatta 2. ve 3. kuşak görüşmecilerim arasında, bu olayların aktarılmadığı ve fakat yaptığımız görüşmelerden sonra ailelerine danışarak hayatlarının çok ileri bir safhasında, yaşananları öğrenenler oldu. Görüşmecilerimden kimisi kendi kişisel merakıyla bunları araştırıp öğrenirken,

kimisinin olaylardan bihaber olduğunu gözlemedim. Bunun da, dünyanın başka yerlerinde yaşanan soykırım ya da pogromların yanında kendilerinin burada daha rahat yaşamalarına, Yahudi cemaatinin genelde apolitik bir cemaat olmasına ve yaşadıkları topraklarda çocuklara bir kın ve öfke aşılamamaya, geniş topluma karşı bir nefret duymamalarını sağlamaya yönelik olduğunu gördüm. Üç cemaatin ortak kolektif belleğinde ise başta 1942 Varlık Vergisi olmak üzere, 20 Kur'a askerlik ve 6-7 Eylül pogromu var. 1. ve 2. kuşak, ıravmayla ilişkilerini tamamen unutma ve bastırma üzerine kuruyor. Hatta sorduğum sorular neticesinde, bu olayların aile içinde ve dahi arkadaş çevresinde de konuşulmadığını öğrendim. Dolayısıyla travmatik belleğin, kuşaklar arasında ya hiçbir şekilde aktarılmadığını ya da belirli sansürler uygulanarak aktarıldığını gördüm. Genel olarak bu travmalara karşı hissettikleri duyguları ise ihanet, hayal kırıklığı, yabancılık, eşli vatandaş olarak görülme, istenmeme ve içinde bulundukları topluma karşı güven

parçalanması şeklinde tespit ettim." Çalışmasının ikinci tematik başlığını "Mekânda Sınıfsal Ayrışma/Kümlenme" olarak belirleyen Kaymak, tespitlerini aktarmaya şöyle devam etti: "Bu tema aslında benim saha çalışmamın büyük ağırlığını oluşturuyordu. Üç cemaat için de İstanbul'daki mekânsal dağılımlarını belirleyen en önemli faktör göç olgusu. Neden brraber hareket ettiklerine ya da neden belirli semtlerde oturdukları baktığımızda ise, bu durumun arkasında yatan en büyük sebebin aslında güvenlik kaygısı olduğunu gördüm. Ancak bu durum ağırlıklı olarak 1. ve 2. kuşak için geçerli, yani gençlerde mekânda hareket etme olgusunun biraz daha parçalandığını görüyoruz. Oturdıkları semtler 'kendileri gibi' modern, kentli, daha orta, orta-üst sınıf Müslüman Türklerin oturdıkları semtler. Mümkün mertebede daha muhafazakâr, dindar ve yoksul semtlerde oturmamasına çalışıyorlar. Bu anlamda özellikle Yahudi cemaati içerisinde ciddi bir dayanışma olduğunu da tespit ettim. Bir diğer tespitim ise, diğer iki

cemaate göre Yahudilerin mekânsal hareketliliklerinde sınıfsal kimliklerinin dini-etnik kimliklerine daha baskın olduğu yönündeydi; yani Yahudiler diğer iki cemaate göre mekânda çok daha rahat hareket edebiliyor ve çok daha mobilize durumdalar. Ermeniler ve Rumlarda Osmanlı'dan da gelen gündelik hayat pratiğiyle birlikte dil, kimliğin başat unsuru olduğu için bireyler daha çok kilise ve okul çevresine yerleşiyor. Yahudiler için bu durum söz konusu değil. Gençlerde ise bir arada olma normu geçerliliğini kaybediyor. Gelir durumuna ve karına cvliliklere bağlı olarak gençler 90'lardan itibaren kentin çevresindeki lüks, kapalı sitelerle rağbet gösteriyor. Mekâna ait bir diğer önemli tespit ise adalara yönelikti. Adalar, her üç cemaatin de ortak kimliğinin en önemli temsil mekânlarından birini oluşturuyor. Görüşmeciler, adaları etno-dinsel kimliklerinden soyutlanabildikleri, kendilerini hiçbir zaman azınlık olarak hissemedikleri ve isimlerini özgürce talfuz edebildikleri mekânlar olarak tanımladılar."

Özgür Kaymak, vatandaşlık algısına ilişkin gözlemlerini de şöyle anlattı: "Yahudi cemaatinde de farklı cinsiyet, kuşak ve sosyoekonomik sınıflar birleriyle görüştim. Bu üç gruba da kesen ortak bir şey vardı, n da hem devlet hem de toplum tarafından ulusal kimliğin içine kabul edilmemeleri, bugün hâlâ 'yabancı' olarak görüldükleri düşüncesi. Ulusal kimliğin içine kabul edilmemelerinin arkasındaki en büyük faktör ise din, yani Türklüğün Müslümanlıkla eşdeğer tutulması. Bu 'ötekileştirilmiş' kimlik aslında toplum ve devlet tarafından onlara yapıyorlar ve onlar da bu durumu içselleştirerek büyüyorlar. Eşit vatandaş görülmemesi, başka ülkelerle özdeşleştirilme, siyasi konjonktüre bağlı olarak 'koz-rehine' konumuna sokulma, onları güvenliğinin hassaslaştığı, daha kapalı ve korumacı bir hayat yaşamaya sevk ediyor. Bu durum gençler tarafından sorgulanmaya başlıyor. Bunu neticesinde, mevcut kapalılık durumunu aşmak için de kamusal alanda belli kimlik stratejileri üretiyorlar. Bu stratejiler daha çok isim ve dil üzerinden gelişiyor. Bunun için de ya ikinci bir isim ya da takma isim kullanma yoluna gidiyorlar. Dolayısıyla farklılıkların üzerini, tehlikeli buldukları durumlarda siliyorlar. Siyasi kriz durumlarında ise özellikle kendi içlerine kapanıyorlar, sosyal medyada, iş hayatlarında, kamusal mekânlarda 'görünmez' olmaya, etnik-dini kimliklerini gizli tutmaya çalışıyorlar. Gençler, girdikleri ortamın sosyal ve kültürel seviyesine göre, üst kuşaklara kıyasla kendi kimliklerini yansıtmaması konusunda daha rahat olmaları da Türkiye'deki kimlikleriyle denge kurmak, azınlık kimliğini çıkarmak ya da açmak arasında bir gerilim yaşıyorlar. Azınlık kimliği ile ulusal kimlik arasında kurulan ilişkiyi hatırladığımızda ise, birinci ve ikinci kuşak Yahudilerde söylemsel düzeyde Türk Yahudisi/ Musevîsi ifadesi yaygınlaşıyor. Burada Yahudilik buluyor. Burada Yahudilik dini hayatın kaynağı kültürel bir

sermayeye sahip olmayı temsil ediyor. Türkiye ise ortak toprağa, benliğe, dile, geçmişe sahip olmaya yönelik kültürel bir kimlik olarak ortaya çıkıyor. İkinci kuşakla birlikte aslında üçüncü kuşak da bu ilişkiyi yönelik söylemler açısından bir değişiklik olduğunu görüyoruz: Bu noktada Türk Yahudisi/ Musevîsi söyleminden ziyade Türkiye'de Yahudi/ Musevîsi ifadesi kullanılıyor. Cemaat üyeleri Yahudilik kolektif belleğinin kuşaklar boyu aktarılması konusunda ise oldukça hassas. Şükrün ve soykırım tarihi, geçmişin bilincinde ve farkında olmak Yahudiler için asla unutulmaması ve kuşaktan kuşağa aktarılması gereken bir bellek olarak ortaya çıkıyor." Çalışmasının analizi esnasında en ilginç ve keyifli bulduğu noktanın vatan-avatan kavramları karşılaştırması olduğunu ifade eden Kaymak, konuyla ilgili tespitlerini şöyle açıkladı: "Her üç cemaatin de, İsrail, Yunanistan ve Ermenistan ile kurdukları duygusal bağlar ve vatan aidiyetleriyle ilgili olarak farklı bağlamlara sahip olduklarını gözlemledim. İstanbul'da bir kenara koyarsak, şehir her üç cemaatin de kimliklerinin temel omurgasını oluşturuyor ve İstanbul'da vatan olarak kabul ediyorlar. Yahudiler, İsrail ile güçlü bir güven ilişkisi/bağı kuruyor. Tabii ki bunu genellemek mümkün değil, aralarındaki politik yaklaşım farkı İsrail ile kurulan ilişkiye belirleyici öge olarak ortaya çıkıyor. Bu bağlamda birinci kuşak Yahudiler, ikinci ve üçüncü kuşaklara göre, İsrail ile daha duygusal bir bağ kurduklarını tespit ettim. Gençlerin çoğunluğu ise İsrail'e gidiş yaşamayı tercih etmiyor. Ancak son beş yılda, Davos krizinden sonra tirmanan antisemitizm ülkedeki güvenliklerine büyük tehdit olarak algıladıklarından, ülkeden gitme konusu yine de akıllarının bir yerlerinde mevcut. Dolayısıyla Türkiye-İsrail arasında bir politik çatışma yaşandığı zaman, Yahudi cemaatinde sürekli bir güvenlik kaygısı ve tedirginlik kendini gösteriyor. Bu kriz anlarında kendilerini 'koz-

rehine' olarak hissetmek, onların aidiyetlerini sarsan bir siyasi pratik olarak tecrübe ediyorlar. Bu bağlamda siyasi alandaki pratiklerine geçerek, tüm bu etkenler siyasi alandaki seçmen davranışlarını, politik alana katılım eksikliklerini, iktidarla herhangi bir siyasi çatışma ortamına girmemelerini, kamusal alanda geliştirdikleri güvenlik stratejilerini açıklamada ana faktör olarak ortaya çıkıyor. İkinci sınıf vatandaş ya da 'güvenmeyen, istenmeyen unsurlar' olduklarını, ne toplum ne de devlet tarafından bu ülkenin 'gerçek vatandaşları' olarak içselleştirildiklerini düşünüyorlar. Dolayısıyla azınlık kimliklerinden dolayı ayrımcılığa uğrayacakları düşüncesini taşıdıkları için de, vatandaşlık görev ve sorumluluklarının dışında politik alana katılmaları neredeyse yok deneyecek kadar az. Bu bağlamda gençlerin de, yaşları itibarıyla doğrudan tanık olamayacakları travmaların, azınlık kolektif belleğinden aktarılmasıyla oluşan bir politik bilince sahip oldukları görülüyor. Dolayısıyla bu bellek de onların politik davranışlarını etkiliyor. Bu durum özellikle Rum ve Ermeni cemaati için çok yaygın bir 'CHP eleştirisi' şeklinde kendini gösteriyor. Hâkim toplumdaki daha fazla baskı ve eşitsiz müdahaleyle karşılaşacaklarına inandıkları için toplumsal muhalefet gösterilerinden uzak duruyorlar, siyasete aktif olarak dahil olmuyorlar ve mümkün mertebe siyasi otoriteyle çatışmıyorlar. Bu noktada, kendilerini buradan kuran bir kimlik inşa ediyorlar. Dolayısıyla Türkiye'deki siyasal-otoriter kültür de içselleştirilmiş bir şekilde kendisine böyle bir karşılık buluyor. Çok az görüşmecinin politikaya aktif olarak ilgilendiğini tespit ettim. Genel olarak politik alanı sadece vatandaşlık görev ve sorumluluklarının yerine getirdiği bir alan olarak görmeyi tercih ediyorlar. Buradaki kırılma noktası ise Gezi direnişi... Özellikle Gezi'ye giden gençler ilk defa bir kamusal alanda kendilerini

'azınlık' hissetmediklerini belirtti. Dolayısıyla politik alanda pasif kalma hali de bu kuşakla kırılmaya başlıyor." Son olarak kendi akademik çalışmasıyla da ilgili olan, özel alanda azınlık olma meselesine değinen Kaymak sözlerini şöyle sonlandırdı: "Özel alan, azınlık kimliğinin

İstanbul'da Azınlık olmak:
Güldenok Tavass, Ruzhan Yahudiler, Ermeniler

korunduğu, inşa edildiği ve bir sonraki kuşaklara aktarıldığı yer. Azınlık kimliğinin, tarihinin ve belleğinin, gelenek göreneklerin, ritüellerin aktarılması, dilin öğretilmesi ise kadının görev alanı olarak görülüyor. Geniş topluma tutarlı bir şekilde, üç cemaate de atarlı aile yapısının hâkim olduğunu gözlemledim. Yani dini-etnik aidiyetlerinden bağımsız olarak bu coğrafyanın hâkim atarlı kültürel kodlarına da sahiptir. Ancak bu atarlı aile yapısında üçüncü kuşak diyebileceğimiz 1970 ve sonrası doğumlarında bir kırılma yaşıyorlar. Kamusal alanda güvenlik kaygısıyla dinlerini, dillerini sakınarak yaşarlarken, özel alanda bu sakinmanın kalkmasıyla, nüfus olarak da daralmaya başladıkları için, duygusal ihtiyaçlarını karşılamadığı bir durum ortaya çıkıyor. Bu yüzden de karma evlilikler, günümüzde iyice azalan nüfuslarından dolayı, her üç cemaat için de en tartışmalı sosyal konuların başında geliyor."

Özgür Kaymak,
İstanbul'da
Azınlık Olmak
(İstanbul:
Libra, 2017).

ANADOLU'DA BİR BİZANS KENTİ: AMORIUM

Boğaziçi Üniversitesi Bizans Çalışmaları Araştırma Merkezi tarafından Boğaziçi Üniversitesi Kriton Curi Salonu'nda Afyonkarahisar'daki Amorium antik kentine dair bir konferans düzenlendi ve devamında 15 Mart 2018'e kadar Bizans Çalışmaları Araştırma Merkezi'nde ziyaret edilebilecek bir sergi açıldı.

Doç. Dr. Zeliha Demirel Gökalp.

BERAT SEÇKİN DEMİROK

15 Aralık günü düzenlenen konferansta ilk olarak, antik kentin kazısını dört sene önce devraldıklarını belirten, Anadolu Üniversitesi'nden Doç. Dr. Zeliha Demirel Gökalp söz aldı. Gökalp, Amorium'un Ankara'nın yaklaşık 170 km güneybatısında, Afyonkarahisar'ın ise 70 km kuzeydoğusunda konumlandığını ve Hitit, Frig, Yunan, Roma uygarlıkları ile Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine tanıklık etmiş, dolayısıyla MÖ 2000'lerden itibaren kesintisiz yerleşim görmüş bir antik kent olduğunu vurguladı. Kentin Yukarı ve Aşağı Şehir olarak iki kısımda ele alınabileceğini ve kentteki en eski yerleşimin de Yukarı Şehir'de saptandığını ifade etti. Yukarı Şehir'in tarihinin Frig dönemine kadar getirilebildiğini, Helenistik döneme dair ise çeşitli sikkelerin ve Balıhisar'da bulunan Bergama Kralığı'nın Aitalos İlanedanlığı

döneminde yazılmış ve üzerinde Amorium'un adı geçen, MÖ 150'li yıllara ait bir yazıtın elterinde olduğunu, bununla birlikte Ezop Masalları'nın da Amorium'la ilişkilendirildiğini söyledi. Kentin kendi adına bastırılan sikkeleri ile üzerinde bir vergi memurunun adının geçtiği yazıtın da Roma dönemine ait belgeler arasında sayılabileceğini sözlerine ekledi. Kentte bugün herhangi bir anısal yapıya rastlanamayacağını ifade eden Gökalp, bunun sebebinin Ortaçağ Bizans dönemi katmanı olduğunu; bununla birlikte, farklı binalarda kullanılmış bazı yazıtlarda kentte Roma döneminde inşa edilmiş çeşitli kamusal binaların olduğunu anlaşıldığını, İmparator Zenon yuhut MS 491'de tahia geçen Anastasius döneminde şehir surlarının inşa edildiğini; buna ek olarak Amorium'un İstanbul'dan başlayan ve imparatorluğun güneyi ile doğusuna, Kutsal Topraklar'a, giden yol üzerinde

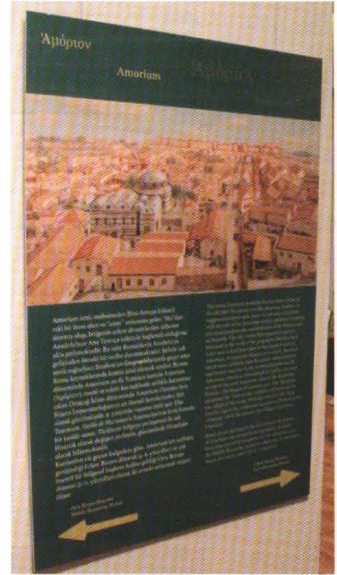
bulunmasının kentin stratejik önemine işaret ettiğini; Arap akınlarının başlamasıyla birlikte, 7. yüzyılda İmparator Heraklius'la oluşturulmuş Thema sisteminin bir parçası olan Anatolikon Thema'sının başkenti olduğunu vurguladı. Amorium'u önemli kulan özelliklerden bir diğerinin, 820'li yıllardan itibaren bir süre Bizans İmparatorluğu'nda hüküm sürmüş olan ve uç imparatorlardan oluşan Amorium Hanı'ndan olduğunu, askeri bir rhema olması, stratejik bir noktada yer alması, İstanbul'dan sonra Arap kaynaklarında geçen önemli bir yer olması gibi sebeplerden ötürü Arapların Ankara'dan sonra, 838'de, Amorium'u ele geçirdiğini ifade etti. Amorium kazısındaki yeni ekibin hedefinin, kentin Roma döneminden bugüne geçirdiği değişim ve dönüşümü aydınlatmak olduğunu söyleyen Gökalp, bugüne kadar kazılarda Selçuklu dönemine ait sikkeler ile Osmanlı döneminden bir mekâna dair kalıntı ve sikkelerin bulunduğunu sözlerine ekledi. Zeliha Demirel Gökalp'ın aktardığı üzere, William Hamilton 1836 yılında kent Hisarköy'de tespit etmiş, 1987 yılında Prof. Dr. Martin Harrison kentte yüzey araştırmalarını başlatmış, kazılar da 1988 yılında başlamıştı. Harrison, Yukarı Şehir'de Osmanlı dönemine ait buluntuların çıktığı açmada ve Aşağı Şehir'de Geç Roma-Erken Bizans dönemine tarihlenen bir yapıda ve kilisede çalışmış. 1992 yılından sonra ise kazılara Dr. Chris Lightfoot 2009 yılına kadar devam etmişti. Bu dönemde

kilise kazıları ilerledi ve içlerinde giysiler ve deri ayakabıların bulunduğu mezarlar, işlevi hâlâ çözülemeyen kaplar ortaya çıktı. Harrison, Arap akınları sonrasında şehir içinde korunaklı biçimde inşa edilen 12.000 metrekarelik ayrı bir bölümde de kazılar yaptı; bu alanda 6. ve 9. yüzyıllara ait bir Bizans Hamamı, döşemesiz bir yol ve şarap atölyeleri bulundu. 2014 yılında Anadolu Üniversitesi kazıları Lightfoot'tan devralarak çalışmaya başladı. Kazılar devralınırken, alanın ören yeri olması ve kazısı halihazırda yapılan alanların plana işlenmesi gibi yarım kalmış bazı prosedürler tamamlanıyor; buna ek olarak bölgeye dair üç boyutlu bir görsel çalışması hazırlanıyor, jeofizik çalışmalar gerçekleştiriliyor. Bu ekip Yukarı Şehir'de, Romisch-Germanisches Zentralmuseum'dan Dr. Nikos Tsikalas ile Aşağı Şehir'de çalışıyor. Kente dair bir internet sitesi mevcut ve bir veritabanı da hazırlanıyor. İkinci olarak söz alan Anadolu Üniversitesi'nden Yrd. Doç. Dr. Hasan Yılmazyaşar, kendisinin iç sur kazılarında çalıştığını ve iç sur ile dış sur arasındaki bağlantıyı saptamak için, 2014 yılından beri bu alanda kazılar yaptıklarını; kazılar esnasında dikkörtgen planlı bir kuleyi ııraya çıkardıklarını ve ayrıca antik kent civarında 18-19. yüzyıllara ait yerleşim olanabileceği fikrine varmalarını sağlayacak aşamalar kaydettiklerini anlattı. Kulenin tarihini saptamadaki zorluğun, sur duvarlarının

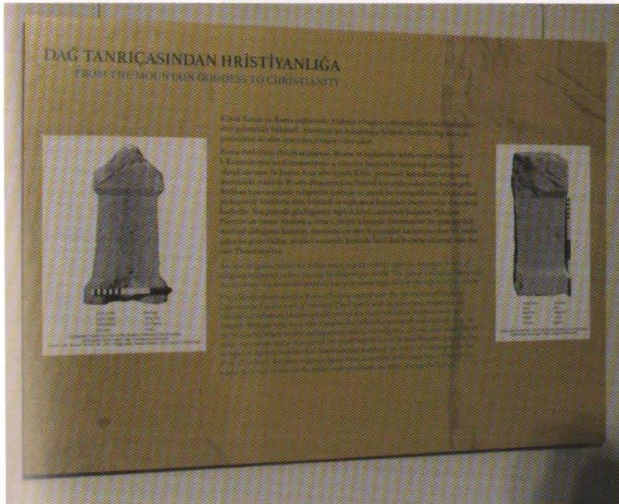
yıkıntılarının birbirine karışması olduğunu söyleyen Yılmazyaşar, bununla birlikte devam eden keşiflerinde bir payanda ve tahlîye deliğine rastladıklarını belirtti. Kazılar esnasında bir kule daha keşfedildi. Yapılan jeofizik çalışmalar sonucunda bir kapı yuvarlak bir kule ve Yukarı Şehir ile aynı kalınlıkta bir sur duvarının genel perspektifi elde edildi. Aşağı Şehir surlarına dair elde bulunan kaynaklara göre kent surları İmparator Zenon (474-491) döneminde inşa edildi: Yukarı Şehir'deki iç surların ise Arap akınları esnasında inşa edilmiş olabileceği düşünüldü. Yılmazyaşar, ellerinde bulunan kaynaklardan Arap tarihçi Taberî'nin aktardığına göre Amorium'da 22 adet kule bulunduğunu ve kentin Aetius adlı bir *strategos* (vali) tarafından yönetildiğini, bu valinin döneminde Araplar tarafından teslim alındığını, Taberî'nin gözlemlerini uydu fotoğraflarıyla doğruladıklarını ve üç boyutlu modelleme sayesinde de bu gözlemleri somutlaştırabildiklerini ifade etti. Üçüncü konuşmacı, Hacettepe Üniversitesi'nden Dr. Ayşe Ceren Erel, 2013 yılından itibaren sürdürdükleri Yukarı Şehir'deki B Bazilikası kazılarına dair bir konuşma yaptı. Yukarı Şehir'de 1987, 1989 ve 1990 yıllarında yüzey

araştırmaları yapılmış, 1989'dan itibaren dört açmada kazı çalışmaları yürütülmüş, 1997 yılında da alanda bir jeofizik çalışması yapılmıştı: B Bazilikası 1987 yılında keşfedilmiş fakat burada bir kazı başlatılmamıştı. B Bazilikası'nın Amorium'da saptanan dört kiliseden biri olduğunu ifade eden Erel, 435 metrekairelik bir alanın kazılarak, bazilikanın dıştan yuvarlak, içten çöğken planlı olduğunu anımsadığını ve bazilikanın üzerindeki katmanda geç Osmanlı dönemine tarihlendirilmesi mümkün olan ocaklı bir mekânın bulunduğunu aktardı. 1989-1990 yıllarında yapılan çalışmalarda sur duvarlarının dıştan kulelerle, içten ise payandalarla desteklendiği anlaşılmıştı. B Bazilikası'nda apisteye bulunan açıklığın *synthronon'a* bağlanmış olabileceği düşünüldü. Fakat bu açıklık, Pamfilya bölgesindeki Myra antik kentindeki bazilikanın aksine, herhangi bir mezar odasına bağlanmıyor. Kazılar esnasında B Bazilikası'nın etrafının gömü alanı olarak kullanıldığı tespit edildi ve bazilikanın doğu kısmında üç farklı seviyede gömüye ulaşıldı. Yine Ayşe Ceren Erel'in aktardığına göre, güney duvarın açığa çıkarılmasıyla birlikte bazilikanın nefi içerisinde daha küçük

mekânların oluşturulduğu keşfedildi: apsisin kuzeyinde kalan alanda da yan neflere ek olarak çeşitli mekânlar ortaya çıktı. Şu ana kadar elde ettikleri tüm verilerin bazilikanın 5. ya da 6. yüzyıla tarihlendirilebileceğine işaret ettiği söyleyen Erel, dıştan yedi cepheli, içten yarım yuvarlak biçiminde tek apsisli ve üç nefli bir bazilikanın söz konusu olduğunu, fakat bu döneme ait dıştan yedi cepheli apsisli olan yapılara pek rastlanmadığını da vurguladı. Dolayısıyla erken dönemde gerçekleşen bir yıkım sonrası bazilika yeniden inşa edilmiş fakat sonrasında tamamı ya da bir bölümü işlevini kaybetmişti. Kazılar sırasında erken-orta Bizans ve Osmanlı dönemlerine ait farklı malzemelerden çeşitli buluntu gruplarının da elde edildiğini söyleyen Erel, bunların genel olarak günlük kullanıma yönelik seramiklerden, cam bileziklerden, fresko parçalarından, sikkelerden ve maden buluntularından oluştuğunu belirtti. Römische-Germanische Zentralmuseum'dan Dr. Nikos Tsivikis, Aşağı Şehir'nin batı tarafında gerçekleştirdiği kazılarla ilgili konuşmasında amaçlarının Amorium'un Bizans döneminde geçirdiği dönüşümü aktarmak olduğunu, bu yönde 1993 yılında başlayan ve sonrasında da devam eden

kazılarda şehir surlarının, üçgen bir kulenin ve bir kapının, buna ek olarak da Arap akınlarına ilişkin farklı bir katmanın ortaya çıktığını söyledi. Aşağı Şehir'nin batı tarafında kendilerinden önce yapılan kazılarda geniş bir yapının kalıntısına da rastlandığını, bu kısmın Amorium'da gerçekleştirilen ilk kazı alanı olduğunu ve İstanbul'daki Aziz Poyeuktos Kilisesi'ni de kazan arkeolog Martin Harrison'ın bu alanı keşfettiğini ifade etti. Geniş yapı kompleksinin 4. ya da 5. yüzyıla tarihlenebileceğini söyleyen Tsivikis, 2013 yılında kendisinin yönetiminde başladıkları kazılarda tarihi kaynakları taradıklarını ve bu kaynakların şehrin askeri gücüne, coğrafi yapısına dair bilgiler verdiğini, bu bilgilerden birinin ise şehrin "düz bir ovaya yayıldığı ve tamamen savunmasız olduğu" yönünde olduğunu, ancak geniş yapının civarındaki kazılardan elde edilen materyallerle alanın aslında hamam yahut saray olduğunu düşündüklerini ve kilise, kule gibi yapılardan meydana gelen bir kompleks olup tek bir yapıdan meydana gelmediğini anladıklarını, ayrıca kazı esnasında sondajlama gibi çalışmalar yürüttüklerini sözlerine ekledi.

SERĞİ: OSMANLI SONRASININ DEĞİŞKEN ŞEHİRLERİ

Sırbistan'ın başkenti Belgrad'ta. Basel Üniversitesi Ortadoğu Çalışmaları Sosyal Bilimler Departmanı'nda gerçekleştirilen "1920'ler ve 1930'larda Türk ve Yugoslav Kentlerindeki Gündelik Yaşamı Keşfetmeye Yönelik Görsel Bir Yaklaşım" başlıklı araştırma projesinin sonucu olarak "Osmanlı Sonrasının Değişken Şehirleri" başlıklı bir sergi düzenlendi. 28 Ocak 2018'e kadar ziyarete açık olan serginin küratörü Prof. Dr. Natasa Miskovic.

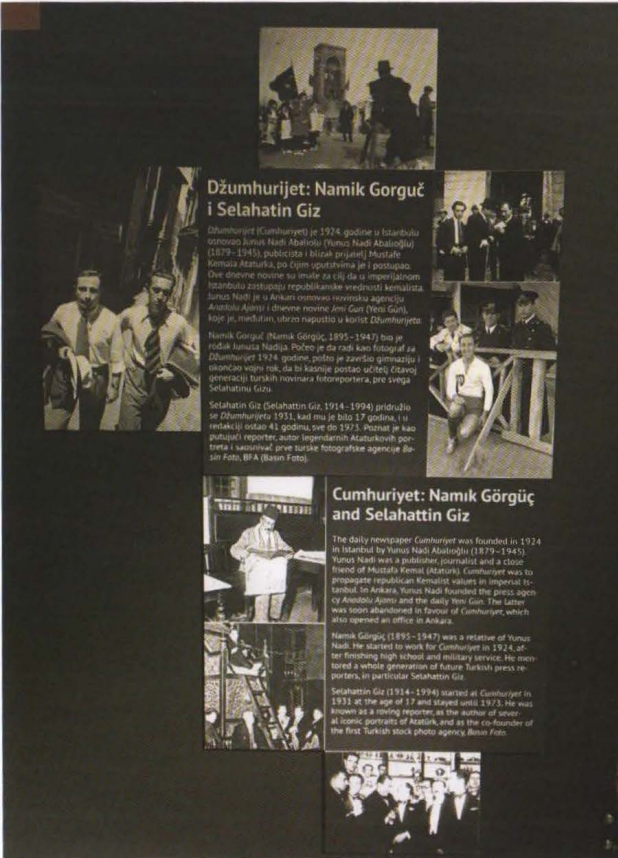
PÜREN MUTLUTÜRK MERAL

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması ve devamında yeni ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla beraber, özellikle büyük şehirlerde yaşayan insanların gündelik

yaşamlarında da ciddi değişiklikler meydana geldi. Savaşlar arası süreçte basına yansıyan fotoğraflar Türkiye Cumhuriyeti ve Yugoslavya'dan seçilen toplam dört şehirde, İstanbul, Ankara, Belgrad ve Saraybosna'da yaşanan değişimin alını kalın

çizgilerle çiziyor. Sergilenen fotoğraflar beklenmedik bakış açılarına ve bazen de benzer yaşam dünyalarına olanak sağlıyor. Şehir merkezi, ulus ve beden, ulusu giydirmek, boş vakit ve din, çarşı-şehrin buluşma mekânı başlıkları altındaki fotoğraflar İstanbul, Belgrad, Ankara

ve Saraybosna için şartırcı derecede henzerlik gösteren kentsel bir kamuoyunun varlığını belgeler aracılığıyla ispatlıyor. Sergide Osmanlı'ya ve 1920'lerin, 30'ların ruhuna ve medeniyetine yönelik referanslar dikkati çekiyor. Fotoğraflar çoğunlukla lider pozisyonlarındaki Türk ve Yugoslav günlük gazetelerinde çalışan fotoğrafçılar tarafından çekilmiş. Türkiye'den Cumhuriyet gazetesi için çalışan Namik Gorguç ve Selahattin Giz bu isimler arasında yer alıyor. Belgrad'ta yayımlanan Politika gazetesinden de Aleksandar Simic ve Raka Ruben bahsi geçen gazeteciler arasında. Saraybosna fotoğrafçısı Prof. Mehmed A. Aksamija ve Fotoğraf Müzesi küratörü Cengiz Kahraman da kişisel fotoğraf koleksiyonlarını sergiye açan isimlerden... Fotoğrafların kaynakları Ankara Büyükşehir Belediyesi, Ankara Milli Kütüphane, Belgrad Tiyatro Müzesi, Saraybosna Şehir Müzesi, Saraybosna Tarih Arşivi, Bilgi Üniversitesi ve Koç Üniversitesi Vehbi Koç Ankara Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (VEKAM) tarafından sağlanmış. Fotoğrafların gruplandırıldığı kağıetörlerin ayrıntıları ise şöyle:

Džumhurijet: Namik Gorguç i Selahattin Giz

Džumhurijet (Cumhuriyet) je 1924. godine u Istanbulu osnovana javna, lična, anonimna (kuma, lični, anonimni) Mustafa Kemal Atatürk, po čijem spisu iživljao je i postao. One godine novine su imale za cilj da se imperializam Istanbulu zadržavaju republikanski vrednosti kamilista. Jusuf Nadi je u Ankari osnovao novinsku agenciju Anadoluski Ajans i doveo novine Jem Gazi (Yeni Gazet). Koji je, međutim, ubrzo napustio u korist Džumhurijeta. Namik Gorguç (Namik Gorguç, 1895-1947) bio je rođen u Nadiji. Počeo je da radi kao fotograf za Džumhurijet 1924. godine, posle je završio gimnaziju i učenik je u Nadiji, da bi kasnije postao učitelj. Članov generacije turskih novinara fotografirao je, pre svega, Selahattin Giza.

Selahattin Giz (Selahattin Giz, 1914-1994) pridružio se Džumhurijetu 1933. kad mu je bilo 17 godina. U redakciji ostao 41 godinu, sve do 1973. Pisanje je kao politički reporter, autor legendarnih Atatürkovih portreta i samostalno, pre barba fotografirao agencije da sin Foti, BFA (Basim Foti).

Cumhuriyet: Namik Gorguç and Selahattin Giz

The daily newspaper Cumhuriyet was founded in 1924 in Istanbul by Yunus Nadi Abidinli (1879-1945). Yunus Nadi was a politician, journalist and a close friend of Mustafa Kemal (Atatürk). Cumhuriyet was to propagate republican Republican values in imperialist Istanbul. In Ankara, Yunus Nadi founded the press agency Anadolu Ajansı and the daily Yeni Gazi. The latter was soon abandoned in favour of Cumhuriyet, which also opened an office in Ankara.

Namik Gorguç (1895-1947) was a relative of Yunus Nadi. He started to work for Cumhuriyet in 1924, after finishing high school and military service. He reported a whole generation of future Turkish press reporters, in particular Selahattin Giz.

Selahattin Giz (1914-1994) joined in Cumhuriyet in 1933 at the age of 17 and stayed until 1973. He was known as a rising reporter, as the author of several iconic portraits of Atatürk, and as the co-founder of the first Turkish stock photo agency Basim Foto.

1- Şehir Merkezi: Siyasi Elitinin Saknezi: Savaşlar arası dönemde şehir merkezlerinde, kalıcı hale gelen inşaa süreçleri yaşırdı. Özellikle Belgrad ve Ankara gibi yeni başkentlerde eğitim ve kültür enstitülerinin yanında, hükümet ve ordu da gösterişli binalarla modernize edilerek yenilendi. Bunlar genellikle modern altyapıyla

ya da gösterişli anıtlarla ve özel yeşil alanlarla çevrili meydanlarla şekillendirildi. Bu durum aynı zamanda modern çevrenin, yeni hiükümetlerin politik ajandasına uygun bir alan olarak ortaya çıktığını gösteriyor. Ankara 'Yenişehir, bu anlamda Atatürk hatıralarıyla altı çizilen bir şehirdi. Savaş sonrası Belgrad'ta ise büyük bir parlamento binası, geniş idari binalar ile Tuna ve Sava nehirleri boyunca köprüler ortaya çıktı. İstanbul Taksim Meydanı, İtalyan bir heykeltıraş tarafından Atatürk ve Kurtuluş Savaşı hatıraları ile donatılıp Cumhuriyet'in sembolü haline gelirken, imparatorluğun Beyazıt Meydanı ise bir merasim alanı olarak varlığını sürdürdü. Bunlara kıyasla Saraybosna savaş öncesi karakterini kurdu.

2- Ulus ve Beden: Genç Neslin Mobilizasyonu ve Spor: Savaşlar arası dönemde başınında yer alan birçok linoğraf, spor aktiviteleri ve askeri gösterilere ilişkin sahnelere ortaya koyuyor. Linoograflarda, her iki cinsiyeteki gençlerin sayısız dikkat çekiyor. Genç erkeklerin bedenleri ulusu

savunmak üzere eğitilirken, genç kadınların modern kısa saç kesimleri ve spor kıyafetleri Türkiye'de ulusun dönüşümünü simgeliyor ve bilindiği üzere gösteriler Cumhuriyet Bayramı ile Gençlik ve Spor Bayramı'nda yapılıyor. Yugoslavya'da ise, popüler pan-Slav organizasyonu "Sokol" Yugoslavların ulusal birliğini destekliyordu. Mobilizasyonun bu şekli, kadınların özgürleşmesi yönünde bir kamuoyu yarattı. Disiplin ve devlet kontrolü madalyonun diğer yüzü idi. Savaş sonrası yeni devletlerin, devlet erkânı temsili de içeren ulusal projeleri bu anlamda da bir nevi "yarışa" girdi: Kral Aleksander 1934'te Marsilya'da öldürüldü, Atatürk 1938'de İstanbul'da öldü. Cenazeler için ulus genelinde ve memleketlerinde çeşitli görkemli tören alayları düzenlendi.

3- Ulusu Giydirmek: Fes, Şapka ve Başörtüsü: Kıyafet, sosyal aidiyetin bir işaretidir. Türkiye ve Yugoslavya'da modern öncesi kıyafetlerin Avrupa tarzı kıyafetlere dönüşümü çeşitli hızlarda gerçekleşti. Elitler son moda kıyafetleri giyerken, mali gücü

yetersiz olan kesimlerin çoğu zaman ayakkabıları dahi yoktu. Köylü sınıfı ise kendilerini dini ya da medeni durumlarına göre tanımlayan geleneksel kıyafetlerini giymeye devam ediyordu. Türkiye'de bir dizi hukuki düzenleme, ülkeye seküler bir kıyafet yönelimeli getirdi. Türk memurlar, geleneksel fes yerine şapka giymeye mecbur tutuldu. Okul çağındaki çocuklar forma giymeye başladı. Kadınlardan çarşaf yerine palto giymeleri talebinde bulunuldu. Saraybosna'da ise yerli orta sınıf modası, farklı düşünce ve değişimlerin varlığına işaret ediyordu. Geniş kenarlı spor şapkalar ve modern saç kesimlerinin yanında, fes ve peçeye dini ve muhafazakar bir bağlılıkla tutunma...

4- Boş Vakit ve Din: Ulusal modernite Türk ve Yugoslav şehirlerini eğlencenin yeni formlarıyla tanıştırdı. Savaş ahlak kurallarını yumuşatmıştı. Rusya'dan göç edenler ve savaş sonrası kalan mütefik askerler, Beyoğlu'nda kafeler ve kulüpler açtı. Görece az sayıda, Ankara ve Belgrad'ta da açılanlar vardı. Alkol, savaş sonrasında parasız kalan ve yeni bir hayat kurmakta güçlük çekenler için bir eğlence

aracı haline geldi. Kamusal spor etkinlikleri genç nesil hedef alınarak, yapılması iyi bir şey olarak gösterildi. Geleneksel eğlenceler ise, öncesinde olduğu gibi, dini tatillerle bağlandı: Kilseler ve ramazan şenlikleri, Slava (bir aziz ailesini onurlandırmaya yönelik, eski Yugoslavya şehirlerindeki bir festival) ve kurban kutlamaları, düğünler ve cenazeler... Saraybosna ve diğer şehirlerde ise sosyal etkinlikler, Osmanlı zamanlarındaki gibi, esnaf loncaları gibi toplumsal hatırlarla ayrılmıştı.

5- Çarşı: Kentin Buluşma

Noktası: Çarşı, herhangı bir Osmanlı şehrinin sosyal ve ekonomik kalbiydi ve post-Ösmanlı zamanlarında da şehrin nüfusu için bir buluşma noktası olarak kaldı. Çarşı, mümkünse kahve ya da çay eşliğinde, iş yapılabilen ya da haber değiş tokuşunun gerçekleştiği yerd. Esnafın ya da terziler kendi dükkanlarını işletirken, çevreden gelen köylüler yiyecek ya da hayvan satarlardı. Ancak çarşılar da çocuk emeği ve fakirlik oldukça açık şekilde görülmüyordu. Belgrad'ta ulusal hükümet çarşısı, eski şehrin 1860'larda yeniden inşa edilmiş güzergâhına taşındı. Yeni şehir merkezi Prens Mihailo Caddesi etrafında düzenlenmişti. 1926'da ise eski pazar yeni yeni binalarına taşındı. Saraybosna'da da Habsburg hükümeti, çarşı alanını izole etti ve kaldırım döşemeleriyle çevretti.

BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ ARŞİV VE DOKÜMANTASYON MERKEZİ ÇALIŞMALARINI SÜRDÜRÜYOR

Boğaziçi Üniversitesi Arşiv ve Dokümantasyon Merkezi'nin yürüttüğü "Kişisel Arşivlerde İstanbul'da Bilim, Kültür ve Eğitim Tarihi" projesi tamamlandı. Bir yıl devam eden proje süresince yapılan çalışmalar ve ulaşılan sonuçlar 13 Aralık günü yapılan bir toplantıda katılımcılarla paylaşıldı.

Türkiye'de son yıllarda arşiv ve kütüphanelere ilişkin kayda değer gelişmeler yaşanıyor. Kütüphanelerin çalışma saatlerinin uzatılması, araştırmacıların ve özellikle de sakin bir çalışma ortamına sahip olmayan öğrencilerin işini kolaylaştırdı. Bir diğer gelişme de kütüphane ya da arşiv malzemesinin dijital ortamda erişilebilir hale getirilmesi. "Kişisel Arşivlerde İstanbul'da Bilim, Kültür ve Eğitim Tarihi" projesine ilişkin yapılan toplantı, Boğaziçi Üniversitesi Arşiv ve Dokümantasyon Merkezi'nin bu alanda sürdürdüğü yoğun ve titiz çalışmalar hakkında bilgi sahibi olma fırsatı sundu. İstanbul Kalkınma Ajansı'nın

desteğiyle sürdürülen projede, şu koleksiyonların dijitalizasyonu tamamlandı: Ahtullah Kuran Arşivi, Aziz Oğan Koleksiyonu, Feza Gürsey Arşivi, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu Koleksiyonu, Robert Kolej-Amerikan Koleji ve Boğaziçi Üniversitesi Arşivi, Scott Ailesi Koleksiyonu, Traugott Fuchs Kültür ve Tarih Mirası Arşivi. Merkez Koordinatörü Cengiz Kırılı ve Merkez Koordinatörü Yardımcısı Nurgün İleri konuşmalarında bir yıl boyunca hangi aşamalardan geçildiğini, nasıl bir sistemle çalışıldığını, arşivde hangi koleksiyonların bulunduğunu ve dijitalizasyonu tamamlanan koleksiyonlardan kullanıcıların

nasıl faydalanabileceğini ayrıntılarıyla anlattılar. Zafer Toprak ve Ülkü Özen'in konuşmaları ise arşiv konusunu iki farklı cepheden aydınlatı. "Arşiv" dendiğinde akla ilk gelen şeyin devlet arşivleri olmasının arşiv kavramının ilk kez —meselenin arkeolojik yanı bir tarafa bırakıldığında— 1790'da, Fransız Devrimi'ni bilfiil yürüten kadrolarca gündeme getirildiğini, dolayısıyla konunun ulus-devletin doğuşuyla yakından bağlantılı olduğunu belirten Toprak, daha sonra ana hatlarıyla şu konulara değindi: Türkiye'de devlet katından toplum katına ve toplum katından bireye doğru giden bir süreçteki

bilgi birikiminde kişisel arşivlerin öneminin göz ardı edilmemesi gerektiği, her ülkenin arşiv malzeme anlayışının farklı olduğu ve Türkiye'de belgelerin yanında risale ve kitapların da bazen arşiv malzemesi kapsamına girebildiği; arşiv malzemesinin "ölü belge" olarak kalmayıp yaşayan bir bilgiye, somut bir ürüne, bir yayına dönüştürülmesinin önemli olduğu. Ülkü Özen, eşi Haldun Özen'den kendisine devrolan ve Boğaziçi Üniversitesi Arşiv ve Dokümantasyon Merkezi'ne bağışladığı İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu Koleksiyonu'ndan hareketle yaptığı konuşmada Baltacıoğlu ile çok uzun yıllara

İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu (ortada), Haldun Özen ve Ülkü Özen'le (en solda) bir sergide.

dayanan tanışıklıklarından, birlikte geçirdikleri değerli vakitlerden ve yaptıkları sohbetlerden söz ettikten sonra, İ.H. Baltacıoğlu'nun nasıl bir "beyefendi" olduğunu anlattı: "Baltacıoğlu hiç boş durmayan, sürekli çalışan, gerçeksiz konuşmalar yapmayan biriydi. Haldun Özen ve Baltacıoğlu'nun beni etkileyen ortak özelliklerini düşündüm ve hem birbirleriyle hem dünyaya karşı ortak noktalarının "beyefendilikleri" olduğunu düşündüm. Hatırladığım kadarıyla Baltacıoğlu'nun bize anlattıklarının temeli özgürlük ve eşitlik gibi evrensel değerlerdi. Bunların hiçbirini diktelerden ama çok etkileyici bir biçimde anlattırdı." Ülkü Özen'in konuşması, bir kişisel arşivin sahibinin dinleyicilerin yüzünde ete kemige hürriyetini, o arşivdeki malzemenin farklı bir anlam kazınmasını sağladı.

Buğaziçi Üniversitesi Arşiv ve Araştırma Merkezi'ndeki koleksiyonlar sadece İSTKA desteğiyle araştırmacıya açılabilir değil. Bunların yanında şu başlıklarla tasnif edilmiş koleksiyonlar üzerinde de çalışılıyor: Adalet Ağaoğlu Araştırma Odası; Halet Çambel ve Nail Çakırhan Arkeoloji, Geleneksel Mimarlık ve Tarih Uygur Merkezi Arşivi, Leyla Erbıl Özalp Koleksiyonu, Melih Rauf Esenbel Koleksiyonu ve Mimari Çizimler Koleksiyonu.

Adalet Ağaoğlu Araştırma Odası'nda yazarın masası, daktilosu, ödülleri, plakları gibi özel eşyalarının yanı sıra yazarın eşi ve arkadaşlarıyla yazışmaları; 1996'da geçirmiş olduğu trafik kazası sonrası belgeleri ve kendisine gönderilen mektuplar; kitaplarının ilk baskıları ve eserleri üzerine yapılmış ikinci kaynak çalışmaları, çevirileri, radyo oyunları; çocukluk, aile, gençlik ve diğer yazarlarla olan fotoğrafları; kendi kütüphanesindeki 2873 adet kitap ve 170 adet ciltli derginin yanı sıra yazarın kendisine imzalanan kitaplar bulunuyor.

Halet Çambel ve Nail Çakırhan Arkeoloji, Geleneksel Mimarlık ve Tarih Uygur Merkezi Arşivi yaklaşık 150.000 belge, 40.000 fotoğraf, 10.000 resmi yazışma,

20.000 sayfa mektup, 8.000 kitap, 3.000 dergi ve 3.000 ayrı basım eserden oluşuyor.

Leyla Erbıl Koleksiyonu yazarın 1940 yılından ölümüne dek yazdığı 40 kadar defterini, dostlarıyla mektuplaşmalarını, el yazısı notlarını, kişisel evrakını, gazete-dergi kupürlerini, yayımlanmış çeşitli yazılarını, afiş-resimlerini, ödülleri ve birtakım objeleri içeriyor.

Melih Rauf Esenbel Koleksiyonu'nda Esenbel'in büyükelçilik ve bakanlık yaptığı dönemin önemli olaylarına dair şahsi görüşlerini içeren notlar, yazışmalar ve fotoğraflar; Vyacheslav Mikhailovich Molotov ve İsmet İnönü görüşme notları; Esenbel'in Truman Doktrini ve Marshall

yardımları ile ilgili görüşleri, U-2 Olayı ve ABD başkanlarına dair kişisel değerlendirmeleri, Türkiye ve ABD arasındaki anlaşmalar, Kıbrıs ve Türk dış politikasına dair notları; yurtdışı ve Adnan Menderes ile ilgili seyahatlerinden fotoğraflar ve biyografi denemeleri yer alıyor.

"Mimari Çizimler Koleksiyonu" ise 1870'den 1990'lara kadar uzanan süreçte üretilmiş 397 adet mimari çizimi içeriyor. Bu koleksiyon içinde aydınlar kâğıt üzerine yapılmış orijinal proje çizimler, eskizler, çeşitli kâğıtlar üzerine yapılmış röleve resimler ve eski ozalit baskı reproduksiyonlar yer alıyor.

Arşivden faydalanmak ve etkinlikleri takip etmek için <http://arsivmerkezi.boun.edu.tr> adresi ziyaret edilebilir.

Ülkü Özen.

SAMSUN'DA KENT TARİHİ ÇALIŞMALARI

Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı'nın girişimiyle 2013 yılında kurulan kent müzesi bünyesindeki Samsun Kent Müzesi Araştırma Merkezi Yayınları, kentin tarihine ışık tutacak kitaplar yayımlıyor.

Samsun Kent Müzesi'ne ev sahipliği yapan bina 1928 yılında Samsun-Sivas Demiryolu İnşaat ve İşletme İdaresi ve Devlet Demiryolu İşleri olarak inşa edilmiştir. Müzenin serüveni, demiryolu işlerini ve Demirspor lokali olarak kullanılan bu binaların 2004 yılında Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı bünyesinde kent belleğinin kayıt altına alınması çalışmalarıyla başladı. 13-15 Mayıs 2011 tarihleri arasında Samsun'da gerçekleşen "Her Kente Kent Müzesi" konulu Tarihî Kentler Birliği toplantısının ertesinde proje hayata geçirildi. Samsun Kent Müzesi'nin içeriği hazırlanırken en önemli kaynaklar, Samsun Büyükşehir Belediyesi'nin kent tarihine yönelik hazırladığı yayınlar ve sözlü tarih çalışmaları oldu. Müze tasarımı projesinin uygulanmasının ardından, müze içerikleri birçok kurumun desteği ve Samsunluların katkılarıyla kent belleği açısından değerli objelerle tamamlandı. Samsun

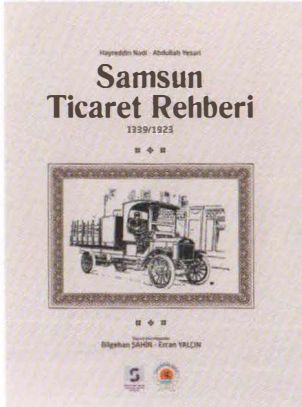

Kent Müzesi'ne bağlı bulunan Kent Belleği'nde tüm halkın araştırmalarına açık çok sayıda belge ve 4.000'i aşkın kitabıyla müze kütüphanesi bulunuyor. Samsun Kent Müzesi Araştırma Merkezi Yayınları tarafından bugüne kadar yayımlanan

kitaplar şöyle: Samsun Kent Müzesi uzmanlarından Ercan Yalçın'ın *Canık Sancağı Genel Meclis Tutanakları* 1916 adlı kitabı, Samsun'da 1916 yılında yapılan Meclis görüşmelerini ve I. Dünya Savaşı yıllarını anlatıyor.

Yine Ercan Yalçın ve Bilgehan Şahin'in hazırladığı *Samsun Ticaret Rehberi* 1339/1923, ilk olarak 1923 yılında Samsun Şems Matbaası'nda Hayreddin Nadi ve Abdullah Yesarı Beyler tarafından hazırlanıp basılan eserin Latin harflerine çevrilmiş nüshası. 1923 yılında Samsun'da çeşitli devlet kurumlarındaki memurlukların başkanlarını, mülki amirlerini, mahkeme başkanlarını, resmi ve hususi mektepleri ve müdürlerini; rej başmüdüriyetini, Samsun'daki meclisleri, belediyeyi, mahalleleri, ihtiyaç heyetlerini, camileri, mescitleri ve tekkelerin isimlerini ve gerekli bilgileri sunan bu rehber ticari, mali, fenni, ilmi ve sinai müesseseler hakkında kayıtlar ve yine ticaret odası heyeti, Samsun'un tarihi, coğrafyası ve ticaretiyle ilgili bilgiler de içeriyor.

Bilgehan Şahin'in hazırladığı 1878-1881 Tarihli *Samsun Şer'iyye Sicilleri* 1778-24 numaralı şer'iyye sicillerinin ilk cildi varlığını inceliyor. Samsun'un 19. yüzyılın son çeyreğindeki sosyokültürel hayatını tasvir eden cserdeki kayıtlarda özellikle kentte 19. yüzyılda mevcut olan mahalle ve köy isimleri, şahıs isim ve unvanları, vazife yapan memurlar, ölen kişilerin yakınlarına bıraktıkları miraslar gibi konular işleniyor. Ercan Yalçın ve Bilgehan Şahin'in hazırladığı bir diğer kitap, *Geçmişten Günümüze Samsun Büyükşehir Camii* ise bu yapının tarihine ilişkin bilgiler, arşiv vesikaları ve fotoğraflar içeriyor. Samsun'un sosyokültürel ve dini yaşamına dair önemli mekânlardan biri olan Büyük Cami, dini bir mekân olmasının yanı sıra kentte ticari hayatın sürdüğü en önemli alanda bulunuyor. Bu nedenle, kitaptaki bilgiler Samsun'un tarihine yönelik farklı alanlardan sorulara cevap arıyor.

TARİH VAKFI'NDAN

HABERLER

TARİH EĞİTİMİ VE BARİŞİN DİLİ

17 Aralık Pazar günü Tarih Vakfı yürütücülüğünde Terakki Vakfı Okulları Tepeören Yerleşkesi'nde it okuldan 136 öğrenci ve 32 öğretmenin katılımıyla "Tarih Eğitimi ve Barışın Dili: Gençler Tarihi Farklı Perspektiflerden Tartışıyor ve Yazıyor" başlıklı projenin ilk öğrenci atölyesi gerçekleştirildi. Tarih Vakfı Yönetim Kurulu Üyesi Prof. Dr. Füsün Üstel'in gözlemci olarak katıldığı projede ortaokul ve lise öğrencileri için farklı atölyeler planlandı. Projede görev alan öğrenciler ilk olarak Fırat Güllü'nün "Dünya barışına katkı sağlayacak bir tarih eğitiminde tarihsel empatinin rolü nedir?" başlıklı atölyesinde, tarih eğitiminin tarihsel empatiyle ilişkili tüm kavramsal boyutlarını örnekler üzerinden öğrendiler. Öğrencilerin atölyenin temel çıkarımlarına ulaşmalarını sağlamak amacıyla Nalan Balcı, ortaokul öğrencileriyle "Kadüş Savaşını Barışçıl bir Perspektiften Anlatmak"; Fırat Güllü lise öğrencileriyle "Alevi Kimliği Tartışmalarının Görünmeyen Boyutları" başlıklı atölye çalışmalarını gerçekleştirdi. Yrd. Doç Dr. Erol Koroğlu'nun lise ve ortaokul öğrencileriyle ayrı oturumlarda yaptığı "Eleştirel Okuma Yazma" atölyesinde öğrenciler argümana dayalı

metinleri anlayarak okumanın ve çözümlemenin adımlarını, bir metnin temel betimleyici taslağını çıkarmayı, tutarlı ve bütünlüklü paragrafların özelliklerini, paragraflarda kullanılan anlatım teknikleri ve bu tekniklerin özelliklerini uygulamalı çalışmaları öğrendiler.

TARİHTEN MUTFAĞA EKMEK SEMİNERLERİ

Tarihten Mutfaka Ekmek Seminerleri kapsamının son ayağında, rehber Saadet Özcan ile gerçekleştirilen Unkapı turunun ardından Kadıköy Çiya'da şef, usta Musa Dağdeviren ile ekmek

yapım atölyesi gerçekleştirildi. Dağdeviren ilk olarak Anadolu'nun mercimekli ekmek, bulgurlu ekmek, çakıl ekmeği gibi geleneksel ekmek çeşitleri ve ekmek yapım teknikleri hakkında bir konuşma yaptı. Ekmeklerin yapılmış, hazır hallerini gösterdi. Geleneksel ekmeklerin tadımlarının yanında, gül mayası gibi doğal maya çeşitlerini de tanıtan Dağdeviren, katılımcılarla atölye kapsamında iki adet de ekmek yaptı.

TARİH VAKFI ANKARA TARTIŞMALARI

Ekim Devrimi'nin 100. yılı kapsamında devam eden Tarih

Vakfı Ankara Tartışmaları serisine, 15 Aralık'ta Bülent Ecevit Üniversitesi'nden Gözde Somel "Sovyet Elçisi Surits'in 1923 Raporlarında Türkiye ve Sovyetlerin Türkiye Politikası" başlıklı konuşmasıyla katıldı. Yakov Zakharovich Surits 1923'ten 1934'e kadar Sovyetler Birliği'nin Türkiye büyükelçiliği görevini yürüttü. Cumhuriyet Türkiye'sinin kuruluş evresine yakından tanıklık etti, Ankara'nın egemen çevreleriyle ilişkiler geliştirdi. Türkiye'ye ilişkin fikir ve gözlemlerini aktardığı raporlar görev süresi boyunca Sovyetler'in Türkiye politikasına kaynaklık etti, ancak Türkiye'nin yakın tarihine de ışık tutan söz konusu raporlar akademik bir ilgi konusu olmadı. Bülent Ecevit Üniversitesi Öğretim Üyesi Gözde Somel, sunumunda Surits'in göreve başladığı 1923 yılında, Lozan Antlaşması'nın ardından tam da Türkiye'nin savaş koşullarından bağımsız bir devlet olarak kuruluş sürecine geçtiği ve buna mukabil Sovyetlerin Türkiye politikasını yeniden tanımlama ihtiyacı hissettiği bir evrede yazdığı raporları ele aldı. Somel, Surits'in Moskova ile yazışmaları üzerinden, Sovyet dış politikasının geçmiş dönem değerlendirmeleri ve hatalara ilişkin eleştirileri, Türkiye'ye yönetsel bakışı ve yeni politika yönelimi gibi konuları tartışmaya açtı.

VLADİMİR İLYİÇ ULYANOF (LENİN) VE TÜRKİYE — II EKİM DEVRİMİ, LENİN VE AYDINLIK'TA (1921-1925) MARKSİST KADINLAR

ZAFER TOPRAK

Ekim Devrimi'nin 100. yıldönümü nedeniyle Toplumsal Tarih Kasım 2017 özel sayısını yayımladı. Bu sayıda "Vladimir İlyiç Ulyanov (Lenin) ve Türkiye" başlıklı yazımızın ilk bölümü çıktı. Bu yazının devamı olarak bu kez 20'li yılların ilk yarısında yayımlanan Marksist yayın organı Aydınlik'ta kadın Marksistlerin kadın sorunu ve Lenin üzerine yazılarına yer vereceğiz.

Lenin uzun süre devam eden rahatsızlığının ardından 21 Ocak 1924 günü ölmüştü. Bu nedenle Aydınlik dergisi Şubat 1924 tarihli 20. sayısını Lenin'e ayırdı; ancak Ocak 1924 tarihli 19.

sayı da "Rus inkılabına tahsis edilmişti". Hatta kapak, 20. sayıda olduğu gibi Lenin'e ayrılmıştı.

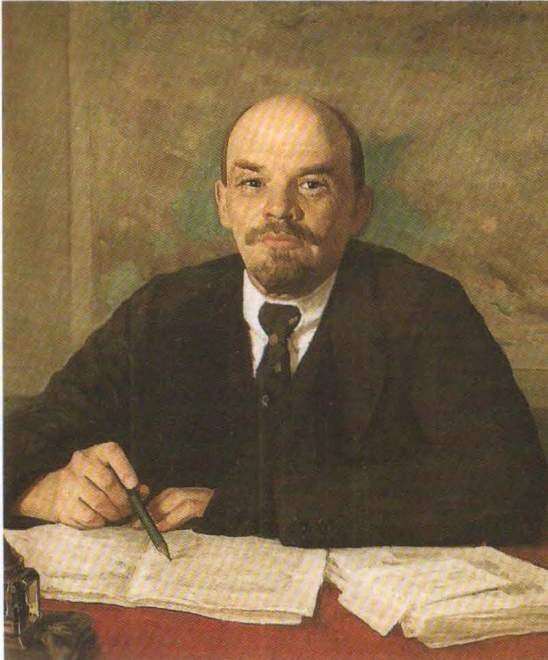
19. sayıda Şefik Hüsnü'nün "Rus İn-

kılabı ve Saikleri—Harb-i Umumi'den Evvel". Mestislavski'nin "Sovyetler Kongresi'nin 7 Teşrinisani 917 Cellesi". Sadreddin Celal'in "Rusya'nın Yeni İktisadi Siyaseti" başlıklı yazıları yer almıştı. Ancak, sayının özelliği kadın soruna eğilmesiydi. Aydınlik'in kadın yazarlarından Leman Sadreddin'in "Lenin" başlıklı uzun yazısı bu sayıda yer alıyordu. Yine Leman Sadreddin aynı sayıda Rusya'da, devrimde etkin olmuş "İnkılab Kadınları"nı kaleme alıyordu. Bu sayıdaki "Sovyet Rusya'sında Kadının Himayesi" ve "Kadın Meselesi" başlıklı yazılar da Aydınlik'in kadın sorununa ne denli önem verdiğini kanıtlıyordu.

Lenin'in ölümü ertesi çıkan 20. sayının kapağında "Lenin bir amele mitinginde nutuk söylerken" yer alıyordu. Bu sayıda, Lenin'in ölümü üzerine Aydınlik'in iki önemli yazarı Sadreddin Celal ve Şevket Süreyya bircer yazı kaleme almışlardı. İkisinin başlığı "Vladimir İlyiç Ulyanov—Lenin" ikincisinin ise "Lenin ve Leninizm"di.

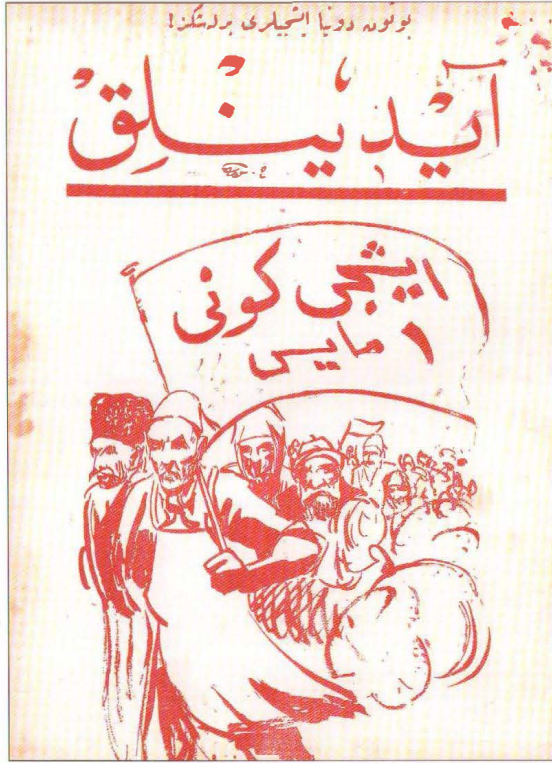
Aydınlik dergi olarak Türkiye basınında farklı bir konumdaydı. Sayfalarını kadın yazarlara açmıştı; kadın sorununu feminist çizgiden farklı

A. Mikhailovski.
V.I. Lenin,
Ekim 1913.

bir konuma oturtuyordu. Diğer bir deyişle 1920'li yıllarda Türkiye'deki feminist çizgiye farklı bir açıdan yaklaşacak yayın organıydı. Kadın konusunda birçok yazıya yer vermişti. O sırada KUTV akronimiyle bilinen Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi'nde (Sun Yat Sen Üniversitesi de denir) TKP'nin pek çok üyesinin ve Nâzım Hikmet, Vâlâ Nurettin, Nail Çakırhan, İsmail Bilen gibi Türk aydınlarının eğitim gördüğü eğitim kurumunda öğrenim gören Türkiye'li Marksist kadınlar yazarları arasındaydı. *Aydınlık* dergisi daha başlangıçta teşhisini koymuş, Osmanlı'da parlayan II. Meşrutiyet dönemi feminizmini burjuva özentisi hareket olarak nitelemişti. O günkü feminizm anlayışı kadının gerçek sorunlarına eğilmiyordu. Hukuk alanında eşitliğe öncelik tanımak "atın önüne arabayı" koşmaktı. Kadın sorunu her şeyden önce ekonomikti. Kadının bilfiil maddi üretim alanına katılması ve kendi ekonomik gücünü elde etmesi, her şeyden önce ekonomik yönden özgür olması gerekiyordu. Meslek kadını olarak kendini kanıtladığı oranda kadın, hukuk alanında kazanımlar elde edebilirdi.

Aydınlık çevresine göre kadının özgürlüğü uzun soluklu bir mücadele-ydi. Yasalarla yapılacak düzenlemeler somut yaşam koşullarıyla pekiştiril-medikçe kağıt üstünde kalmak durumundaydı. Nitekim kadın sorununa gerçek çözüm, doğmakta olan Sovyet rejiminde gözleniyordu. Örnek alınması gereken gelişme, Sovyet Rusya'daki kadın hareketi olmalıydı. Rus devriminde kadınların gösterdiği yararlılıklara dikkati çeken kadın yazarları dahil, *Aydınlık* yazar kadrosu Sovyet hükümetlerinin kadın erkek eşitliğini sağlayacak ekonomik ve sosyal önlemlerini dile getiriyordu. Derginin daha ikinci sayısında kadın konusuna Marksist açıdan yaklaşan Şefik Hüsnü, "İçtimai İnkılap ve Kadınlarımız" başlığı altında, büyük ölçüde Sanayi Devrimi ile birlikte kadınların erkeklerle orana ne denli daha derin bir sömürüye tabii tutulduğunu dile getiriyordu. Fabrikalarda, imalathanelerde artan oranda kadın istihdamı günde-

Aydınlık'ın bir ı Mayıs posterı: "Bütün Dünya işçileri Birleşiniz", *Aydınlık - İşçi Günü* ı Mayıs.

me gelmiş, erkeklerden daha bıçare kitleler halinde kadınlar yoksul işçi ordularına ilhak edilmişlerdi. Özellikle Cihan Harbi ile birlikte sömürü o zamana kadar misli görülmemiş bir boyuta taşınmıştı. Erkek nüfusun cepheye celbiyle birlikte, bir yandan üretimin sürdürülmesi, öte yandan silah ve teçhizat ve benzeri savaş gerekleri sonucu artan talep ancak kadın emeğiyle karşılanabiliyordu. Artık en hatıra gelmedik sektörlerde bile kadın istihdam ediliyor, kadının gönüllü olarak işi kabul etmediği durumda devlet zor kullanıyordu. Bunun sonucu olarak başta İngiltere ve Almanya, ardından Fransa ve İtalya olmak üzere savaşa katılan ülkelerde birer güçlü kadın işçi sınıfı doğmuştu. İşçi sınıfına katılan bu kadınların toplumsal devrim davası güden erkek işçilerle aynı safta yer almaları, o güne kadar burjuvazinin yönettiği ve koruduğu bağımsız kadın hareketi konusundaki feminizmi geri plana itmiş oluyordu.

KADIN MARKSİST FEMİNİSTLER

Kadın sorununa Marksist yaklaşım ve feminizm eleştirisi *Aydınlık*'ta Türkiye'li Marksist kadın yazarlarca gönülden savunulacaktı. Dergi kadınlarla ilgili haberlere yer verecek, kadınların çalışma koşullarının ne denli ağır olduğuna dikkat çekecekti. Bu arada Türkiye'de Rosa Luxemburg, Clara Zetkin, Aleksandra Kolontay gibi önder kadınlar olmayışına da hayıflanılacaktı. Moskova'da KTUV'da eğitim gören, Sadreddin Celal'in eşi Leman Sadreddin "İnkılab Kadınları" başlıklı yazısına Mirabeau'nun bir sözüyle başlıyor, "Hakiki inkılab kadınsız olmaz" diyordu. Eğer amele kadınlar, ev kadınları, valideler devrime duyarlısı kalırlarsa toplumsal değişim gerçekleşmezdi. Rus Devrimi'nin her sayfasına kadınlar damgalarını vurmuşlardı. Bunları teker teker sayan Leman Sadreddin bu kadınlar için "en büyük ve insani bir gayenin

tahakkuku için yorulmadan, korkmadan çalışan, didinen ve mücadele eden ve ölen ihtilalci genç kadınlar" diyordu.⁷

Aydınlık'ın bir başka kadın yazarı Saadet Hanım, "Cemiyet-i hazıra kadın, bir kurbandan başka bir şey değildir" diyecekti. Kadın önce doğanın, ardından toplumun ve erkeğin kurbanyı. Toplumda kadının Allah tarafından beden ve fikren daha zayıf, erkeklerden daha yeteneksiz, daha "dün", yani alt düzeye yaratıldığı kanaati hâkimdi. Bu anlayış doğal olarak ona yapılan "haksızlıklar"ın nedeninin "doğa" da aranmasına neden oluyordu. Saadet Hanım kadının erkekte "dün" bir konuma olmasının yegâne nedeninin

"doğa" olup olmadığını sorguluyordu. Evet, kadın, kadın olması sıfatıyla, bedeninde evladını taşımak, dünyaya getirmek, emzirmek ve beslemek için yaratılmıştı. Bütün hamilelik aylarında, belirli bir yaşa gelinceye kadar çocuğuyla ilgilenmek zorunda kalması onu iş dünyasında ve maddi açıdan erkekten "dün" bir konuma sokuyordu. Çağdaş kapitalist toplumda, işgücü bir meta gibi para karşılığında satıldığı ve paranın toplumda refah ve saadetin kıstası olduğu için, kadın biyolojik konumu nedeniyle bunlardan mahrum kalıyordu. Evet, diyordu Saadet Hanım, kadın beden itibarıyla ve saadetin kıstası olduğu için, kadın güçlü değildi. Bu açılardan "doğa" bir dereceye kadar sorumlu tutulabilirdi. Ama bu doğal eşitsizlik ortadan

kaldırılmaz mıydı? Toplum ve onun mensubu erkekler, doğanın kadınlarla karşı olan bu haksızlığını onarmak, düzeltmek için ne yapmıştı? Saadet Hanım'a göre hiçbir şey yapmamakla kalmamışlar, kadının bedensel ve düşünsel zaafalarını artıracak başka nedenler icat etmişlerdi. İlk çağlardan beri kadın, efendisi olan erkeğin hizmetkârı olmuştur. "Emr-i mutlak" olan bu efendi onu kendisine tabi kılmıştı. Böylece kadın iki kat iş görmeye mecbur kalmıştı. Ev işleri ve çocuğun yanı sıra evinin dışında hayatını kazanmak için maddeten çalışmaya mecbur bırakılmıştı. Bu esir hayatı, kadının ruhu ve bünyesi üzerinde gittikçe sürekli ve artan oranda bir etki yapmıştı. Erkek, doğanın kadına vermiş olduğu ağır yükü

Leman Sadreddin, "Lenin", Aydınlık, sayı 19, Teşrinisani 1339 (1923), s. 504-507.

"Büyük İnkılabın Büyük Rehberi Lenin", Aydınlık, sayı 19.

Lenin, bundan beş sene evvel bir amele içtimandan çıkarken, kendisini izahat almak üzere tevkif eden bir kadın tarafından kurşunı kolundan ve arkasından yaralamıştı. Bu kadın İhtilalci Sosyalist Partisi ismiyle yâd edilen fakat hakikatte mürteci amele aleyhtarları olan teşkilat mensup mukabil İhtilalci Fanyâ Kaplan idi. Yüzlerce defalar Sovyet hükümetinin sukutunu ilan cihan burjuvazisi, bu

sukastran sonra büyük bir istical ve meserretle, Lenin'in olduğunu telgraflarla dünyanın her tarafına ilan etti. Burjuvazi bu suretle hareket etmekte hâkiki idi. Çünkü proletarya düşmanları için Lenin'in ölümü Rus inkılabının ölümü demekti. Çünkü herkesin nazaran, Lenin inkılabı temsil ediyordu. Filhakika dünyada, bir insanla bir fikir arasında bu kadar büyük bir ayrıncı olmamıştır. Lenin'in hayatı büyük inkılap fikrinin inkişafı ile karışır.

Daha on yedi yaşında iken hayatını tamamiyle inkılap gayesine hasretmiştir. Lenin'in siyasi faaliyetleri, Çarlık istibdadını devirmek için pek çok kurbanlar veren "Narocniki-Halkçı" ihtilalci teşkilata intisapla başlar. Bu Grup 1 Mart 1887'de Çar İkinci Aleksandır'ı öldürtmüştü. Bu esnada Lenin'in kardeşi Aleksandır İlyiç Ulyanov bu suikastta iştirakten dolayı Çar hükümeti tarafından idam edildi. Lenin üzerinde derin bir tesir bırakan bu elim hadise, cesaretini kurtmak şöyle dursun, bitaksiz halkın yalnız çarlardan değil, belki bütün zalim ve istismarcılardan kurtulmasına yardım edecek tedbirleri düşünmeye sevk etti. Lenin daha o zamanlar bile, bu halkçı sosyalistlerin nazariyelerini kabul etmemiş ve terörle, yalnız çarlık istibdadına karşı mücadele etmekle Rusya'nın kurtulamayacağı anlamıştı. İçtimai meselenin bütün ehemmiyetini takdir ve en başlıca düşmanın burjuvazi olduğunu anladı. Fakat Lenin'in zekâsına yalnız nazariyat kâfi gelmiyordu. İhtilal hareketlerindeki mühim vazifesinin başına geçmeden evvel, uzun seneler halkı yakından tetkik etti, öğrendi. O eşi bulunmaz zeki bir teşkilatçı idi. İnkılabın gaye-i nihayesini bir dakika bile gözden kaçırmamakla beraber içtimai hadiselerin en görünmez anasını derin bir nûfuz-ı nazarla kavrayan tahlilî bir zekâyâ malikti.

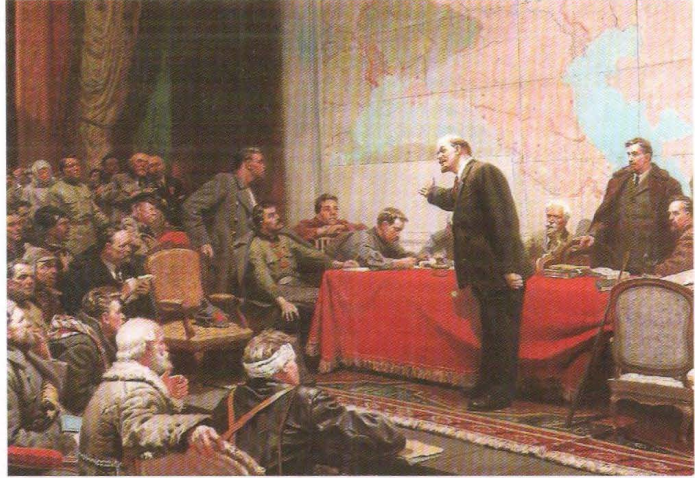
O artık, birkaç hükümet memurunu ortadan kaldırmakla cemiyetin kurtulacağını düşünürken terörist değildi. Fakat doğrudan doğruya proletarya kitlelerine hitap eden ve proletaryanın henüz uykuda olan gayr-ı şuurî kuvvetlerini uyandırmaya çalışan Lenin, Çarlık ve burjuvazi istibdat ve istismarına nihayet vermek, bir takım inkılapçıları ilan veya falan nazırı bomba ve revolyerle imha etmeleriyle değil, belki bu fedakâr müchahilerin amele sınıfının başına geçerek onu şuurlandırmaları ve teşkilat altına almalarıyla kabil olacağını propagandaya ediyordu.

Lenin'in hayatının bütün safahatında, Sibirya zindanlarında ve menfada, amele ve inkılap aleyhtarlarına karşı yaptığı cesim mücadelelerde takip edecek değiliz. Yalnız şunu söyleyelim ki Lenin menfada, memleketinden uzaklarda, kafeste bir aslan gibi boğuluyor ve eriyoordu. Tükenmeyen ve taşan kudretini nereye hasredecğini bilmiyordu. Kendisi için âlim hayatı geçirmekden başka bir selamet yoktu. O da Marks'ın yaptığını yapıyordu, yani günde 15 saatini kütüphanelerde mutalaa ile geçiriyordu.

Lenin 1901'de, diğer fikirdaşlarıyla beraber İskra-Kivimic isiminde Marksist bir gazete neşretmişti. Rusya ya gizli bir surette dahil olan bu gazetenin Rus proletaryasını şuurlandırmak ve teşkilatlandırmak ve bu günkü inkılabın hakiki amilleri olan inkılapçı amele rehberlerini yetiştirmek hususunda büyük tesiri olmuştur.

Lenin 1901'de, mühim bir rol oynayan Rus harp esnasında İsviçre'de bulunuyordu. Birçok sosyalistler fikirleriyle hiyanet sevk eden bu büyük hadise karşısında Lenin, gayet kâfi bir vaziyet aldı. Onun nazarda harp, büyük bir emperyalist kavgaşı idi. Amele sınıfının, emperyalist haydutları mahvedinceye kadar silahlarını bırakmamak lazım geldiğini söylüyordu. Rus

azaltmak için çaba sarf etmemiştir. Bilakis kendi çıkarına ve hesabına olarak bu yükleri artırmıştır. Erkekler ıktırdı ellerinde tutarak kadını erkek arasındaki ilişkileri belirleyen ve sınırlayan birçok kanun çıkarmışlardır. Bu kanunlar sürekli erkeklerin menfaatine ve kadınların aleyhine sonuç vermiştir. Kanunları yalnız erkekler tasarladığı için böyle olması gayet doğaldır. Kadın eğer evlenecek olursa bir bedbahtlıktan daha büyük diğer bir bedbahtlığa geçmiş olacaktır. Ve bir sarhoş kocanın bütün hiddeti ve fena muameleleri altında ezilecekti. Rakı kokuları hissedilecek bir evde dayak başlayacak, ekmek bulunmayacaktı. Doğan çocuklar bir diğeri takip edecek, sefalet ve ısırap artacak ve bunları hastalıklar izleyecekti.

A. Çmatka, Aralık 1920'de Rusya Sovyetleri Kongresi'nde Lenin GOELRO planı önünde.

inkılabı Lenin İsviçre'de bulunduğu esnada patlamıştı.

1907 Stuttgart Enternasyonal Kongresi'nde Rosa Lüksenburg ile beraber, emperyalist harbe karşı proletaryanın vazifesi dahil harp ilan etmek olduğu fikrini kabul ettiren Lenin, 1914'te, bütün dünya sosyalistlerinin —küçük bir killekten sarf-ı nazar— burjuva hükümetleriyle tesrik-i mesai emelleri üzerine İkinci Enternasyonal'in iflas ettiğini herkesten daha evvel ve daha katıyetle anlamış ve sosyalist esaslarına sadık kalmış inkılapçıları yeni bir enternasyonal etrafında toplamak için bütün gayretini sarf etmiş idi. Bu gün milyonlarca inkılapçı ameleyi temsil eden Üçüncü Komünist Enternasyonal'in temelini, harp içinde Zimmerwald şehrinde akdedilen ve en başında Lenin olduğu halde bütün memleketlerin inkılap usulü esaslarına sadık kalmış şahsiyetlerini toplayan konferansta atıldığını unutmamalıdır.

1917'de Alman hükümeti kendi menfaatine muvafık bir iş yapıyorum zannıyla Lenin ile arkadaşlarının Rusya'ya girmek için Almanya'dan geçmelerine müsaade etti. Çünkü nazarında Lenin, Rusya'yı harbe devamdan men edecek bir sulhu idi. Ludendorff ve Hofmann, Çar ordularından daha tehlikeli ve zorlu bir hasmı karşısında bulunduklarını tahmin edememişlerdi. Fırlak ıptıda Brest-Litovsk sulhu kabul ettirmekle büyük bir muvaffakiyet kazandıklarını zannettirler.

Lenin ve arkadaşlarına ekseriyetin kanaatine muhalif olarak, Rusya için en elverişli şartlar bu sulhın tasdik olunmasında ısrar etti. Fakat hadısat Lenin'i haklı çıkardı. Bugün Brest-Litovsk sulhundan kim bahsedebilir?

Halkı Rusya'ya gidebilmesi için Lenin'e yol veren Almanya bugün, bizzat aynı içtimai inkılabın arifesinde bulunmaktadır. Görülüyor ki galip gelen Lenin'dir.

İşte Lenin'in şahsiyeti, fakat o insan da bir gün ölecektir. Fakat eseri kalacaktır.

Lenin'in inkılabı yapıp en büyük hizmetlerden biri, başladığı büyük işi kendisi

olmaksızın muvaffakiyetle devam ettirecek bir parti vücuda getirmiş olmasıdır.

Hiç kimse zaman-ı hazır inkılabının en büyük nazariyatçısı ve en kudretli rehberinin ulfıyla hâsıl olacak başlucu doldurmanın kolay olacağını zannetmiyor. Fakat aynı zamanda, inkılapçılar, Bolşevik partisinin, maruz kalacağı insan zayıflına rağmen muazzam inkılabı gaye-i nihaiyesine kadar götürmeğe muvafık olacağından şüphe etmiyorlar.

Lenin'in sebeb-i muvaffakiyetini teşkil eden ve onu diğer büyük şahsiyetlerden tefrik ve temiz eden hususiyet, harikulade bir akl-ı selime malik olması ve vaziyet-i hakikiyyeyi büyük bir nüfuz-ı nazarla kavramasıdır. Lenin büyük ve hayati bir meseleyi hal ettiği zaman, hürriyet, mülkiyet, kapitalizm ve komünizm... gibi mücerret melhumlar üzerinde düşünmez. Tüver vilayetin köylüsünü, Botulof fabrikasının amelesini veya sokaktaki inzibat neferini düşünür. Bu alınacak tedbirlerin bunlar üzerinde yapılabileceği tesiri hesap eder.

Karl Radek, Lenin'den bahsederken diyor ki: Brest-Litovsk sulh müzakeratı esnasında, ağır senat-i el sulhın akdi aleyhinde kendisine gösterdiği bütün deliller, duvara karşı atılan küçük taşlar gibi geri sıçıyordu gibiydi.

O bize en sabit olan şü cevabı veriyordu:

— Harbi yapacak (mujik—köylü)dür. Görmüyor musunuz ki mujik harp aleyhinde reyini vermiştir.

Kendisine nasıl rey verdiğini sorduğumuz zaman şu basit cevabı aldı:

— Ayaklarıyla... madem ki cepheden fırlar ediyor...

Bu onun için meseleyi hallediyordu.

Ancak Lenin ayarında bir şahsiyet bu kadar azim bir mesuliyeti üzerine alır ve bu suretle inkılabı kurtarabilirdi.

Lenin'in takatı, zaman kazanmak için düşmana mesafeden fedakârlık yapmaktır. Lenin Rus inkılabını, son süratle koşan lokomotifle mukayese etmeyi çok severdi. Hiç şüphe yoktur ki, inkılap lokomotifi

birçok zamanlar baş döndürücü bir süratle koşmuştur. Fakat lokomotifin makinisti olan Lenin onu harikulade bir maharet ve liyakatle idare etmiştir. Gözü keskin, kolu kuvvetlidir. En güç döküşlerde bile bir dakika tereddüt etmemiştir.

Müreedilleri ikna eden, şüphellere ve korkaklara iman ve cesaret veren Lenin, en istediğine ve gayesine hangi yoldan ve hangi vasıtalarla vasil olacağını çok iyi bilen, kendi ordusunun ve hasmının kuvvetlerini, taarruz ve ritatlarını, harikulade bir isabetle hesap eden gayet mahir bir kumandandır.

1917 Temmuz'unda Petrograd amelesine büyük bir kanaate: "Bugün hükümet zapt edilemez!" diye Lenin, aynı senenin Eylül nihayetlerinde: "Hükümet hemen zapt edilmelidir. Ya bu gün, ya hiçbir zaman" diye ameleiyi tazyik ediyordu.

Şimdi katıyetle sabit olmuştur ki, o zaman amele sınıfı Lenin'in rehberliği altında hükümet kuvvetini ele almış olsaydı, burjuvazi inkılabı amele Kani içinde boğacaktı.

Zinoviye diyor ki: "Lenin'i Marat'ya benzetiyorlar. Talih Lenin'e daha yaver davrandı. Mirat ancak öldükten sonra halkın nazarında kıymet ve hürmet kazandı. Fakat Lenin, hayatta bütün Rus milleti tarafından takdis ve ta'izz ediliyor (fıztelendiriliyor).

Evet, Lenin. Milyonlarca köy ve şehir proletaryasına merbut bir Marat'dır. Marat'ın halka karşı olan taassupkârane sadakatını, sadeliğini, halkın ruhu hakkında derin vukufunu, "aşığı tabaka"nın tükenmez kuvvetine itimadını alınız ve bunlara Marksizm hakkında yüksek bir vukuf, demir idare, derin bir fikr-i tahil ilave ediniz. O zaman Lenin'in şahsiyetine malik olursunuz. İşte, cihan bu burjuvazinin her fırsatın bilistifade olımını büyük bir ısırtal ve meserretle ilan ettiği Rus, birkaç asrda yetişen bir dahî, yalnız memleketi değil, bütün cihan proletaryasının itimat ve hürmetini kazanan bir halk rehberidir.

Leman Sadreddin

Zavallı kadın yalnız ev işleriyle meşgul olmakla kalmayacak, işçi kimliğiyle ya bir fabrikada veya atölyede ya da zengin evlerinde hizmetçilik etmek zorunda kalacaktı. Bundan daha beteri de kadının kaderine yazılıydı. Adaletsizliği, kadınlığa karşı top-

lumsal ve insani haksızlığın sonucu fuhuştu.

Bu koşullar altında Saadet Hanım kadınlarla sesleniyor, onların erkeklerin ve toplumun bilinçsiz kurbanları olduğunu, erkeğin yalanlarına, hod-

binliklerine, menfaatlerine kurban olduklarını vurguluyordu. Kadınların cebrlen alınan, haklarını istemeleri için birleşmeler ve mücadele etmeleri, yalancılığa karşı hakikatın, esarete karşı hürriyetin, kine karşı aşkın, zulmete karşı aydınlığın, ölü-

Şaziye Sabiha, "Lenin sayfası: Lenin'in Başı Ücunda", Aydınlık, sayı 23, Temmuz 1340 (1924), s. 601-603.

Kânun-ı sani 22... Darü'lünun yukkusundan uyanıyor. Tahte'l-sırf 25 derecenin bir soğuşunu her tarafa yayan rüzgâr ıgıncı, göze görünmez sıvı kılıçlar gibi kalonilerle isinan dairelere sokuluyor, genç, atçın, meikureli yüzlerce, binlerce gençler, her rengi taşıyan ve her dinden ses veren ölüme durulmaz bir insan seli, yalnız bu ülkede görülen bir hız, bir neşe ile merdivenlerden, alıyori, kübüphaneleri, dershaneleri, salonları dolduruyor.

Sokağa çıkıyorum, hareket ve cereyan adeta tabiatın kudurganlığına boğuyor. Kutbun nefeslerini buraya dökten fırtınalar, kaleleri, sarayları, fabrikaları ile bütün memleketi gömün kar dağıları durmak istemeyen kalpleri nasıl durdurabilir? Ocaklar yanıyor, darü'lünunlar kayıyor, fabrikalar düdüklükleri çalıyorlar, askerler dershanelere koşuyorlar, ihlallan Moskovaşı yaşıyor... Canlanıyor... "Arkadaşlar! Lenin öldü!"

Bütün dünyanın birden nefesi kesilir gibi bir şey oldu. Sanki denizler karanlı bastılar. Sanki arz birdenbire hareketinden kaldı. Ucu bucağı bulunmayan yüz milyonlarca insanlık bir cemiyet sanki bir anda, bir nefeste teslim-i ruh etti. "Arkadaşlar! Lenin bizi değil, biz Lenin'i yarattık! Lenin'in şuuru bizim damımadığı yanyor. Lenin öldü, fakat bizi Lenin'in gösterdiği yere ulaştıracak ıarlı şeyir durmadı..."

Bu kocaman salonda daha mı nefes alanlar var? Bu henüz bu kürsüde neler saçmaları böyle?... Kulakların artık bir şey işitemiyor. Bir bu salona girenken bir dalga gibi şirmişlik, içte şimdiki çarkensürünerek çıkıyor. Matem marşının nağmeleri sanki demir baskılar gibi üzerimize dökülüyor: "Kızgın güneş altında zincirlerin omuzlarını yakarken, Cellada hareketle gürken... Hayatını zulum altında inleyen beşeriyete verdik..."

Fırtınanın, açlığın, aksı inkiyla, akla hayale gelmez. Duşmanların yedi yıldır bir rüyünü kimsilatamadığı Moskova bugün sanki yerinden oynadı, çatacak yer arıyor. Bu gün Moskova ayıkta... Bu gün alem başka bir fırtına ile çalkalanıyor. Fabrikalar durmuş, mektepler, kırsalat boşalmış. Köylüler küllüklerini bırakmışlar, Moskova da bugün mahşer var. Moskova bugün taşıyor. Otomobiller cızıyor,

tramvaylar ıgıneniyor, binalar ayak altında kalyorlar gibi bir şeyler oluyor, sanki bütün caddeler geri, geri akıyorlar. Bitmez, tükenmez kar dalgaları bu kıpızlı memleketin üzerine daha düşmeden eriyor. Sokaklar, caddeler, kızıl bayrak denizleriyle dalgalıdalga dalgalanıyorlar, her kızıl sekin etrafında siyah bir çerçeve var. Damlardan, pencerelelerden, balkonlardan etralları sıyahlı top top kızıl kumaşlar açılıyor. Tayyareler süzülüyor, süvanter sahlalanıyor, tanklar homurdanıyorlar, ayaklarını basacak yer bulmak için dışierin gıcırdatan kızıl ordu askerleri, miğferlerinin üstündeki kızıl yıldızların etrafını siyah bir çizgi ile çeviriyorlar... Bu deniz durmuyor yerinde... Bu deniz gittikçe kabarıyor...

Gene... Kiş seferlerini sıklaştırıyor. Soğuk tahte'l-sırf 35... Karanlık, müthiş ve gönlümeniş bir gece... Yüz mumluk, beş yüz mumluk, bin mumluk elektrik lambaları, her cerehennem ağzını andıran projektörler bu gece ölü gözü gibi ışıdıyorlar... Büyük Opera etrafı, Santral Meydanı, eskiden asilzadegan kulübü olan şimdiki İkinci Amele Birliği Evi'nin önu gecenin kudmuş karanlığı ve tipisi altında gittikçe taşan ve homurdanan insan dalgalarıyla doluyor. Lenin'i bu eve getirdiler, şimdiki Lenin burada uyuyor. Bir zaman sarhoş ve sefah Rus asilzadelerinin kumar ve ıgret naralarıyla sarsılan Sütunlu Salon bu gece bizim kabemizdir. Biz, artık yaşamayan, artık hayata gözlerini kapayan ustamızı görmeye geldik. Bu meydanda biz biliriz. Bu binanın balkonundan Lenin bize hitap ederdi. Bu salonun gerisinden Lenin herkese hiç kimsenin bilmediği şeyler öğretirdi. Biz Lenin'i dinlerdik, Lenin bize güler, bize söyler, bize ımtı ve heyecan verirdi. Petersburg ve Harkov kapılarında aksı inkiyab toplan patlarken, Sibirya'dan gelen vahşi akın Moskova siperlerine dayanırken, bütün Volga hoyları otuz milyon insanın bir anda can kektiği muazzam bir kabristana benzerken, bütün Moskova proletaryası bu meydana toplanır, aç, ıpılak ve perişan gelir, zinde, ümitvar ve ahd-i peyman ederek giderdi.

Bu gece bütün bu yerler, bütün Moskova, kızıl ve siyah bir sele benziyor. Uçsuz, bucaksız insan sürüleri sonu görülmeyen yolluklara kadar uzanıyorlar. Herkes sırasını bekliyor. Bina azim ve esrarengiz bir hane gibi doluyor boşalıyor. Otuz beş derecelik Moskova soğuşu altında on dakika bile duramayan insanlar bu gece burada saatlerle bekliyorlar. Sabah gelen akşama, akşam gelen sabaha kadar duruyor. Çocuklar kadınların, kadınlar ihtiyarların, ihtiyarlar gençlerin ve bütün

Moskova, bütün proletarya birbirinin koluna dayanıyor.

İşte Lenin... Sulton girenken dizlerim buklüyor, heyecanım kudretini ve intizamını kaybeder gibi bir şey oldu. Fakat etrafımdakilere dayandım, kırmızı-siyah bir hava ve göz kamaştırıcı bir elektrik yağmuru altında Lenin tabutunda uyuyor... Bütün bu insan dalgaları neye bu ölünen etrafında akıyorlar? Niçin bugün inkiyabı aleminin kalbı bu salonun havasıyla çarpıyor? Niçin en büyük galplerin ve kahramanların cenazeleri arkasında jandarmalar döne döne halkı sürüklerken bu halim ve mütevazı ihtiyarın tabutu etrafında herkes, böyle samimi guzyaşlarını döküyor? Niçin Ren'de birbirini boğazlayan Fransız ve Alman amelesi, İzmir etrafında gırtlak gırtlak gelen Türk ve Rum gençleri, Balkanlar'da birbirinin kanına susayanlar, Avrupa'da Asya'da, Afrika'da, Hini'te, Çin'de ve hatla şovvenizmin aleşiyi yapan her renk ve her dilfin insanlar bu yavaş ömürinde bir kursun atmamı filozofun sesini duyunca hep ele verdiler? Niçin ben, daha dün İstanbul'un kafesleri arkasında uyuklayan bir genç Türk kıızı iken, bugün bu yabanc adamın cenazesi başında gözyaşlarını tılamıyorum? Bu esrarengiz ihtiyarın cildine kaynaşmayan kanları birbirine kaynatılan, anlaşmazlıkların birbirine anlatılan nasil bir elfun vardı? Ne için biz onun sararmış ve artık ölü altında sanki yeni doğan bir güneş nuru görüyoruz?

Sibirya'dan, Kaliforniya'dan Transvaal'e, Avustralya madenlerine kadar her amele yurdundan Aslan'ın ve Meryem'in tasvirleri yerine artık onun resimleri kaım oluyor... Karpas ve Balkan köylüleri ona "Naş Lenin-Bizim Lenin" diyorlar. Siçliya çıkıcıları "San Lenin-Aziz Lenin" in resmini göğüslerinde taşıyorlar. Hindistan'da onun ismi peygamberin sırasında sayılıyor. Çin'de "Lenin Konfüçyüs'ten sonra gelen tek büyük adamdır!" deniliyor. En vahşi ve en kuduran duşmanları bile ona atacak üfira bulamıyor.

Salondan çıkıyorum. Soğuk artık termometrelerin kaydedemeyeceği bir noktaya yaklaşıyor. Elektrik zıyalan bile sanki lambalarından düşmüşler gibi... Sabah yaklaşıyor, fırtına uğulduyor, kar sanki boşayan bir deniz gibi şehri yutmaya çalıyor. Fakat ayıkta... binlerce, yüz binlerce kadın, erkek, artık kendilerinden ayrılan "Lenin Yoldaş"ın başucunda gözyaşı dokmek ve yemin etmek için Santral Meydanı etrafında muazzam, zinde ve zihayat kaynaşıyorlar, bekliyorlar...

Şaziye Sabiha

me karşı hayatın zaferi için çaba sarf etmeleri gerekiyordu. Saadet Hanım "Birleşiniz, çünkü kadın bir meta gibi kalmaz" diyordu. Kadın erkeğin değerli bir arkadaşı olmalı, onunla el ele vererek bütün insanlığın saadeti için çalışmalıydı."

SOVYET RUSYA VE KADIN

Kadın özgürlüğü bağlamında Aydınlık'ta örnek ülke olarak Sovyet Rusya gösterilecekti. Bu ülkede kadını gözetin, onu himaye eden sayısız mevzuat çıkarılmıştı. Doğumla, hami-

le kadınlarla ilgili önlemler, doğum sonrası kadına tanınan haklar, eşit ücret politikaları, zührevi hastalıklarla mücadelenin yöntemleri Aydınlık'taki yazılarda sık sık gündeme getirilecekti. "Sovyetler Rusya'sında Kadının Himayesi" başlıklı yazıda bu

Şaziye Sabiha, "Lenin'in Mezarında", Aydınlık, sayı 25, Eylül 1924, s. 648-649.

"Seni daha bir dakika fazla yaşatabilmek için damarlarındaki kanı seve seve senin vücuduna zıkr edecek bütün dünyada nice milyonlarca insan bulunurdu."

Troçki

"İhtilal Meydanı'nı geçiyoruz. Tepelerinde kargalar ve kartallar uçuşan pash kuleleri, geniş, yaralı ve imzamsız sularıyla Kremlin Meydanı Moskova çayı vadisine doğru düşe kalka yayılıyor. Bir tarafta kurun-i vustaya şehri muhacimlere karşı müdafaa eden ve şimdiki bir bahçeye döndürülen derin herdek, diğer tarafta Gotik üslubun Rus mimarları elinde aldığı güzel, şeklin en güzel numuneleri: Kızıl tuğla binalar ve saraylar ve ikisinin ortasında sız Kızıl Meydan'a çıkacak boşuk ve mızallık kule yapıları...

Duvarlarına hâlâ balmumu ve günlük kokuları içinde Çarlar devrinde asılanların bozularının sarılığı sinen bu melun kapılara yaklaşmadan evin sağ tarafına bakrım. Beyaz temiz bir mermer sütun üzerinde ta Thomas Morus'un Plehanov'a kadar ihtilal ve insaniyet mefkûresi için çarpışanların, ölenlerin isimleri yazılı.

Şimdiki bu kafilenin en başına Lenin de geldi. Yarın tunç yüzü ve demir bilekli bir amele elinde çökeci ve kalemi ile gelecek, gözünde yaş ve kalbinde ateş kaynayarak bu beyaz mermerin üzerine yeni ve büyük bir isim daha işleyecek:

Lenin

"Bütün dünya inkılabının rehberi"

Bu sütun bir mezar taşı değil, bu sütun doğuşun, inkişafın ve bütün insaniyetin bütün tabiatı, bütün esrarengiz şeylere hükümleri demek olan ebedi hayatın bir abidesi... Bu abidenin deryalar kadar geniş manasından kalbine bir gölge sındırmak Kremlin'in, bu eski Çarlar kaleşinin kanlı kapıları altından "Kızıl Meydan" a doğru yürürken kalplerinde ölümün değil hayatın neşesini hissediciler.

"Vasili Belajennaya" kilisesinin gölgeli taklari, burmalı kaleleri Kızıl Meydan'ın münthehasını mavı ve seğimez bir ufuk gibi gerçeveliyor. Ben bu ufku dünyanın en fırtınalı bir tepesi gibi görürüm. Tarih en kararlı k günlerinden beri şarktan, gaptan, dünyanın dört bir ucundan kolan uçsuz, bucaksız insan selleri önünde bu kuleler meydanı bir Kaf Dağı gibi durdu. Çililerin "Yeşük Mehuçların" en ileri dalgaları bu meydanın steplerinden daha ileri gidemediler. Altın Ordu süvarileri bu

meydanda şereflerini aldılar ve verdiler, bütün dünyayı kendisi için dar gören bütün Avrupa ufuklarını sanki onun tarafasında dolayrışmış gibi gezen ve dinlenen Napolyon'un gözünde dünyanın ucu işte bu kuleli meydandı, Moskova'nın Kremlin'i şarktan garba, şimalden cenuba, İngiltere'den Hindistan'a, Bizans'tan Çin'e ve nihayet kab'el-tarihi devirlerden medeniyetin ıprıdasına, anarşiden ihtilale ve stükina çıkan yolların uğrağıdır, durak yeridir. O bir namütenahi heyet içinde bir mebdde ve bir müntehadır.

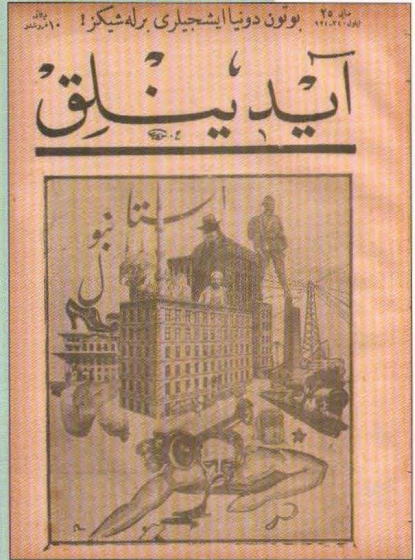
Ben bu yalın kapıları, bu altın burmalı kuleleri pek çok büyük ressamların fırçaları altında da seyrettim. "Kardeş mezarları" na doğru yürürken "Tretiyakovski Galer'i"nin resim salonları gözümün önüne geliyor. Romanofların ilk zamanları, Deli Petro'nun müthiş zafer günleri, Usterc' isyanları, sıra sıra mahkûmiyet kalfeleri Kızıl Meydan'ın meşam bir Noel ağacı gibi baştanbaşa masluplarla donandığı zamanlar, ihtilaller, isyanlar, harpler, yine ihtilaller...

İşte size Kızıl Meydan'ın tarihi. Sız bu uzun faciayı Rus müverrinhin kaleminden ziyade Rus ressamının fırçalarında mutalaa edebilirsiniz. Bu tarihin yazıldığı yer kütüphaneler değil resim müzeleridir.

Bana Kremlin'in sonları değil duvar dipleri daha tarihî görünüyor. Bu duvarların diplerinde kurun-i üvvel avcılar, kurun-i vusta sipahileri, Fransa ihtilalının namaglup ordusu ve bizzat Rus Çarlığı can verdi.

Bütün dünya tarihinde öyle bir gün xeldi ki saraylar mektebe, kıslar kütüphanelere döndürülmeye başladı. O gün Kremlin'in tarihinde bir dönüm noktasıdır. Şimdiki kanlı siperler üzerinde Çar sarayının kanlı Kazak nöbetçileri yok. Şimdiki "Vasili Belajennaya" kilisesinin çatıları sadece saat başlarını haber veriyorlar. Kremlin duvarları boyunca şimdiki kardeş mezarları uzanıyor. Rus ve Sibiryâ steplerinin uzak yerlerinden gelen köylüler Avrupa, Amerika, Çin,

Hint... amelelerinin münemesilleri şimdiki bu duvarlar dibinde korknadın. Şimdiki bu mezarlar arasında haç çıkarmadan dolayıyorlar. Onlara bu toprağın kokusu artık bir ahret hülyası değil sanki aşına bir say ve neşe sesi veriyor. Şimdiki bu mezarlar arasında dershanelerinden yeni çıkmış genç çifler, Lenin'in her biri birer yeni Lenin olan binlerce genç çocukları bizzat onun eserlerini onun mezarı başında okumak için geliyorlar. Bu yer şimdiki aziz bir yer oldu. Burada ihtilalin beş yüzleri yanıyor. Burada sıra sıra mezarlar değil, sıra sıra çiçekler var. Bu emsalsiz bahçede bir arzın mezarı sahip olabilmek için bir insan,

Aydınlık, sayı 25 kapak resmi: İstanbul.

bütün âlem, bütün insaniyete ne büyük, ne muazzam hizmete görebilmiş olmalıdır. Lenin'in mezarına sekiyorum. Lenin muallimimiz, bizim rehberimiz, bütün zulumde insaniyetin halas müjdecisi, hepimizin Lenin'i burada uyuyor. Daha siyah bağlarından henüz kurtulamayan dünya burada da onun umuzları üstünde, temiz billur bir muhafaza altından onun yüzü ebediyen zinde, ebediyen sevimli ve mütefekkir sanki her gelene güldür. Oraya yaklaşanlar ağlayarak değil, sanki onun sever ve okşar gibi dudaklarında bir rebessümle yaklaşıyorlar. Onun karşısında kalpler hiç şüphesiz daha başka carıyor. Lenin'in mezarından kalbe ümit, say ve gençlik neşesi geliyor.

Lenin öldü diyen kim?

Bu kayıyın hayat ne?.. Bu dünyanın remellerini çoktken görüldü Lenin'in sesi değil mi?... Hangi müthiş yıldırım bu kadar çınarşümül bir aks-i seda yapabilir?..

Çarlar ölür, istibdat ölür. Bu ahensiz cemiyetle ziddiyetler birbirini carpalar, bu kokmuş ve fahişe medeniyet en zihayat sanıldığı bir anda çatır çatır çöker de, tabiatın la-yezal illiyetini idrak ve ilan eden, ona uyan insanların seyrî ve zaferi durmaz, ölmez, inkişaf eder, asla ölmez...

Şaziye Sabiha

ülkede işçi kadınların, işçi anaların ve çocuklarının bir dizi koruma önlemleri altında olduğu belirtiliyordu. Kapitalizm ise kadınları kale almıyor, onların gelişimine erkeklerden daha az ihtimam gösteriyordu. Kapitalist ülkelerde, en ucuz iş gücünü oluşturan kadındı. Kadın, kendi sağlığını

gözetmesine olanak vermeyen madde koşulları altında çalışmak zorundaydı. Öte yandan erkekten "dün" olan, düşük olan siyasal konumu nedeniyle kendisini savunamayacak bir konumdaydı. Hamileliğinin en son gününe kadar en ağır işi ezici işlerde çalışmaya mecbur bırakılıyordu. Ha-

mile kadınların bu derece gözetilmeyişleri ve son saate kadar çalışmak zorunda bırakılmaları sonucu gerek kendileri gerekse doğurdıkları çocuklar arasında ölüm oranı yüksek oluyordu. Genel istatistikler 2.000 yeni doğmuş çocuktan, işçi sınıfında ilk yılda 305 çocuğun öldüğünü gös-

Şaziye Sabiha, "Lenin Sayfası: Lenin Söylüyor?", Aydınlık, sayı 26, Teşrinievvel 1340 (1924), s. 679-681.

Bize her gün masalarda dünyayı peşinden sürüklemiş büyük peygamberlerden tarihe yadigar kalan izlerden, işaretlerden bahsediler. Halukbî ben size "Lenin"den anlatacağım. Ben size öyle bir "insan"dan bahsedeceğim ki o, bir milletin resulü, bir ümmetin peygamberi değil, bir bütün insanıyetin rehberi ve yol göstericisidir. Peygamberler mezarına yüz sürmek için hacca gidenler ruhlarındaki mazileri çöllerin kızgınlığında yıkamaya mühtaç günahkâr insanlardır, Ben Lenin'i dinlemeye gidiyorum, ben, muazzamlardan istigfara koşan adiler değil, bu günahların ve fesahatlerin lanetlenmiş dünyasında ruhları mazumiyetin ihtilaliyle yanım teniz ve münazzeh kâfalarla. Bize kitaplarımız "ebedî hayal" ve vasıtalarımız "cennet bahçeleri" vaat etmiyorlar. Biz başlanımız yerlere kapamıyor geniş ufuklara doğru kaldırıyoruz. Esrarengiz sözlerin cennet vaatleri karşısında değil, bugünkü melun kâdelerin saraylarından halas için ilmin ve tarihi zaruretlerin rûzgârı ölümlü ve hüriyyetin hâkim olacağı bir dünya cenneti için isyan ediyoruz.

Muzlim ve tarihi surlar yolunca yürüyerek "Kremlin" Sarayını "Yuzdiyo Yezenskaya"ya açılan kapısına yaklaştım. Evvela büyük bir kalenin mahalinden, sonra kısa bir köprü daha sonra da asil kale kapısından geçerek sarayın avlusuna çıkılacaktı.

Kremlin Garb'ın bütün bugünkü ictimai nizamının gözünde kırmızı ve vahşi bir "kartal yuvası"dır. Fakat biz buraya bugün Lenin'i dinlemek için geliyoruz. Bize bugün, bu yerde "dünyanın dönüm noktasını ilk önce seçen adam" yeni ve istediğimiz alemlerden bahsedecek, bu bugün burada bir tarih kapı ve bir başka tarih açıklıkten duyulan heyecanlan duyacağız. Ren'de, Şimali İspanya'da Tuna boyunca ve bütün dünya "genç Leninist"lerinin "bizim muallimimiz" dedikleri adam bize "yeni bir ders" verecek. Çin işlerinde, Hindistan şimalinde, Balkanlar'da günden gelen dolaşan genç inkılabçı fikirlerini yakan sözleri söyleyen adam dinleyeceğiz. Yarıncı neslin çocukları bana: "Sen de mıyon dinledin mi?" dedikleri zaman bugünkü duyduğum heyecandan ebedi kalacak bir zerre damarlarımda yeniden yanacak, sanki onun gibi, sanki henüz yaşayan bir "Lenin" gibi biz bu yanan zerreyi, sanki daima âlemler yaratan ebedi bir fikir yangını gibi geleceklere ızah edeceğiz.

"Mahovaya"daki bınadan verilen müsaade kartını gösterdim ve mürtici

garb muhabirlerinin filminde sanki kat kat mitralyözlerle çevrilmiş kaleler gibi tarif edilen "Kremlin" medhallerini geçtim. Etrafta bu toplu, mitralyöz ve topraklar benzer bir şey görülmüyordu. Kremlin'in dahili her çeşit binaların bir intizam gösterilmeksizin şuraya buraya serpiştirildiği garip bir "kale içi" manzarası arz ediyordu. Çarın muhafız Kazaklarını barındıran kışla, askeri bir mektebe tahvil edilmiş, Çar ordularının Avrupa ve Asya'nın yedi bucağından bir "hatıra-i şeri" diye taşındıkları toprak, humbaralar sürümeye yüz tutmuş, imparatorun merasimleri ve resm-i geçitleri takip etikleri sundurmalar, taklar artık boş ve manasız kalmış, kiliseler kilitlenmişti. Üzerinde bir zamanlar imparatorluk bandırası sallanan eskî bayrak direğine kırmızı ipekten sanki alev gibi yanan bayrak çekilmişti. Güneş batıyor, karşıda "Hristos Spasitiyel" kilisesinin mermer gövdesi, altın kubbeleri gittikçe kararıyordu. Kremlin'in elektrikleri yandı. Karanlık leza içinde yüzen ziyadar bir yıldızda bulunuyor muyuz gibi bir şey oldu.

Eski saray halıları döşenmiş geniş mermer merdivenlerden yukarıya çıkınca sağda şimdî "Beynelmilel İnkilab Müzesi" ititah edilen mozaik zemini bir salon var. Ben iki tarafına Rusya inkılabı tarihine ait resimler, istatistikler, diyagramlar dizilmiş bir koridordan geçtim ve kısımlarında kırmızı nöbetçiler bekleyen bir salona girdim. Rus çarlarının kaba ve feodal ruhlarını doyuracak gibi bir yıldız dünyası her taraftan taşıyordu. Salonun gazete muhabirlerine, kırmızı ordudan, fabrikalardan, darülfünunlardan sami sıfatıyla gelecek olanlara ait kısımda etrafı görebilecek bir yer ihtihap ettim. Kalabalık gittikçe artıyordu. Avrupa ve Amerika memlekelerinden gelen amele mümessilleri, Hindistan, Çin ve Şark-ı Karb inkılapçılarının murahhasları, hatta Avustralya'dan, Afrika'dan, Hint Çini'den, Cava'dan akıl almaz mesafeler aşarak Kremlin'e, Lenin'i dinlemeye gelenler, hülâsa her renkten ve her dilden bir kalabalık salonun ortasını, tribünün etrafını gittikçe dolduruyor. Duvarlara üzerlerinde altın renginde bir yazı ile yüksek şarlar, Lenin'in sözleri yazılmış kıl ve geniş bayraklar gerilmiş, siltunlar, kemerler kırmızı kumaşlarla yol yol sarılmış, ziynetlenmişti. Troçki, Zinoviyev, Radek, Kamenef ve ihtilalin meşhur etniği hemen bütün sınımlar her zaman mütefekkir, fakat şen ve ebed-zende insanlar gibi masaların arkalarında dolaşıyorlar, "Krupskaya" ve

"Klara Zetkin" ak saçlarının çerçevelediği sınımlarının buruşukluklarında yanım asırık hissiyetini mücadele-sinin izlerini taşıyan ilki kahraman kadın heykeli gibi tribünün arkasında dinleniyorlardı. Zil çaldı: Reis ictima'i açıyor, fakat biz Lenin'i bekliyoruz. Ben neler konuşulduğunu adeta anlamıyor gibiyim. Benim kalbimde büyük heyecanlara hazırlanan insanların duyduğu, hem korkuya, hem hızza benzer heyecanlar var. Biliyorum ki şimdî bir rûzgâr esecek, bilinmeyen, sırlı bir işaret bu salonun havasını birdenbire yatacak, bu etrafı dolduran insanlar, soğuk kanlı insanlar, Almanlar daha sonra Fransızlar, İtalyanlar, samut ve sessiz Şarklılar, hülâsa herkes, şuradaki her zi-hayal bilinmeyen merkezlerden gelen anı bir kıyam cümlesiyi hep birden, canlanacak, hayyırkâr heyecanlanın kudreti sıslı dünyanın her bucağına dağılacak birer korkunç adam olacaktı. Salonun tribüne yakın olan kapısı açıldı ve öyle dediğimiz esrarengiz rûzgâr işte esti, fakat bu bir rûzgâr değil bir fırtına... İnsan denilen mahluk heyecanı bu kadar midhişdi kudreti olan varlık mıdır?

İşte Lenin. sevgisi bir tükenmez seyyale gibi bütün insanıyet-i müdâribenin damarlarında gezden adam bu yavaş ve sakın yüzü ihtiyar mı? Bu salonu müthiş heyecan fırtınalarını yaratan bu ihtiyar, ben inanılmaz yaratıcılık kudretini nereden aldı.

Lenin söylüyor: Dünya denilen şeyin silinip de bin bir kalbin ve kalp gibi çatığı, bin bir kalbin bir kalp gibi düşündüğü, bin bir kalbin bir tek heyecanın verdiği ihtizarla bir tek âleme doğu süzülüyor bu an tasavvur ediniz. İşte Lenin'in söz söylediği cihanda ben bu anın vecdini ve neşesini yaşıyordum. Bu salonda söylenen sözler. Lenin'in çocuklarına söylediği söz sözleri oldu. O güdenin sonra Lenin'i bir daha yalnız mezarının başında gördüm. O gün Lenin bize yeni bir cihan müdeleyen bir adam vasiyetlerini verdi. Biz Lenin'in vasiyetlerini cihanın dört bucağına ulaştırdık. Lenin öldü. Fakat her bir birer yeni ve kudretli Lenin olan "Genç Leninist"ler yüz milyon gençliği peşinde sürükleyen birer yeni peygamber gibi dünyanın dört bucağına birer yeni fikir ve dünya cenneti için çarpışıyorlardı.

Lenin birdi, öldü. Fakat bugün yüz binlerce yüz milyonlarca Leninler var ve biz her birimiz o yüz binlerden biriziz!...

Moskova, 1 Eylül 1924

Şaniye Sabiha

teriyordu. Bu sayı burjuvazi için ise go'a düşüyordu.

Sovyet Rusya kadına doğumdan evvel ve sonra sekiz hafta izin veren dünyadaki tek ülkeydi. Bu süreler zarfında kadın sosyal yardım kasasından tam yevmiesini alıyordu. Ayrıca yeni doğan çocuk için 8 rublelik bir ek tahsisat alıyordu. Bütün emzirme süresince her ay kendisine 7 ruble daha ödeniyordu. Bu meblağlar yalnız fabrikada çalışan işçi kadınlar değil, ev işleriyle meşgul olan işçi kadınlar için de geçerliydi. Fabrikada, bütün emzirme sürecince her üç saatte bir yarım saat, çocuğunu emzirme izni veriliyordu. Bu süreler için de ücretinden herhangi bir kesinti yapılmıyordu. Gece işleri ve sekiz saatten fazla mesai, hamile ve çocuklarını emziren annelere men ediliyordu.

İşte bu "amele hükümeti" en ezici iktisadi güçlükler içerisinde, anneliğe ait olan bu sosyal güvenceleri sağlıyordu. Oysa sermayedar burjuva

D. Nalbantyan, Lenin Gorki kasabasında.

hükümetleri çok daha müsait iktisadi koşullar altında oldukları halde böyle bir sosyal politikadan çok irak duruyorlardı.

Aydınlık, Türkiye'de II. Meşrutiyet'le birlikte yükselen feminizm hareketini sınıfsal açıdan eleştirerek kadına alternatif bir kurtuluş yolu göstermeyi amaçlıyordu. Kısaca kapitalizmin, sermayedarlık rejiminin, özel mülkiyetin hâkim olduğu bir ortamda

kadın özgürlüğünden söz edilemeyecekti.

Derginin yazarlarından Fevziye Hanım, "Rusya'da Müslüman Kadınların İhtimai Vaziyetlerine Bir Nazar" başlıklı yazı dışında bu ülkedeki Müslüman kadınları beş ayrı kategoride ele alıyordu: a) Türkistan, Buhara, Hive ve Kuzey Kafkasya, b) Azerbaycan'ın merkezi sanayi kentleri, c) Kırgız sahraları, d) Kırım Tatarları ve e)

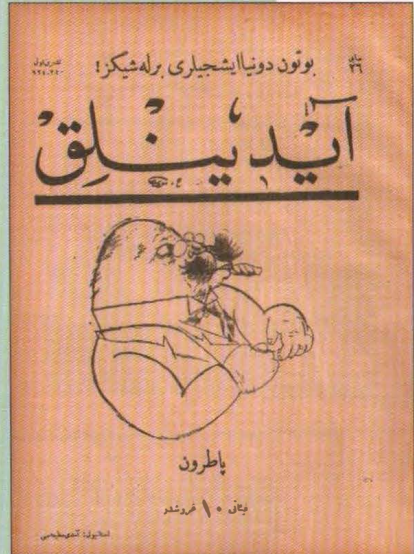
Aydınlık, sayı 26 kapak resmi: Patron.

Fevziye, "Lenin ve Kadınlık", Aydınlık, sayı 26, Teşrinievvel 1924, s. 685-686.

Lenin yoldaş inkılapçı Marksizm nazariyatını kapitalizmin bugünkü şeraitine göre tarrık etmek çarelerini buldu. İşte Leninizm dediğimizde bu çarelerini ve bu yoldaş taktikayı gösteren usullerdir. Lenin Marks'ın proletarya diktatürası vasıtasıyla sosyalizme doğru çizdiği yolda yürüyebilmek için en sağlam istinatgâhın proletaryanın bizzat kendi kuvveti olduğunu bir esas olarak almakta beraber proletaryaya bu iş başa çıkarabilmek için müttefikler lazım olacağını takdir etti. İşte bu müttefiklerden en birincisi fakir köylüler işçileridir.

Lenin kadınlığı alelumum bir sosyalizm hadımı olarak kabul etmek suretiyle işçi sınıfına muavenete davet etmiyor. Lenin'in davet ettiği kadınlar, beyler, ağalar ve zenginler kadını değildir. O işçi fakir, köylü ve alelumum kendi emeğiyle geçinen kadınları sosyalizme davet etmektedir. Yalnız kadınları sosyalizme davet etmekle ıkrifa etmiyor, alelumum komünistlere de nashat ediyor ki işçi ve köylü kadınlar iştirak etmedikleri takdirde komünist cemiyetinin kurulması mümkün değildir. Komünist cemiyetinin kurulmasında işçi köylü ve kendi emeğiyle geçinen bütün kadınların iştirak ettirmek lazımdır. Bu meselenin nazari chetidir.

İlimi cihetine gelinece, Lenin yoldaş en doğru yollarını göstermiş ve kendisi de o hususta çalışmıştır. "Bu kadınlara ait bir iş" diye onu alelumum sosyalizm hayatını kurmak faaliyetine dair büyük vazifelerde ayırmamıştır. Kadınların bu hayran kurmakta iştirakleri doğrudan doğruya umumî inkılab hayatının bir cüzü olduğunu ilâlen göstermiştir. Mesela: kadınların maarif hayatına, sıhhiye işlerine, kadınlık ve analığın muhafazası, çocuklu kadınların ve küçük çocukların himayesi, kadınlığın kooperatife iştirak etmesi, kadınların şuralar teşkilatına yakından iştirakleri işçi kadınların komünist fırkasında çoğalmaları gibi mevzular üzerinde Lenin yoldaş bütün inkılab seneleri zarfında çalışmış ve bu hususta çalışmak isteyenlere doğru yolları göstermiştir. Lenin yoldaşın bu hususta en çok ehemmiyet verdiği şey işçi ailesinin tarz-ı maiyetinin değişmesi ve iyileşmesidir. Kadını ev hayatına esir yapan açlık ve dadılığa bağlayarak ilmi, ihtimai ve siyasi hizmetlere iştirak etmekten fillen mahrum eden bugünkü aile usulü, bugünkü aile tarz-ı maiyet değişmedikçe gerek kadının, kurtulamayacağı ve gerek sosyalist heyet-i ihtimaiyyesinin kurulamayacağı sarhiştir. İşte bu sarahatı bize açık gösteren ve bu yolda nasıl çalışmak lüzumunu öğreten Lenin yoldaştır. Bu talimat aynı zamanda kadınların ev esaretinden kurtuluşu ancak

komünizm vasıtasıyla olabileceğini de ispat etmektedir. Fevziye

Volga boyu Tatarları ve Başkırlar'daki kadınlar. Her bir kesimin kendine göre kadın sorunu olduğunu vurgulayan yazar, Şûralar Hükümeti öncesi, yani Sovyet devriminden önce Azerbaycan, Tataristan, Buha- ra ve Türkistan'da kadınların tıpkı Türkiye'de olduğu gibi hoca ve molla korkusuyla tiyatroya gitmekten çekindiklerini, sahneye çıkmadıklarını, kalın perdelerle örtündüklerini yazıyordu. Oysa Şûralar Hükümeti ile birlikte "kara örtüler altında inleyen Rusya Müslüman kadınları dört beş seneden beri o kara örtülerini yırtmış, hayat sahasına atılmış, insanlık hukukuna malik, tiyatrolara, sahnelere iştirak ediyor"lardı.

Fevziye Hanım, Lenin'in ölümü üzerine kaleme aldığı "Lenin ve Kadınlık" başlığını taşıyan yazısında da kadın sorununa eğilmişti. Lenin devrimci Marksizm kuramını kapitalizmin o günkü koşullarına göre uygulama çarelerini bulmuş, Marx'ın proletarya

diktatörlüğü aracılığıyla sosyalizme doğru çizdiği yolda yürüyebilmek için en sağlam dayanağın proletaryanın bizzat kendi gücü olduğunu belirtmişti. Ancak bu işi başarabilmesi için proletaryaya müttelikler gerekiyordu. Bu mütteliklerin en başında fakir köylülük geliyordu; ikincisi ise kadınları. Ancak, Lenin topyekûn kadınları sosyalizmin hadimi olarak kabul edip işçi sınıfına yardıma çağırıyordu. Lenin'in davet ettiği kadınlar, beyler, ağalar ve zenginlerin kadınları değildi. O işçi, fakir, köylü ve genel olarak kendi emeğiyle geçinen kadınları sosyalizme çağırıyordu. Kadınları sosyalizme davet etmekle yetinmiyor, tüm komünistlere de nasihat ederek işçi ve köylü kadınların iştiraki olmaksızın komünist toplumun kurulmasının mümkün olmayacağını söylüyordu. Komünist toplumun kurulması için işçi, köylü ve kendi emeğiyle geçinen bütün kadınların iştiraki gerekiyordu.¹⁰

LEMAN SADREDDİN VE FEMİNİZM

Kısaca, kadının kurtuluşu *Aydınlık* çevresi için sosyalizmin inşasıyla birlikte ele alınması gereken bir husustur. Bu nedenle Leman Sadreddin aydın Türk kadınların feminizmin peşinden koşarak lakayt bir tavır almalarını ve ataletlerini insanıyetin hiçbir zaman affedemeyeceği bir hata olarak görüyordu. Bütün Türk kadınının görevi, kadınlığın ve bil-hassa çalışan ve ıstırap çeken kadınlığın haklarını tanımak için anlaşmak, örgütlenmek, birleşmek ve mücadele etmektir. Bunun da ötesinde dünyanın her köşesinde bu uğurda çalışan kadınlarla birlikte çalışmaktır. Ancak o zaman Türk kadını insanı görevini yapmış ve günahlarından kurtulmuş olacaktır. Gerçek saadeti, insanı hayatı vaat eden sosyalizm, mahrumiyeti ve ıstırap sınırları içinde kıvranan zavallı Türk kadınlarının hürriyet ve saadete kavuşmasını, gözyaşlarının dinmesini, nasır bağla-

Aydınlık,
sayı 31
kapak resmi:
Fevkalade
Gençlik Nüshası.

Neriman, "Lenin Köşeleri", *Aydınlık*, sayı 30, Şubat 1341 (1925), s. 804-805.

Onun acısı kalplerimizde, henüz sıcaklığını kaybetmedi... Ne geçen üç yüz altmış beş gün, ne de tahte'î-sıfır 35 derece soğuklar, hiçbir şey bu sıcaklığı kaybettiler... Lenin, yine kütelleri yürüten, onları inkılapın inkılabakıştıran büyük rehberdir... Değişen bir şey varsa o da her senenin 21 Kânunusaniinde bütün Rusya'yı kaplayan matem alaylarıdır... Her senenin 21 Kânunusaniisi, milyonlarca ferdî taşıyan kütellerin birer Lenin olmağa yemin ettiği gün olacak.

Lenin öldü... Fakat onun ismi, değil yalnız Rusya'da, bugün bütün dünyada yaşıyor... Hayatında çok mütevazı olan Lenin, kendisi hakkında tezahürat yapılmasına müsaade etmezdi... Şimdi o yok... Cihan proletaryasını öksüz bırakarak aramızdan çekildi... Lenin'i dünya proletaryasına tanıtmak, bilenerle unutturmamak, bir vazife, bir borçtur.

Rusya'nın geniş halk kitleleri, Rusya'nın işçi ve köylüleri bu vazifeyi hemen yaptı... Bugün Rusya'nın en büyük şehirlerinden en uca köylerine varıncaya kadar Lenin'i yaşıtan "Lenin Köşeleri" var...

"Lenin Köşeleri" en büyük fabrikalardan, en küçük imalathanelere kadar yer tutar... Lenin köşeleri, simendiferlerle tayaralarla, vapurlarda bile bulunur. Her fabrikanın en iyi, en mutena bir yeri "Lenin Köşesi" namıyla ayrılmıştır... Orada Lenin'in bütün eserlerini, faaliyetini, hayatını,

resimlerini, aile resimlerini velhasıl ona ait her şey mezburl bulursunuz!.. Bütün işçiler, bütün köylüler... bütün komünistler Lenin'i kendi köşelerinde her an için yad ederler... Okurlar... Ve onu kendileri için, onun faaliyetini kendi faaliyetleri için örnek yaparlar...

Sibirya'nın ıssız ve tenha streplerinde, Türkistan'ın vahşi çölleriinde giden trenler hile bir "Lenin Köşesi" taşırlar... Kendinizi Moskova'dan, inkılap merkezinden uzak duyduğunuz dakikalarda bile yine yakın olduğunuzu hissedersiniz!

Bahr-i Muhi't'in enginlerinde, Kızıl Rusya'dan çok uzak yerlerdeki vapurların en iyi kameraları Lenin köşeleridir... Lenin Rusya'da bu kadar benimsenmiştir... Fakat Rus işçi ve köylüsü Lenin'i bildiği ve sevdiği kadar, bir Alman ameleisi, bir Hint paryası, uzun saçlı bir Çi'ni de Lenin'i sever... ve tanır. Lenin bütün dünyaca bu kadar benimsenmiştir.

Cihan inkılabının temelini kuran Lenin bir sene evvel bugün ölmüştü. Onun acısı kalplerimizde. Sıcaklığını henüz kaybetmedi. Ne geçen üç yüz altmış beş gün, ne de tahte'î-sıfır 35 derece soğuklar, hiçbir şey bu sıcaklığı kaybettiler. Biz bunu, çok derinden duyuyoruz. Fakat, ne olsa da, büyük rehbere bize sanatını aşıladı. Artık korkmadan haykırabiliriz: Lenin öldüyse Leninizm yaşayacaktır.

Neriman

Kütelleri yürüten büyük rehber öleli işte tam bir sene oluyor... Geçen sene bugünlerde Rusya baştan başa Lenin'in matemiyile sarıldı. En müşkül dakikalarda herkesten iyi ileriye gören Lenin, en fırtınalı gecelerde Lenini en önce seçen büyük bir rehber bir sene evvel bugün ölmüştü...

miş ellerinin rahat etmesini ve yalnız gerçek bir aşkla aile kurmasını sağlayacaktı. Bu amaçla mukaddes bir mücadeleye girelecekti. İnsaniyetin ve gerçek aşkın zaferi için, yorulmadan, korkmadan ve her türlü mahrumiyete, fedakarlığa katlanarak diğer ülke kadınlarıyla ortak bir mücadeleye verilecekti. Yakın bir istikbalde, sosyalizmin "kızıl nurlu ışıkları" altında, yeni ve mesut toplum kurulduğu zaman kadınlar bütün meşakkatlerinden, ıstıraplarından kurtulmuş olacaktı.

Lenin'in ölümü üzerine *Aydınlık* çevresinde kaleme en yoğun sarırların yine Türkiye'li Marksist kadınlar oldu. Bunlar arasında dört isim, Leman Sadreddin, Şaziye Sabiha, Fevziye Hanım ve Neriman Hanım öne çıkıyordu. Leman Sadreddin'in Lenin yazısı 19. sayıya yer almıştı ve biyografik bir metindi.¹ Lenin'in gençliğinden itibaren devrimci bir çizgiye yönelişini, teşkilatçılığını, sürgünde ve yurtdışında geçirdiği evreleri, *İskra* başta olmak üzere yayın etkinliklerini, Rus ihtilalinin hazırlık evrelerini uzun makalesinde ayrıntılarıyla ele alıyordu. Son satırlarında, Zinoviev'e atfen Lenin'in Fransız Devrimi'ndeki Marat'ya benzetildiğini kaydediyor, tarihin Lenin'e daha yaver davrandığını, Marat'ın ancak öldükten sonra halk nazarında yükseldiğini, Lenin'in ise hayattayken bütün Rus milleti tarafından takdis ve taziz edildiğini söylüyordu. Lenin, milyonlarca köy ve şehir proletaryasının Marat'sıydı. Leman Sadreddin, 'Marat'ın halka karşı olan derin sadakatini, sadeliğini, halkın ruhu hakkındaki derin vukufunu, 'aşağı tabaka'nın tükenmez gücüne güvenini alınız ve bunlara Marksizm hakkında yüksek bir vukuf, demir irade, derin bir tahlil gücünü ekleyiniz, o zaman Lenin'in şahsiyetine ulaşacaksınız" diyecekti.

ŞAZİYE SABİHA VE LENİN

Lenin'in ölümü üzerine en duygusal yazıları yazan isim Şaziye Sabiha idi. Şaziye Sabiha, Lenin'in ölümünün ardından üç yazı kaleme almıştı: "Lenin Sayfası: Lenin'in Başı Ucunda",² "Lenin'in Mezarında"³ ve "Lenin Sayfası: Lenin Söylüyor!"⁴

"Lenin'in Başı Ucunda", edebi bir üslupla, Lenin'in ölümünün duyulması üzerine Moskova'da yaşanan kaosu anlatıyordu. O anı Şaziye Sabiha şu satırlarla ifade ediyordu: "Bütün dünyanın birden nefesi kesilir gibi bir şey oldu. Sanki denizler kalarları bastılar. Sanki arz birdenbire hareketinden kaldı. Ucu bucağı bulunmayan yüz milyonlarca insanlık bir cemiyet sanki bir anda, bir nefesle teslim-i ruh etti. ... Bugün Moskova ayakta... Bugün âlem başka bir fırtına ile çalkalanıyor. Fabrikalar durmuş, mektepler, kırsallar boşalmış, köylüler kulübelerini bırakmışlar, Moskova'da bugün mahşer var, Moskova bugün taşıyor."

"Lenin'in Mezarında" ise Lenin'in katabalka konmuş bedenini Sovyet halkının ziyaretine ayırmıştı. İlk satırlar Troçki'den bir alıntıydı: "Seni daha bir dakika fazla yaşatabilmek için damarlarındaki kanı seve seve senin vücuduna zikredecek bütün dünyada nice milyonlarca insan bulunurdu."⁵ Üçüncü yazı "Lenin Söylüyor" bir mersiye idi. Şaziye Sabiha'nın Lenin'in bir konuşmasını dinlemeye, Kremlin'e giderkenki duygularını dile getiriyordu. Salonda Troçki, Zinoviev, Radek, Kamenef, Krupskaya, Klara Zetkin, devrimin en önde gelen şahsiyetleri hazır bulunuyordu. Bu arada yazar Kremlin'i ayrıntılarıyla tarif ediyor, Lenin'i dinlemeye dünyanın dört bir yanından gelen işçi temsilcilerini tanıtıyordu. Yazı şu

satırlarla sonlanıyordu: "Lenin birdi, öldü. Fakat bugün yüz binlerce yüz milyonlarca Leninler var ve biz her birimiz o yüz binlerden biriyiz!..."

Fevziye Hanım'ın yazısı yukarıda belirtilen "Lenin ve Kadınlık"⁶ da Lenin'in ölümü üzerine kaleme alınmıştı. *Aydınlık*'ta yer alan son kadın yazar Neriman Hanım'ın yazısı "Lenin Köşeleri"⁷ başlığını taşıyordu. Ölümü ertesi geçen bir yıl içerisinde anılma şeklini dile getiren bu yazı, Lenin'in ölümünden tam bir yıl sonra derginin 30. sayısında yer aldı. Lenin'in anısını yaşatmak üzere ülkenin en büyük şehirlerinden en uca köylerine varıncaya kadar Lenin köşeleri kurulmuştu. Her fabrikanın en mutena mevkii "Lenin köşesi"ne dönüştürülmüştü. Orada Lenin'in bütün eserleri yer alıyordu, etkinlikleri, hayatı resimlerle canlandırılıyordu. Sibiry'a'nın ıssız, tenha steplerine, Türkistan'ın çöllere giden trenlerde bile birer "Lenin köşesi" bulunuyordu. Deniz hatlarında, gemilerin en güzel kamaraları "Lenin köşesi"ydi. Lenin ölmüştü ama eksi 35 derece soğukta bile kalplerde onun sıcaklığı yaşıyordu. Ve Neriman yazısını şu satırla bitiriyordu: "Lenin öldüyse Leninizm yaşayacaktır!"

Lenin'in ölümü Türk basınında geniş yer aldı. Ama en duygusal yazılar *Aydınlık* dergisinin kadın yazarlarının kalemlerinden çıktı. *Aydınlık* otuz bir sayı yayımlanabiliyordu. Türkiye'de Marksizmi bilimsel tabanına oturtan dergi olarak bilineğeldi. Ama bunun yanı sıra ikinci bir özelliği daha vardı. Kadın yazarların derginin sayfalarında yer almasına özen gösterilmişti. Bugüne kadar Türkiye'de bu yoğunlukta kadınlara, erkeklerle birlikte, ayırım gözetmeksizin yer veren başka bir fikir dergisi görülmediği söylenebilir.

DİPNOTLAR

1. Leman Sadreddin, "İnkılâb Kadınları", *Aydınlık*, sayı 19, Teşvissani 1339 (1923), s. 507-508.
2. "Sovyet Rusyasında Kadın Himayesi", *Aydınlık*, sayı 19, Teşvissani 1339 (1923), s. 512.
3. "Kadın Mesleci", *Aydınlık*, sayı 19, Teşvissani 1339 (1923), s. 507-508.
4. Sadreddin Celal, "Vladimir İlyiç Ulyanov Lenin", *Aydınlık*, sayı 20, Şubat 1340 (1924), s. 514-519.
5. Şevket Süreyya "Lenin ve Leninizm", *Aydınlık*, sayı 20, Şubat 1340 (1924), s. 519-523.
6. Şefik Hüsnâ, "İcmaî İnkılâb ve Kadınlarımız", *Aydınlık*, sayı 2, 1 Ağustos 1921, s. 35-40.
7. Leman Sadreddin, "İnkılâb Kadınları", *Aydınlık*, sayı 19, Teşvissani 1339 (1923), s. 507-508.
8. Saadet, "Kadınlar İçin...", *Aydınlık*, sayı 15, Mayıs 1923, s. 396-398.
9. "Sovyetler Rusya'sında Kadının Himayesi", *Aydınlık*, sayı 19, Teşvissani 1339 (1923), s. 512.
10. Fevziye, "Lenin ve Kadınlık", *Aydınlık*, sayı 26, Teşvissani 1924, s. 685-686.
11. Leman Sadreddin, "Lenin", *Aydınlık*, sayı 19, Teşvissani 1339 (1923), s. 504-507.
12. Şaziye Sabiha, "Lenin Sayfası: Lenin'in Başı Ucunda", *Aydınlık*, sayı 21, Mayıs 1340 (1924), s. 601-603.
13. Şaziye Sabiha, "Lenin'in Mezarında", *Aydınlık*, sayı 25, Eylül 1340 (1924), s. 648-649.
14. Şaziye Sabiha, "Lenin Sayfası: Lenin Söylüyor", *Aydınlık*, sayı 26, Teşvissani 1924, s. 679-681.
15. Fevziye, "Lenin ve Kadınlık", *Aydınlık*, sayı 26, Teşvissani 1924, s. 685-686.
16. Neriman, "Lenin Köşeleri", *Aydınlık*, sayı 30, Şubat 1341 (1925), s. 804-810.

SOFYA'DA MEDFUN BİR OSMANLI SULTANI V. MURAD'IN KIZI FATMA SULTAN*

CENGİZ YOLCU

V. Murad'ın kızı Fatma Sultan, geçirdiği beyin kanaması neticesinde Sofya'da hayatını kaybetmişti. Benim için önemli olan ve bu çalışmayı hazırlamama etki eden husus, sultanın kesin ölüm tarihini tespit etmektir. Zira, Osmanlı hanedanı ve sürgünü üzerine yapılan birçok yayında 20 Kasım 1932 olarak belirtiliyorsa da, bu tarihi iki yıl öncesine çekecek görsel bir kanıt ve bu kanıtı teyit edecek gazete haberleri mevcuttur.

Fatma Sultan ve ailesi.
Ayaktakiler: Sultanzade Mehmed Ali Beyefendi, Sultanzade Celaleddin Beyefendi ve Hadice Hanım Sultan.
Oturanlar: Fatma Sultan ve Damad Refik Bey.

Ali Vâsib Elendi Bir
Selâhaddin Hâfız-ı
Vatan ve Memlûkâ
Gördüklerim ve
İyliklerim, haz.
Osman Selâhaddin
Osmanioğlu Hâfız-ı
Vatan Kredi Yayınları
2012 s. 183

İSTANBUL'DAN AVRUPA'YA:
Âcizeleri hayat-ı mazisiyle hâl-i pür-melâli herkesçe ma'lûm olan merhum Murad Han-ı Hamîs'in küçük kerimesiyim. Büyük bir halkçı olan ve kendisini bütün halka sevdirmiş bulunan bedbaht pederim perest ettiği milleti için beslediği amal-ı hayırhahane ve hidemat-ı vatanperveranesini bi-hasbî'l-kader ma'a't-te'ssûf bi'l-fîl izhar edemediği gibi ebediyete tevdi olunduğu güne kadar mevkûf yaşaması dolayısıyla

kendisi gibi bedbaht olan bu evladı için dahi hiçbir istikbal temin edememişti.'

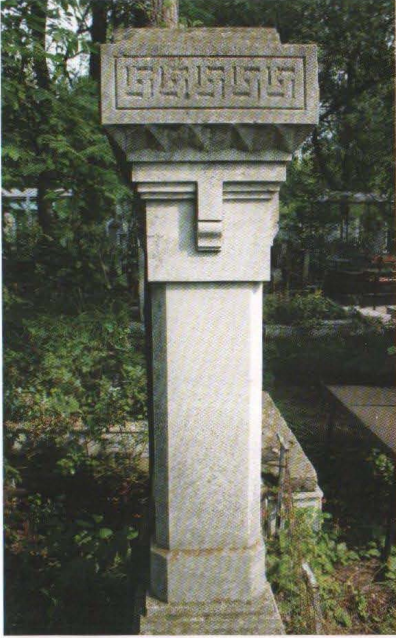
Türkiye Cumhuriyeti Başvekâleti'ne ve Büyük Millet Meclisi Riyâseti'ne hitaben kaleme alınan 22 Teşrinisani 1340 122 Kasım 1924 tarihli bu mektubun altında Fatma binti Sultan Murad Han kerimesi imzası yer almaktadır. "Hilâfetin İlğasına ve Hanedan-ı Osmani'nin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair" 3 Mart 1340/1924 tarihinde kabul edilen 431 numaralı ka-

nun dahilinde ülke dışına gönderilen 155 Osmanlı hanedan azası ve men-supları arasında eşi Mahmud Refik Bey ve üç çocuğu ile birlikte Fatma Sultan da bulunmaktaydı.' Kanunun yürürlüğe girdiği 6 Mart tarihinden sonra İstanbul'dan ayrılmaya başlayan Osmanioğlu ailesi üyeleri çok kısa bir zaman zarfında Avrupa'nın farklı kentlerine yerleşecekti. Mart ayının ortalarında Peşteğarına giren trenden V. Murad'ın torunu Behiye Sultan'ın (1881-1948) yanı sıra bir padişah kızı ve ailesi de inmişti. Şehrin yeni sakinleri olmaya aday bu kişiler Fatma Sultan, eşi Mahmud Refik Bey ve hayattaki üç çocukları Aşşe Hadice Hanım ile Mehmed Ali ve Celaleddin Beylerdi.

29 Cemaziyülahır 1296 120 Haziran 1879 tarihinde' Çırağan Sarayı'nda dünyaya gelen Fatma Sultan, babası mahlu tahttan indirilmiş Padişah V. Murad'ın Resan Hanım'dan (1860-1910) doğan en küçük kızıydı. Bir süre ailesiyle Çırağan Sarayı'nda yaşayan Fatma Sultan, babasının isteği üzerine abialarıyla birlikte Yıldız Sarayı'na nakledildi. Babasının 1904 yılındaki ölümünden sonra amcası Padişah II. Abdülhamid tarafından 29 Temmuz 1907'de Karacehennemzade Mahmud Refik Bey ile evlendirildi.'

yanlarında bulunan sekreteri Zeki Efendi'nin "Ben sizi memleketime götürüyüm" dediğini, ailenin de bu teklif üzerine Sofya'ya yerleştiğini ifade etmiştir.²¹

Nitekim birkaç yıl içerisinde sürgündeki ailenin yaşantısını derinden etkileyecek bir hadise meydana geldi,

Fatma Sultan'ın mezar taşının batı tarafından detay.

Fatma Sultan geçirdiği beyin kanaması neticesinde hayatını kaybetti.²² Ancak benim için önemli olan ve bu çalışmayı hazırlamama etki eden husus kesin olarak sultanın ölüm tarihini tespit etmektir. Zira, Osmanlı hanedanı ve sürgünü üzerine yapılan, dolayısıyla Fatma Sultan'a yer veren birçok yayında sultanın vefat tarihi 20 Kasım 1932 olarak belirtilmektedir.²³ Buna karşın sultanın vefat tarihini literatürde yerleşmiş olan tarihten iki yıl öncesine çekecek görsel bir kanıt ve bu kanıtı teyit edecek gazete haberleri bulunmaktadır.

Sofya Merkez Mezarlığı'nda bakiye-i vücutları bulunan binlerce kişiden biri olan Fatma Sultan'ın mezar taşını tarihi bir vesika olarak değerlendirdiğimizde, sultanın literatüre yerleşmiş ölüm tarihini düzeltmek

gerekir, zira hem eski Türkçe hem de Bulgarca yazılmış mezar taşı kitabelerinde vefat tarihi 1930 yılına işaret etmektedir. Bu durumda V. Murad'ın en küçük kızının 1879 yılında Cırağan Sarayı'nda başlayan hayat serüvenini yarım asır sonra komşu ülke toprağında 23 Kasım 1930 tarihinde sona erdiğini söylemek mümkün olmaktadır. Mezar taşının yanı sıra Şumnu'da neşrolunan *İntibah* gazetesinin²⁴ 28 Teşrinisani 1930 tarihli nüshasındaki "Bir İrtihâl" ile Sofya'da yayımlanan *Rehber* gazetesinin²⁵ 29 Teşrinisani 1930 tarihli nüshasındaki "Teessür" başlıklı haberler hem sultanın ölüm tarihinin 23 Kasım 1930 olduğunu teyit etmekte hem de vefatından sonraki cuma günü Sofya Camii'nde mevlidinin ve hatm-i şerifinin okunduğunu bildirmektedir:

Teessür

1926 senesinden beri Sofya'da ikamet etmekte olan Sultan Murad-ı Hamis kerimesi Fatma Sultan hazretleri ikamet etmekte oldukları hanelerinde Teşrinisani'nin 23'üncü pazar günü seylan-ı dem-i dimağiden âlem-i bekaya rihlet etmiştir.

Cenazesinde Sofya'da bulunan yerli ve misafir birçok Müslümanlar ve Hristiyanlar hazır bulunmuş, ihtiramatla Sofya Mezarlığı'na defn-i hak-ı ıtr-nak eylemiştir.

Merhume-i müşarüneyha haluk, fukaraperver bir prenses idi l! Merhume-i müşarüneyhaya rahmet ve gufran!..! aile-i kederdidesine sabr-ı cemil dileriz.

Cuma gecesi Sofya Camii-i Şerifi'nde mevlidi ve hatm-i şerif kıraat olunarak merhume-i müşarüneyha ruhuna ihda edilmiştir.²⁶

GERİ DÖNÜŞ

Sultanın vefatından sonra eşi Mahmud Refik Bey'in Fransa'ya Nice kentinde Nice 80, Rue Maréchal Joffre adresine yerleştiği tespit edilebil-

mektedir. Refik Bey, 18 Nisan 1949'da kabul edilerek 25 Nisan'da *Resmî Gazete*'de yayımlandıktan sonra yürürlüğe giren 5370 sayılı Pasaport Kanununa Bazı Maddeler Eklennesine Dair Kanun'a dayanarak Türkiye'ye geri dönüş için başvuru yaptı. Ancak söz konusu kanunun birinci ek maddesinde yer alan hanedan azasından biriyeli evli olup da çocuk sahibi olmayanların Türkiye'ye gelmesine Bakanlar Kurulu kararıyla izin verilmesi hükmü ve Refik Bey'in Fatma Sultan'dan doğmuş olan üç çocuğu gerekçe gösterilerek bu başvuru reddedildi.²⁷ 1950 Mayıs'ında Tek Parti iktidarının yerini Demokrat Parti'ye bırakması Refik Bey için yeni bir umut oldu ve Türkiye'ye dönebilmek ümidiyle Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a hitaben bir mektup kaleme alma fırsatı yarattı. Sürgünün sona ermesi taatinin yenilediği mektubun en can alıcı cümleleri şunlar olsa gerek:

65 yaşındayım, memleketimde ölmek istiyorum. Uzun yıllardan beri yabancı illerde geçen hayatımın safhaları tahkik buyrulsun, çocuklarımla birlikte yurda dönmeliğimize küçük bir engel bulunduğumuz takdirde hayatımızın sonuna kadar daha derin sefaletler içinde gurbette sürünmeğe kendimizi müstahak buluruz.

Son C.H.P Hükümeti nasıl bir düşünceyle olduğunu anlıyamadığımız 18 Nisan 1949 tarih ve 5370 sayılı kanunun 1. inci ek maddesindeki hükmü kanuna ilâve ederek yıllardan beri içimizde büyüyen ana vatanı dönme ümidimizi kırmıştır.

Bendeniz ve soyadımı taşıyan çocuklarımla 20 sene evvel vefat eden karım Fatma Sultan'la hiçbir alakamız kalmadığına göre çok değerli ve merhametli bir Türk Babası ve adalet sığınağı olan, ve dünya Demokrat milletlerinin reislerine nümune olan sizlerin, zavallı bir vatandaşının dileğine ilgi göstereceğinize ve mahzun, bigünah yavrularıyla birlikte ıstıraplarına son verdireceğinize inanarak, insan hakları

na hürmet eden yeni Demokrat Hükümetiniz'in adalet eşiğinde tekrar diz çöküp yalvarıyoruz.¹⁸

Nihayet, Haziran 1952'de Mahmud Refik Bey'in ve sürgündeki birçok hanedan mensubunun beklediği haber geldi. Hilafeti ilga eden ve Osmanlı hanedanının yurtdışına çıkarılmasını düzenleyen 3 Mart 1924 tarihli ve 431 sayılı kanunun ikinci maddesine değiştiren yeni bir kanunı düzenleme yürürlüğe girdi. 16 Haziran 1952'de kabul edilen ve bir hafta sonra, 23 Haziran'da *Resmî Gazete*'de yayımlanan 5958 sayılı kanuna göre Osmanlı padişahları sulbundan olan erkek üyeleri haricindeki hanedan azalarının Türkiye'ye girişleri ve ülkeden transit olarak geçişlerinin üzerindeki yasak kaldırıldı. Yirmi sekiz yıl süren sürgünün ardından Türkiye'ye dönebilen Refik Bey, dönüşünü üzerinden kısa bir süre geçtikten sonra aynı yıl içinde hayatını kaybetti, 1941 senesinde vefat eden babasının Merkezefendi Mezarlığı'nda bulunan kabrine defnedildi. Kız çocuklarından Ayşe Hadice Hanım ve Mehmed Ali Bey 15 Temmuz 1953 tarihinde

Türk vatandaşlığına kabul edildi.¹⁹ Ailenin en küçük oğlu Mehmed Celaleddin Bey 14 Temmuz 1944'te Telgüzar Hanım'la evlendi, 22 Ekim 1955 tarihinde Türk vatandaşlığını kazandı.²⁰ Sofya'da evlenen Celaleddin Bey ile Telgüzar Hanım'ın (ö. 2014) 1945'te oğulları Faik Bey (ö. 1993), 1956 yılında da Resan ismini verdikleri kızları dünyaya geldi. Aile üyeleri İris soyadını kullandı.

Osmanlı hanedanının soy kütüğüne bakıldığında sürgündeki günlerini Fatma Sultan ve ailesi gibi Sofya'da geçiren ve hatta hayata gözlerini bu şehirde yuman başka hanedan üyeleri de mevcuttur. Ancak işaret ettiğim üzere Sofya Merkez Mezarlığı'na giderken tasavvurum ve beklentilerim tamamen başka istikametteydi.

Rastlantının ve belki de şansının sevkiyle mezarlığın Müslümanlara ayrılmış bölümünde V. Murad'ın en küçük kızı olan Fatma Sultan'ın mezarına tesadüf ettim. İlk dilili olan mezar taşı kitabesinin Osmanlıca tarafında yüksek ihtimalle babası V. Murad'ın tuğrası yer alırken, Bulgarca kaleme alınmış tarafında ise Avrupalı bir taş bulunmaktadı. Ne yazık ki, hem tuğra hem de taş, mezarı ilk defa gördüğüm Ağustos 2013 tarihinde de en son ziyaretim olan Temmuz 2017'de de kırık haldeydi ve taşın yüzüne sert bir aletle vurulduğu aşikârdı. Bir diğer önemli nokta ise, şimdiye dek literatüre yerleşmiş haliyle 20 Kasım 1932 olarak belirtilmekte olan sultanın ölüm tarihinin mezar taşı kitabelerinde 23 Kasım 1930'u 123 Teşrinisani 1330 ve 2 Receb

Fatma Sultan'ın mezartaşının Osmanlıca kitabesi.

Fatma Sultan'ın mezartaşının güney istikametine bakan Osmanlıca kısmı.

Tuğra (Kırık olduğundan dolayı tam olarak tespit edilemedi de V. Murad'a ait olma ihtimali mahkemeldir)
Osmanlı padişahlarından cennet-mekân Sultan Murad-ı Hamis hazretlerinin kerimeleri olub
hasbe'l-kader bu diyâr-ı gurbette
rahmet-i rahmana iltica eden mağlûretin
leha Fatma Sultan hazretlerinin kabr-i
münevverleridir.
23 Teşrinisani sene 1330-2 Receb Pazar
sene 1349

Fatma Sultan'ın mezartaşının Bulgarca yazılı kuzey istikametine bakarı yüzü.

1349] gösterecek şekilde kazınmış durumdaki olmasıydı. Dolayısıyla tarihin bu sessiz ve hareketsiz kaynağını dikkate alarak mevcut bilgileri güncellememiz gerekecektir.

CENGİZ YOLCU
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ

Принцеса Фатме-Султанъ
Дъщеря на Отоманския Владетель
Султанъ Мурадъ V
Починала на 23 Ноември 1930г.
Въ София
Пожитице, приближи съ лю-
бовъ и Молитва Това Мѣсто
Къдѣсто почива прахътъ на
Тая свѣтла покойница чията
Душа е чиста и кротка.
Тя е невинна жертва на
Превратъ въ отечеството си
И намери прибежище въ ху-
бавата Българска земя. Но
Жестоката садба отреци
Прахътъ ѝ да остане тукъ
За вѣчни времена.

Bulgarca kitabenin tercümesi:
Osmanlı hükümdarı sultan V. Murad'ın kızı
Prenses Fatma Sultan 23 Kasım 1930'da
Sofya'da vefat etti.
Ey yolcu, temiz ve narın ruhlu bu münevver
merhumenin bakiye-i vücudunun yattığı
bu yere sevgi ve dua ile yaklaş. O ki, kendi
vatanındaki ihtilâlin masum bir kurbandır
ve güzel Bulgaristan toprağında kendine
bir sığınak bulmuştur. Heyhat, zalim kader
merhumenin bakiye-i vücudunun sonsuza
dek burada kalmasını hükmetti.

DİPNOTLAR

- Metni okuyarak değerli önerilerini benimse paylaşan Kemal Beydilli, Mehmet Ö. Alkan, Ali Akıldız, Davut Erkan, Hasan Ali Çakmak ve Sinan Kaya'ya teşekkür ederim.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) 30 10 00 138 990 7 1ef 4.
- Osman Selahaddin Osmanlı. *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun 700. Yılında Osmanlı Hanedanı* (İstanbul: İSAR, 1999), s. 5.
- Fatma Sultan'ın Hanedan Defteri'ndeki kaydı Aynı kayıta Hanedan-ı Âli-i Osman, Murassa Mecidi ve Birinci Rübeden Şefkat nişanlarını hamil olduğu da belirtilmektedir. BOA, A.DVNS HND. d.00002, sayfa 60.
- Jamil Adra, *Genealogy of the Imperial Ottoman Family* (Paris: 2005), s. 21.
- Sinan Kumeralıp, *San Dönem Osmanlı Erkan ve Ricalı (1839-1923)*, Protoproğamık Rehber (İstanbul: İSİS, 1999), s. 21 ve 11.
- Aliyav Demirci, *İkinci Meşrutiyet'te Ayan Meclisi (1908-1912)* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006), s. 70-71.
- Alien ilardaki yazın yanlışlarına dönemin üslubunu ve metinlerin orijinalliğine yansımaları amacıyla müdahale etmedim.
- BCA, 30 10 00 41 242 3 1ef 2.
- Nahid Sırrı Örk. "V. Murad'ın Kızları", *Tarih Dergisi*, 3/22 (1 Nisan 1951): 938.
- Mahmut Sami Şimşek, *İstanbul'un 100 Yalısı* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2011), s. 23.
- BOA, A.DVNS HND. d.00001, sayfa 80.
- BOA, A.DVNS HND. d.00001, sayfa 65.
- BOA, A.DVNS HND. d.00001, sayfa 66.
- Adra, a.g.e., s. 21.
- Ali Vâsib Efendi, *Br Şehzadenin Hâtıratı: Vatani ve Menkâda Görüşmeler ve İştiklakları*, haz. Osman Selahaddin

- Osmanoğlu (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012), s. 182.
- Age, s. 184.
- BOA, HR. SFR (04) 927/132 1ef 8-1.
- BOA, HR. SFR (04) 927/132 1ef 1-1. Hâlbuki Fatma Sultan'ın vefatını duyuran haberlerde suutunun ve alâsının 1926 yılından beri Sofya'da ikamet ettikleri belirtilmiştir. Rehber, 29 Teşvinsani 1930, s. 3 ve İnibah, 28 Teşvinsani 1930, s. 1.
- BOA, HR. SFR (04) 927/132 1ef 12-1 Kanaatimce belgede geçen Hrisio Botev Sokağı ifadesi metinde belirttiğim aynı ismi taşıyan bulvarı işaret etmekte. Zira günümüzde Hrisio Botev Sokağı adını taşıyan yer şehrin çok dışında bulunmakta. Alenin adres değişikliği vâle olduysa Han Asparuh Sokağı'yla kesişen Hrisio Botev Bulvarı'na taşınmaları daha muhtemeldir, zira e belirlenen adresli sokaklar kesşüğü nokkada bulunmakta, binanın giriş kapısı Hrisio Botev Bulvarı'na açılmaktadır.
- Ekrem Buğra Ekinci, *Sürgündeki Hanedan: Osmanlı Ailesinin Çileli Asrı* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2016), s. 231.
- BOA, HR. SFR (04) 927/132 1ef 12-2.
- Hürrem Sultan'ın Torunları: Osmanlı Hanedanının Kadınları, Anlatılar, haz. İnci Dönüş ve Ali Serim (İstanbul: Doğan Kitap, 2013), s. 198.
- Rehber, 29 Teşvinsani 1930, s. 3.
- Osmanoğlu, Ali Vâsib Efendi, Adra ve Ekinci'nin burada anılan eserlerine bkz.
- İhsanîyaz, H. Yusuf Şinasi olan İnibah gazetesini 23 Aralık 1927'de yayımlanmaya başlamış, 1931 yılında 74. sayısız ile yayını hayatını sonlandırmıştır. Kemalist devrimlere muhalefet ettiği gerekçesiyle Türkiye'ye giriş yasaklanmıştır. M. Türkler Acaçoğlu, *Bulgaristan'da Türk Gazeteciliği (1865*

- 1985) (İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1990), s. 25-26.
- Türkler Acaçoğlu, eski Vakıflar Müdürü Mehmed Celil'in müdürü ve başyazarı olduğu *Rehber* gazetesinin "Bulgaristan Müslümanlarının faydalarını gösteren bir tablo" *Türk Gazetesi*'ni "düzürlüye" baltalık olarak Sofya'da çıkartmış, 2 Ocak 1928'den 29 Temmuz 1931'e kadar 288 sayı olarak yayımlandığını belirtir. Gazete c-kseriyette eski yazı ile yayımlanmakta birlikte bazı yazılar Latin harflidir. Acaçoğlu, a.g.e., s. 37.
- Rehber, 29 Teşvinsani 1930, s. 3. Fatma Sultan'ın vefat haberlerinin yer aldığı *Rehber* ve İnibah gazetelerinin kopyalarını benimle paylaşmak lütfunda bulunan Bulgaristan Yüksek İslam Şurası Başkanı Sayın Vedat Ahmed Bedi'e teşekkürlerimi sunarım.
- BCA, 30 10 00 00 17 97 20.
- BCA, 30 10 00 00 41 242 3 1ef 2-3.
- BCA, 30 18 01 02 132 582.
- BCA, 30 18 01 02 141 919.
19. yüzyılın ortalarına kadar Bulgar alfabesinde standardlaşmış harfler mevcut değildir, 1860'tan sonra Bulgarca doğu diyalaksi eşas alınarak standart hale getirilmeye çalışılmıştır. 1945 yılında Bulgarca imlâlinin basitleştirilmesi amacıyla fonetik ve etimolojik kaidelere dayanarak yapılan oryantalik reform nehesinde Bulgar alfabesindeki "b" ve "h" harfleri çıkarılmıştır. Bkz. Raymond Dorez, *Historical Development of Bulgarian in "Bulgarian Language"* maddesi (Lanham, Maryland, Toronto: Oxford: The Scarecrow Press, Inc., 2006).
7. Fatma Sultan'ın mezar taş kitabesinin orijinal haline sadık kalabilmek amacıyla benim yazarken Bulgar alfabesinde bugün yer almayan harfleri de göstermek istedim.

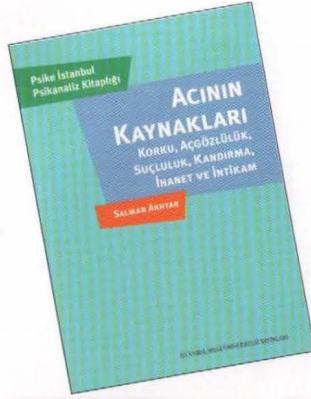
İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

SERGIO V. DELGADO, JEFFREY R. STRAWN, ERNEST V. PEDAPATI
ÇOCUK VE ERGENLER İÇİN ÇAĞDAŞ PSİKODİNAMİK PSİKOTERAPİ

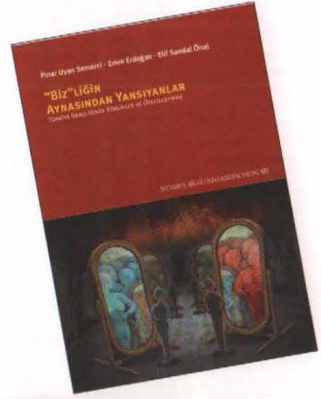
ÖZNEELLİKLERARASILIK İLE SİNİRBİLİMİ BÜTÜNLEŞTİRMEK

521 Sayfa, ISBN: 978-605-399-497-8
Bu eser, çağdaş psikodinamik teoriden köken alan yeni kavramların çocuk ve ergen psikoterapisine dair anlayış ve yaklaşımımızı gözden geçirmemizi nasıl zorunlu kıldığını açıklamaktadır.

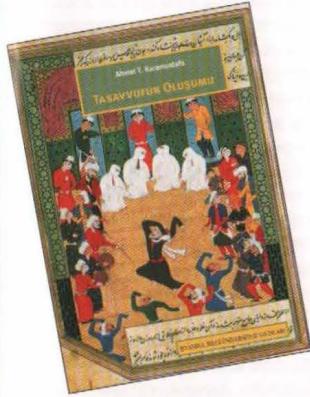
SALMAN AKHTAR
ACININ KAYNAKLARI

228 Sayfa, ISBN: 978-605-399-505-0
Acının Kaynakları Salman Akhtar'ın "talihsiz, gereksiz, aşırı, patolojik ve dermanı olan acılar"ı ele aldığı, korku, açgözlülük, suçluluk, kındırma, ihanet ve intikam üzeri-ne kapsamlı teorik ve klinik tartışmalardan oluşuyor.

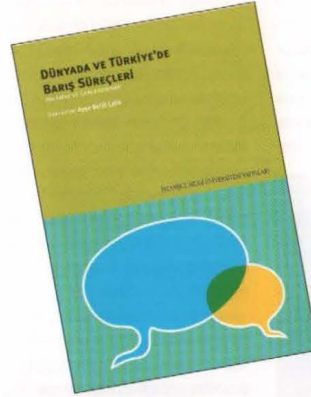
PINAR UYAN SEMERCİ, EMRE ERDOĞAN, ELİF SANDAL ÖNAL
"BİZ" LİĞİN AYNASINDAN YANSIYANLAR

335 Sayfa, ISBN: 978-605-399-501-2
Dünyada ve Türkiye'de sayısız olaya tanıklık eden 2,5 yıllık araştırma sürecinin ardından ortaya çıkan bu çalışma, ötekileştirmenin nasıl gerçekleştiğini, hangi belirleyiciler etrafında geliştiğini ve hangi biçimlerde kurgulandığını ortaya koyuyor.

AHMET T. KARAMUSTAFA
TASAVVUFUN OLUŞUMU

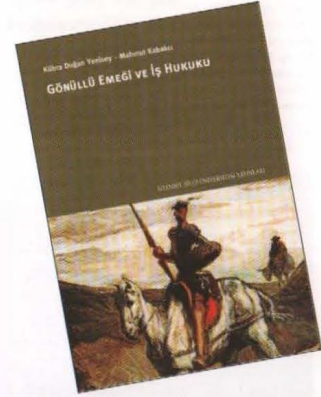
260 Sayfa, ISBN: 978-605-399-496-1
Ahmet T. Karamustafa, Tasavvufun Oluşumu adlı bu önemli çalışmasında, İslamiyet'in ana mistik geleneği olan tasavvufun, 9.yüzyıldan 12.yüzyıla uzanan süreç içinde özellikle oluşumunu ve kök salma dönemlerini kapsamlı bir biçimde değerlendiriyor.

DERLEYEN AYŞE BETÜL ÇELİK
DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE BARIŞ SÜREÇLERİ

ANLAMAK VE CANLANDIRMAK

260 Sayfa, ISBN: 978-605-399-502-9
Barış süreçlerinin nasıl geliştiği, çatışma yaratan sorunların ne olduğu ve bunları bilerek başa giden değişik yolların nasıl geliştiği inceleyen bu eser, farklı diyalog yollarının gelişiminin de önemine değiniyor.

KÜBRA DOĞAN YENİSEY, MAHMET KABAKCI
GÖNÜLLÜ EMEĞİ VE İŞ HUKUKU

126 Sayfa, ISBN: 978-605-399-499-2
Kübra Doğan Yenisey ve Mahmut Kabakcı'nın bu çalışması, yasalar ve politikalarda gönüllülüğün esaslanna, mevcut hukuki düzenlemelere, sosyal güvenlik hukuku ile ilişkisine bakarken, bir yandan da gönüllülüğe ilişkin hukuki bir model sunuyor.

TEODOR KASAP, KÂTİP SALİH VE AHMED MİDHAT NEV-ÎCÂD KARAGÖZ'ÜN DOĞUŞU

AHMET AKŞİT

19. yüzyılın sonunda Karagöz'den bir dal ayrılır ve nev-îcâd oyunlar ortaya çıkar, eski oyunlara da bundan böyle kâr-ı kadîm denecektir. Kâtip Salih'in baş temsilcisi olduğu nev-îcâd oyunlar çağdaşlarından olumlu/olumsuz tepkiler alır, getirdiği yenilikler hayal perdesini dalgalandırır. Kâtip Salih'in hayatı, farklı dönemlerde iki Osmanlı entelektüeliyle kesişir: 1870'lerde Teodor Kasap ve 1890'larda Ahmed Midhat. Osmanlı basınının bu iki önemli şahsiyeti, çok genç yaşlarından beri hayatını geleneksel seyirlikler oynayarak kazanan Salih'in hayal perdesiyle ilişkisini önemli ölçüde etkileyecektir.

Teodor Kasap (1835-1905) ıslah edilmiş Karagöz oyunlarının Kâtip Salih'in tiyatrosunda sahnelemesini önerir.

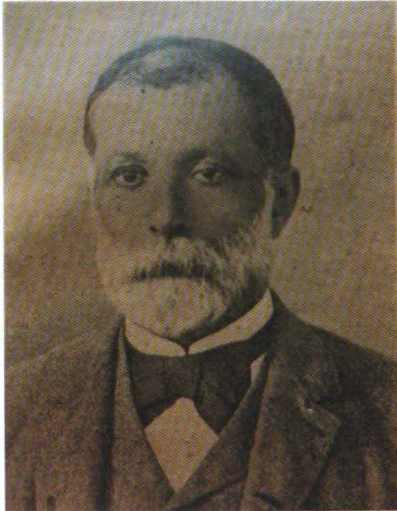
Ayık: Anılsöpedi
c. 1 İstanbul: İskit

Nev-îcâd Karagöz'ün kurucusu Kâtip Salih'in Teodor Kasap' ile ya da *Hayal* gazetesi ile ilişkisine geçmeden, Kasap ve *Hayal* gazetesi hakkında bilgileri ve konumuz açısından kimi ilginç olayları özetlemeye çalışayım. Daha önceleri çıkardığı mizah gaze-

terleri *Diyojeni* (24 Kasım 1870-13 Ocak 1873) ve *Şıngıraklı Tatar* (5 Nisan 1873-18 Temmuz 1873) kapatıldıktan sonra Teodor Kasap 376 sayı yayımlanacak olan *Hayal*'i kurar. *Hayal* yayıma devam ederken *İstikbal* (9 Ağustos 1875) adlı bir de günlük siyasi gazete çıkarmaya başlar.² *Hayal* gazetesi ilk sayıdan itibaren (30 Ekim 1873) Karagöz-Hacivat muhaveresi şeklinde imzasız yazılara yer verir; bunların önemli kısmı ilk sayfada yer alır.³ Bu muhaverelerde ve diğer yazılarda İstanbul'da şehir hayatına dair sorunlar –Haliç üzerinde yeni köprü, Şirket-i Hayriye vapurlarının durumu, tramvaylar– veya imparatorluğun özellikle de dış ilişkileri –Rusya ile gerginlik, Balkanlar'daki ayaklanmalar– gibi konular ele alınır. Muhaverelerde hayal perdesindeki mizah, ışığın içinden geçtiği ortamlarda farklı kırılmalara uğraması gibi, dönüştürerek kâğıda geçer. Kahve perdesinin arkasından önünden savrulan küfürler, yutturmacalar, tokatlar, şarkılar, alkışlar vs. kâğıda geçmez; yeni ortamda tartışılan konular gereksiz yere kişiselleşen po-

lemiklerin malzemesi olsa bile küfre, yutturmacaya yer yoktur: Muhaverelerin yazarı cdep sınırlarını bilir. Buna karşılık Karagöz'de 1850'lerde yasaklanmış olan siyasi taşlama *Hayal*'deki muhaverelerde tekrar ortaya çıkar.⁴

Karagöz muhaverelerini gazete sayfalarına taşıyan Teodor Kasap, Batı tiyatrosunun Osmanlı tiyatrosu üzerindeki etkisi ve geleneksel seyirliklerin tiyatro içindeki yerine dair sorunlar üzerine çok sayıda yazı kaleme almış bir entelektüeldir. İmtiyaz sahibi olduğu *Hayal*'de tiyatroyla, Karagöz ve ortaoyunu gibi geleneksel seyirliklerle ilgili her türlü konu yer bulabiliyordu. Gazetenin sayfalarında sıklıkla Güllü Agop'un kurucusu olduğu Gedikpaşa Tiyatrosu'nun (Osmanlı Tiyatrosu) ve başka tiyatroların ilanları çıkıyor, oynanan oyunların, takip eden günlerde eleştirileri yayımlanıyordu. Teodor Kasap'ın Molière çevirileri, muhavere sayılamayacak, iki-üç sayı devam eden telif oyunları da *Hayal*'de yer alıyordu.⁵

H- "Yay! Gazeteci oldun hal Toğrusu eline ayağına yakışır ya? Deveye kazazlık!"
 K- "Beğenemedin mi? Ben kimden aşağı kalırım? Güllü Agop Efendi Türkçe öğrenüh perdeli orta oyununa masal yazdıktan sonra ben gazeteci olсам çok mu?"
 Okuma-yazma bilmeyen Karagöz hayal perdesinden gazete sayfalarına geçmiştir. Diyalogda "Perdeli orta oyunu" tabiriyle tiyatroya yerli bir isim yakıştırılıyor.

Hayat, sayı 6,
 19 Kasım 1873.

Güllü Agop'un Osmanlı Tiyatrosu *Hayal*'in yayımlandığı tarihlerde en başarılı yıllarını geçiriyordu.* Kasap ilk gazetesi *Diyojen*'den beri Osmanlı tiyatrosuyla çok ilgilirdi; bu ilgi *Hayal*'de de ilk sayılardan itibaren Osmanlı tiyatrosunun izleyeceği yol konusunda tartışmalarla, Batı tiyatrosunu ne kadar kabul etmek gerektiği üzerine daha kuramsal yazılarla devam etti. Bu arada Güllü Agop da gittikçe artan bir şekilde eleştiri konusu oluyordu. Teodor Kasap, Agop'a Türkçe oynayan Ermeni tiyatrocuların aksanlarını, oyuncuların maaşlarının zamanında ödenmemesini veya Gedikpaşa Tiyatrosu binasının bu işe uygun olmadığını bahane ederek hücum ediyordu. Bu eleştiriler haklı değil belki ancak sert ve alaycı bir üslupla kaleme alınmışlardı.

"PİNTİ HAMİD" MESELESİ

Kasap-Agop gerginliğinin muhtemel sebeplerinden biri, sahnelenen bir oyundur. Teodor Kasap, Molière'in *L'Avare* (1668) adlı oyununu "Pinti Hamid" adıyla uyarlamıştır. Oyun

5 Nisan 1873 Cumartesi gecesi Gedikpaşa'da sahneye koyulur.⁷ O tarihte *Diyojen* kapatılmış, Kasap sadece 29 sayı (son sayısı 18 Temmuz 1873) yayımlanacak olan *Çınıraklı Tatar* gazetesini çıkarmaktadır. "Pinti Hamid" in ilanları on kez *Çınıraklı Tatar*'da, o kapandıktan sonra da iki kez *Hayal*'de yayımlanır. Ancak çıkan ilanlarla fiili programın örtüşüp örtüşmediğini bilmiyoruz. 18 Nisan 1874 (sayı 54) tarihli *Hayal*'de çıkan kısa bir yazıdan, yazarın "Pinti Hamid" in sahnelenmesiyle ilgili kendisine verilen sözlerin tutulmadığından hayal kırıklığı içinde olduğunu anlıyoruz (Yazıda imza yer almıyor, ancak konu doğrudan Teodor Kasap'la ilgili).

7 Nisan 1873 (nr. 895) tarihli *Basiret* gazetesinde çıkan başlıksız bir yazıda oyuna "Pinti Hamid" adı verilmesi, Hamid'in bir Müslüman ismi olduğu, halbuki İslamların cömertlikleriyle dünyaca meşhur oldukları gerekçesiyle eleştirilir.⁸ *Çınıraklı Tatar* buna "Evet ama Pinti Hamid hissettle [cömertlik] meşhurdur" cevabını verir. O tarihte şehzade olan

Abdülhamid'in (sonra II. Abdülhamid) bu cevaptan rahatsız olduğu ve Kasap'a kızdığı yolunda bir rivayet vardır.⁹ Oyun Abdülhamid'in baskısıyla programdan kaldırılmış olabilir. Kasap'ın da Agop'un bu baskıyı kabul etmesine kızmış olması akla yakınır.¹⁰

Yukarıda anlatılan olaylar esnasında Namık Kemal'in de içinde olduğu Yeni Osmanlılar hareketinin henüz pek genç olan Osmanlı tiyatrosu ve basınında önemli bir etkisi vardı. Teodor Kasap'ın bu gruba dahil olduğuna dair bir bilgi yok, ancak grubun yakın çevresindeydi ve Namık Kemal ile yakın dosttu.¹¹ Üstelik bu, Osmanlı tiyatrosunun yoluna nasıl devam edeceği gibi temel bir meselede çok farklı düşüncelerine rağmen sarsılmayan bir dostluktu.¹² Namık Kemal, Ali Bey, Ebüzziya Tefik ve Nuri Bey, Kasap'ın çıkardığı gazetelere destek veriyordu.¹⁴ Kasap'ın, yayın politikasından dolayı karşılaştığı baskıları göğüslerken Yeni Osmanlılar'la olan yakınlığından ve Namık Kemal'le dostluğundan da güç almış olması muhtemeldir.

KANBURLAR KOLU'NUN İLANLARI

Hayal'in 61, 71, 77, 78, 81, 82, 111. ve 114. sayılarında, 5 Mayıs 1874'te başlayıp 7 Kasım 1874'te son bulan, Hayalî Salih idaresindeki Kanburlar Kolu'nun gösterilerinin ilanları basılmıştır.¹⁵ Bu ilanlardan Salih'in ortaoyunu ve benzeri geleneksel seyirlikler sunan

ben yazılmıştır. Başlangıçta ikilinin birbirlerini ne derece sevdiklerini dair satırlar yer alır. Mektubun içeriğinden Salih'in Karagöz'ü terk ettiğine dair bazı "eracif luydurma" sözler" yayıldığı, soranlara da sağlık sebeplerinden dolayı Brusa'ya (Bursa) gittiği yolunda cevap verildiği anlaşılır. Hayalî Salih bunları yalan-

Namık Kemal (1840-1888) ve Teodor Kasap 1870'lerde kitlelere ulaşmanın en önemli iki aracından biri olan tiyatro konusunda çok farklı düşüncelerine rağmen dostluklarını sürdürürler. Namık Kemal *Taaşır-ı Eşkâr*'da yazdığı yıllarda.

Yaşamının ve Japonya'ya Osmanlılar Ansiklopedisi, c. 2 (İstanbul: YKY, 1993), s. 363

bir topluluğun başında olduğunu, topluluğun Üsküdar Bağlarbaşı'nda Selim Bey'in Gazinosu'nda¹⁶ gündüz ve akşamları Beşiktaş'ta gösteriler yaptığını anlıyoruz. Bağlarbaşı'ndaki gösteriler erkeklerle 5 kuruş iken kadınlara 3 kuruştur.

HAYALİ SALİH'İN MEKTUBU

Hayal'in 154. sayısında Hayalî Salih'in bir mektubu yayımlanır. Mektup *Ilacivat*'in ağzından Karagöz'e hita-

layarak halen Üsküdar'da Dividciler Mahallesi'nde Salı Sokağı'nda oturduğunu yazar ve bunu *Hayal'in* ilan etmesini ister. Cevap da aynı şekilde Karagöz'ün ağzından Hayalî Salih Efendi'ye yazılmıştır; ayrılık dedikodusunu çıkarana kınandıktan sonra Karagöz'ün Salih Efendi'den ayırlamayacağı vurgulanarak biter. Mektup muhtemelen Hayalî Salih'in Karagözcülüğü bıraktığına dair çıkan haberleri yalanlamak için yazılmıştır.

"Lİ-KÜLLİ MAKÂMİN MAKÂL; Lİ-KÜLLİ ORMANIN ÇAKAL"

Bu mektuptan otuz beş ay evvel *Hayal'in* 38. sayısının ikinci sayfasında Teodor Kasap'ın *Diyojen*'de, *Çağıraklı Tatar*'da ve *Hayal'in* evvelki sayılarında defalarca diline doladığı Güllü Agop, Bordeano¹⁷ ve Evangelinos Misailidis'i¹⁸ savunuyor gözüken bir mektup yayımlanır. İmza yerinde elif (ل) ve re (ر) harfleri vardır. Okur özetle, Kasap'a "Senin ne meziyetin var ki 'böyle zatlara kalkub da her gün taaruz ediyorsun?' " demektir. Mektup öyle bir dille kaleme alınmıştır ki, gerçek bir eleştiriden çok Kasap'ın istediği cevabı vermesi için uygun bir zemin sağlamayı amaçladığı izlenimi bırakır. Mektuba verdiği cevapta Kasap, kısmen Osmanlı'da tiyatronun izlemesi gereken yol konusunda daha evvelden ortaya koyduğu görüşlerini tekrarlar, ancak yeni önerileri de vardır. Cevabının bir kısmını aşağıda aktarıyorum:

... Bin birinci defa olarak yine tekrar olunur ki bizde tiyatronun hüsn-i surete ifrağı iyi bir şekilde girmesil Zuhuri Kolu'nun islahiyye hasıl olur. Çünkü böyle şeylerle ahlak-ı mahalliyenin gözedilmesi lazımdır.

Karagöz hayali de Agob Efendi'nin kendisine emsal tutmağa tenezzül etmediği bir ustanın tertib ve tanzimine mukarib olsa elbette tiyatronun şimdiki halinden bin derece mergub (rağbet) görünlü ve a'la olur.

Bilfarz Karagöz'ün oyunlarından (Kanlı Nigâr) oyunu melaib-i sairesinin [bilinen oyunların] sairesinin heman en aşağısı sayılır¹⁹ ise de mesela Hayalî Salih Efendi gibi bir üstad-ı kâmil tarafından tadil ve islahına himmet [gayret] olursa yeni hikâyelerin ekserisinden ve hele Agob Efendi'nin soğuk yapıtlarından yüz derece a'la ve kıbarane bir oyun haline gireceğinde şüphe yoktur.

Mesela Salih Efendi gibi üstadlar bir oyunu on mecliste oynar

Basiret gazetesinde çıkan bir yazıda "Pinti Hamid" adının kullanılması, Hamid'in bir Müslüman ismi olduğu, halbuki İslamların cömertlikleriyle dünyaca meşhur oldukları gerekçesiyle eleştirilir. Çingiraklı Tatar buna "Evet ama Pinti Hamid hissetle meşhurdur" cevabını verir. Abdülhamid'in bu cevaptan rahatsız olduğu ve Kasap'a kızdığı yolunda bir rivayet vardır.

ve onunda da "Li-küllü makâmın makâl: li-küllü ormanın çakal" [Her makamın bir sözü, her ormanın bir çakalı vardır] fehvasınca tahammüle göre oyuna bir başka renk virebildükleri cümle indinde malum ve meşhurdur [görölmüştür]. Bu da böyle zatların edebiyatda vukuf ve malumatlarının ve bunca zamandan beru hâsıl eyledikleri tecrübenin eseri ve sebeb-i evvel olarak zerafet ve fatanet-i lîzhin açıklığı halkiye'nin semeresidir lmeysidir].

Agob Efendi buralarını düşünüb de ve yahud sorub öğrense de o kıratda zatlar ile kendüsü beyninde hakikat pek çok fark ve rüçhan [üstünlük] olduğunu insaf-ı vicdan nice olsun tasdik etmeli değil midir? Bir de böyle zatların vatan hakkındaki gayret ve muhabbetleri elbette Agob Efendi'nin efkârından farklı olacağına şübhe mübhem olmamalıdır.

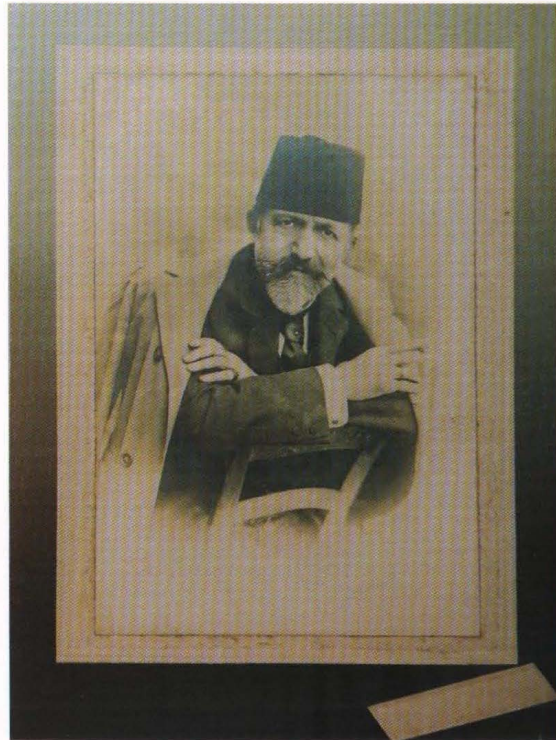
Netice-i kelim Agob Efendi'nin teferrüd lemsalsiz olmalı duası beyhude ve bizim memleketimizde bahs olunan sanatta Agob Efendi'ye nisbet itmez dercede üstadlarımızın bulunduğu taraf ihtiyacından azadedir.²⁰

Bu yazıda Kasap, Osmanlı tiyatrosunun mutlaka yerli gösteri sanatlarına, geleneğine bağlanması gerektiğini ve bunun da Zuhuri Kolu'nun yani ortaoyunun ıslahı demek olduğunu bir kez daha ortaya koyar.²¹ Yeni olan, bunun için Agob'un hayal ustalarından yardım alması önerisidir. Kasap'ın bu iş için önerdiği isim Hayalî Salih Efendi'dir. Doğal olarak Hayalî Salih'in Kâtip Salih olup ol-

madığı sorusu akla gelir. 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyıl başında hayal oynatan Karagözcüler hakkında bilgiler veren tarihçi Enver Behnan Şapolyo (1900-1972) sorumuzla alakalı olabilecek iki ismi anar, ancak bu kişilerin hangi zaman aralığında yaşadıklarına dair tarih belirtmez; yine de verdiği bilgilerden bazı sonuçlar çıkarmak mümkündür. Cerrah Salih ve Kâtip Salih: Şapolyo bu hayalilerin ikisini de seyretmiştir.²² Cerrah Salih binbaşı imiş ve İstanbul'da Direklerarası'nda²³ oynamış. Hem sünnet eder hem de hayal oynatmış. Sultan Mahmud'un huzurunda

ortaoyununda zenne rolüne çıkarılmış.²⁴ Abdülhamid (II. Abdülhamid olmalı) tarafından Etfal Hastanesi'ne cerrah tayin edilmiş. Şapolyo, Cerrah Salih'in devrinin en büyük hayalisi olduğunu belirtir.²⁵

Öte yandan Hellmut Ritter 1918 yılında Kâtip Salih'in yaklaşık 70 yaşında olduğunu yazar.²⁶ Bu durumda eğer bu kişi meşhur Kâtip Salih ise Teodor Kasap'ın yukarıdaki satırları yazdığı 1874 yılında yaklaşık 26 yaşında olmalıdır. Andreas Tietze kaynak göstermeden Kâtip Salih'in 1868'de bir ortaoyunu grubunun başında

Ebuzziya Tevfik (1849-1913)
"Pinti Hamid" in ilk oynadığı akşam Mısır hıdıvının kardeşi Mustafa Fazıl Paşa'nın konağında hakarete uğrar ve oradan Gedikpaşa Tiyatrosu'na gelir. Namık Kemal, Teodor Kasap ve diğerleri sofradadır. Ebuzziya başka kimseye duyurmadan durumu Namık Kemal'e anlatır.

Roni Marquies arşivi
Yaşamları ve
Yapıtlarıyla
Osmanlılar
Ansiklopedisi,
c. II, s. 391

olduğunu yazar.⁷ 1874 yılında Kâtip Salih'in "üstad-ı kâmil" olarak anılacak bir Karagözcü olup olmadığının sorusu aklı geliyor. Şapolyo, Kâtip Salih için de "en meşhur" ifadesini kullanır,⁸ yani Şapolyo'ya bakarsak iki Salih'e de "üstad-ı kâmil" sıfatının yakıştığını düşünebiliriz. Ancak bu kişinin Kâtip Salih olduğunu düşünmemiz için şöyle bir sebep vardır: Kasap'ın tarif ettiği iş, ortaoyununun islahı ve yerli bir tiyatro yaratılması yanında Güllü Agop'a yardım etmek olur. Bunun için ortaoyununu bilen, bu

alandan derin tecrübesi olan bir kişi gerektiği açıktır. Tietze'nin verdiği, 1868 yılında bir ortaoyunu grubunun başında bulunduğu bilgisinin, kesin olmamakla birlikte Hayali Salih adlı kişinin Kâtip Salih olması ihtimalini güçlendirdiği düşüncesindeyim. Bu bilgiye ek olarak *Hayal*'de 1874 yılında çıkan yukarıda bahsettiğim ilanlarda Salih'in grubu "meşhur Hayali Salih idaresinde Kanburlar Kolu"⁹ olarak takdim edilir.¹⁰ İleride Kâtip Salih-Ahmed Midhat Efendi bölümünde, çok benzer bir düşüncenin

Karagöz'ün reformu için geliştirildiğini ve *nev-i cedd* oyunlarının bu ikili tarafından ortaya çıkarıldığını, Kâtip Salih'in bu projede bir "islah edici" olarak kritik bir rol oynadığını göreceğiz. Bu olgu da yirmi iki yıl (1874-1896) arayla geleneksel seyirliklerin islahı için Kâtip Salih'in düşünüldüğü tezini destekler.

KÂTİP SALİH

Ritter'in verdiği, 1918'de aşağı yukarı 70 yaşında olduğu bilgisi doğru ise

Ahmed Midhat, "Yeni Hayal", Tercüman-ı Hakikat, 20 Kânunuevvel 1896'

Bir halkın asil millî edebiyat-ı kadimesi tettebuh' (tedkik) edilmek lazım geldiği zaman müssirin-i udebanın içkağda edebiyatçıları o melahir-i lövünilecekli edebiyenden hisse-i müsbetleri ispayları heman yokdur. Her zamandan ziyade buş on seneden beri Avrupa erbab-ı tedkiki lâraştırmacıları Bohemyahlar, Macarlar, Ulahlar hatta Bulgarlar gibi akvamın edebiyat-ı kadimelerini taharı lâraştırmal ve tettebuh'a başlamışlardır. Terakkıyât-ı edebiyenin ind-i udeba edebiyatların gözündü maruf olan suretine nazaran bunların şu taharrisi ihtimal ki mucib-i tebeşşüm olur. Öyleya! Akvam-ı mezkûrede İngilîlerin Shakespeare'i Fransızların Corneille'i Almanların Goethe'si Arabların İmruulkays'i Asemilerin Firdvsi'si Osmanlıların Nef'î'si gibi belagat perdezân şura lâsair mi gelmiş ki asar-ı edebiyeten taharı ve tedkik olunabilsün? Hayır! Hayır! Bunların aradıkları şey bu değildir. Hani ya bazı kariha-i kadime-i milliyenin teskidten gelen millî tabiatların mahsul-i hayalatı olan enafis-i asar eserlerin en değerlileri vardır ki müessirleri kim olduğu bilinmemeyerek asreb' adas lâsairlarca âğırdan ağza tevarus edegelmisdir içgemiştir. İşte erbab-ı tettebuh'un aradığı şeyler bunlardır. "Bunlar ne gibi şeylerdir" mi dediniz? Güleceksiniz ha? Zıyam yok! Lu hette loynanan oynan gülmek teessürat-ı elimleye lacidî kederlerel müreccahar tercih ediciler. Bunların bizesi koçakarı masalları ortaoyunları ve hatta bunlar meyânında dâhil olan Karagöz oyunlarıdır. Bu yolda şeyler az çok her millet-i kadime nezdinde mevcuttur ve asil edebiyat-ı kadime-i milliyede dâhil işte bunlardır. Karagöz oyunlarından bir kac dânesinin Macarçaya tercüme olunduğunu gözlerimiz ile gördük. 'Almançaya tercüme edildiğini de işitdik.' Bunların neden dolayı erbab-ı tettebuh' nezdinde makbul ve muteber ihsenilen ve geçerli olduklarını tefsile girişmek şu makalede bize malub değildir. Zira makalemizin bir başka zenini vardır. Şu ki:

Hayal yani tabir-i avam halkı dâhil işle Karagöz oyunu dedimiz oyunlar

Osmanlılığın mebadisinde ilk payitahtımız İbâşkentimiz olan Brusa şehrinde zalim bânîni mûmur (itilme donatılmış) bir şeyhi maruf Küster tarafından itad edilmiş olduğu cümleye malumdur. Hazret-i Şeşteri'nin vera-i perde-i zill ve hayalde temsil tahrîkiyle nylındığı oyunların bilahire bu muteber perdede telvis-i azaan (kulakları) ve a'yân (görzleri) iden rezalelere müşabih (benzeren) şeyler olamayacağı küillet-i ihtardan luyan zahmetinden bile varestedir. O gibi rezail ne zat-ı maad-i humara leğnimli insanlara yakışur ne de huzurlarında icra-i lûbiyat eylediği zevat-ı mekân-ı sâfatan hamiyet-i maddiye ve maneviyelerine hissan olur. Tabiid ki bunlar edeb dairesinde iuhallıklarından ve netice-i emrde erbab-ı temaşay mütenassış eyleyecek iseyredenlere nasihat edecek ibretimiz şeylerden idi. Karagöz oyunları kim bilir ne kadar asr müddet sigar ve kıban böyle terbiye ve edeb dâhilinde eğlendirdikten sonra tahavvül-i asar ve sinin ile pek çok şeylere arz olan tağayyirât bu meydan-ı edeb ve hikmeti de aslından çıkarmış ve Hacı Evhad ve Karagöz namlarını temsil eyleyen deri parçalarının o zamana kadar söyledikleri zarifane hikemiyane sözler badema İsnural rezilane ve bi- edebane olmak yolunu almışdır. İndel-umum lumumun gözündel kesh eyledikleri şöret-i şayıya İdolâşımındaki şöretlerini mebnî (dayanarak) adeta meşahir-i milliyeden lövünülecek millî şeylerden add olunmak ehemmiyetini kazanmış bulunan Hacı Evhad ve Karagöz birkaç asır dâhi böyle meydan-ı rezalede yeke-raz lyalınlz olduktan sonra nihayet terbiye-i umumiye yeniden tashih ve islah meyli edince bunların kapezetikleri artık daire-i tahammülden haric görülebilen yeniden islahları lüzumu tahakkuk eylemişler. Amma kabahat o deri parçalarında değil idi ya? Kendi tabindaki lıyaradışıl rezalete anılan tercuman (denler hükümet-i şantiyenin taziyaneye-i tedbine ledepledirmiş kurbacı uğramış ve bir yigirmi-yigirmibeş seneden beri Karagöz oyunları haya idilmeksizin temaşay olunabilecek derecelerde islah kılınmış idi.

Sanayi-i nefise İğzale sanatları ve gayr-ı nefislen küfesinde (hesinden) iterakkının gayet merâtibi (mertebeli) bir tecedüde iynenlenmeyel müncer İğirdişli olduğu gibi bu hal Karagözcülük sanayi-i nefisesinde de görülmüşdür. Evet! "Sanayi-i nefise" sindel Tiyatroculuk say-ı nefiseden add olunduğu halde hayalilik neden add olunmasın? Asıl lazım olan şey düne kadar sanayi-i reziliden add olunan şeye bugün nefaser-i sahila bahş idilebilmekdir. Buna muvaffakiyet hâs olmaksızın sonra Karagözcülük dâhi sanayi-i nefise meyânında layık olduğu mevkii' pek ala ihraz idilebilir (kazanabilir).

Bu muvaffakiyetin mebadisi İbâşgançları Hayali Salih Efendi'de görülmektedir. Kondislin yalnız "Hayali Salih Efendi" diye yâd edilmiş mi kâfi görülmüştü? Bir de "Kârîb" kelimesini ilave mi lazım görülmüş? Mumailehin kitas eylediği (kazandı) şöret kâtibinde olmayub hayalçilikde olduğuna göre asıl şöretiyle yâd olunması adem-i şöret bulunan bir meslekde yâd olunması biz tercih eyleyiz amma başka "Hayalci Salihler" var imiş de anlardan temyiz layımlı için bir de "Kâtib" kelimesine ihtıyac görülmüş imiş. Hayır! Başkaları olsa olsa yalnız "Hayalci Salih" olablılır. Bizim bahs iddiğimiz zat ise "Hayalci Salih Efendi" dir.

Evet! Bu muvaffakiyetin mebadisi Hayali Salih Efendi'de görülmektedir. Buna biz henüz mebdî diriz. Geçen ramazan-ı şerif kadar üç dört senedir Kâtip Efendi'nin hayalci salih sanatını rezale kademesinden nasil kurtarub bir devr-i terakkî ve hatta tecedüde sokmuş olduğnu ve seneden seneye nasil ilerletildiğini karlırızın lûklarınırmızın kâffesi görmüşler hep emiklerdir. Bu zise ahiren evladımızın emr-i mesnun-ı hitanları İhsinnet gereği sunnetleri munasebetiyle geçen ramazandan beri muvaffak olduğu terakkıyatı da görmüşüz olduğu. Şimdilerde bu zat Şehzadebaşı'nda Diröklerrası'nda Fevziye Kırահanesi'nde' haftada iki gice yani pazarertesi ve çarşarşenbe akşamları

Kâtip Salih 1848 doğumlu olmalıdır.⁹ Kasımpaşı olan Salih, Bahriye'de kâtiplik yapar.¹⁰ Karagözü Arsen Efendi'den¹¹ Karagöz oynatmayı öğrenir. Yeşilulumba'da¹² çano'da¹³ oynama hevesine kapılır ve hayalçiliği bırakarak tuluat kumpanyasına katılır; daha sonra Abdi Efendi'nin¹⁴ Handehane-i Osmanî tiyatrosuna katılır, uzun zaman çalıştıktan sonra burada rejisörlük yapmaya başlar, ancak daha sonra bir anlaşmazlık yüzünden ayrılır ve tekrar hayalçiliğe başlar. İki ayrı kaynak Kâtip

Salih'in Darülaceze'de öldüğü bilgisini verir.¹⁵

Enver Behnan Şapolyo'ya göre Kâtip Salih, Karagöz perdesini Batılı tiyatro sahnesine benzetmek, "Avrupa piyşerlerinden ilham alarak asleştirmek" istiyordu. Perde yerine buzlu cam kullanmayı, deve derisi tasvirleri, salon düzeninde arka koltuklardan da görülebilmeleri için büyütme-yi düşünüyordu.¹⁶ Ayrıca "Salih Efendi... eskiden 'Kanlı Nigâr' ve 'Bimarhane' oyunlarında çıkan çıplakların

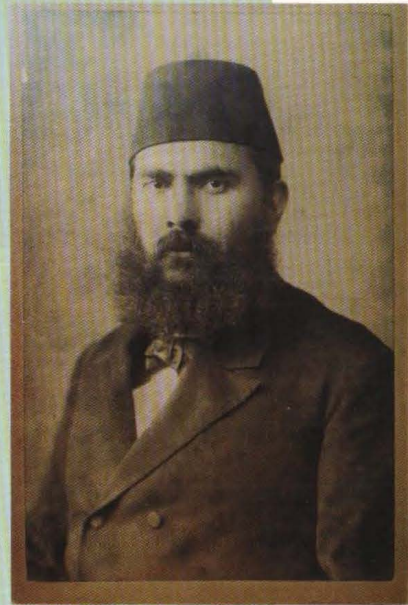
ve delilerin tasvirlerini daha iyi bir şekle sokmuştu. Çünkü bu oyunlarda tasvirler tenasül uzuvları boyunlarına bağlı bir şekilde pek briedebane ve gayri ahlaki şekilde çıkardı."¹⁷

Raif Ogan'a göre ise hayal oyununda yenilik yapmak fikri, iradesi esas olarak Ahmed Midhat Efendi'ye aittir. Ahmed Midhat devrin hayalleri arasında bir seçme yapar, Bahriye'de kâtiplik yapmış, Osmanlı'nın ince-liklerini bilen Kâtip Salih'le çalışmaya karar verir.¹⁸

icra-i hüner eylemekte bulundugundan teşnif ragbet idenler dikkat buyuracak olurlar ise son kemalâtın da takdir eyleyebilirler. Güzel güzel kantoları bu mini mini temaşagâhda İhtiyatol kuçucük bir konserto vucuda getirir. O hayalî çengeller latif bir balet tahayyül itdirirler. Bununla beraber perde-i Şeşteride İhtiyatol saha-i temaşaları gibi kâh gülünç ve kâh acıklı ve her iki surette dahi İhtiyatol komedyalar dramlar da icra itdirirler. Bir arşın murabba'nda İkenarı bir arşınlık kareli bir bez parçasından daha nieler bekleyebilirsiniz? Büyük operayı ve "Mollere'in Hanesi" denilen Tear Fransayı Hacı Evhad ile Karagöz'ün hakirane köşecisinde arayamazsınız ya? Her biri çıkan edebiyatın sahib-i kırâmı add olunan âli fikir ve ateşin kalem-i meşahirin semere-i buza'ısı olan oyunlari kırkarkilçeyir yüzler kişiden ibaret mahur oyuncular oynayarlarcasına bir teknipli bir tek Salih Efendi'den bekleyemezsiniz ya! Fakat o bir tek âdemi bir de şöyle tasavvur idiniz ki evvela: Oynayacağı oyunu kendisi tasavvur ve tertib ider. Saniiyen: Kantoların güflesini ve salisen: Bestesini kendisi yapar. Rabitan: Oynayacağı oyunların primadonnası ve yahud birinci aktırsi kendisidir. Hamisan: Yine bu oyunların tenevvuru ve birinci aktörü yine kendisidir. Sadisen: Ve en tuhaî ve en mühimî şu ki oyunda ne kadar eşhas-ı mutehalife İfarklı şahıslar! var ise hep kendisidir. Perde arkasından bir Acem bir

Kürd bir Laz bir Arnavut bir Tatar ve bir Rum vesaire vesaire olarak da belî bekülmüş koca kariya varncaya kadar otuz kırk eşhas çıkar. Bunların her biri bir başka seda bir başka şive-i kaide ile söz söylerler. İşte bunların hepsi Salih Efendi'nin kendisinden. Bu abd-i acz her ramazan birkaç kere Salih Efendi'nin oyunlarını temaşaya mecburum. Her temaşa itdiğim zaman dahi oyunların kantoların çağlarını İllanların her halde müsellem olan tetafelerinden ziyade nev bir tek âdemin kırk elli âdeme bedel olabilmekde bulunmasını düşünmekle hayran olurum. Eve! Şu kişicilerinin uzunluğunu masumane bir eğlençe ile kısaltmak için Fevziye Kiraathanesi'ne deniler meşhur kemani Tahsin Efendi'nin letafet-i musikisi dâhil olduğu halde Salih Efendi'nin sarasında pek büyük bir terakkî görekerek memnun olacaktırdı. Fakat biz tekrar idetiz ki muvaffakiyetin bu derecesi Salih Efendi için hep mebadiden ibarettir. Kendisini şahsen tanıdığımız ve kudret ve istidadını yakından tecrübe ve tedkik eylediğimiz bu zatın gaye-i muvaffakiyâsı İhsanlarının nihayetil şu görülen dereceden ibaret kalmayacaktır. Karagöz oyununu bir kere eski halinden çıkarub bu dereceye isal eylemiş bulunan hüner-veranı meritebi-i kemalatına doğru daha ziyade ilerletilecektir. Allah tûlümneze tûl-i ömrü uzun ömür ve afiyet ihsan buyursun, seneler geçdikçe bu sözümdün isbatı de tahakkuk eyleyecektir.

Ahmed Midhat

1884'te Gedikpaşa Tiyatrosu "Cerkas Özdenleri"ni oynar. Ahmed Midhat (1844-1912), oyun "Cerkas istiklaline çalışıyru" gerekçesiyle sorgulanır. Abdülhamid ondan saraydaki tiyatroyla meğul olmasını ister. Ahmed Midhat 12 sene sonra "Yeni Hayal'i" kaleme alır.

Roni Marquiesarjivi Yaşamları ve Jüplarıyla Çumcuları Anıtsıpedisi, C. 1, S. 135

DİPNOTLAR

1. Ahmed Midhat Efendi'nin bu makalesinden H. Harika Durgun'un Ahmet Midhat Efendi ve Edebiyatı (İstanbul: Dergah Yayınevi, 2015) adlı kitabı sayesinde haberdar oldum. Beni bu kitaba yönlendiren M. Sabri Koz'a da müteşekkirim.
2. İmruilkays bin Hucr (ölümü yaklaşık 540), aslı adı Hariduk, ya da Yeşil Müleyke. İmruilkays onun lakabıdır. Babası Arabistan'ın güneyinde, Hadramu'nun batısındaki bölgede yerleşen Kinde kabilelerinin son hükümdarı Hucr'dur. İslam öncesi dönemde Arapçının en seçkin şairlerindenidir. Ahmet Savran, "İmruilkays b. Hucr", TDVİA, C. 22, S. 237-238.
3. Ebû'l-Kâsim, İskakî Fahrüddin, mahlası Firdavsî (1947-1957) İran'ın millî destanı Şahname'nin müellifi. Mehmet Kanar, "Firdavsî", TDVİA, C. 13, S. 125-127.
4. İğnâz Kuno'sun Harom Karagözü (İzmir (Büdapeşte, 1886) adlı çalışmasını kast ediyor

5. Bu yazının 1896 yılında basıldığına gözi önünde tutarsak Ahmed Midhat'ın o tanhe en yakın olarak Karagöz oyunlarını Almanca çeviren Georg Jacob'un çalışmaları kast ettiğini düşünebiliriz. Ancak Jacob içinde Karagöz oyunlarını Almanca çevirisi de olan konuyla ilgili çalışmaları 1899 yılında yayımlamıştır. Georg Jacob, "Beim Mustafa. Ein türkisches Däpelspiel aus Brussa, in Text und Übersetzung mit geteilt und erklärt", *Deutscher Morgenländische Gesellschaft*, C. 53 (Leipzig, 1899), S. 621-632. Aynı tarihte Georg Jacob Karagözü-komedi, I-II (Berlin, 1886) (J. Scheytan Dolabı, II. Kayk Oyunu, III. Askerel Schule / Furd Karagöz -Stücke) kitabını yayımlar. Bir ihtimal bu çalışmalar harurik aşamasında Ahmed Midhat'ın kulağına gelmiştir.
6. Riter geleneksel anlatıma göre Bursa'da

7. Karagöz oyununu kuran Şeyh Küştüri'nin kaynaklarda doğum yeri İran'daki Horistan'ın merkezi "Susser" ya da "Küştür" olarak geçiğini belirtiyor. Meirinde geçen Şeşteri ve Küştüri aynı kişilerdir. Şeşteri ismi Şusier'in bozulmuş hali olsa gerek.
8. Fevziye Kiraathanesi, Direkterarası'nda Şeşteradeyi Sebili ile Deniefendi Caddesi'nin karsısında ve Fevziye Caddesi'nin köşesindeydi. 1880'li yıllarda kurulmuş, en aktif dönemini 1885-1900 arasında geçirmiştir. I. Dünya Savaşı'nın ardından varlığını sürdürmüş olan kiraathanenin yerine daha sonra Emperyal Sineması açılmıştır. Bu sinema 1930'larda kapanmıştır. Bunun bulundugu arsa 1958'de İslamîk edilecek yola karılmıştır. Devrin tiyatrocusu, şair, yazar, müzikçi ve yönetmen ramazan aylanında tam bir müzik kahvesi ve konser salonu haline gelirdi. "Fevziye Kiraathanesi", DİA, C. 3, S. 307-308.

Kâtip Salih, Karagöz'ün gerilemeye başladığını görerek hayal perdesine bir dizi yenilik getirir ve bunları tiyatro ortamına uyarlar. Hayal perdesinin beyaz kısmını, stor benzeri bir mekanizmayla, vakit yitirmeden, oyunun ihtiyacına göre farklı şekilde dekore edilmiş yeni bir perdeyle değiştirilecek şekilde tasarlar. Ayrıca

nev-i'edd Karagöz'ünü gören Selim Nühzet Çerçek bu yeni Karagöz'ü şöyle değerlendirir: "...Bu tarz her nasılsa revaç bulmuş. Hayal daima yenilik arayan bir oyundur. Fakat ... bu yenilikler oyunu çerçevesinden ziyade kendine, sözlerine ait olmalıdır." "Selim Nühzet belli ki Salih'in yeniliklerinden hoşlanmamıştır ve

rici olduğu; oyun seçimi, kullanılan Türkçe, edepsiz tasvir, söz ve hareketlerden kaçınmak gibi büyük kararları aldı. Kâtip Salih'in de daha ziyade bir uygulamacı olduğu tahmin edilebilir. Ancak bunun Ahmed Midhat lehine dengesiz bir ilişki olduğu düşünülmemelidir. Zira hayal perdesinde başarı bütün bir oyunu, yardım ve çıkartkan bir yana, tek başına oynayan, dolayısıyla bütün sorumluluğu alan, seslendiren ustanın yeteneğine, onun seyirciyle ilişki kurma tarzına doğrudan bağlıdır. Sonuç olarak Ahmed Midhat-Kâtip Salih ikilisinin Karagöz'ü reforme etmek için birbirini tamamlayan özelliklere sahip olduğu düşünülebilir.

KÂTİP SALİH'İN HAFIZALARDA TUTTUĞU YER

Aşağıdaki dönem anılarına bakıldığında Kâtip Salih'in nev-i'edd Karagöz'ünü beğenmeler olduğu kadar beğenmeyen, bu tarzın gerçek Karagöz'ün sonunu getirdiğini düşünenlerin var olduğunu da görüyoruz. Ancak 1890'larda ve sonrasında Karagöz seyredenler olumlu veya olumsuz Karagöz anılarını kaleme alırken Kâtip Salih'ten, getirdiği yeniliklerden bahsediler.

Sermet Muhtar Alus (1887-1952 İstanbul) 1900'lerin başında "İttinalı bir cemiyet toplamak" isteyen bir sünnet düğünü sahibinin "hayalilerin şahı" Kâtip Salih'i üç liraya –en yüksek fiyat budur– getirebileceğini yazar. Alus'a göre, bu kadarla yetinmeyen kalantör beylerden mürekkep bir saz heyeti, ortaoyunu çağırtaabilmekte-dir.⁶⁷

Çocukluğunda ve gençliğinde Kâtip Salih'i seyretmiş olması muhtemel olan Halit Fahri Ozansoy, kırabının "Karagöz" başlıklı bölümünde Kâtip Salih'in nasıl Karagöz oynattığını beğeniyle anlatır.⁶⁸

İsmail Hakkı Baltacıoğlu ise Kâtip Salih'ten Karagöz izleme fırsatı bulamamıştır, ancak aynı devrin hayalilerinden Şair Ömer'i İstanbul Taksim'de, Siraselviler'e giden yolun başında Eptalifos Gazinosu'nda sey-

"...Karagöz'ün oyunlarından (Kanlı Nigâr) ... heman en aşağısı sayılır ise de mesela Hayali Salih Eşendi gibi bir üstad-ı kâmil tarafından tadil ve ıslahına himmet olunsa yeni hikâyelerin ekserisinden ve hele Ağob Eşendi'nin soğuk soğuk yapışlarından yüz derece a'la ve kibarane bir oyun haline gireceğinde şübhe yokdur..."

Tonruklu Karagöz. Kâtip Salih bu tasvirleri kullanımdan kaldırmıştır.

Felix von Lasczahn, Yıkırım Perdesi, Eyedim Vira, (İstanbul YKY, 2004) s. 90

oyunları sahnelere böler ve tiyatroya olduğu gibi bir dış perde, bölümler biterken beyaz perdenin önünde kapanır, yeni bölümde açılır. Salih oyunlarda kullanılan dili de elden geçirir; daha temiz, "nezih" bir kelime hazinesiyle oynar.⁶⁹ Yaslı tasvirlerin geriye de dönüp konuşabilmeleri için oynatma çubuklarını tasvirlere tutturmakta da yenilik getirir: Çubuğu tasvirlerle açılan deliklere geçirmek yerine hareketli bir mekanizmayla tasvire bağlar.⁷⁰ Salih'in perdesinde tuluat sahnesinin kantoları Karagöz'e girer; klasik çengi yerine alafrangası kantolar ve duettolar oynatılır. Perde ışığı için şem'a yerine havagazı lambası kullanır.⁷¹

Kâtip Salih ve Ahmed Midhat'ın yukarıda anlatılan yeniliklerle oynanan

nev-i'edd Karagöz'ün oyunun özünü geliştiremediği gibi esaslı bir eleştiri yönelir. Bu tarzın seyirci bulduğunu kabul eder, ama yukarıdaki paragrafta geçen "her nasılsa revaç bulmuş" ifadesinden bu duruma şaşırdığını da anlıyoruz.

Ön sayfada çevrimyazısını verdiğim Ahmed Midhat'ın Kâtip Salih'in nev-i'edd Karagözcülüğünü değerlendirdiği makalesi 1896'da yayımlanır. Ahmed Midhat o tarihte 52 yaşında Tercüman-ı Hakikat'ın başmuhariri, belki de ülkenin en tanınmış ve güçlü gazetecisi ve yazarıdır; II. Abdülhamid'le de arası iyidir.⁷² Her ne kadar Abdülhamid yasaklamış olsa da evvelce tiyatro oyunları yazmışlığı vardır. Beykoz'daki yalısında yaptığını, oğlu Kamil Yazıcı'nı tarifliye "mükemmel bir sahne"de aile içinde, eş dost arasında kendisinin yazdığı küçük oyunları yönetir.⁷³ Kâtip Salih ise 1918'de, Ritter'in tahminine göre 70 yaşında olduğuna göre 1896'da 48 yaşında olmalıdır. O tarihte hayal perdesinde ve ortaoyununda deneyimli, tanınmış bir isimdir.

Yukarıdaki şahitlikler Ahmed Midhat ve Kâtip Salih ikilisinin nev-i'edd Karagöz'ü birlikte geliştirdiğini şüphe kaldırmayacak bir şekilde ortaya koyar. Ahmed Midhat'ın münevver kişiliği ve üstün bilgi ve tecrübesiyle bu ilişkide daha baskın ve yönlendi-

retmiştir. Şair Ömer de Kâtip Salih gibi Karagöz perdesini tiyatro sahnesi kaidelerine göre değiştirmiştir:

Önce perde açılıyor; kısa bir komedi oynandıktan sonra kapanıyor. Tekrar açılarak... kantocu kızlar kanto söylüyorlar, en sonunda da "büyük komedi" yahut "dram" yerinde uzun bir Karagöz oyunu oynatılıyordu. Bu garip teşebbüs kimseyi memnun etmemiş, bilâkis mukavemetlere çarpmıştı. Çünkü bu teşebbüs artistik bir ycnilik, yeni cinsten estetik bir değerin keşfi değildi.⁴⁹

Bir başka makalesinde de Baltacıoğlu doğrudan Kâtip Salih'i Ahmed Mithat'ın tesiriyle hayal perdesini tiyatro sahnesine benzetmekten dolayı eleştirir. Baltacıoğlu'na göre Karagöz'ü tiyatroya çevirmek onu esas karakterinden, ait olduğu mekândan uzaklaştırmaktır.⁵⁰

Ahmed Rasim ise Kâtip Salih'in Karagöz'ü reforme etme gayretini yadırgadığını "muhafazakârların" ağızından dillendirir. Muhafazakârlar Kâtip Salih'in "alafıra" Karagöz'ünün geleneğe aykırı olduğunu iddia

ederler.⁵¹ Ahmet Rasim'in kastettiği muhafazakârlar mutasavvıflar mıdır bilinmez, ancak Ritter'in de belirttiği gibi "hayal oyununa mutasavvıflar temsili bir mâna verirler. Bunlarca hayal oyunu beşer hayatının bir örneğidir. Bu âlemde eşya ve hadiselerin birer gölge mahiyetinde oldukları ve halkın halikın [yaratıcıl] kudretli elinde, bir oyuncak gibi, kısa bir müddet için, bu fani dünya sahnesinde oyun oynadıkları düşüncesi hayal oyununda bir temsil sahəsi bulmuştur."⁵² Kâtip Salih'in yaptığı yenilikleri beğenmeyen Eşref Efendi,⁵³ Ritter'in tarif ettiği tasavvufi düzenin Salih'in uygulamalarıyla bozulduğu kanısındadır: "Karagöz oyunu, aslında, görünenin ardında bu görüneni görüldüğü şekliyle yaratmış olan ve kendii tertib etmiş olduğu senaryoya sadık kalarak oyunu 'hayal perdesi'ne' aktettiren bir Ulu Üstad'ın var olduğuidrakine avamı alıştırmak üzere icad edilmiş bir oyundur. Bu konuda derin bir bilgiye sahip olan Eşref Efendi, Karagöz oyununun Karagöz-cü Kâtip Salih'den itibaren bitmiş..." olduğunu belirtir.⁵⁴

Dönemin görgü tanıklarından ünlü yazar ve şair Ahmed Haşim (1887-

1933) de Kâtip Salih'in nev-i'ad Karagöz'ünün "ışıklağını asrı bir mas-karaya kaptırdığından" neşesini ve esprisini kaybettiğini belirtir.⁵⁵

Karagöz ustası mümkün olduğunca devletle, ulemayla başını belaya sokmadan en çok seyirciyi nasıl toplayabileceğinin hesabındadır; piyasa ilişkileri içinde hayatta kalmaya çalışan bir esnaftır.⁵⁶ Kâtip Salih de ömrünce bıraktığı hayal perdesi, ortaoyunu ve tulut tecrübeleri, yaratıcılığı, yetenekleri ve başkalarının —örneğin Ahmed Midhat— önerilerini değerlendiren en çok seyirci tutacak yenilikleri sahneye koymuştur. Diğer hayalilerle kıyaslandığında okuryazarlığı ve Türkçeden başka bazı dil-lere aşina olması Ahmed Midhat'ın onu seçmesindeki başlıca sebeplerin arasında olsa gerek. Ancak Kâtip Salih entelektüel birikime sahip ve buna bağlı ilkesel tutumlar geliştiren bir kişilik değildir, başarılı bir hayalci esnafıdır.

Ahmed Midhat ise gençliğinde içinde bulunduğu aydın grubuna sırtını dönmüş, eski arkadaşları sürgüne yollarırken kendisi Abdülhamid yönetimiyle haysiyetli sayılamayacak

**1880'lerde
Direklerarası'nın
mermer
sütunlu, revaklı
dükkanları.
Kâtip Salih ve
eğlence
dünyasının
başka birçok
önemli ismi
burada sahne
alırdı.**

GeçmişKahraman
Arşivi.
Kerem Karaboğa,
Geçmişten Günümüze
İstanbul Tiyatroları,
c. 1 (İstanbul: YKY, 2014),
s. 37.

"Tiyatroya beş yüz kişiden ziyade nüfus alınmasına dair şehîr-emânet [belediye] celilesi canibinden verilen emre imtisâlen luyarak) Agob Efendi havada olan mahalleri boş bırakmakdadır!..."
Bu karikatür Gedikpaşa Tiyatrosu'nun yapısının tiyatro oya uygun olmadığını vurgulamak için hazırlanmıştır.

Hayatı sayı 7, 22 Kasım 1873.

uzlaşmalara girmiş, bu sayede çeşitli şekillerde ödüllendirilmiş bir yazardır. Çok üretken, buna karşılık sığ, girdiği angajmanlar gereği serbest düşünme yeteneğini ve muhalefet etme cesaretini çoktan yitirmiş bir kişiliktir.¹⁷ Bu ikiliden içeriği güçlü, Karagöz'ü ayağa kaldıracak yeni bir icat çıkması ihtimali belki zaten çok zayıftı.

Ahmed Midhat'ın *Tercümanı-ı Hakikat* sayı 567-412'de yayımlanan, transkripsiyonunu verdiğimiz makalesinin görünürdeki amacı o sıralarda yenilikçi bir hayali olarak tanınan Kâtip Salih'in ve Fevziye Kiraathanesi'ndeki gösterimlerinin tanıtımını yapmaktır. Ahmed Midhat, Kâtip Salih'i okurlarına tanıtırken bu vesileyle Karagöz konusundaki görüşlerini de ortaya koyar. Osmanlı aydınlarının Karagöz ve tiyatro konusunda yürüttüğü tartışmanın tarihsel bağlamı içinden bakarsak, Ahmed Midhat'ın makalesi önemli bir yere oturur. Namık Kemal ve Teodor Kasap arasında 1872-1873 yıllarında Gedikpaşa'daki Osmanlı Tiyatrosu'nun

en parlak döneminde cereyan eden tartışmada özetle Namık Kemal Batı tiyatrosunu Osmanlı'ya getirmekten yanadır; Teodor Kasap ise Batı tiyatrosuna karşı olmamakla birlikte geleneksel gösteri sanatlarından muhakkak yararlanmak gerektiği ama bunların ıslahının da şart olduğunu belirtir. Şimdi artık 1896 yılında "ıslah olmuş" oyunları ve yenilikçi tarzıyla dikkatleri üstüne toplayan bir hayali ortaya çıkmıştır: Kâtip Salih Efendi.

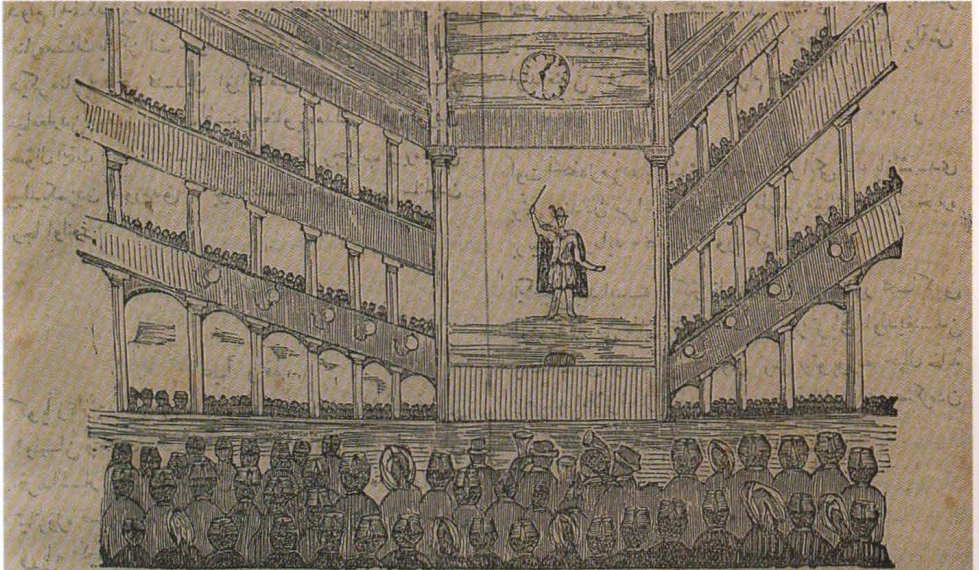
AHMED MİDHAT VE TEODOR KASAP'IN ÖNERİLERİNDEKİ BENZERLİKLER VE FARKLILIKLAR

Ahmed Midhat esasında Salih'i sunarken ve Karagöz konusunu ele alırken büyük ölçüde bu eski tartışmanın, ama özellikle de Teodor Kasap'ın getirdiği açılımların çerçevesi içinde kalır. Ancak Kasap ile Ahmed Midhat'ın yaklaşımları arasındaki uyum sadece fikirlerle sınırlı değildir. Ahmed Midhat'ın yukarıda anlatıldığı gibi hayal usullarını toplayıp, içlerinden birini seçip Karagöz'ün ıslahı için yaptığı

işbirliğini Kasap, 1874 yılında, ortaoyunu için önerir. Yukarıda Teodor Kasap'ın ortaoyununu ıslah etmek için Hayali Salih'i önerdiğini ve bu kişinin çok muhtemelen Kâtip Salih olduğunu belirtmiştim. Benzer bir ıslah programı Karagöz için uygulamaya koyulurken o tarihte henüz hayatta olduğu halde Teodor Kasap'ın ismi hiç anılmamıştır; onun da bildiğimiz kadariyla bir mudahalesi olmamıştır. Kasap saray kütüphanecisi olurken II. Abdülhamid ile belki sessizliğini korumak konusunda bir anlaşma yapmıştır.

Kasap'ın yıllar evvelki düşünceleriyle ve bu düşünceler doğrultusunda getirdiği pratik önerilerle, Ahmed Midhat'ın yaptıkları arasında şaşırtıcı bir uyum gözlenir.¹⁸ Aşağıdaki satırları Teodor Kasap, Ahmed Midhat'ın makalesinin *Tercümanı-ı Hakikat*'te yayımlanışından yirmi iki sene evvel *Hayat*'de yazar:

Memalik-i İslâmiye'de ve ez cümle İstanbul'da pek az zaman kadar bu icap "zuhuri kolu",

تئاترو به بشیوز کشیدن زیاد نفوس التمامینه دأر شهر امانت جلبه می نمایند و بریلان اخره امتثالاً اغوب افندی هواده اولان محملاری پوش برافتمددردر
1873

"ortaoyunu", "hayal" gibi başlıca isimlerle maruf olan iber-amız lu'biyat [oyunlar] ile ifa olunurdu. Mürir-i zaman ve ilavat-ı eyv [zaman] üân ile bu oyunların birçoğu çığırından çıkmış ve tebeddül-i mizac-ı asr [çağın anlayışının değişmesi] ile umurun ragebatı [rağbetler] artmayıp erbâbı da bu yolda feda eylediği vaktin ivaz [bedel] ve mükâfatına layıkıyla dest-res olamadığından giriftar-ı fütur olmuştur [limit-sizliğe kapılmıştır]. Bu oyunlar ise vaktiyle ahlak-ı mahalliye üzerine tesis olunmuş bulundundan, bız[im] ibret ve zevki yine bil-ıslah bunlarda aramak- lığımız lazım ve zaruridir... Buraları umurun müsellemi ve bazı zevat-ı izamin da bizim oyunlarımızın ıslah ve tervici [litibarını] artırmak arzusunda bulundukları ve Hayal idaresinin malumu olduğundan, hubb-ı vatan [vatan sevgisi] saikasıyla bu yolda âcizane bir hizmete muvaffakiyet ümidiyle, hayal, ortaoyunu gibi oyunlarda maharet-i kâfiyeleri olan zevattan bir ikisiyle görüşülerek hazırlardan işe yarayan ve kabil-i ıslah olan oyunların tekrar tertibine ve mil-i sairinin en büyük müelliflerinin ibret-engiz ve letaif-amız olan en güzel eserlerinden ahz-ı esas ederek bizce istenilen yolda tertibine mübâseret olunda ve Hayal idaresi ortaoyunlarının bu yolda tertib-i idaresini deruhde ederek...⁵⁹

...

Dünkü Şark'ta ortaoyunlarının ahlak-ı umumiye-yi ifsad eylediğinden bahs ile men buyurulması hakkında bir varaka gördük. Vakıa biz de sahib-i varaka ile bu babda hem efkârız, lakin men'inî değil ıslahını arzu ederiz. Çünkü ortaoyunu Türklerin tiyatrosudur. Hatta zuhur-ı Osmanıyanla beraber ibda [yaratılmış] ve icad edilmiş olan "hayal'den tecessüm etmiş olduğundan, değil men'inî illa, adet-i milliyemize tevfiakan ıslahını arzu etmeliyiz. Bu makule şeylerin ıslahı da

eshab-ı kalemin himmet ve ianesine muhtaç bulunduğundan, hükümet-i seniyyeden men'inî istirham edecek yerde, eshab-ı kaleminden ıslahını talep ve niyaz etmelidir.⁶⁰

Görüldüğü gibi Kasap, Hayal'in iki ayrı sayısında ısrarla Karagöz ve or-

öğrenmek nev-icâd oyunların gelişimini anlamak açısından önemli olabilir.

AHMED MİDHAT'IN MAKALESİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Ahmed Midhat perdecye taşıdığı rezaletler ve edepsiz dili dolayısıyla

"...Salih Efendi... eskiden 'Kanlı Nigâr' ve 'Bimarhane' oyunlarında çıkan çıplakların ve delilerin tasvirlerini daha iyi bir şekle sokmuştu. Çünkü bu oyunlarda tasvirler tenasül uzuvları boyunlarına bağlı bir şekilde pek biedebane ve gayri ahlaki şekilde çıkardı..."

taoyunu gibi seyirliklerin ıslahından yana olduğunu belirtiyor, bunların "ahlak-ı mahalliye" üzerine oturduklarından ibret ve zevki bunlarda aramamız gerektiğini belirtiyor. Teodor Kasap bu görüşlerini 1874'te ortaya koyuyor. Bu noktada, 1896'ya yani Ahmed Midhat'ın yazısı yayımlanana kadar geçen süre zarfında bu konuda bir gelişme olup olmadığı sorusu aklaya geliyor.

Hayalî Salih'in Hayal'de çıkan Kanburlar Kolu ilanlarında grubun Bağlarbaşı'nda ve Beşiktaş'ta sahneye aldığını hatırlayalım. İlanlarda "zevat-ı kiramın her vechle celb-i memnuniyetlerine dikkat olunacağı" belirtilmiş. "Zevat-ı kiram" ifadesi acaba Hayalî Salih'in kadın erkek beraber eğleneni, yeni ortaya çıkan bir müşteri kitlesine oynamayı amaçladığını mı gösteriyor? Bağlarbaşı'na kadınları erkeklerle göre iki kurşu indirim yaparak çağırması bu kanaati güçlendiriyor. Acaba bu ilanları veren Hayalî Salih geleneksel seyirliklerin ıslahı konusunu az ya da çok, en azından bazı mekânlarda 1874'te zaten uyguluyor muydu?⁶¹

Ahmed Midhat'ın yazısından Salih'in teceddüddi doğrultusunda üç-dört senedir çalıştığını öğreniyoruz. Hayal'deki son ilanının yayımlandığı 7 Kasım 1874 tarihi ile 1892 arasında Kâtip Salih'in ne ve nasıl oynadığını

gölge oyununa mesafelidir; yukarıda söz edildi, ilgisiz esasen tiyatroya yöneliktir. Ancak Abdülhamid'in Ahmed Midhat'ın "Çerkes Özdenleri"ni yasaklayıp Gedikpaşa Tiyatrosu'nu yıktırmasından ve tiyatrodan uzak durma talimatından 1896 yılına kadar on seneden fazla zaman geçmiştir. Karagöz'ü sahneye çıkarıp, ıslah etme fikri ortaya çıkınca durumu tekrar değerlendirmek ihtiyacı hissetmiş olmalıdır.⁶²

Ahmed Midhat'a göre gölge oyunu ilk ortaya çıktığında temiz bir oyundu ve "kim bilür ne kadar asr müddet sigar ve kibarı böyle terbiye ve edeb dâhilinde eğlendirdikten sonra" Karagöz yanlış ellere geçti: "Hacı Evhad ve Karagöz birkaç asır dahi böyle meydan-ı rezaletde yeke-taz olduktan sonra nihayet terbiye-i umumiye yeniden tashih ve ıslaha meyl edince bunların kepezelikleri artık daire-i tahammülden haric görülerek yeniden ıslahları lüzümü tahakkuk eylemiştir... Kendi tab'ındaki rezaletleri tercüman idenler hükümet-i saniyenin taziyanine tedbire uğramış ve bir yigirmi-yigirmi beş seneden beri Karagöz oyunları haya idilmek-sizin temaşa olunabilecek derecelerde ıslah kılınmış idi."⁶³ Ahmed Midhat'ın kendisinin şahit olduğu gelişmelerden öncesine dair fikirleri yüzeysel, ahlaki değerlendirmelerdir. Karagöz'ün gelişimi üzerine ciddi

Ahmed Midhat. Salih'i sunarken ve Karagöz konusunu ele alırken büyük ölçüde Teodor Kasap'ın getirdiği açılımların çerçevesi içinde kalıyor. Ancak Kasap ile Ahmed Midhat'ın yaklaşımları arasındaki uyum sadece fikirlerle sınırlı değil. Ahmed Midhat'ın hayal ustalarından biriyle Karagöz'ün ıslahı için yaptığı işbirliğini, Kasap, 1874 yılında ortaoyunu için önermiş.

bir şekilde bilgi toplayıp, bir yorum yapma çabasına girmez. Ancak kendi şahın olduğu gelişmelere dair yazdıkları çok bilgilendiricidir. Evvela, bu yazıdan, yirmi yirmi beş seneden beri hükümetin Karagöz oyunlarını "tedib" ve "ıslah" etmeye çalıştığını öğreniyoruz. Ahmed Midhat'a göre, hükümetin bu politikası "terbiye-i umumiye yeneniden tashi ve ıslaha meyl edince" başlıyor. Bu tarihler aşağı yukarı Osmanlı'da Batılı adab-ı muaşeret kurallarının tanınmaya başlamasıyla aynı zamana denk gelir.⁶⁴ Aynı zamanda Teodor Kasap'ın Karagöz ve ortaoyununun ıslahı konusunda yazılarını yayımladığı tarihlerdir.

Ahmed Midhat'ın yazısında öne çıkan bir başka nokta, araştırmacıların "Bohemyalıların, Macarların, Vlahların ve hatta Bulgarların" eski edebiyatlarını merak edip araştırması ve bu çalışmaların ne anlama geldiği meselesidir. O tarihlerde İgnác Kúnos'un Türkîyat çalışmaları devam etmektedir; Ahmed Midhat söz konusu çalışmalardan haberdardır. Bunlardan da güç alarak, Teodor Kasap'ın geleneksel seyirliklerin önemine yaptığı vurguya benzer bir şekilde halk edebiyatı ve kültürün önemini vurgular: "Bunların bizcesi koca-karı masalları ortaoyunları ve hatta bunlar meyânında dâhil olan Karagöz oyunlarıdır. Bu yolda seyler az çok her millet-i kadime nezdinde mevcuttur ve asıl edebiyat-ı kadime-i milliye dahi işte bunlardır."

Makalede "millet", "edebiyat-ı milliye" kavramları geçiyor, ancak Kasap'ın Namık Kemal ile polemikte kullandığı "Bunların (Karagöz, meddah, Zuhuri kolu) kaba sözleri kaba hikâyeleri hep Türk ahlakı üzerine bina edilmiştir"⁶⁵ ifadesinde olduğu

gibi geleneksel seyirlikleri onun gibi sahiplenmiyor. Ahmed Midhat edebiyatın tarihsel derinliğinin önemini vurguluyor, ancak burada söz konusu dilin Türkçe olduğunu belirtmeden geçiyor. Belki Kasap gibi Türkçeye koşulsuz sahip çıkmak onun nezdinde Osmanlılıktan vazgeçmek ve avamlaşmak riskini taşıyordu. Belki de Osmanlı hanedanından daha çok Türkçeye vurgu yapmak Abdülhamid'in sansürünü harekete geçirecektir. Ayrıca Ahmed Midhat'ta ahlakçılık, "rezalet"ten kaçınma duygusu kuvvetli olsa gerek. Karagöz gibi uzun bir geçmişi ve geleneği olan seyirliğe ancak Salih Efendi gibi "edebî, ahlaklı" bir örnek bulunca sahip çıkabiliyor.

Salih tek başına hayal perdesindeki oyunu tasarlar, onca tasviri becerikli bir şekilde oynatır, seslendirir, kantoların güftesini yazar, bestesini yapar. Ahmed Midhat, Salih'in Karagöz'ünü o kadar beğenmiştir ki, "...Sanayi-i nefise ve gayri nefisenin kâffesinde terakkinin gayet meratıbbi bir teceddüde münce olduğu gibi bu hal Karagözcülük sanayi-i nefisesinde de görülmüştür. Evet! 'Sanayi-i nefise'inde! Tiyatroculuk say'-ı nefiseden add olunduğu halde hayalçilik neden add olunmasın?" Ahmed Midhat, bu kadar yetenekli bir hayalciyi, "hayalçilik sanatını rezalet-i kadimesinden ..kurtarub bir devr-i terakki ve hatta teceddüde sokmuş" Salih'i, Batılı anlamda bir sanatkar ilan ederek, böylece diğer geleneksel hayaliler arasından çıkarak, onun öncülüğünde hayalçilik sanatını da modernleşme yoluna sokmayı amaçlamaktadır. Batı'ya özenme "O hayali çengiler lâtif bir balet tahayyül itdirirler" cümlesinde de kendini dışavurur.

Ahmed Midhat bu derece sanatkar bir hayalcinin "Kâtip Salih" olarak bilinmesine de karşdır, çünkü "muameleyhin iktisab eylediği şöhet kâtiblikde olmayub hayalçilikde olduğuna göre asıl şöhetle yâd olunmağı, adem-i şöhetri bulunan bir meslekde yâd olunmağı biz tercih eyleriz."

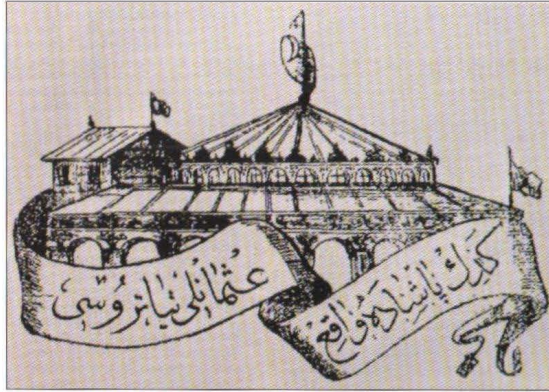
Dikkat çeken bir başka nokta "Karagöz oyunu dediğimiz oyunlar[ın] Osmanlı'nın mebedisinde ilk payitahtımız olan Brusa şehrinde" doğduğuna dair, merkezinde Seyh Küşteri'nin olduğu efsaneye inanmayı tercih etmiş olmasıdır. Ahmed Midhat bu şekilde Osmanlı'nın millî kültürün başlangıcındaki rolünü vurgulama fırsatını kullanmış oluyor. Kasap'ın da Karagöz'ün men edilmesine karşı çıkarken Osmanlı'nın başlangıcında zıll-ı hayal olduğunun altını çizdiğini hatırlatalım.

SONUÇ

Teodor Kasap'ın Karagöz'e olan ilgisinin en temel sebeplerinden biri, Osmanlı tiyatrosunun mutlaka yerli, geleneksel seyirliklerden etkilenmesi gerektiği düşüncesinde olmasıdır. Bunun için yeni doğmakta olan tiyatro ile geleneksel seyirlikler arasında bir etkileşim kanalı kurmaya çalışmakta ve mahallî kültürün önemini altını çizmektedir. Ancak Kasap'a göre Karagöz ve ortaoyununun içinde bulunduğu müstehcen hal buna engeldir. Sözünü ettiğim kanalın kurulması için geleneksel seyirliklerin ıslahı şarttır.

Ahmed Midhat ise başka bir yönelim içeridir: Çengileri baletlere benzetir, Karagöz'ü "sanayi-i nefise" mertebesine çıkartır, Kâtip Salih'i

takdir ederken oyunların içeriğinden bahsetmeden, onun teknik becerilerini metheder vs. Siyavuşgil'in Kâtip Salih eleştirisini hatırlayalım: "Yenilikler oyunun çerçevesinden ziyade kendine, sözlerine ait olmalıdır." Ahmed Midhat, Salih'in Karagöz'üne Batı'yı referans gösteren övgüler düzüyor ama oyunun içeriğiyle gerçekten ilgilendiğine dair somut cümleler görmüyoruz. Halk edebiyatının neden önemli olduğunu anlatırken Avrupa'da bu konuya önem verdiklerini söylüyor ama neden önem verdiklerini bir başka makaleye bırakıyor.

"Gedikpaşa'da Vaki' Osmanlı Tiyatrosu".
Gedikpaşa Tiyatrosu
1984'te
II. Abdülhamid tarafından
yıkılır.

Relik Ahmet Sever (9),
Kehk Ahmet Sever (9),
Yükün Çallı (10),
Türk Tiyatrosu,
c. 1 (İstanbul: Kanaat
Kütüphanesi, 1934)
S. 22.

Ahmed Midhat Efendi'nin Karagöz'ün ıslahı konusunda yazdıkları adeta 1894 yılında çıkardığı Avrupa Âdab-ı Muâferet yahud Alafranga kitabındaki görüşlerinin bir başka düzlemde devamı mahiyetindedir. Ahmed Midhat'ın Kâtip Salih ile nev-i câd Karagöz çalışmaları terbiyeli, oturmasını kalkmasını bilen bir Osmanlı orta sınıfı yaratılmasında hayal perdesini önemli bir araç olarak gördü-

ğünü tahmin ediyorum. Can Eyüp Çekiç, Ahmed Midhat'ın söz konusu kitabını ele aldığı makalesini bitirirken "bireyin, toplumun, vaktin, kamusal alanın, hanenin, cinselliğin ve temsiliyetin disipline edilmesi sürecini Osmanlı bağlamında yeniden üretme çabası" değerlendirmesi yapıyor.³⁴ "Karlı Nigâr", "Bekçi" vb oyunları da ya da Çingene olduğu söylenen Karagöz'ün şahsında görüldüğü gibi

hayal perdesinin sacayaklarından biri, toplumun kıyısında yaşayanlarla mahalledeki düzeni karşı karşıya getirmek, bir karşılaşmaları karikatürize etmektir. Ahmed Midhat'ın niyeti ise kâr-ı kadim hayal oyunlarının yer yer toplumun kıyındakileri kollayarak sunduğu bu karşılaşmalara sırtını dönüp, Çekiç'in belirttiği gibi toplumu disipline etmek.

DR. AHMET AKŞİT

DİPNOTLAR

1. Teodor Kasap'ın bkz. Turgut Kut, "Teodor Kasap", TDVİA, c. 40, s. 473-475; Johann Strauss, "The Millets and the Ottoman Language: The Contribution of Ottoman Greeks to Ottoman Letters (19th-20th Centuries)", Die Welt des Islams 352 (İbril, 1995), s. 189-249, özellikle Teodor Kasap bölümü (s. 232-240); İhsan Sungu, "Teodor Kasap", Ayılık Anıksözlüğü, c. 1, s. 126-127; Hikmet Feridun Es, "Tanınmadığımız Meşhurlar" (Teodor Kasap) dizisi, Akşam 13-14-16-17-20-21-23-24-27-28 Haziran 1940, Turgut Çeviker, Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü i Tanıtmak ve İstisnai Önemini (İstanbul: Adam Yayınları, 1986), "Yayınlar, Teodor Kasap" adlı bölüm, s. 87-106.
2. Sungu, a.g.m. s. 126-127.
3. Bir örnek olarak İlay'ın 4. sayısında (31 Ekim 1877) yer alan ve Toplumun Tarih'in 18. sayısında transkripsiyonu verilen muhavereye bakabiliriz. Peri Efe, "Karagöz'ün Adaptasyonu ve Değişimi" dosyası "Medeniyet Bir Mecmuate Harik den Girmeyub Çinden Çktığı Gibi", s. 84-85.
4. Karagöz'de siyasi taşlamaların yasaklanması konusundaki bilgiler And, Wanda takma ismini kullanan bir yazara dayandırır. Meis And, "Karagöz Siyasal Bir Taşlamaydı da", Forum 15/24 (1 Mart 1963), 19. Wanda [Karolyina Czajkowska Suchodolska, Sovnars aneotdiques e sur la Turquie (1820-1870) Karagöz (Paris, 1884), s. 271-278.
5. Muhaverede iki eksken kişi Karagöz ve Hacivat yer alır. Hayal'de yayımlanan söz konusu oyunların bir kısmı bu kalıba uyar, ancak çoğu üç veya daha fazla kişiyi yer aldığı kısa playselere benzetilebilir.
6. Meis And, Osmanlı Tiyatrosu (Ankara: Dost Yayınları, 1999).
7. Oyunun ilk geçesi, geçen ilginç olaylar için bkz. dipnot 1.
8. Kurucusu Ali Bey (1878-1901) Basiret gazetesini 23 Ocak 1879-20 Mayıs 1878 tarihleri arasında yayımlamıştır. Basiretçi

Ali Efendi, İstanbul Mektupları, haz. Nuri Sağlam (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2001), s. xiii-xix.

9. Sungu, a.g.m. s. 126-127. Basiret, oyunu tercüme eden bir Hristiyan olduğunu ıstımtır. "Oyunun mensubiyetinin bir Müslüman ismi olması muhtelifin murad ettiği ifrar-ı hisse imayı manidir" ifadesiyle, bir Hristiyan olan Teodor Kasap'a hadisini bildirmeyi hedefler. Çingiraklı Tatar'ın ikinci sayısında (10 Nisan 1873) bu saldırıya cevap verilir. Yukarıdaki ifadenin Çingiraklı Tatar'da rahatsızlık uyandırdığı bu cümleyle olduğu gibi alınılmıyıp cevap vermesinden de bellidir. Ancak saldırının ağırlığı karşısında alaycı bir tutum alan Çingiraklı Tatar'ın verdiği cevap, tarihsne zemini Müslüman-Hristiyan karşılıklı çekim Basiret'in hak ettiği karşılık olmuştan uzaktır. Basiret'in bu meseleyi Hristiyan-Müslüman karşıtlığına çevirmek ele alması Rum Ortodoks kilisesine kayıtlı Kasap'a karşı bel altından yapılmış bir saldırdır. Yine de bu saldırı Abdülhamid'in ya da sarayın tezgahı olduğu anlamına gelmez. Basiret gazetesi 1870-1878 yılları arasında 4 defa kapatılmış, ayrıca farklı cezalar çarptırılmıştır. Kurucusu Ali Efendi 1878'den 1908'e kadar sürgün hayatı yaşamıştır. Basiretçi Ali Efendi, a.g.m. s. xviii.
10. Kasap'ın Agnı ve Gedikpaşa Tiyatrosu'yla ilgili yazıları Dıyojen'de (sayı 2, 1 Aralık 1870) basılır. Çingiraklı Tatar ve Hayal'de devam eder. Bu yazılar ilginç olmayan köşeli konuları da içerir, ancak sonuç olarak tiyatro konusundaki iki farklı tutumu zımlıye kayarabilir. Söz konusu yazıları peş peşe okuyup Kasap-Agop anlaşmazlığı konusunda böyle hüküm vermek gerekir.
11. Ebuzziya Tefvik, Kasap'ın da adının geçtiği önemli bir olay anlatır: 5 Nisan 1873 Cumartesi gecesi Teodor Kasap'ın Molère'den (L'Avare, 1688) uyarıldığı "Pinti Hamid" oyunu sahneye koyulacaktır. Kasap ilk gecenin serfine bitiren tiyatro komitesini Gedikpaşa Tiyatrosu'nda yemeğe davet eder. Ebuzziya Tefvik yemeğe

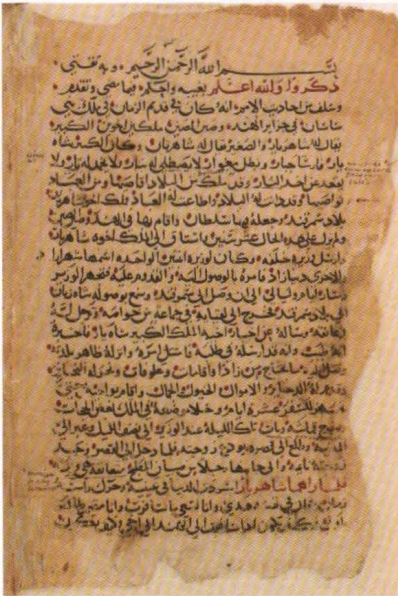
kalamaz, zira o akşam Mustafa Fazıl Paşa'ya arkadaşlık etmek sırası vardır. O günlerde, Sultan Abdülaziz'in çevresini saran İsmail Paşa (O tarihte Mısır'da iktidar olan Mustafa Fazıl'ın ağabeyi Hüdvi İsmail Paşa) tarafından Sultan Mustafa Fazıl Paşa'nın aleyhinde yanlış şekilde ilgilendirilmekteydi. Yeni Osmanlılar sıkıntılı günler geçiren Paşa'ya sırayla akşam yemeğine gidip sohbet etmek bu sıkıntılı günleri atlamaını sağlamaya çalışmaktadı. Ebuzziya Tefvik, Paşa'nın konağına gider, sofraya oturur. Sofrada daha evvelinden Mustafa Fazıl'ın yanında pek görülen Yusufl Kâmil Paşa (Sadrazamlığı Ocak-Haziran 1865) da vardır. Ebuzziya henüz oturmuşken Mustafa Fazıl tarafından yapıldığı yayımlardan dolayı, Sultan Abdülaziz'den sadece "Padışah" diye bahsedilmiş olmasından dolayı sert bir şekilde azarlanır. Paşa, Ebuzziya'ya sofrada oturan diğer konukların önünde "edepsiz" diye hakaret eder. Ebuzziya "Edepsizliğine hükmedilmez bir adam artık bu sofrada oturamaz" der, kalkar ve doğruca Gedikpaşa Tiyatrosu'na gider. Kasap, Namik Kemal ve diğerleri henüz sofradadır. Yemeğin bitmesini bekler ve bir köşede Namik Kemal'e durumu anlatır. Anlaşılan o ki Mustafa Fazıl başkaları dayanmayıp Namik Kemal ve arkadaşlarına verdiği desise çekmiştir. Paşa, muhtemelen, tutum değişikliğini Yusuf Kâmil Paşa'nın ve davetlilerin önünde Ebuzziya'ya hakaret ederek Sultan'a duyurmak istemektedir. İbret gazetesi ertesi gün "bir daha çıkartılmamak üzere" kapatılır. Bu olayda Kasap'ın düzensizliği yemeğin davetlileri olan yakın dostlarının kırın olduğunu görüyoruz. Ancak Ebuzziya'nın konaklatı olayı herkesten ve Teodor Kasap'ın gizli-yerrek Namik Kemal'e anlattığı, Ebuzziya'nın Kasap'ı, en azından, Yeni Osmanlılar'ın çekirdek grubunda gördüğünü ortaya koyar. Ebuzziya Tefvik, Yeni Osmanlılar Tarihi, haz. Şemsettin Kutlu (İstanbul: Hürriyet Yayınları 1973), s. 498-505. Ebuzziya kitabında Kasap'ın cesur bir yayıncı

- olarak (s. 463-465) bahsedir.
12. Namik Kemal'in 1877 yılında farkli aylarda Teodor Kasap'a yazardığı mektuplar içlinin samimiyetini dostluğuna açık bir şekilde ortaya koyar. Mektupların yazıldığı tarihleri her kısmında Namik Kemal şüpheyle bahsetmez. batılınarda Teodor Kasap hissedir.
- Fevziye Abdullah Tansel, *Namik Kemal'in Huzayfe Mektupları II, İstanbul ve Mıdilli Mektupları* (Ankara: TTK, 2013), s. 12-15, 22-25, 40-41.
13. Teodor Kasap'ın ve Namik Kemal'in Osmanlı tiyatrosunun gelişimyle ilgili farkli görüşleri için bkz. Teodor Kasap, *İskili Memo. haz. Cevdet Kudret* (İstanbul: Elif Yayınevi, 1965) basısında ki Cevdet Kudret'in önsözünde: Pen Ele, "Medeniyet Bir Menekete Haricinden Girmeyub İçinden Çıkıgı Gbi", *Toplumsal Tarih* 181 (Ocak 2009): 80-85.
14. Namik Kemal, *Diyogen gazetesine imzası mukabil vermiştir. Ömer Faruk Akın, "Namik Kemal", İA, c. 9, s. 61. Ali Bey (1844-1899) Diyogen'in ilk muharririydi, daha sonra Namik Kemal ve Hıfzıyâ Tevlik (1849-1903) aynı gazetele muharrirlik yaptılar. Nuri Bey (1844-1906), Kemal'in verçime ettiği "Pmli Hamid" i tashih etmiştir. Nuri Bey, s. 126-127. Yeni Osmanlılar'ın en tanınmış ismi Namik Kemal dir. Ebuzya Tevlik ve Nuri Bey'in de aynı gruptan oldukları bilinir.*
15. *İlayof, Çingiraklı Tatarve Diyogen* gazetelerini kullanmam Alparslan Oymak'ın "Osmanlı Mihandane Teodor Kasap (Diyogen, Çingiraklı Tatar ve Hayat Gazetesi Üzerine Bir İnceleme)" adlı doktora tezi (Marmara Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul 2013) sayısında çok kolaylaştı kendisine mütecekkim.
16. Tuna Baltacıoğlu, Bağlarbaşı'nda buğün 'İlahiyat Fakültesi'nin bulunduğu yerde vakıfıyle "Çiftlik Gazinosu" denen arazide büyük bir ziyato ve konser salonu olduğunu belirtir. "Bağlarbaşı", *DBA*, c. 1, s. 534. Selim Bey'in Gazinosu ile Çiftlik Gazinosu'nun aynı yer olma ihtimali akla geliyor.
17. Nicolas Bordoano, Osmanlı hükümeti tarafından desteklenen yapı resmi *La Turquie* gazetesinin yoneticisi ve sahibi ve aynı zamanda örneği bir Masondur. Dumont localar arasında yazışmalardan Bordoano için, İstediyi göre girebilen ve akıdarda bulunan zevatın birçoğuna ahhaplıklar kurmuş bir adamdı, "Zevir" a zamanı kapısı herkeste kapalı olduğu zaman bile ona açtırır" ifadelerini kaydetmiş. Paul Dumont, *Grand Orient de France Arşivlerinde Osmanlı İmparatorluğu XIX. Yüzyıl Ortası ile Birinci Dünya Savaşına Yakın Dönemle İstanbul'da Fransız Obeyatına Bağlı Mason Locaları* (İstanbul: Yenilik Basimevi, 1985), s. 10.
18. Evangelinos Misailidis 1820-1890) 1851 yılında Anadolu gazetesi çıkarmaya başladı; sonra oğlu Hristos Misailidis'e devretti. Misailidis ayrıca *Temaşa* / *Dünya* ve *Çeşitli* / *Çeşitli* (1860, 1872) adlı kitabın yazarıdır. Aslı Türkçe ama Yunan harfları ile Misailidis'in kitabı Robert Anhegger ve Vedat Günyol tarafından Latin harfleri olarak 1916'da yayıma hazırlanmıştır. Misailidis, Rumi Ordokos cemati için Anadolu'da (Karamanlı) sultanın sübutu geçen temsilcilerinden biriydi, ikisi de Anadolu'da olan Kasap ve Misailidis'in polemikleri *Diyogen*'in içinde yıllara uzanıyor. Ekonomik sebeplerle Anadolu'daki, özellikle de Nevşehir ve İncesu'dan İstanbul ve diğer büyükşehirlere gelen Anadolu'luların bir kısmı çok müteazir koşullarda bakkallık yapıyorlardı; Türkçelerinde yerel Orta Anadolu lehçesi belirgin olan bu insanları Yunan aları arız. Refah düzeyleri nispeten daha yüksek olan örneğin İstanbul Rumları ile ilgili kurmacıa zırlık çekiyorlardı. Şehirliler Rumları Karamanlılara yukarıdan bakıyor, onları den (Yunanca) "doğru" gelen tasrifi muamelesi yapıyorlardı. Bu konuda bkz. Evangelia Balta, "Modern Yunan Komediinde Karamanlı", *Toplumsal Tarih* 234 (Haziran 2013): 54-62.
19. Özelliikle "Bakkal" kısmı, s. 60. Kendisi de ilk İstanbul'da geldiği yıllarda bir kumuş dükkânında çalışarak yunan Kasap, Misailidis'in Anadolu'sini "Anatoli nam bakkal gazetesi" diyerek alaya aldığı halde, Kasap hapse girince Misailidis *Hayaf*'in 182. sayısında onun yerine *Hayaf*'e imiyaz sahibi olmasını kabul eder, bkz. *Diyogen* sayılar 7, 9, 14 (6 Şubat, 23 Şubat, 6 Nisan 1871).
20. "Karlı Nigâr" için Cevdet Kudret'in *Karagoz*: (c. 3 İstanbul: YKY, 2004), s. 553-586) adlı kitabına bakılabilir. Bu oyunun merkezinde bir ev işleten Karlı Nigâr, Salkım İnci ve Dimyay Pirinci vardır. Nigâr ve arkadaşları ev aldıkları Karagoz dahil mahalledeki erkekleri soyup, dövüp sokaka atarlar. Sonra Sarı Ele gelir mahallenin ihiselerini iade ettirir, düzeni sağlar ve oyun biter. Bu oyunun diğerlerine göre daha fazla müstehenlik üstüne kurulduğu tahmin edilebilir. Kudret'in kitabındaki oyunların büyük kısmı Hellmut Ritter'in sıray Karagoz'daki İlaylı Nazif'in defterinden yapıldı transkripsiyona dayanmaktadır. Ritter'in kitabındaki oyunların müstehenlik apısından oldukça temelmisn oldukları nı hatırlatmam Karagoz, *Türkiye Şehatirname*, c. 1 (Hannover, 1924), c. 2 (Leipzig-İstanbul 1940): c. 3 (Wiesbaden, 1955). Son ciltte Andreas Tietze'nin de katkısı var.
21. *İlayof*, no. 38, 12 Mart 1874.
22. Zuhuri Kolu'nun islahi ve bu meselenin Osmanlı tiyatrosundaki önemine dair Teodor Kasap'ın görüşleri için bkz. *İskili Memo'da Kudret'in önsözünde*: Ele, agm.
23. Enver Behnan Şapolyo, *Karagoz'un Tanhisi* (İstanbul: Türkiye Yayınevi), s. 122-129. Şapolyo'nun kitabında verilen bilgiler kaynak göstermeden sunulmuş. Muhtemelen yazarın kendi hatıralarından ve başkalarından dinlediklerine dayanıyor. Selim Nüzhet Gerçek, Cerrah Salih'in ismini verip "Çocukları sünet eder, sonra da perde kurar eğlendirir" notunu *Türk Tiyatrosu* (İstanbul: Matbaa-i Ebuzya, 1930), s. 88. Diğerleri arasında, İstanbul'un Faahik c. 2nde, 178-179'da Nevşehirli Damat Ibrahim Paşa'nın (sadrazamlık 1718-1730) yapıldığı kulliyenin bir parçası olan sünnülün çarşıya ve bu çarşının üzerinde bulunduğu caddeye (bugünkü Verneçiler Cadde) verilen addır. Raşit Çavuş, "Direkleri", *DBA*, c. 2, s. 68-69.
24. İl Mahmud'un hükümdarlık tarihleri 1808-1839 dur. 1906 doğumlu Şapolyo'nun Cerrah Salih'i seyr'i 118'i doğru ise Cerrah Salih'in çok erken yaşlarında çok geç yaşlara kadar gösteri dünyasında olması gerekir.
25. Şapolyo, a.g.e. s. 126.
26. Ritter, a.g.e. c. 1, s. 3.
27. Andreas Tietze, *The Turkish Shadow and the Puppet Collection of the L.A. Mayer Memorial Foundation* (Berlin: Gebr. Mann Verlag, 1977), s. 57. "He figures already as the leader of an oria oyunu company in 1868."
28. Şapolyo, a.g.e. s. 127.
29. Hayati Salih'in Kanburul Kolu ilanları başka gazetelerde de görüyoruz, örneğin *Hayaf* den yakışık dört seneye önce *Rizmet* i *Cerde* i *Hayaf* ında, say 810, sene 1869, akt. Metin And, *Kavuklu İlamı'da Üst Ortaoyunu* (Ankara: Forum Yayınevi, 1962), s. 8. And, aynı yazısında Kavuklu'nun peşinde çoğu zaman elinde fenerle bir çok yaya kanbur geldiğini yazıyor (a.g.e. s. 14). Hayati Salih'in kol takımını tam olarak bilmek mümkün değil, ancak "Kanburul Kolu" adını aldıkları nı göre onun ekibinde kanbur sayısı belki normalden daha çoktu diye düşünebiliriz.
30. Bkz. "Kanburul Kolu'nun İlanları" başlıklı bölüm.
31. Ritter, a.g.e. s. 3.
32. M. Raif Oğan, "Eski Tarz Karagoz Faslları", *Yeni Sabah*, 3 Haziran 1945.
33. 19. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da meşhur Karagozculerinden, Tahakale'de Karagoz oynatmış. Şapolyo, a.g.e. s. 121. Reşat Ekrem Koçu, "Arsen Efendi", *İstanbul Anılkolpedisi*, c. 2, s. 1055.
34. Yeşilulumba, Beyazıt'ın Akşaraya giderken sağ tarafı bulunan bir meydan. Meydanın ortasında bir kuyu ve kuyudan su çekmek için
- yeşil boyalı bir tulumbası varmış. Meydandaki kahvehanelerin müdavimleri arasında Ahmed Kihvali'nin ilamı, meşhur yazar Muallim Naci de vardır. M. Raif Oğan, "Eski Tarz Karagoz Faslları", *Yeni Sabah*, 3 Haziran 1945.
35. Metinlede önce sahne alanında kullandığını, Şano'nun refafuzu İtalyanca acaen'in telifallazuna yakın. İstanbul'da sahne sanatlarının gelişimi hakkında katlına normal bir etkimesi olarak düşünülebilir.
36. Tahsil olmayan Abdü'l-Abdürrezzak (1835-1914) sanai terbiyesini üstadı Kavuklu Hamdi'den alır. İri cüssesinde beklenmeyen bir çevikliği varmış. Şüpheyle sahneye çıkan, şen sakrak, terbiyeli nükteleryle bilinen bir tuluatçı olan Abdürrezzak, süpürge, uzun kırmızı fesi, kalın kaşları ve büyüklerini tamamlayan örel bir makyaj yapırmış. 1898'de il, Abdülhamid tarafından Mıncı-yı Hümayun'a sokularak saray tiyatrosuna aldığı, 1901'den sonra İktisat sahneye döner fakat artık yaşlanmış, eski canlılığı yitmiştir.
37. Server Kılıç, "Abd. Abdürrezzak", *Ayılık Anılkolpedisi*, c. 3, s. 951. Selim Nüzhet Gerçek, "Tuluat", *Ayılık Anılkolpedisi*, c. 2, s. 445-447. Nurullah Tügen, *Ortaoyunu Üstadı Kavuklu İlamı'da* (Eyup Halkevi, 1948), s. 27. M. Nihat Özön ve Baha Durdu, *Türk Tiyatrosu Anılkolpedisi* (İstanbul: Rema Yayınevi, 1967), s. 1-2.
38. "Ayyaklı yüzünden pek derder" bir halde Darülaceze'de lakrû sefalet içinde ölmüştür." Şapolyo, a.g.e. s. 129. Raif Oğan da ayyaklığını konu emenden Kâtip Salih'in Darülaceze'de öldüğünü bahsediyor. "Eski Tarz Karagoz Faslları 4", *Yeni Sabah*, 24 İlariran 1945.
39. Şapolyo, a.g.e. s. 125.
40. Şapolyo, a.g.e. s. 100.
41. M. Raif Oğan, "Eski Tarz Karagoz Faslları", *Yeni Sabah*, 3 Haziran 1945.
42. Şapolyo, a.g.e. s. 128-129.
43. Şapolyo'nun anlatımından, Kâtip Salih ile ilgili yuandaki bilgileri veren Bedaslanı Rıza'nın Salih'in çağdaşı bir hayali olduğu Şapolyo, a.g.e. s. 129. Rıza'nın tarif ettiği bağlama göre, pordeye yapılmış bir yapıdan tasvirin sağında yaya Kafasının arkasına iştilen bir cengelli işne yaya küçük bir menteşe sayısında 180' dönündürebilmesini sağlar. Cengelli klineğin diğer tarafında tasvirini oynatmaya yarayan çukuk tutturulur. Tasvir böylece arkasındaki tasvirle konuşması gerektiğinde aniden geri dönabilir. Tasvir böyle dönmeye oyuna anı bir heyecan katar. Bu tasvir bağlama mekanizmasına firdındı denir.
44. Andreas Tietze, Kâtip Salih'in 137 parçalık Karagoz takımı 1911-1933 yılları arasında İstanbul'da bulunan Por. Edgar J. Fisher ve eşi Elisabeth Feir Fisher tarafından nasil satın alındığı Elisabeth Feir Fisher e dayandırarak anlatır. Bu koleksiyon sonradan L.A. Mayer Memorial Foundation (Columbus, Ohio, ABD) tarafından satın alınmış. (Andreas Tietze, *The Turkish Shadow and the Puppet Collection of the L.A. Mayer Memorial Foundation* (Berlin: Gebr. Mann Verlag 1977), s. 58). Tietze'nin kitabında koleksiyona an 48 tasvirin resmi verilmiş. Bu resimlere yukarıda bahsedilen firdındı detay bir anesi hariç diğerlerinde gözükmüyor. Söz konusu resim 95 no lu zebani tasviridir. Bu detayın örnekle Karagoz ve İharvat tasvirlerinde bulunması beklenirdi. Çünkü hınlar sık sık ömündeki ve arkasındaki tasvirlerle diyalogo olan iki eksten tipir. Zebani tasvir için bkz. Plate 4, *Yükten Perdelye Eyledin Viron Yapı Kredi Karagoz Koleksiyonu* (İstanbul: YKY, 2004) kitabının Tuluatı Karagoz (s. 254) ve Kâhya (s. 280) usullerinin sırt kısmında da firdındı vardır.
45. Esat Sabri Şiyavuşlu, "Karagoz", *Ayılık Anılkolpedisi*, c. 5, s. 1506.
46. Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Tiyatrosu Medhat-Kiragoz-Ortaoyunu* (İstanbul: Matbaa-i Ebuzya, 1930), s. 89.
47. Ahmed Elmadani in oğlu Dr. Kamil Yazıcı babasıyla ilgili anlatımı anlatıldığı eserde babasının kendisi inşaatçı'yı Abdülhamid'in huzuruna çıkıldığını, Padışah'ın ona verdiği hediye, *Tercimân* / *Halkakale* mah

MUHAFAZAKÂRLAR İÇİN MASALLAR: BİNBİR GECE MASALLARI NASIL ÇEVİRİLME(ME)Lİ?

MURAT R. ŞİVİLOĞLU

Binbir Gece Masalları'nın ilk çevrildiği dillerden biri Osmanlı Türkçesi olmasına rağmen modern Türkçe çevirisinin Fransızca üzerinden yapılmış olması edebiyatseverler için talihsiz bir durumdu. Bu sebeple, Ekrem Demirli başkanlığında bir ekip tarafından Arapçadan yapılan yeni çeviri bu önemli boşluğu doldurmak için sevindirici bir adım olarak karşılandı. Ancak bu kadar girişli bir metnin orijinal dilinden çevrilmesi okurları tatmin etmek için tek başına yeterli bir çaba mıdır? Ve daha da önemlisi, ilk dilden yapılan bir çeviri her zaman tali dilden yapılan çevirilere yeğ tutulmalı mıdır?

Galland'ın da kullandığı 14. yüzyıldan kalma en eski Binbir Gece nüshasının ilk sayfası. Galland'ın derkenar notları sayfa kenarlarında görülebilir.

"Bu tatlı dilli, şirin yüzlü, mis kokulu güzel kitabı başından sonuna kadar okuduk. anlatılan olayların içine girip onları adeta seyrettik. Böylece birkaç gün deli gönlümüz zamane dertlerinden kurtuldu, gözümüz gönlümüz açıldı. Yanı kışacası haydılar. acayip ve tatlı bir hikâye'dir.

Bunu zavallı Selamizde 1068 yılı Şafer ayının 15'inde yazdı
[22 Aralık 1657]."

Binbir Gece Masalları'nı
17. yüzyılda okuyan bir okurun
derkenar notu'

GİRİŞ

Dünya edebiyat tarihinin belki de en önemli kitaplarından biri olan Binbir Gece Masalları 1704-1712 yılları arasında ünlü oryantalist Antoine Galland (ö. 1715) tarafından Fransızca neşredildikten sonra Batı edebiyatı külliyatının bilinmesi şart bir parçası olarak kabul edilmeye başlandı. 2003 yılında yayımlanan *Companion to the Arabian Nights* isimli kitabında Robert Irwin'in de belirttiği gibi, 18.

ve 19. asırlarda bu kitabın etkisinde kalan Avrupalı yazarların listesini vermektense, etkisinde kalmayanların listesini vermek herhalde çok daha kolay olur.¹ Eğer Kitab-ı Mukaddes müstesna tutulur ise, doğu dilleri kaynaklı hiçbir kitap dünya kültürü üzerinde bu kadar derin ve kalıcı bir etki bırakmamıştır.

Yakın zamanlara kadar Türkçedeki en yaygın Binbir Gece Masalları çevirisinin Fransızcadan yapılmış olması edebiyatımız açısından hiç şüphe yok ki talihsiz bir durumdu. Bu kadar önemli bir metnin ikinci bir dil üzerinden çevrilmiş olması başlı başına bir sorunken mütercim Joseph Charles Mardrus'un çevirisine kendi hayal gücünden eklemeler yapması meseleyi daha da problematik hale getirmişti.² Bu anlamda Ahmed Nazif Efendi'nin 1842'de Padişah Abdülmecid'in emriyle (ba-irade-i seyyiye) yaptığı tercüme,³ bazı düzeltmelerle, Latin harflerine aktarılması olayı elimizde edebiyat ve çeviribilim açısından da çok daha sorunsuz bir eser olacaktı.⁴ Bu sebeple Prof. Dr. Ekrem Demirli başkanlığındaki yedi kişilik bir ekip tarafından çevrilip, "Orijinal Dilin-

den, Tam Metin ve Resimli" ibaresiyle raflardaki yerini alan *Binbir Gece Masalları* edisyonu büyük bir heyecanla karşılandı.⁶

Ancak üzülerek belirtmek gerekir ki bu heyecan, en azından benim için, yerini giderek artan bir hayal kırıklığına bıraktı. Kitabın başında herhangi bir önsöz bulunmaması adeta kötü bir alamet gibi karşımızda duruyordu. Bu ihmâl aslında modern anlamıyla bir kitap olmayan, yıllar, çağlar ve kültürler boyunca çeşitli hikâyelerin eklenmesi ve çıkarılmasıyla oluşmuş derlemenin en ciddi meselelerinden birini karanlıkta bırakıyordu: *Binbir Gece Masalları* gibi birçok katmandan oluşan bir eserin herhangi bir çevirisine girildiğinde hangi edisyonu esas almak lazımdı? Halbuki Ekrem Demirli'nin *Jeni Şağak* gazetesine verdiği mülakatta "çok eski ve özensiz" olarak nitelendiği Fransızcadan yapılmış çeviride bile bu konuda tafsılatlı malumat vardır.⁷ Hemen başlangıçtaki ihmalkâr tavrın metnin geneline de sirayet ettiğini görünce bu konuda birkaç söz söylemek istedim. Ancak bu yeni çeviri meselesine geçmeden önce *Binbir Gece Masalları*'nın matbaa serüveniyle başlamak yerinde olur diye düşünüyorum. Böyle bir giriş, zannedirim, ileride yapılacak çeviriler ve çalışmalar için de yararlı olacaktır.

BİNBİR GECE MASALLARI'NIN BASIM SERÜVENİ

Bilindiği gibi *Binbir Gece Masalları* Hindistan'dan Sasani İmparatorluğu'na, Abbasi Halifeliğinden Memlük Sultanlığı'na kadar geniş bir coğrafyadan oluşan şifahi halk hikâyelerinin bir noktada yazılı kültüre aktarılmasıyla oluşturulmuştur. 10. yüzyıl Arap tezkirecisi Nedim, ünlü eseri *el Fihrist*'te, bugün kayıp olan, Farsça *Hezar Efsane* (Bin Efsane) isimli bir kitaptan ve onun ana kahramanı Şehrazad'dan bahseder.⁸ Birçok şarkıyacı, kökeni milattan önceki yıllara dayanan *Pançatantra* ve *Jataka Masalları* gibi eski Hint hikâyeleri ile *Binbir Gece Masalları* arasındaki akrabalığın altını çizegel-

Lahey'de 1706'da basılan Galland çevirisi. Burada ilginç olan, o tarihte gözden geçirilmiş ve düzeltilmiş üçüncü baskısının yayımlanması. Masallarının Avrupa'da ne kadar ilgi gördüğü çok açık.

miştir.⁹ Bugün mevcut hikâyeler için iki ana kaynaktan bahsedebiliriz. Bunlardan birincisi Suriye, ikincisi ise Mısır nüshaları olarak bilinir. Suriye nüshaları elimizdeki en eski yazmaları oluşturur. Bunlar hem daha kısadır hem de daha az hikâyeden oluşmuştur. Mısır nüshaları ise, kı daha sonraki yüzyıllarda yazılmışlardır, çok daha uzundur ve daha fazla hikâye içerirler.¹⁰ Muhsin Mahdi gibi birçok akademisyen bu geç Mısır nüshalarının Avrupa pazarındaki "eksiksiz" kitabın ele geçirilmesi tutkusundan kaynaklanmış olabileceğini öne sürer. Avrupa pazarının ve taleplerinin bugün bildiğimiz anlamda masalları oluşturmadaki gerçekten de büyük bir etkisi vardır.¹¹ Mesela Alaeddin'in *Sihirli Lambası* ya da Ali Baba ve Kırk Haramiler gibi aslında masalların parçası olmayan halk hikâyeleri Galland tarafından daha eksiksiz bir edisyon yaratmak, masalları bin bir geceye tamamlamak için metne yerleştirilip, kitabın genel atmosferine uyarlanırlar. Bu hikâyeler popülerlikleri sebebiyle Fransızcadan tekrar Arapçaya çevrilir ve güncellenmiş yazmalar içinde dolaşıma girerler.¹² Yani *Binbir Gece Masalları* Avrupa'nın hayal gücünü biçimlendirirken, Avrupa'nın hayal gücü de *Binbir Gece Masalları*'ni değiştirir, Batılı beklentileri karşılayacak, olay örgüsü olan bir kitap haline getirmeye başlar.

Binbir Gece Masalları'nın ilk Arapça baskısı 1814-1818 yılları arasında Kalküta'daki Fort William Koleji'nde iki cilt halinde yapılır (1. Kalküta olarak bilinir). Fort William, Lord Wellesley tarafından 1800 yılında Şark Dilleri Merkezi olarak kurulmuştur ve buradaki Arapça eğitimci Şeyh Şirvani (Shirwanee), dil öğretiminde kolaylık olması için bir Suriye yazmasından 200 hikâyeden oluşan bir derleme yapar.¹³ Bu seçki bugün genellikle

Milo Winter tarafından 1914 Amerika edisyonu için çizilen Hanım ve Başadlı Üç Hanım, Hanımların kıyafetlerinde Edvardyen etki rahatlıkla görülebilir.

hem dil hem de içerik açısından sorunlu kabul edilen bir baskıdır. Daha sonra 1824-1843 yılları arasında on iki cilt olarak yayımlanan Breslau baskısı gelir.¹⁴ Bu baskının 1838 yılına kadar yayımlanan ilk sekiz cildini Maximilian Habicht (ö. 1839), 1843 yılına kadar olan son dört cildini ise Heinrich Leberecht Fleischer (ö.

de içerik açısından büyük farklılıklar gösteren geç bir Mısır yazmasına dayanır. Bulak Matbaası'nın editörü Abdülrahman eş-Şarkavî (Abd al-Rahman al-Safti Al-Sharqawî) bu metni de olduğu gibi yayımlamakla yetinmemiş, stilistik ve edebi "düzeltmelerle" hem kendi zevkine hem de çağın eğilimlerine daha uygun bir nesir yaratmıştı.¹⁷ 1839-1842 yılları arasında ise meşhur II. Kalküta neşri gerçekleştirildi. 1829'da istinsah edilmiş bir Mısır yazmasına dayanan ve William Macnaghten tarafından yayımlanan bu edisyonda da aynı Bulak edisyonunda olduğu gibi yazma eser esaslı bir "tamirden" geçmiş ve ortaya çıkan metin editörler tarafından "ciddi bir şekilde edite edilmiş" ve "tamamlanmış" olarak okura sunulmuştu.¹⁸ Bu baskı, Bulak ile beraber, en makbul ve en çok çevrilen edisyon oldu. *Binbir Gece Masalları*'nın yakın zamanlara kadar yapılan çevirilerinde kahir ekseriyetle ya Bulak ya da II. Kalküta baskıları kullanıldı.

Bu kadar önemli bir metnin bilimsel anlamda ciddi bir edisyon kritiğinin yapılması için 1980'li yıllara kadar beklemiş olmamız herhalde birçok açıdan şaşırtıcıdır. Leo Strauss'un Chicago'da öğrencisi olan Muh-sin Mahdi (ö. 1997) son derece titiz bir çalışmayla "orijinale" en yakın metni yakalamak için yıllarca uğraştıktan sonra, 1984 yılında, bugün Bibliothèque Nationale'de mahfuz bir Suriye nüshasını esas alarak *Binbir Gece Masallarının* ilk eleştirel basımını yayımladı.¹⁹ Otantik nüshayı olduğu gibi vermek konusunda hassas olan Mahdi'nin hareke işaretleri kullanmaktan veya yazım hatalarını düzeltmekten bile kaçındığını burada önemle vurgulamak herhalde yerinde olur diye düşünüyorum.

EKREM DEMİRLİ ÇEVİRİSİ

Şüphesiz ki genel okur kitlesini hedefleyen bir yayında yüksek bilimsel standartlar beklemek gerçekçi olmayacaktır. Ancak Prof. Ekrem Demirli ve ekibinin akademik beklentisi olmayan bir kitapseverin bile çeviride kullanılan yöntem ve metin konusunda fikir sahibi olmak istey-

ceğini düşünmemiş olması şaşırtıcı. Oysa Prof. Demirli bir mülakatında *Binbir Gece Masalları* gibi bir kitabın "bilimsel değerini bilmediğimiz Fransızca bir metinden tercüme edilmesi, bence Türk okuru için büyük bir haksızlık" diyerek, yapılacak bir çeviride kullanılan kaynak metnin önemini kendisi de vurgulamış.²⁰ Buna rağmen bu konuda herhangi bir bilgi verilmemesi, tercüme için kullanılan metni anlamak için ilgilenenleri dedektiflik yapmak durumunda bırakıyor. Çeviride esas alınan edisyonun Mahdi tarafından hazırlanan eleştirel basım olmadığı kesin. Zira eser Bulak ve II. Kalküta baskıları gibi başlıyor ve genel hatlarıyla bunları takip ediyor. Kalküta ve Bulak baskılarını ayırmak için izlenebilecek en iyi yöntem *Hamal ve Hağdatlı Üç Hanım* bahsine bakmak. Zira Kalküta baskısı bu "gece"de Bulak edisyonuna göre çok daha uzun ve ayrıntılı. Buradan hareketle Demirli ve ekibinin çevirilerinde kullandıkları baskının ya II. Kalküta ya da II. Kalküta üzerinden yapılmış daha geç bir edisyon olduğunu söyleyebiliriz. Ama bu bilgi yine de ileride bahsedileceği gibi, kullanılan metnin "bilimsel değeri" ile ilgili bize kesin bir şey maalesef söylemiyor.

ÇEVİRİYLE İLGİLİ PROBLEMLER

Binbir Gece Masallarının modern çevirisiyle ilgili problemleri üç ana başlıkta toplayabiliriz. Bunlardan ilki, çevirmen ekibin ne Arapçanın ne de Türkçenin inceliklerine tam hakim olmalarından ya da bunu tam olarak metne yansıtmamalarından kaynaklı dilsel sorun olarak nitelendirilebilir. Çoğunlukla ilahiyatçı akademisyenlerden oluşan mütercimler Arapça metinden anlam olarak genellikle sadık bir çeviri yapmış olsalar da Türkçe metnin *Binbir Gece Masallarının* kimi zaman avamı kimi zaman ise edebi dilini yansıtmaktan çok uzak yavan modern bir nesir olarak okura sunulduğunu burada belirtmek gerekiyor. Sözelimi orijinal metinde "Yüzünü çevir ve omuzlarının genişliğini bize göster" (توجه و أرنأ عرض اكتفا) / *tavacah ve 'arina aradi aktafika*) ifadesini

الف ليلة وليلة

أصن

كتاب ألف ليلة وليلة

يُدعى موما

أصبار الليالي للعرب مما يتضمن الحكمة وبروت العرب

قد طبعه كمال مكيلا

وليم حي مكنافن مكتوب الدولة الانجليزية

في الممالك الهندية

في اربع مجلدات

في لسانه الاصلي العربي مغفولا من نسخة كتبت بالديار المصرية

واوردتها في الهند المرحوم صبر طرزيان الذي طبع شاهنامه

قبل علي الزمان في الناصه بعد الفليس من الماعة

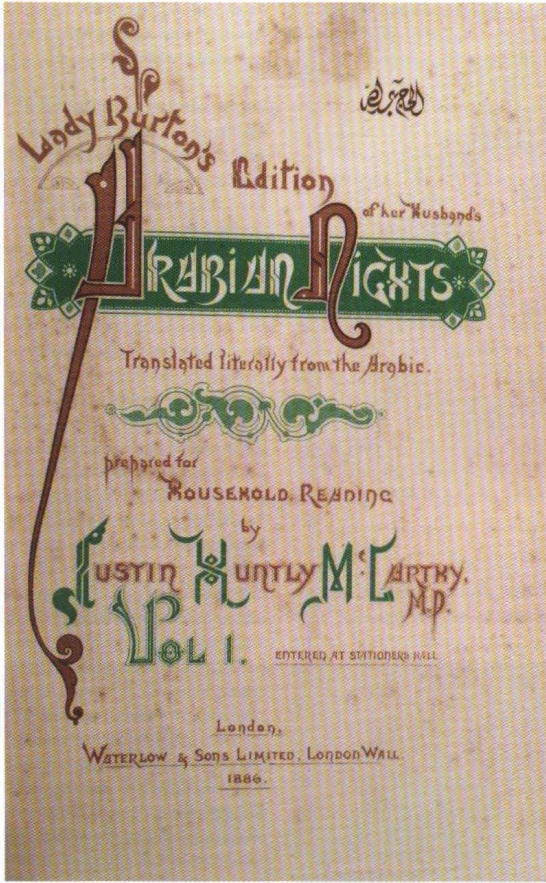
الناصره مفر من السنين المحسنة

سنة ١٨٣٩

1839-1842 yılları arasında William Macnaghten tarafından yayımlanan II. Kalküta nesri.

1888) yayına hazırlamıştır. Meçhul sebeplerle Profesör Habicht bu baskıyı bilinmeyen bir Tunus nüshasına dayanarak uzun zaman akademisyenleri şaşırtmış ise de artık bu edisyonun da Suriye ve Mısır nüshalarının keyfi bir birleştirilmesiyle hazırlandığı bilinmektedir.²¹ Muhsin Mahdi'nin de bildirdiği gibi, Habicht nüshasının önemli bir kısmı Paris'te üretilmiştir.²² Bu da yine *Binbir Gece Masallarının* Avrupa'daki öneminin bir göstergesi olarak düşünülmelidir.

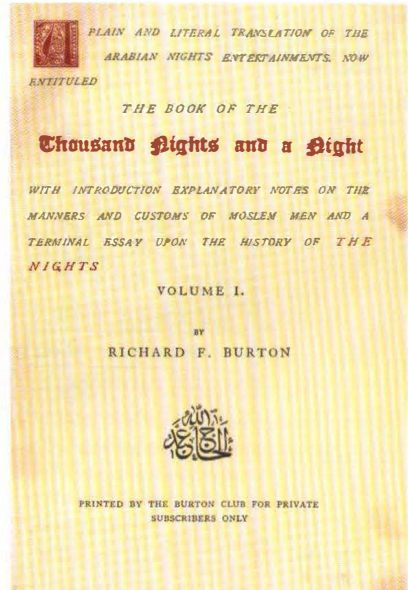
1835 yılında ise Ahmed Nazif Efendi'nin çevirisine de kaynak olan Bulak baskısı yapılır. Bu edisyon eski Suriye nüshalarından hem dil hem

"Git de bizi rahat bırak artık" diye çevirmek tek başına belki çok ciddi bir problem olarak görülmeyebilir.²¹ Ancak bu okurun esas kitapla ilişkisini engelleyen, kolaya kaçan bir tutumun göstergesidir. Kaldı ki eleştirilen Onaran'ın Fransızcadan yaptığı çeviride bile aynı cümlelerin "Şimdi başını çevir ve omuzlarının genişliğini göstererek bas git" şeklinde tamamen aslına sadık bir çeviriye Türkçeye aktarılmış olduğunu görüyoruz.²² Bu bahis farklı örneklerle zenginleştirilebilir. Orijinal metinde "İfrıtı uyandırırım, üzerinize salarım" anlamındaki أَنبِهْ عَلَيْكُمَا الْعَفْرِيَّتَ alaykuma el-iḥriti ifadesini "Cine söyleyeceğim" diye çevirmek bu konuda başka bir misal.²³ Evet, bu şekilde anlam belki doğru, bir çeşit cin olan ifrit meseleden haberdar oluyor

ama *Binbir Gece Masalları*'nın o dil zenginliği maalesef bu basitleştirilmiş çeviride kayboluyor.

Benzer şekilde Arapça bazı ifadelerin de üzerlerinde hiç düşünülmeden çevrilmiş olduğunu görüyoruz. Mesela orijinal metinde geçen bir beyit "Ehli olmayan iyilik eden, Ümmü Amir'in gördüklerini görür" şeklinde çevrilmiş.²⁴ İfadenin şiirsellikten uzaklığını ve anlam yanlışlığını bir kenara bırakırsak (doğrusu "Ehli olmayan iyilik eden" olmalı), çevirmenlerin Ümmü Amir (أمير/umm amir) konusunda en ufak bir merak göstermemesi şaşırtıcı. Kimdir ya da daha doğrusu nedir bu Ümmü Amir? Aslında cevap son derece basit. Kelime anlamıyla Amir'in annesi manasına gelen bu ibare Arapçada sırtlan

için kullanılan bir lakap; yani burada söylenmek istenen, "Ümmü Amir'in gördüklerini görür" değil, tam tersi, "Ehli olmayan (yani sırtlana) iyilik eden bunun karşılığında kötülük görür" (Tabir İngilizce to bite the hand that feeds you ifadesiyle neredeyse aynı). Anlaşılan o ki, kelimeleri tam anlamayan çevirmenler buraya "uygun" bir şiir kondurmuş. Halbuki bu ve bunun gibi idyomatik ifadeler için basit bir sözlük taraması yapılsaydı²⁵ ya da en azından Burton'ın çevirisine bakılsaydı benzer birçok hata önlenbilirdi.²⁶

Hane halkı için 1886 yılında basılan daha "muhafazakâr" bir edisyon (solda).

"Burton Club" tarafından yayımlanan sansürlü baskı genellikle 1903 yılına tarihlendirilir. Maalesef hiçbir ciltte tarih verilmemiştir (üstte).

"Acem" sözcüğü bu bahisle belki de daha bağlantılı bir örnek. Bu kelime erken dönemlerde kendini dilde düzgün ifade etmek anlamına gelen arab/araba fiilinin zıttı olarak, yani Arapça konuşamayan manasında kullanılmıştır ve bu şekliyle Yunanca barbar kelimesini andırır.²⁷ Sonraki devirlerde özellikle bugünkü İran topraklarının Halife Ömer devrinde ele geçirilmesi akabinde, "Acem", Arapların hemen yanı başında olan, ancak fasih Arapça konuşamayan Persler için hem coğrafi hem de beşeri bir tabir olarak kullanılmaya başlanıyor. Bu bağlamda, masalların kökeni de düşünüldüğünde,

لدا

orijinal metinde Acem kelimesiyle sıklıkla karşılaşıyor olmamız tabii ki şartırtıcı değil. Örneğin bir kalenderin hikâyesinde ifrit, kalenderi ele geçirmek için onun evine, kılık değiştirmiş bir şekilde, Acem kıyafetinde gelir. Hamisi olan terzi kalender, korkuyla bir Acemin onu sormakta olduğunu söyler. Eserin İngilizce çevirisinde Burton tam da bu noktada, yani kalender bahsinde, *Persian* (Acem) tipinin *Binbir Gece Masalları*'nda genellikle kötü karakter (*villain*) olarak tasvir edildiğini not eder.²⁸ Ulrich Marzolph yine bu ilişkiyi, *Pers-Arap, Binbir Gece Masalları* bağlamında irdeleyen bir ma-

kale kaleme almıştır.²⁹ Bu sebeplerle Acem'i burada tarihsel arka planını dikkate almadan salt Arapça sözlük anlamıyla, Demirli ve ekibinin yaptığı gibi "yabancı" diye çevirmek hiç şüphesiz okuru masalların sosyokültürel inceliklerini gösteren önemli bir telmihten de mahrum bırakmaktadır. Arapçadaki bu gönderme gözden kaçsa bile çevirmenler veya editör, sadece Türkçe bilgisiyle "Her on günde bir buraya yabancı adam kılığında geldim" ifadesinin kulağa biraz garip geldiğini düşünebilirdi.³⁰ Bu cümlemin yine eleştirilen Onaran çevirisinde "On günde bir onu görüyor, geceyi onunla geçiriyor, bir

Acem kılığına girerek onunla çiftleşiyordum" diye tercüme edildiğini de not edelim.³¹

Çeviri metindeki ikinci problem olarak ele alabileceğimiz edebi sorunu ise böyle bir projeje girilmeden önce çeviri dili üzerine hiç düşünülmemiş olmasından kaynaklanmakta. Örneğin Burton İngilizce tercümesinde masalların o büyüü havasını verebilmek için Arapça kelimelere *brewis*, *fadais* gibi İngilizcede pek de kullanılmayan, eski Fransızca karşılıklar bulmuş ve bütün metinde kendi yarattığı Chaucer-vari, sahte Gotik bir dil kullanmıştır. Demirli ve ekibinin elinde Osmanlıca gibi bu iş için biçilmiş kaftan bir dil dururken (dahası bütün kitap zaten daha 1842'de Osmanlıca yayımlanmışken ve elimizde 15. asırdan kalma elyazması çeviriler dururken) böyle bir dil yaratmaya hiç kalkışmamaları, hatta ifrat edersine bugün bile kullandığımız Arapça kelimelere modern karşılıklar bulmuş olmaları gerçekten anlaşılır gibi değil. Yani Arapça orijinal metindeki "tebessüm"ü "gülümseme",³² "nedim"i "yakın adam",³³ "meşale"yi "ateş topu",³⁴ "kahpe"yi, "hafifmeşrep bir kadın"³⁵ veya "fıskiye"yi "havuz"³⁶ diye çevirmek herhalde ancak çeviride aşırıya gitmek olarak adlandırılabilir. Kaldı ki malum olduğu üzere havuz ve fıskiye farklı şeylerdir.³⁷

Edebi sorun olarak adlandırılan bu meseleyi farklı dönemlerden tercümelere bakarak biraz daha müşahhas bir hale getirmek mümkün. Aşağıda aynı metin 15. asır, 19. asır ve günümüz çevirileriyle verilmektedir.

Horoz kelbe eyitti. Ya deli. Bizim efendimizin aklı ve tedbiri azdır. İşte benim eli avradım vardır, kimine hulk iderem, kimine dane dökерem, kimsin razı iderem. Gökçek tedbirle mecmuin zabt iderem. Bu bizim efendimiz akıl marifet davasın eder (15. asır).³⁸

Horoz, aya bizim ağamızın aklı yokmuştur. İşte benim elli zevcem vardır. Biri gazab eder ise diğeri razıye olur. Yine ben zev-

kime fütür götürmem. Lakin ağamızın zevcesi bir olmağa hatırına ziyade riayet eder (19. asır).¹⁹

Allah allah bizim bu sahip de amma kıt akıllıymış. Benim elli tane eşim var, hepsini idare ediyorum, o bir tane kadını idare edemiyor (Demirli çevirisi).²⁰

Görüldüğü üzere iki eski çeviri dil olarak masallarının ruhunu çok daha iyi yansıtmaktadır. Manidar bir şekilde 19. yüzyıl çevirmeni Ahmed Nazif Efendi, metne arkaik bir hava vermek için artık o dönem edebiyatında pek de görmediğimiz ve hayret ifade eden "aya" edatını kullanıyor. Modern bir çeviri eğer bunları örnek alabilseydi, edebi olarak çok daha aslına uygun, şiirsel bir metin ortaya çıkabilirdi: "Horoz köpeğe dedi ki: Bizim ağamızın akli ve tedbiri azdır. İşte benim elli avradım vardır. Kimini terbiye ederim, kimince tane dökerim, kimisin razı ederim. Hüsn-i tedbirle topunu zapt ederim. Bu bizim efendimiz akıl marifet davası güder, zevcesi bir olmakla hatırına ziyade riayet eder" gibi. Metnin aşırı Türkçeleştirilmesi bütün kitap boyunca rahatsız edici bulduğum estetik problemin belki de en somut hali. Okur bazen bir Arap edebiyatı klasiği değil de Tahsin Yücel çevirisi Fransızca bir roman okuyormuş gibi bir hisse kapılabilir. Doğu edebiyatlarına bu kadar aşına olan çevirmenlerin neden böyle bir tutum sergilediğini ise anlamak zor.

Muhafazakâr etik problemi olarak adlandırabileceğimiz üçüncü sorun ise bu bahsi geçen meselelerin içinde belki de en ciddi olanıdır. Maalesef *Binbir Gece Masalları'nın* alamet-i farıkası olan erotizmi örseleyen, geçtiren hatta kimi zaman tamamen yok sayan bir çeviriyle karşı karşıyayız. Burada yine kitaptan kısa bir örnek vermek istiyoruz. Masalların daha hemen başında, Şehriyar ve Şahzaman cin tarafından kaçırılmış bir güzelle karşılaşır. Bu "ipekler sultanı", cini —ya da daha doğru ifadeyle ifriti— uyuttuktan sonra prensleri görür ve onlardan, el işaretleriyle, saklandıkları ağaçtan inmelerini ist-

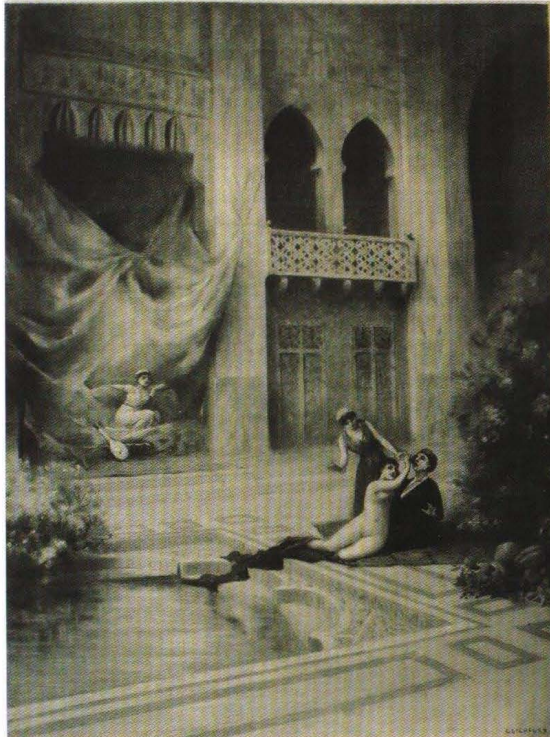
ter. Korkuyla yanına yaklaşan prenslere ifriti gösterip *أنه عليكما الغفريت* / *arsa'a rasi-en anişen va'illa 'inbah alaykuma el ifrit der.*⁴¹ Burada anahtar sözcük *رصع rassa'a* fiili. Arapçada "süslemek" anlamına gelen bu kelime hâlâ kullanılan ve "kıymetli taşlarla bezenmiş" anlamına gelen "murassa" sıfatının köküdür. Metinde kullanılan anlamı Türkçede en iyi karşılayan kelimeler herhalde "kakmak, yerleştirmek, sokmak" olacaktır; yani orijinal ifade "Sokulacak şeylerinizi bana vahşice sokun yoksa ifriti üzerineze salarım" diye düşünülebilir.⁴² Ancak Onaran, Fransızcadan yaptığı çeviride bu ifadeyi "Gelin, mızraklarınızla sert ve zorlu bir biçimde beni delin! Yoksa ifriti uyandırırım!" şeklinde çevirmiş ki bu gayet başarılı bir nakil.⁴³

Demirli metnine baktığımızda ise aynı cümle "Şimdi, benimle birlikte olun, yoksa sizi cine haber veririm" şeklini alıyor.⁴⁴ Bu durum aslında bir

önceki edebi sorundan çok da bağımsız değil. Evet, anlam belki doğru ama asıl metin ile elimizdeki tercüme arasında maalesef çok büyük bir fark var.

Daha da vahimi, kimi zaman cinsel içerikli kısımların tamamen, sayfalar halinde metinden çıkarılmış olması. Mesela bunlardan biri, yine *Hamal ve Bağdatlı Üç Hanım* bahsinde karşımıza çıkmakta. Hamal ve evin hanımları çıplak bir şekilde havuza giriyor ve bir yandan içki içerken bir yandan da mızahı bir şekilde birbirlerinin tenasül organlarına isimler veriyorlar.⁴⁵ Bu hikâye Onaran çevirisinde üç sayfa uzunluğunda ve aslına oldukça sadık bir şekilde vcrilmiş.⁴⁶ Demirli çevirisinde ise bütün bu sayfalar için "Biri onunla konuşuyor, öteki yemiş uzatıyor, bir diğeri vuruyormuş. Bu şekilde yiyip içip sarhoş olmuşlar" ifadeleri kâfi görülmüş.⁴⁷ Aynı şekilde 19. asır çevirisinde de bu kısım çıkarıldığını görüyoruz. Ancak orada kullanılan dil hiç olmaz-

Hamal ve Bağdatlı Üç Hanım bahsi. Anonim. *The Book of the Thousand Nights and a Night*, çev. Richard Francis Burton, c. 1 (ABD: Printed by the Burton Club, 1977), s. 90-91.

sa modern çeviriye göre çok daha edebi ve kitabın kapağına "Orijinal Dilinden, Tam Metin" gibi bir ifade yerleştirilmemiş.¹⁶ 19. asır çevirisinde metnin olduğu gibi korunmuş olması ilk bakışta ilginç görünse de bu durum erken dönem Osmanlı metinlerine aşina olanlar için tabii şaşırtıcı olmayacaktır.¹⁷

David Henige *Tarihsel Kanul ve Argümantasyon* isimli kitabında "Çok az tarihçi halihazırda kamusal alana sunulmuş çevirilerin detaylı eleştirisini hazırlamayı ve yayınlamayı hazmedebilir" der ve ekler: "Çünkü genellikle böyle bir tetkikten alınacak bilimsel kazancın son derece küçük, meselenin kendisinin sıkıcı ya da böyle bir işin okuyucu kitlesinin sınırlı olduğu düşünülür."¹⁸ Gerçekten de tarihçilerin bırakın çeviri eleştirisini, çeviri yapmak konusunda bile gönülsüzlüğü düşünülürse Henige'e bu konuda hak verilecektir.

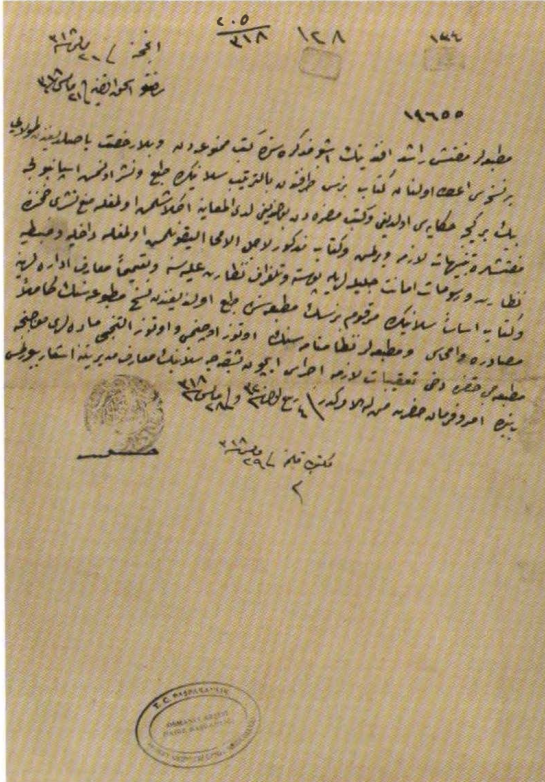
Birçok tarihçiye bu tür çalışmalar vakit kaybı olarak görünüyor. Belki de bu yüzden Osmanlı tarihiyle ilgili ana metinler genellikle ya edebiyatçılar ya da Arapçaya hâkim olan ilahiyatçılar tarafından çevriliyor. Böyle olunca da tercümelerdeki nafilik tarihçilerin sabrını sınanan bir hal alıyor.¹⁹ Ancak burada sorun çeviri standartlarının, alansal beklenti farklılıklarının çok daha ötesine gidiyor. Bir metinde "Omuzlarının genişliğini bize göster" ifadesinin "Git de bizi rahat bırak artık" diye çevirmesi çevirmenin müdahale hakkı sınırları içerisinde görülebilir (*traduttore traditore*) ve böyle bir tercüme tek başına bir eleştiri kaleme almayı gerektirmeyebilir. Mesela Can Yücel'in 66. Sone çevirisinde olduğu gibi çevirmen o duyguyu okura vermek için kötüleri Yemen'e kadı tayin edebilir. Bu durumda "Orijinal metinde Yemen nerede?" veya "Kadı nerede?" diye sormak tabii yersiz olacaktır

(Gerçi buradaki sorunun çevirmenin müdahale hakkının ötesine gittiği gösterilmiştir diye umuyorum). Önemizdeki çeviride ise bu eleştiriyi kaleme alırdan mesele bence Henige standartlarında herhangi bir tarihçi için bile ilgi çekici olurdu. Demirli ve ekibi çeviriyi yaparken sadece özensiz davranmıyor, aynı zamanda ahlakçı seçimler yapıyorlar. Bu durum da zihin dünyamızın bugünkü en önemli problemlerinden birisiyle ilişkili: Kültürel miras problemi.

Demirli, *Yeni Şafak* gazetesine verdiği mülakatta "Cumhuriyet ile birlikte İslam eserlerinde, eski dillerle ilgili eserlerde bir kopukluk yaşandı. Karşıklı çeviriler olmadı için de İslam coğrafyası ile kültürel irtibat sağlanamadı. Oradan buraya, buradan oraya çeviri yapılması lazım. Kültürel bir ilişkimiz yok" diyerek, aslında yapılan çevirinin sadece bir edebi faaliyet olmadığını, bunun arkasında ideolojik bir kaygının var olduğunu açıkça belirtiyor. Ona göre bu şekilde kurulacak "sağlam ve derin ilişkiler", "Osmanlı vârisi" olmanın bir gerekliliği. Mülakatta kullandığı "kültürel kodları çözmek", "İslam kültürünün haritasını tamamlamak" gibi ifadeler neredeyse 19. yüzyıl oryantalist söylemlerini hatırlatıyor. Anlaşılan bu şekilde Yeni Osmanlıcılık mefkûresi eskiden imparatorluğun hâkimiyeti altında olan yerlerle bir güç ilişkisi tesis etmeye çalışıyor.²⁰

Ancak önem verilen metnin bu şekilde tahrif edilmesi kültürel kodların bazılarının diğerlerinden daha meşru olduğu gibi bir sonucu da beraberinde getiriyor. Demirli "çalışmayı Türk okuyucuya layık olduğu metni sunmak maksadıyla organize ettiğini" söylerken belki de Türk okurunun layık olduğu metnin tam da bu olduğunu düşünüyor olabilir: Cinsellikten arındırılmış, enteresanlıkları köreltilmiş, ahlaklı bir metin. Muhafazakâr çevrelerin erotizm içeren "ecdat metinleri" ile sorunlu bir ilişki yaşayacağını tahmin etmek pek güç değil. Bu yakınlarda, Eski Türk Edebiyatı Profesörü Menderes Coşkun, *Eleştirel Bakış* dergisinde bu yaşanan gerilimi neredeyse komple

Selanik'te İspanyolca basılan ve yasak kitaplardan olduğu anlaşılan *Binbir Gece Masalları* nüshalarının imha edilmek için alkoyulmasına dair yazı.

teorisi düzlemine taşıdı. Coşkun'a göre "19. asırda Sultan Abdülhamid gibi eski Osmanlı inanç ve ahlakını temsil eden muhafazakâr kesim, sahalarda ve kütüphanelerde ortaya çıkan birçok dini ve tarihi eseri zararlı buldukları için yok ederken veya onlara mesafeli dururken, müsteşrikler, gayrimüslimler ve Jön Türkler, bu nevezuhur İslami kaynaklara sahip çıkmışlar, onların asırlarca elit kesim tarafından okunduğunu iddia etmişler ve onları meşrulaştırmaya çalışmışlardır."⁵¹ Özellikle tezkireler bağlamında görüşlerini belirten Coşkun'un iddiasına göre "Müslüman bir kişinin okuduktan sonra tövbe ettiği veya imha ettiği bir eserin klasik sayılması mümkün değildir" ve bu metinlerin büyük bir çoğunluğu "19. asırda İstanbul, Beyrut, Kazan, Mısır-Bulak'ta gayri Müslim veya Osmanlı/İslam düşmanı matbaacılar, bu algıyı destekleyecek eserleri 'bulup' veya 'yazdırtıp' yayınlamışlardır."⁵²

Bir Eski Edebiyat profesörünün kimi eserlerin muzır bulundukları için imha edilmesini takdir edercesine anlatmasını bir kenara koyabilirsek, bu konuda Prof. Menderes Coşkun'un tutumunun bile daha sağlıklı olduğunu düşünüyorum. Coşkun, bu tür "zararlı" eserlerin Osmanlı kültürünün bir parçası olduğunu, bu şekilde kabul edilmemeleri gerektiğini ileri sürerken bu konuda kendi fikir dünyası içinde tutarlı bir tavır alıyor. Gerçekten de kütüphanelerde olan mevcut nüshalardan hareketle *Binbir Gece Masalları*'nın bir *Muhammediye* veya *Detail-ül Hayrat* gibi çok okunmuş, halk tarafından benimsenmiş bir eser olduğunu iddia etmek mümkün değil; tabii aradaki tür farklılıklarını da göz önünde bulundurmak lazım. Demiri ise bu tartışmalara hiç girmeyip, kültürün parçası olarak kabul ettiği metindeki sakıncalı gördüğü hususları ayıklayarak bir nevi hem edebi-

yat hem de toplum mühendisliğine kalkışıyor. Sonuç bir açıdan başarılı. Ortaya Menderes Coşkun'un okuduktan sonra imha etmek isteyeceği bir kitap çıkıyor. Ancak bu eserin *Binbir Gece Masalları*'nın hakkaniyetli bir çevirisi olduğunu kabul etmek mümkün değil. Bu artık başka bir kitap.

SONUÇ

Elimizdeki çevirinin en büyük probleminin kullanılan edisyonun ne olduğunu tam olarak bilmememizden kaynaklandığının tekrarlattığını çizme-ye lazım. Daha önce de belirttiği gibi, metin II. Kalküta baskısını takip ediyor. Ama belki de mütercimler 1985 Beyrut *Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye* baskısı gibi zaten kendisi sansürlü bir metni seçmiş olabilirler.⁵³ Eger durum bu ise Prof. Demiri'nin belirttiği gibi bilimsel değerini bilmediğimiz bir metinden yapılmış bir çeviri, okur için büyük bir haksızlık. Halbuki *Binbir Gece Masalları* gibi önemli ve zor bir metnin tercümesine kalkışmadan önce bu konuda

hem edebiyatçılarla hem de tarihçilerle görüşülerek fikir alışverişinde bulunulmuş olsaydı, bunun gibi birçok ciddi ve gereksiz hatanın önüne geçilebilirdi. Bu kadar büyük projelerde şüphesiz *Veşâvîrhüm Şî'l-enîr* hükmünü akıldan tutmak yararlı olacaktır.⁵⁴ Sadece bir yabancı dili iyi bilmek böyle katmanlı ve edebi bir metni çevirmek için yeterli değildir.⁵⁵ İdeal olarak Almanca, Fransızca ve İngilizce nüshalarla karşılaştırma yapabilecek, edebi metin konusunda tecrübeli bir kişi veya ekip tarafından yapılması gereken tercümeyle salt dil bilgisine dayanarak cesaretle metin hem çevirmenler hem de okurlar için zaman kaybından başka bir şey olmayacaktır. Maalesef Demiri ve ekibinin *Binbir Gece Masalları* tercümesi, sadece bir cildinden hareketle söylenebileceği üzere, son derece eksik ve zayıf bir çalışmadır. Hatta, bütün problemlerine rağmen, Alim Şerif Onaran'ın Fransızcadan yaptığı çeviri bile bahsi geçen metne kıyasla çok daha aslına uygun ve edebi bir çeviri olarak gözükmedir.

Binbir Gece Masalları'nın Gustav Weil'in çevirisiyle yayımlanmış Almanca baskısı *Tausend und eine Nacht: Arabische Erzählungen* de F. Gross'un bir illüstrasyonu (Stuttgart-Pforzheim 1838-1841; Stuttgart 1866, 1872, 1889; Wiesbaden 1978).

DİPNOTLAR

1 Bu kitab-ı anberin mikab [u]l-müşkin-hıtab [u]l-şekerrin müstetabı [u]l-ibida ve ila mütlâ'a ve se'ay ve temâşâ idüp birkaç gün dit-i divâne bunun nazâr-ı te'alluku ile gam-ı zamanı ve alâay-ı rûşşârdan reha ve

aman bulup, tab'â sa'şâ ve kalbe cıla hasıl olmuştur. Hatta [ve]ayidden ac-o-yıp [u]l-şîrin bir hikâyedir ve o-salam [u]l-herrehü'l-şîker Selâmî zade. Fî 15 Sefer 1068. Sinâî Tekin, "Binbir Gece'nin İlk Türkçe Tercümesi ve Bu Hikâyelerdeki Gazeller Üzerine", *Türk Dilleri Araştırmaları* 3/1 (1993): 243.

2 Robert Irwin, *The Arabian Nights: A Companion* (Londra: I.B.Tauris, 2003), s. 291.

3 Paulo Lemos Horta, *Marvellous Thieves: Secret Authors of the Arabian Nights* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2017), s. 54.

4 Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (bundan sonra

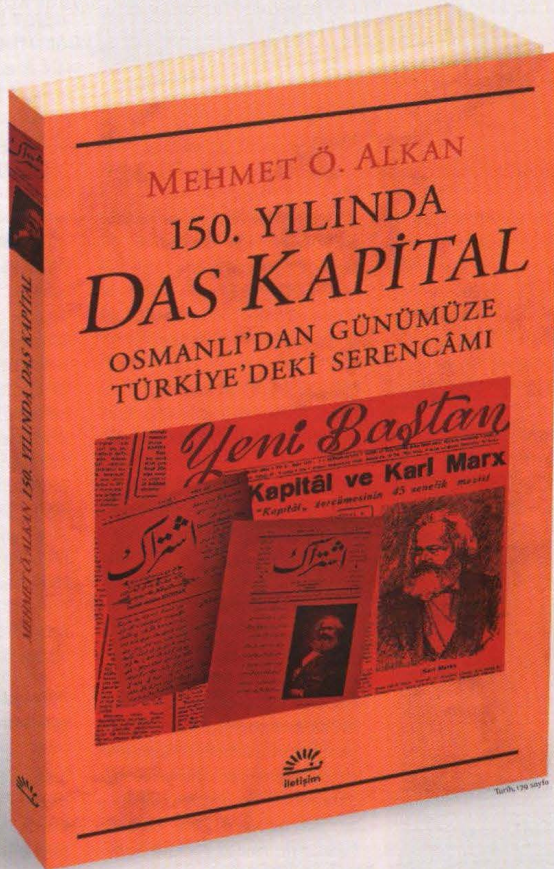
BOA). I. DII 74/3669, (Tarihisi).

- 5 Anonim, *Terceme-i El-Leyle ve Leyle*, çev. Ahmed Nazif Efendi, c. 6 (İstanbul: y.y., 1842). Çevirmenin kimliği konusunda bir karşılıklı varmış gibi gözüküyor. Her ne kadar Ağah Sırrı Levend tercüman Şahhalar Şeyhade Esad Efendi'nin yeğeni olan Ahmed Nazif Efendi tarafından yapıldığı iddia etmiş bile ne Fatih Tekkesi'nde ne de Mehmed Süreyya'da Terceme-i El-Leyle ve Leyle, "yeğeni" Ahmed Nazif'in eserleri ve tercümeleri arasında ikredilir. Ağah Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1973), s. 373-374. Davud Fatin Efendi, *Tezkire-i Halime'tü'l-Ezâ ar-Risâhîk* (Ankara: Litografiya Destgâhı, 1270/1870), s. 414-415, Mehmed Süreyya, *Sevill-i Osmani*, c. 4 (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1327/1909), s. 565. Ali Rıza Paşa'nın bir notundan çevirmenin Haremeyi tercümanlarından amcası Ceza'zî Ahmed Nazif Efendi olduğu anlaşılıyor. Ali Rıza Paşa, *Mirat-ı Ceza'zî*, çev. Ali Şevki (y.y., 1293/1876-77), s. 108.
- 6 Anonim, *Binbir Gece Masalları: Orjinal Dilinden. Tam Metin ve Reasimî*, çev. Etem Demiri vd., c. 4 (İstanbul: Alfa Yayınları, 2016).
- 7 Anonim, *Binbir Gece Masalları*, çev. Alim Şerif Onaran, c. 1 (İstanbul: Alfa Yayınları, 1992), s. 5-12. "Arapça aslından Binbir Gece Masalları", *Yeni Şafak* http://www.yenisafak.com/hayat/arapca-aslindan-binbir-gece-masallari-23000.
- 8 al-Nadim, *The Fihrist of al-Nadim: A Tenth-century Survey of Muslim Culture*, ed. Bayard Dodge, c. 1 (Columbia University Press, 1970), s. 713-714.
- 9 Südhana Nathani, *The Teacher and the Taught: Structures and Meaning in the Arabian Nights and the Panchatantra*, *Martus & Tales* 18/2 (2006): 272-285.
- 10 David Pinault, *Story-Telling Techniques in the Arabian Nights* (Leiden: Brill, 1992), s. 9. Örnek olarak Fransız Milli Kütüphanesi'nde mevcut yazıllara bakılabilir. Bilinen en eski nüsha, Galland'a 281 gecedden oluşan 3 ciltlik bir 14 yüzyıl yazmasıdır. Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits, Arabes (bundan sonra BnF arab) 3609-3611. Yazma ile ilgili bkz. Lahcen Daaf ve Margaret Sirovani, "Marges et espaces blancs dans le manuscrit arabe des Mille et une Nuits d'Antoine Galland", *Les non-dits du nom. Onomastique et documents en terres d'Islam: Mélanges offerts à Jacqueline Sublet*, haz. C. Müller ve M. Joalland-Rouabah (Beyrouth: Presses de l'Ifra, 2002), s. 95-105. Yine aynı kütüphanede bulunan BnF arab 3602-3603, dört ciltlik bir 19. yüzyıl Mısır kopyası ise tam 1001 gecedden oluşmaktadır. *Notices de manuscrits arabes réalisés par Georges Vajda. Notices des manuscrits Arabes* 318/5 a 362/9, (BnF arab 730), 43 (ayrı sayfa numaraları bu dosyada mükerrem verilmiş). Ayrıca bkz. Elise Fransen, "Les manuscrits ZER des Mille et une nuits: le point sur leur support", *Regards sur l'orientalisme belge au cours d'études égyptologiques et orientales: Mélanges offerts à Claude Vandersteyen*, haz. Christian Cannuyer (Brüksel: Société belge d'études orientales, 2002), s. 329-343.
- 11 Muhsin Mahdi, *The Thousand and One Nights* (Leiden: Brill, 1995), s. 74-84.
- 12 Mahdi, ağı.
- 13 Thomas Roebuck, *The Annals of the College of Fort William from the Period of its Foundation 1800 to the Present Time* (Kalküta: Philip Perera, 1819), s. 40-42. Breslau tami makûm olduğu üzere yakın tarihinde önemli bir yer tutar. Breslau adındaki Alman yayıncı Magdeburg sınıflı hulfî kruvazör İngiltere'nin Aldemzi Donanması'ndan kaçarak İstanbul'a sığınır ve ismi Midilli olarak değiştirilir. Breslau, Güneybatı Polonya'da bulunan Asgâ Şlęzya'nın başkenti Wrocław in Almanca addır.
- 15 Bkz. Duncan B Macdonald, "Maximilian Habicht and his recension of the Thousand and One Nights", *Journal of the Royal Asiatic Society* (1909), s. 685-704. M.L. Fleischer, "Remarques critiques sur le premier tome de l'édition des Mille et une nuits de M. Habicht", *Journal asiatique* 20(1872): 207-238.
- 16 Muhsin Mahdi, *The Thousand and One Nights* (Leiden: Brill, 1995), s. 74-84.
- 17 Husain Haddawy, "Introduction", *The Arabian Nights* (New Delhi: Edition Based on the Text of the Fourteenth-Century Syrian Manuscript edited by Muhsin Mahdi, haz. Husain Haddawy (New York: W.W. Norton, 2008), s. xvii.
- 18 Aynı yerde.
- 19 Muhsin Mahdi, *Kitab al-Layla wa-laylah: min uaulih al-Arabiyyah al-ula*, 3 c. (Leiden: Brill, 1984). Bu edisyonda kullanılan Yazma A, 10 numaralı dipnotta bahsedilen Galland'a ait kopyadır.
- 20 Salih Önder, "Binbir Gece Masalları" ilk kez Arapça aslından çevrildi, Anadolu Ajansı, <http://aa.com.tr/tr/kultu-sanat/binbir-gece-masallari-ilk-kez-arapca-aslindan-232835>.
- 21 *Binbir Gece Masalları: Orjinal Dilinden. Tam Metin ve Reasimî*, c. 1, s. 73. Karşılaştırma için II. Kalküta baskısının min uaulih al-Arabiyyah al-ula, 3 c. (Leiden: Brill, 1893), s. 165.
- 22 Onaran, ağı, c. 1, s. 10.
- 23 Demiri, ağı, c. 1, s. 10. II. Kalküta, *Aliş Laila* I, s. 5.
- 24 Demiri, ağı, s. 32. II. Kalküta, *Aliş Laila* I, s. 25.
- 25 Mesela Edward William Lane, *An Arabic English Lexicon*, c. 1 (Beyrut: Librarie du Liban, 1968), s. 89.
- 26 Anonim, *The Book of the Thousand and One Nights*, çev. Richard Francis Burton, c. 1 (ABD: Printed by the Burton Club, 1910), s. 43. Ayrıntılı bilgi için bkz. Adnan Karasasmalek, "Acem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, haz. Bekir Topaloğlu vd (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988), s. 321.
- 27 Anonim, *The Book of the Thousand and One Nights*, s. 120, d.n. 1.
- 28 Ulrich Marzolph, "The Persian Nights: Links Between the Arabian Nights and Iranian Culture", *Fabula* 45/3-4 (2004): 275-93.
- 30 Demiri, ağı, 101. II. Kalküta, *Aliş Laila* I, s. 89.
- 31 Onaran, ağı, s. 140.
- 32 Demiri, ağı, s. 22. II. Kalküta, *Aliş Laila* I, s. 15.
- 33 Demiri, ağı, s. 35. II. Kalküta, *Aliş Laila* I, s. 27.
- 34 Demiri, ağı, s. 11. Burada orijinal mevlide neşale kelimelerin kökü kullanılıyor (نَسَالَة). II. Kalküta, *Aliş Laila* I, s. 98.
- 35 Demiri, ağı, s. 57. II. Kalküta, *Aliş Laila* I, s. 46.
- 36 Demiri, ağı, s. 7. II. Kalküta, *Aliş Laila* I, s. 3. Ya da yine Demiri, *Binbir Gece Masalları* I, 55. II. Kalküta, *Aliş Laila* I, 44.
- 37 Arap kültüründe bir güç sembolü olarak akan suyun önemi pek de bilinmeyen bir şey olmasa gerek. Susan Gilson Miller, "Watering the Garden of Tangier: Colonial Contestations in a Moroccan City", *The Wallied Arab City in Literature, Architecture and History: The Living Medina in the Mashreb*, haz. Susan Slyomovits (London: Routledge, 2001), s. 29.
- 38 Anonim, *El-Leyle ve Leyle Hikayeleri* *Binbir Gece Masalları* Bursa Nuhası, çev. Sadettin Eğri (Bursa: Bursa Kültür A.Ş., 2016), s. 201.
- 39 Anonim, *Terceme-i El-Leyle ve Leyle*, çev. Ahmet Nazif Efendi, c. 1 (İstanbul: s.n., 1842), s. 10.
- 40 Demiri, ağı, s. 15.
- 41 II. Kalküta, *Aliş Laila* I, s. 5.
- 42 Mevlide çok daha basit argo sözcükler de kullanılmış. Mesela en amiyane tabiriyle cinsel ilişki anlamına gelen yine tam bu küssada kullanılan *فعل* kelimelerinin çevirmesi (daha doğrusu çevirmesi) meselesine girmeye herhalde gerek yok.
- 43 Onaran, ağı, s. 30.
- 44 Demiri, ağı, s. 10.
- 45 II. Kalküta, *Aliş Laila* I, s. 62-65.
- 46 Onaran, ağı, s. 101-106.
- 47 Demiri, ağı, s. 71. Bu geçişlerin tıvır aslında Abdülhamid dönemi sansür uygulamaları hatırlatmakla. Orneğin yıllardır basılan *Şeyhahname*'nin meşhur beyir Paşa ve Varvar Ali Paşa bahsiyle "Hüma sakallayan çikmalar yapıldığı gibi acı bir konusma da um ilmek (kârlarım, burası Mevlide hürriyetini ilmiye iktidârı müstecir" diye geçiliyor. "Filya Çelebi, *Şeyhahname*; On Yedinci Asır İslamîndeki Lühalar. Samsa'ce (Çikarım) Paşalar, ed. Mustafa Nihat Özen, c. 3 (Ankara: Akça Kitabevi, 1945), s. 13.
- 48 "Çünkü hamal o sahif-i cıvımlı ile kâldı. Gece oldu ki bade-i toam ilâmı şum edib, zevk ü selaya, ays ü ürete telcıruc ettiler." A. Nazif, ağı, s. 37.
- 49 Bkz. *El-Leyle ve Leyle Hikayeleri*, s. 25-25. Bu çok kıymetli yazmayı yakın zamanlarda yayımlamak büyük bir hizmet gerçekleştiren Bursa Kültür A.Ş.'yi kutlamak gerekıyor. Mevlide çevirisi için verilen emeğe hürmetin hâmilan "Gecevi akkâda çümpe benzer, yâni bedr cümâsı ya benzer" güzellerle maceraların burada ikbas ediliyor. Akadî böyle bir meinti Bursa Büyükşehir Belediyesi'nin "Sarıca çocukların dede, yetmişkinci de okumadan geçmesini gerekliğin düşünerek yayımladılar" meinti eddivevânı fatıdâ edimoldukları düşünmekle. Ayrıca geçmişte yanlış ciltleme sonucu oluşan karşılıklı basında dâhilîmelerle (neşale) ya lerya arasıdık kömm meinti basında olması gerekıyor veya bu konuda bir uyari olmaması yapılan işin kıymetini düşüyor. Yine de bu çalışmanın edebiyatımız ve 19. yüzyıl tarihimize ışık düşürdü büyük bir katkı olduğunu da belirtmek lazım.
- 50 David Henige, *Olden's Evidence and Argument* (Madison, Wisconsin: University of Wisconsin Press, 2005), s. 100-101.
- 51 "Türkçe dışındaki dillerdeki kelime ve ifadeleri, dönemin veya daha öncenin tarih ve edebî kaynaklarından izlenilen en ince tetarruata kadar takip eden bir arşivçisi müaddiminden satırlarında "Ardımlı mermerler" veya "Peru melekleri" gibi ifadeleri, Herodoti veya Romulus gibi isimlere rastlandığı bunların kaynağının ne olabileceği sorusuna sormuyor, Avrupa kaynaklarından kullanımı olabileceği şüphesini fide etmüyor ya ne demek? T., Edhem Ede. "Hayretü'l-Azime fi İbnihâli'l-Garibe: Volatüre ve Şamzade Mehmed Atıf'ın Edebiyatı", *Toplumcu Tarih* 27 (2009), s. 27.
- 52 "Arapça aslından 'Binbir Gece Masalları'" Mendres Coşkun, "Türkçeler Klasik mi Nezdinde 101. Asır? Tami Tarihî Kaynaklar" *Ölçek Kurulumları* Osmânî Tarihî Tercemelerinin 19. Asırda Bilinmesi, *Eleştirel Bakış* 1 (2017), 1. Gerekçenin de Abdülhamid döneminde, daha evvel Sultan Mevlide emriyle çevrilmis olan *Terceme-i El-Leyle ve Leyle* yazı kitapları arasında (öteden beri mevrnu) zikredilmiş görünüyor. BOA, MF.MKT. 620/24 (Muhtarem 120/10 Nisan 1920). Ayrıca Kâdî Selânik'i de basılan İspanyolca çevirisi ve yurda sokulan resmî Fransızca baskıları da yine muv neşriyat arasında görünüyor. BOA, MF.MKT. 640/20 (25 Rabialevvel 1320/2 Temmuz 1902), BOA, MF.MKT. 401/2 (2 Safar 1362/2 Haziran 1898).
- 54 Mendres Coşkun, ağı, s. 4.
- 55 Anonim, *El-Leyle ve Leyle* (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmîyye, 1985).
- 56 "Yapacağın işlerde onlara da damş", Al-i İmrân/59.
- 57 Azra Erhat in A. Kadir ile beraber yayımladığı *İlyade ve Oylssoce* çevirileri herhalde burada bahgütlü bir örnek olarak verilebilir. Üzerlerinden bo yıl geçmesine rağmen (Türkçe İlyad'nın ilk baskısı 1989 yılında yapıldı) hâlâ standart bakıl edilen bu çevirilerin mütercimlerini bir anlık dil bilgisi dğeri ise edebî yeteneklerini ortaya koyarak herhar son derece başarılı bir projeye imza atabilmislerdir. Özellikle Azra Erhat in çeviride kullandıkları yöntemle ilgili yazdıkları için bkz. *İlmorog. İlyade*, çev. Azra Erhat ve A. Kadir (İstanbul: Sander Kitabevi, 1967), s. 49-50.

Kapital'in Türkiye'deki macerası...

Karl Marx'ın büyük eseri *Kapital*'in Türkçeye çevrilmesi süreci aynı zamanda Osmanlı-Türkiye siyasi tarihinde sosyalist-komünist hareketin inişli çıkışlı tarihinin hikâyesidir. Kitabın Osmanlı'daki ilk sosyalistlerle başlayan çeviri macerasını ele alan Mehmet Ö. Alkan, 150. Yılında *Das Kapital*'de, hem çevirilerin hem de sosyalist hareketin Türkiye tarihindeki macerasını anlatıyor.

YÖN DERGİSİ 1964 RUM TEHCİRİNİ NASIL GÖRDÜ?

EMRE CAN DAĞLIOĞLU*

Yön Hareketi, 1964'te Kıbrıs meselesi öne sürülerek Türkiye'de yaşayan Yunanistan pasaportlu Rumların sınırırdışı edilmesi ve aileleriyle birlikte en az 30 bin Rumun Türkiye'den gönderilmesi meselesinde belirgin bir şekilde devletin uygulamasından yana tavır almıştır. Bu bağlamda, Yön dergisinin en önde gelen yazarları Doğan Avcıoğlu ve İlhan Selçuk'un yazılarındaki siyasi konumlanmayı ve öne sürülen tarih tezlerini incelemek, genel olarak sol siyasetin çizgisini tespit etmek adına anlamlı olacaktır.

Yön, sayı 108,
23 Nisan 1965.

TUSTAV arşivi

12 Eylül 1980 darbesini bir dönüm noktası olarak alırsak, bunun öncesinde Türkiye solunun "azınlık meselesi"ne olumlu anlamda ürettiği özel bir tez bulmak mümkün değildir.¹ Kabaca 1920'lerden (öncesindeki daha çoğulcu siyaseti dışarıda bırakarak) 1980'lere kadarki süreçte, sol siyaset "gayrimüslimlerin çoğunluktan farklı olarak başlarına gelenleri" zaten "bir sorun ola-

rak görmemiştir."² Bunun da ötesinde, Türkiye solunun bireysel veya kitlesel olarak çok etkili isimleri ve hareketlerinin genellikle bu durumlar karşısında devletin tavrını desteklediği veya bizzat fail pozisyonunda yer aldığı söylenebilir. Söz konusu pozisyonun en önemli örneklerinden birisi de Yön dergisi (1961-1967) ve çevresidir.

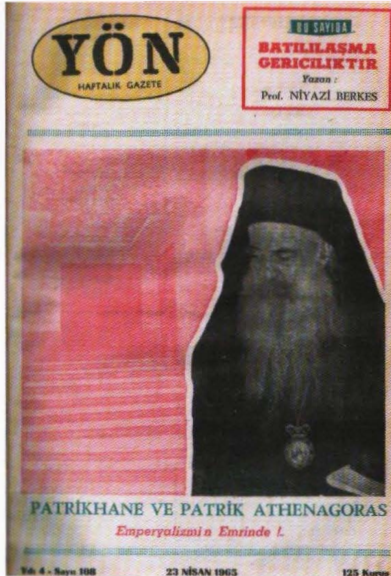
içerisindeki sol eğilimli yapılanmaları ve popüler kültürü de önemli ölçüde etkilemiştir.

Sol düşünce tarihine derin bir iz bırakan Yön Hareketi, 1964'te Kıbrıs meselesi öne sürülerek Türkiye'de yaşayan Yunanistan pasaportlu Rumların sınırırdışı edilmesine ve onlarla giden aileleriyle birlikte en az 30 bin Rumun Türkiye'den gönderilmesine tanıklık etmiştir. Özellikle Kıbrıs meselesi üzerinden, meseleye dair belirgin bir şekilde devletin uygulamasından yana tavır almışlardır. Bu bağlamda, derginin en önde gelen yazarları Doğan Avcıoğlu ve İlhan Selçuk'un yazılarındaki siyasi konumlanmayı ve öne sürülen tarih tezlerini incelemek, genel olarak sol siyasetin çizgisini tespit etmek adına anlamlı olacaktır.

"YÖN"ÇÜLERİN RUM TEHCİRİNE BAKIŞI

Gökhan Atılın'a göre, 1950'lerin ortasından itibaren Türkiye gündemini sıklıkla meşgul eden Kıbrıs meselesi Türkiye solu içerisinde ilk kez Yön dergisi ilgilenmiştir ve Kıbrıs'ta Türkiye adına bir buhranın yaşanacağını duyurmuştur.⁴ İlk olarak, Lefkoşa'daki iki camide bombaların

Mümtaz Soysal, İlhami Soysal, İlhan Selçuk, Cemal Reşit Eyüboğlu, Hamdi Avcıoğlu ve bu isimleri bir araya getiren Doğan Avcıoğlu tarafından kurulan Yön, daha sonra Avcıoğlu'nun tek başına yola devam ettiği Devrim dergisiyle (1969-1971)³ birlikte düzenli bir yayını açacak boyutta, tarih tezleri, Türkiye sorunlarına reçeteler, bu reçeteleri uygulamaya koyacak bir iktidar tahayyülü ve en önemlisi, bu iktidar tahayyülünü gerçek kılacak belirli yöntemler öne sürmesiyle Türkiye solu için belirleyici önemi haiz bir "hareket" olmuştur. Hareketin etki gücü 1971'de Madanoğlu Cuntası'nın gerçekleştirilemediği darbe sonrasında sönümlenmesine rağmen, Avcıoğlu 12 Eylül darbesine kadar Osmanlı-Cumhuriyet tarihini Marksist açıdan ele alma iddiasındaki kitaplarıyla (Milli Kurtuluş Tarihi ve özellikle Türkiye'nin Düzeni) sadece Türkiye solunun bir çok kesimini değil, ordu

patladığı ve Kıbrıs Türk liderliğine muhalif *Cumhuriyet* gazetesinden Ahmet Muzaffer Gürkan ile Ayhan Hikmet'in öldürülmesi üzerine *Yön*, Kıbrıs'taki Türk liderliğini cemaatin birliği ve bunu sağlamak için uygulanan yöntemler konusunda uyarır.⁵ Ocak 1963'te Ada'da yine siyasi gerilim yaşanması üzerine, dergi bu kez İnönü hükümetini Kıbrıs konusunda yeterince ilgilenmediği konusunda eleştirir ve Kıbrıslı Rumların Ada'da tam hâkimiyeti sağlamak üzere olduğunu belirtir.⁶ Son olarak Avcıoğlu, Kıbrıs'ta Türkiye için yaklaşan büyük tehlikeden bahsetmiş ve Kıbrıs'ta bugün kaynayan kazanların yarın Türkiye'nin üç büyük sorunundan birisi olacağını belirtmiştir.⁷ Ada'da gerilim giderek yükselirken, Türkiye, 22 Şubat 1962'deki girişimin ardından Albay Talat Aydemir'in 21 Mayıs 1963'te kalkıştığı ikinci başarısız darbe teşebbüsüyle sarsılır. Haziran 1963'te ise *Yön* dergisi Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından Cemal Hüsnu Taray ve Bahri Savcı'nın yazıları bahanesiyle kapatılır.⁸ Ancak esas gerekçe, *Yön* ile Albay Aydemir ve ekibinin en azından fikri düzeydeki yakın ilişkisidir.⁹

On dört ay sonra 25 Eylül 1964'te dergi yayın hayatına tekrar başladı. Kıbrıs meselesi artık Türkiye solunun milli davası haline gelmiştir. Bu mesele, sol için milliyetçilikten beslenen anti-emperyalizm/-Amerikancılık momentumunun zeminine haline gelmiştir. Bu süre zarfında, Aralık 1963'te Kıbrıs'ta yeniden çatışmalı süreç girilmesi Türkiye'de Patrikhane ve Rumları yeniden hedefe koyacaktır. Dönemin başında yükselen Rum düşmanlığı, Şubat 1964'te Adalet Partisi (AP) Manisa milletvekili Hürrem Kubat'ın Türkiye'de yaşayan Yunan uyruklu Rumlarla ilgili verdiği soru önergesiyle başka bir boyuta taşınır. Ardından İnönü hükümeti, 16 Mart 1964'te Türkiye ve Yunanistan arasında 1930 yılında imzalanan İkamet, Ticaret ve Seyrüsefain Anlaşması'nı tek tarafı olarak feshettiklerini açıklar. İki ülke vatandaşlarına diğer tarafın ülkesinde serbestçe ikamet etme hakkı tanıyan bu anlaşmanın iptali,

Türkiye'nin Yunanistan'a verdiği ilk gözdağıdır. Yunanistan'dan beklemediği geri dönüş alamayan Türkiye, anlaşmada yer alan iptal kararı için karşı tarafı altı ay önceden uyarma koşulunu da aşarak sınır dışı işlemlerine derhal başlar. Yunanistan vatandaşı dört Rum işadamından oluşan ilk kabile 31 Mart 1964'te si-

İstanbul'dan Yunanistan'a göç eden Rumlar sınır kapısında.

nirdiştir edilirken, tehcir giderek büyüyerek kabileler halinde kademe kademe Eylül 1964'e kadar devam eder. Yunanistan'daki hanedan düşünümlü dolayısıyla ara verilen tehcir, Nisan 1965'e kadar durdurulacaktır. Nisan'da çıkarılan yeni bir yasayla bu kez istisnasız tüm Yunanistanlı Rumlar sınır dışı edilecek ve bu işlem Haziran 1965'e kadar sürdürülecektir. Sınır dışısına çıkarılacağı tebliğ edilenerilere iki günden 15 güne (genellikle 48 saat) kadar süre tanınır ve 20 kiloluk bir valiz ile 200 Türk lirası (dönemin kuruyla 22 dolar) para çıkarma hakkı verilir.¹⁰ Nihayetinde, toplamda yaklaşık 12.500 Yunanistan pasaportlu Rum sınır dışı edilirken, en az 30 bin Türkiyeli Rumun da göç ettiği tahmin edilir.¹¹

Yön, 1964 Rum tehcirinin tüm canlılığıyla gerçekleştiği Mart-Eylül döneminde kapalı olduğu için derginin bu konuyu doğrudan ele alan yazı sayısı bir hayli kısıtlıdır. Kıbrıs'la ilgili haberler ve yazıların çok önemli bir kısmında (İbrahim Çamlı'nın Eylül 1964'ten başlayarak aralıklarla Nisan 1965'e kadar süren Kıbrıs yazıları serisi) sınır dışı edilen Rumlardan bah-

sedilmezken, Samim Kocagöz, Ahmet Şükrü Esmer ve Niyazi Berkes gibi yazarlar mesele üzerine önemli yazılar kaleme alır. Özellikle Berkes'in Ekim-Aralık 1964 tarihlerinde yazdığı beş yazı, Rumlara ve özellikle Ekümenik Patrikhane'ye yönelik düşmanca tavrıyla dikkat çekicidir.¹² Kurucu kadrodan İlhan Selçuk ve

Doğan Avcıoğlu'nun yazıları ise derginin meseleye dair "resmi" çizgisini ortaya koyar.

"DEMİREL'İN AYASOFYA'DA EZAN OKUTMASINI BEKLEMEK"

İlhan Selçuk, bu konudaki ilk yazısını 30 Nisan 1965 tarihli *Yön*'de yazar.¹³ Selçuk, sadece Rumlara karşı değil Ermeniler ve Kürtlere karşı hasmane tutum takınır ve açıkça bu grupları emperyalizmin uzantısı olarak mimler. Yine de, Türkiye'deki Yunan uyruklular ve Patrikhane üstüne yapılacak baskılardan medet umulmasının yanlış olduğunu ima eder. Zira Batı'nın bu hamlelere karşı nasıl tavır alacağı dünden bellidir ve bu durum, ona göre Türkiye'nin yararına değildir.

Selçuk, tüm meseleyi "Batı kapitalizminin Türkiye üzerine oynadığı oyunlar" çerçevesinde görmektedir. Bu bağlamda, Helenizm de "Batı kapitalizminin Ortadoğu'da Türkiye'yi tehdit eden temsilcisidir" ve Kıbrıs üzerindeki dilekleri bu minvalde ortaya çıkmıştır. "Belli merkezler", Helenizmin yanı sıra "Ermenistan ve

Kürdistan davalarını da tahrik ederek" ortaya atmıştır; zira "Milli Misak dışında kalmış Rumlar, Ermeniler ve Kürtler", Türkiye'ye karşı "Doğu Akdeniz'den Amerika'ya uzanan örgütlenme içindedirler."

Dolayısıyla, İlhan Selçuk'a göre Türkiye'nin esas yapması gereken,

man Demirel'dir.¹⁴ Ona göre, bu noktadaki sorun söz konusu hamlelerin yanlışlığı değildir, zira bunların yapılması gerektiğini yazısının sonunda belirtir. Esas sorun, AP'nin yerine getiremeyeceği sözleri yüksek sesle dile getirmesidir. Bu durumu yaratan, elbette ki, Patrikhane ve onun şüpheli ilişkileridir. Selçuk, bu çer-

Batı emperyalizmiyle olan ilişkiyi bozmak veya tekrar kurmaktır. Türkiye "hasta adam" olarak yatağa tekrar uzanmamalıdır. Öyle olursa, Batı mahut olan tavrını sergileyecek ve Türkiye'nin "Birinci Dünya Savaşı sonrasında Anadolu'ya gömdüğü ve Ege Denizi'ne döktüğü bütün emperyalist emellerini yeniden canlandıracaktır." Selçuk'a göre, bu şaşılacak bir durum değildir, zira Türkiye, bağımsızlığını kendisinin "kapitalizmin emperyalizmi" dediği bu cepheye karşı savaşarak kazanmıştır ve bu oyunlara alışkindir. Hal böyleyken, hükümetin tehcir uygulamasının ve Patrikhane'ye baskı yapmasının Türkiye'ye bir getirisi olmayacaktır. Selçuk, zaten *New York Times* ve *Guardian*'da çıkan haberlerden örnek vererek Batı'nın tavrının bu konuda çok açık olduğunu belirtir. Bu algı, bu hamleleri Batı'ya koz vermek olarak görmesi anlamına gelmektedir.

İlhan Selçuk'un yaklaşık bir yıl sonra yazdığı bir diğer yazıda bu kez esas hedefi Patrikhane'ye karşı vaat ettiği hamleleri yapamayan AP ve Süley-

çevede Patrikhane'yi emperyalizm ve kapitalizmle kuvvetli bağları içinde ve Türkiye için tehlikeli hedefleri olan bir kurum olarak hedefe oturtur.

Selçuk'a göre, o dönemde AP çevrelerinde Patrikhane'yi sürmek ve Ayasofya'nın minarelerinde ezan okutmak lafları yükselse de, Demirel'in Amerikancılığı ve ABD'yle olan bağları bu vaatlerin önündeki en büyük engeldir. Zira AP, "aziz dostu" olan ABD'yi "Ayasofya ve Patrikhane konularında kızdırmamak yönünde hareket etmektedir." Çünkü ABD'nin işadamları çevresi, "Ortodoks kilisesinin en yüksek ruhani makamını korumaktadır" ve "Elkümünik Patrik, Amerikan kapitalizminin içinde önemli bir tesir mevkinde bulunmaktadır". Patrikhane, "Amerikan Ortodokslarıyla sıkı fıkı ilişkileri'ne güvenerek, kendisini "Türkiye içinde sağlam ve sarsılmaz bir örgütün başı saymaktadır" ve Türkiye toprakları üzerinde "tehlikeli" oyunlar oynamaktadır:

(...) Bizans kilisesinin devamı ve Amerika'nın desteklediği Yunan

huliyalarının sağlam kalesidir Patrikhane... Patrikhane metropolitleri, Anadolu şehirleri üstündeki Yunan iddialarını [ulnvanlarında taşımaktadırlar. Konya Metropoliti, Antakya Başpiskoposu, Alaşehir [Metropoliti, Siliğe [Metropoliti, Bizans devrindeki bölümlerin ruhani başkanları gibi davranmaktadırlar.

Bu duruma rağmen AP, Patrikhane ile Enosis ve Ayasofya arasındaki bağı kurmaktan yoksundur, çünkü Süleyman Demirel ABD'nin nüfuzu altındadır ve ona göre Patrikhane ciddi bir tehlike arz etmemektedir. Dolayısıyla, "Süleyman Demirel'in 'Müslüman görünüşlü iktidarı'ndan Ayasofya'da ezan okutmasını beklemek ve Patrikhane'yi sınır dışı etmesini ummak bu şaşkınlığın sonucudur." Selçuk'a göre, Demirel hükümetinin "haddi olmasa" bile "Ayasofya minarelerinde ezan okutmak ve Patrikhane'yi yola getirmek" Amerikan kapitalizminin hoşuna gitmeyeceği için yapılması gereken hamlelerdir.

"RUMUN KAZANCI ENOSİS'E AKAR"

Dergide Doğan Avcıoğlu'nun bu imzvalde yazdığı diğer yazılar *Yön* imzasıyla yayımlanır.¹⁵ Avcıoğlu, bu yazılarda derginin tehcir karşısında yukarıda belirtilen yaklaşımlarını bütüncül biçimde ortaya koyar. Yunanistanlı Rumların tehcir edilmesi ne ve Türkiyeli Rumların rehine olarak kullanılmasına bir noktaya kadar karşı çıkar. Eleştirdiği açık bir şekilde bahsi geçen adımların atılamaz olması değil, AP hükümetinin var olan dış politika ilişkileri içerisinde bunları yapamayacak olmasına rağmen dile getirmesidir.

Avcıoğlu'na göre, Rumların tehciri ve rehine olarak kullanılması hâkim düşünce olsa da, uygun değildir.¹⁶ Bunu uygun görmemesinin iki sebebi vardır: Irkçılık kokması ve Türkiye'nin kolayca suçlanabileceği bir durum yaratması. Dolayısıyla, esas noktanın Rumlara yönelik ayrımcılık ve hukuksuzluk değil, Türkiye ve Kıbrıs

davasındaki haklılık olduğu kanısındadır. Zira tehirci ve Rumların rehine olarak görülmesine itirazının, bunların davayı güçlendirmeyen tutumlar olmasından ileri geldiğini belirtir. Ayrıca, Kıbrıs'la ilgili Türkiye'deki Rumları hedefleyen bir mısilleme yapılmasına kategorik olarak karşı değildir ve hatta Rumların Türkiye'nin elindeki koz olduğunu açıkça savunmaktadır. Bu anlamdaki önerisi de Varlık Vergisi'ni anımsatan bir sermaye transferi tedbiridir. Böylece bu konuda daha güçlü ve haklı olunacaktır:

AP Senatörü Hüsnü Dikeççilgil'in Bütçe Karma Komisyonu'nda yaptığı konuşma, bu yolda ekonomik tedbirler bir işaret vermektedir: "Türk ticareti 5 bin Rumun elindedir. Bu meseleyi ele almak ne faşistliktir, ne de ırkçılıktır. İthalatımızın yüzde 95'i başkalarının elindedir. Bu kazanın bir kısmı Enosis için Yunanistan'a, bir kısmı da İsrail'e akar." Türkiye'nin zararına sağlanan bu kazançları önleyecek bir dış ve iç ticaret politikası, bir topluluğu bütün olarak hedef tutan politikalardan çok daha güçlü ve haklıdır.

Avcıoğlu, AP'li senatörün önerisini önemli bulsa da, Selçuk gibi, bunun AP'nin sürdürdüğü politik çizgiyle yürütülemeyeceğini düşünmektedir. Zira AP destekli Ürgüplü hükümeti, hem ABD'den Kıbrıs meselesi için medet ummaktadır hem de Athenagoras'ı şekliyle ABD'nin eseri olan Patrikhane'yi yurtdışına çıkarmaktan bahsetmektedir. Avcıoğlu'na göre, bu mümkün değildir; yapılması gereken ise Türkiye'nin elindeki kozlardan, yani Rumlardan, emperyalizme karşı bir politikanın parçası olarak faydalanmasıdır. Bu da yukarıdaki alıntıda ileri sürülen ekonomik tedbirin uygulanmasıyla mümkün olacaktır.

Avcıoğlu'na göre antiemperyalizm bağlamında alınacak bir diğer önlem, Patrikhane'nin evrensellik iddiasına son verilmesidir. Patrikhane'yi Yunan emperyalizminin en güçlü

aracı olarak gören Avcıoğlu, metropolitik bölgelerinde Rum kalmamasına rağmen bu isimlerin değişmesinden dem vurur. Bunun sebebi, Patrikhane'nin bu yerleri halen Ortodoksluk toprağı sayması ve geçici Türk işgali altında görmesidir. Ona göre Athenagoras bu "cesareti", ilk olarak ABD'nin öngördüğü politikaları güden Menderes döneminde uluslararası diplomasi alanına çıkarılmasından almaktadır.

Athenagoras'ın tek parti rejimi sırasında ABD'den geldiği gerçeğini DP iktidarına atfeden Avcıoğlu, bu noktadan sonra da tarihsel gerçekleri çarpıttığı bir portre ortaya koyar. Ona göre, Athenagoras, milli mücadele sırasında İstanbul'da Kuvayı Milliye aleyhine çalışan Mavri Mira Cemiyeti'nin başındadır ve savaşın Türkiye'nin zaferiyle sonuçlanmasıyla, nasıl olduğu Patrikhane çevrelerince gizli tutulan bir yolla ABD'ye kaçmıştır. Bunun gizli tutulmasının sebebi de Patriğin tekrar Türk uyruğuna girmesinin önünde engel oluşturmamasını sağlamaktır.

Athenagoras yönetimindeki Patrikhane, 1960'larda ABD'nin ve diğer emperyalist ülkelerin desteğiyle yeniden Türkiye'nin bağımsızlığına tehdit eder hale gelmiştir. Ancak Türkiye sadece bu tehditle değil, "saldırgan Rum milliyetçiliğinin emrindeki ruhani enternasyonal karşı karşıya"dır ve bu enternasyonalin hedefi Türkiye aleyhine bir "Rum genişlemesi"ni mümkün kılmasıdır. Bu hedefin ilk başarılarından biri ise "manen ve maddeten çöken Heybeliada Ruhban Okulu'nu kurtarması ve Türk hükümetinin İDP iktidarlı bu okulu 'Yüksek Din Okulu ve Fakültesi' olarak kabul etmesidir."⁷ Bu durumda cesareti alan Athenagoras, "Patrikhane'nin hesaplarını incelemeye gelen müfettişleri çevirebilmektedir", yani devletin iradesi ve iktidarına karşı gelebilmektedir.

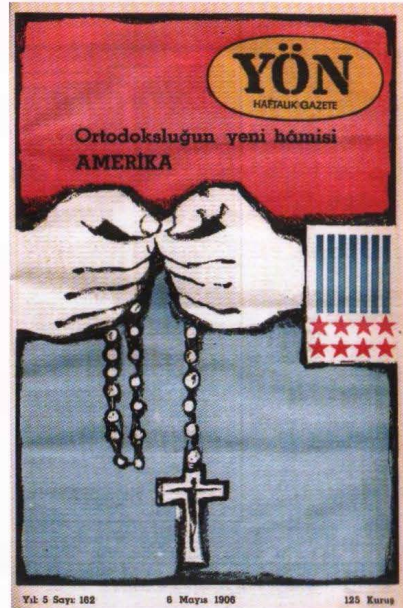
Avcıoğlu'na göre, Kıbrıs meselesi ve Patrikhane tehdidi karşısında tek çözüm Türkiye'nin Atatürk'ün dış politikasına dönüşü" olmalıdır; yoksa Kıbrıs da "milli haysiyet ve guruh

rumuz ile birlikte uçup gidecektir." Aksi takdirde Türkiye'nin olduğunu düşündüğü mevcut iktidarıyla bu sorunu çözemeyeceğini öngörmektedir. Zira "basını, ruhanileri ve devletleriyle güçlü bir emperyalist cephe", "dış politikada Anglosaksonlara bağlı olan" Türkiye'nin Patrikhane'yi yurtdışına çıkarmasını engelleyecektir.

Avcıoğlu'na göre, mevcut hükümetin bu bağlamdaki Lozan'ı değiştirme ve Patrikhane'yi yurtdışına çıkarma tehditleri "birek blöf olarak görülmekte ve etkisiz kalmaktadır".¹⁸ Zaten Ürgüplü hükümeti de "bir iki ateşli beyandan sonra" bu tür düşünceleri unutmıştır. Bu bağlamda, Avcıoğlu da bir önceki yazıda ortaya attığı bir iddiayı unuttur. Bir hafta önce Athenagoras'ın Patrikhane'nin hesaplarını inceletmediğini öne sürerken, bu kez bu denetlemenin yapıldığını savunur. Ancak ona göre, bu adım "evin namusunu kurtarmak"tan başka bir derde deva getiremeyecektir", hatta mevcut siyasi konjonktür içinde hükümetin bu adımı "Anglosakson kamuoyunu ve hükümetlerini tamamen aleyhimize çevirecek tedbirler"den birisidir.

Yön, sayı 162,
6 Mayıs 1906.

TÜSTAY arşivi

Avcıoğlu, bu meydana son yazısında yine söz konusu meseleye dair izlenen siyaseti eleştirir.¹⁹ Bu kez Türkiye'nin dış politikada NATO'ya bağımlı olmasından dem vurur ve hükümetin Kıbrıs meselesine dair beyanlarını, Yunanistan'ı masaya oturtmak için yakarılar olarak değerlendirir. Ona göre, Patrikhane'nin tasfiyesi, Rumların sınır dışı edilmesi ve Lozan Antlaşması'nın değiştirilmesi bu yüzden ortaya atılmıştır. Ancak hem Atina bu tehditlere alırmayınca hem de NATO ülkelerinden ikazlarda bulununca, hükümet bu politikaları tamamen değiştirmek zorunda kalmıştır.

BİTİRİKEN

Yön dergisinde Kıbrıs meselesi bağlamında yayımlanan yazıların önemli bir kısmı, Rum tehirci ile Türkiyeyi Rumlara ve Patrikhane'ye yapılan baskıları görmezden gelir ve bunlara hiç değinmez. Kristina Boreus'un medyada söylemsel ayrımcılıkları sınıflandırdırken belirttiği gibi, "görünmez kılma", hedef alınan gruptan hiç bahsetmeyerek o gruba yapılanları hasıraltı etme, o grubu "dışlama" metodudur.²⁰ Bu anlamıyla, derginin

tehirci görmezden gelme tavrı örtük bir ayrımcılığa işaret eder.

Selçuk ve Avcıoğlu'nun yazılarında görülen daha açık ayrımcı tavrı ise özellikle Ekümenik Patrikhane üzerinden Rumları doğrudan hedef alan yazılarda ortaya çıkar. Yazılar iki temel eksenle yoğunlaşır. Bunlardan ilki, Patrikhane'nin tarihsel olarak oynadığı "yıkıcı rol"dür. Bu tez, özellikle dönemin sağ-muhafazakâr basınının mütemediyen gündeme getirdiği Patrikhane'nin Türkiye'den çıkarılması teklifinin²¹ tarihsel zeminini oluşturur. Bizans ve özellikle Osmanlı'nın çöküşünün merkezine yerleştirilen anlatı, bin yılı aşan bir tarihsel hatı takip ederek, 1960'lar da Türkiye'nin yaşadığı yönetsel ve siyasi sorunların kaynağı olarak da Patrikhane'yi gösterir. İkinci temel eksen ise dönemin Ekümenik Patriği Athenagoras'ın ABD'yle var olduğu iddia edilen ilişkisidir. Athenagoras, *Yön*'ün yükselttiği antiemperyalist sol söylem için kullanışlı bir figürdür. ABD'den patrik olması için getirilmiş ve DP döneminde bir süre ciddi anlamda itibar görmüş- tür. Dolayısıyla, kökü dışarıdadır, NATO'cu ve Amerikancıdır. Aynı za-

manda, bu geçmişten ötürü bu hat- tın Türkiye'deki "işbirlikçisi" görülen sağ-muhafazakâr siyasetle (Ürgüplü ve Demirel hükümetleri) ilişki içeri- sinde kabul edilir. Her iki eksenle ilerleyen yazıların vardığı sonuç, Patrikhane'nin Türkiye'den çıkarıl- masının gerekliliğidir.

Selçuk ve Avcıoğlu'nun yazıla- rı da bu çiziyi takip ederken hem Patrikhane'nin yurtdışına çıkarılma- sına hem Rum tehircisine daha temkinli yaklaşıyor gibi gözükür. Bu yazılarda tehircin veya olası bir Patrikhane'nin ülkeden çıkarılması hamlesinin yan- lış bir politika olduğuna yönelik tavrı nettir. Ancak üzerinde durulan mese- le Rumların başına gelenler veya bu hamlelerin yarattığı/yaratacağı hukuksuzluk ve ayrımcılık değildir. Tersine, yazıların müellifleri bunları ülkenin uluslararası politikada zemin kazanması veya Türkiye'nin istedi- ğini elde etmesi uğruna yapılabilir hamleler olarak görür. Duydukları esas kaygı, Türkiye'nin bu hamlelerle uluslararası kamuoyundaki imajını bozması ve Kıbrıs meselesi çerçeve- sinde haklılığını yitirecek olmasıdır.

EMRE CAN DAĞLIOĞLU
CLARK ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

1. Bu yazı, 2018'de İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları'ndan çıkarak 1964 Sürgünleri adlı kitapta yayımlanacak olan makalenin kısa bir versiyonudur. Bu vesileyle öncelikle makale fikrine yaptığı değerli katkılardan dolayı tez hocam Ayhan Aktar'a ve bir sohbetimde bu makale için beni sunuma kadar cesaretlendiren rahmetli Vangelis Kechriotis'e çok teşekkür ederim. Ayrıca konuyla ilgili kalemde dönüp durulan yazıya dokuz süremde hep destekçisi olan Ümit Kurt, Volkan Ek ve Deniz Çelik Demir ile diyaloglarını sunarım. Bu süreç için en özel teşekkürü ise Tamar Nalci'ya etmem gerekir. Ayrıca yazım sürecinde yardımlarını esirgemeyen Yekün Türkiye'limaz, Ömer Turan ve Hakan Yücel'e de teşekkür borçluyum. Yazdıkları her türlü eksiklik ve hatalar elbette ki şahısları aittir.
2. Bu noktada, 1980'lerden itibaren sol adına üretilen bilgi ve siyasetin de geçmişle yüzleşme, hafızalaştırma ve eşit vatandaşlık bağlamında ortaya ne koyduğu tartışılmalıdır. Kısaca, bu kapsamda üretilenlerin genellikle kendini suçlamaları, istemli gören, genel bir duyarsızlıkta ve emperyal kuramcıda mustarip olduğunu söylemekten kaçınma hakkı olmayacaktır. Ancak bu tartışma tamamen başka araştırmaların konusudur.
3. Elcin Macar, "1960'lardan 2000'lere: 'Sol ve Azınlıklar' Gecikmiş Bir Birlikçilik", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol*, ed. Murat Gültelengil (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), s. 1237.
4. Ancak *Yön* ile *Devrim* "tek bir zincirin birbirinden devam olan halkları" değildir. Övrelilik *Yön*'ün 1965 yılında kadar olan demokratik siyaset içinde mücadelesi ile *Devrim* in askeri darbe yoluyla iktidarı

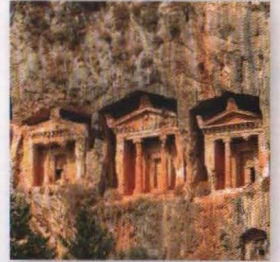
5. ele almı istediği, siyasi yöntem olarak farklı mekâmlerle kutulmaları. Süreci içerisindeki bu değişim aynı zamanda 60'lar solunun önemli bir dönüşümün siyasi serüvenidir.
6. Ergun Aydınoglu, *Türkiye Solu (1968-1984)* (İstanbul: Versus Kitap, 2011), s. 87.
7. Gökhan Atılcan, *Yön-Devrim Hareketi: Kemalizm ile Sosyalizm Arasında Geleneksel Aydınlar* (İstanbul: TOSTAY Yayınları, 2002), s. 191. Genel olarak Türkiye solunun Kıbrıs meselesine bakışı için bkz. Abdullah Korkmazhan, *Türkiye Solunun Kıbrıs Çıkılmazı* (İzmir: s.y., 2007).
8. "Kıbrıs, Cınayettir", *Yön* 20 (1963): 15.
9. "Kıbrıs Meselesi", *Yön* 55, (1963): 11.
10. Doğan Avcıoğlu, "Kıbrıs", *Yön* 70 (1963): s. 11.
11. Hikmet Özdemir, *Kalkınmada Bir Strateji Arayışı, Yön Hareketi* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1980), s. 56.
12. Bunun en büyük göstergesi Hikmet Özdemir'ın gerekçelerle açıklar. İktidari Savcı'nın kapatılmaya konu olan yazısı 1963 yılında *Demokrasimiz Üzerine Düşünceler* isimli kitabında aynen yayımlandığından, herhangi bir kovuşturmayla uğramamıştır. *Yön* dergisi 1994 Eylülünde tekları yayımlanmaya başladığında da *Yön*'ün aktif karşı dava halen sonuçlanmamıştır. Bunun kapatma cezasının dönemin yetkilileri tarafından Aydemir hareketiyle *Yön* 'ün yakın ilişkisi göz önünde bulundurularak verildiğinin açık bir göstergesidir. Özdemir, a.g.e., s. 56-7.
13. Hülya Demir ve Rıdvan Akar, *İstanbul'un Son Sürgünleri* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1994), s. 72.
14. Demir ve Akar, a.g.e., s. 91.
15. Bu yazılardan dördü daha sonra kitap haline getirilerek basılmıştır. Bkz. Niyazi Berkes, *Patrikhane ve Ekümeniklik* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2002).

16. İlhan Selçuk, "Amerika, Yunanistan... Ve Biz", *Yön* 109 (1963): 3.
17. İlhan Selçuk, "Bu İktidarı İktidarı Nereye Kadar?", *Yön* 160 (1963): 3.
18. Bu imzaya çıkan yazılar, İlhan Selçuk'un ifade ettiği gibi Doğan Avcıoğlu tarafından yazılır. akt. Gökhan Atılcan, "Doğan Avcıoğlu: Geleneksel Aydınların Son Çığışı", *Türkiye Solundan Portreler*, ed. Emr Ali Türkmen ve Ümit Özgür (Ankara: DİPNOT Yayınları, 2016), s. 429.
19. "Kıbrıs", dönemi suyu politikası yüzünden kayırmamak üzeriyiz", *Yön* 108 (1962): s. 6.
20. Avcıoğlu'nun sözünü ettiği uygulamaları, 1951 yılında Heybeliada Ruhban Okulu'nun Milli Eğitim Bakanlığı emriyle "Teoloji Yüksek Okulu" olarak isimlendirilmesidir. Böylece ruhban okulu, çözümlü işle ve dört sınıflı teoloji bilimleri bölümlerinden oluşan yüksek oku statüsüne kavuşmuştur. DP iktidarı sırasında ruhban okulu için bir diğer önemli gelişme de 1952 yılında çıkarılan ek yönetmelikle yabancı memleketlerden gelen ve Türkiye bilmeyen öğrencilerin de okula kabulüne izin verilmesidir. Elcin Macar, *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), s. 292-293.
21. "Ümit Ömer", *Yön* 109 (1963): 5.
22. "Birleşmiş Milletler'den NATO'ya", *Yön* 111 (1963): s. 5.
23. Kristina Boreus, "Discursive Discrimination: A Typology", *European Journal of Social Theory* 9/3 (2006): 415.
24. Dönemin basınının Kıbrıs meselesi ve tehirci nasıl yansıtışına dair bütüncül bir değerlendirmeye için bkz. Ceren Sözen, "Kıbrıs Meselesinin Rehineleri: Basının Gözetimle 1964 Sürgünleri", *Eğilim Olmak Rum Kalamı*, ed. Hakan Yücel (İstanbul: İstos Yayıncılık, 2016), s. 19-66.

ADIM ADIM ANADOLU®

- **Lezzet Başkenti Gaziantep**
3 - 4 Şubat
- **Badem Çiçekleriyle Datça
ve Dalyan Kaya Mezarları**
10 - 11 / 17 - 18 Şubat
- **Kars: Bilinmeyen Çevresiyle Ani
ve Kızakla Çıldır Gölü**
15 - 18 / 22 - 25 Şubat
- **Hatay Lezzet Durakları**
23 - 25 Şubat

93'LER MANİFESTOSU VE ENTELEKTÜELLERİN SAVAŞI "SAVAŞ İÇİN AKADEMİSYENLER"

SİNAN YILDIRMAZ

"93'ler Manifestosu". I. Dünya Savaşı'nın başında Almanya'nın Belçika'yı işgali ve özellikle çok eski bir yerleşim yeri olan Louvain şehrinin yağmalanmasının ardından yayımlandı. Müttefikler, Louvain'in meşhur 600 yıllık kütüphanesinin ve üniversitesinin yakılarak 200 sivilin öldürülmesini "medeniyete ihanet" olarak tanımladı ve buna cevaben dönemin en önde gelen entelektüellerin isimlerinin yer alacağı, Almanya'nın "haklı savaşını" savunan bir manifesto imzaya açıldı.

Uzun 19. yüzyılın sonunu ve yeni bir yüzyılın başlangıcını belirleyen I. Dünya Savaşı, bugün tarihsel önemi çeşitli boyutlarıyla tekrar tekrar hatırlanan ve insanlığın dönüşümünü niteleyen bir süreç olarak tartışılmaya devam etmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu getirecek olan bu savaş, Türkiye'de daha çok bu özelliğiyle ön plana çıkacağı için, Avrupa'daki gelişmeler ve özellikle de Avrupa içerisindeki tartışmalar Türkiye savaş tarihi anlatılarında kendisine çok yer bulamamaktadır.

Dünya literatüründe çokça tartışılmış ve üzerinde çeşitli boyutlarıyla yayımlar üretilmiş olan diğer bir konu, dönemin başında "Entelektüellerin Savaşı" olarak tanımlanan, karşılıklı cephelemlerin birbiriyle önde gelen aydınlar, bilim insanları ve akademisyenlerin imzaladığı manifesto, protesto ve bildirgelerle mücadele ettiği, önceki savaşlarda görülmeyen bir yeni toplumsal ve kültürel propaganda biçiminin oluşmasıdır. I. Dünya Savaşı, dünyada o zamana kadar hiç görülmemiş birçok yeni savaş biçimini ortaya çıkartacağı gibi, savaşın kutsandığı ve yüceltildiği bir dönemin hemen ardından, örgütlü ve güçlü bir savaş karşıtı hareketin de ilk defa görüldüğü bir

dönemi başlatmıştır.¹ Savaşın ilk yıllarında yaratılan "milliyetçi hezeyanlar", daha çok halkların birbirine karşı kıskırılmasında kullanılmıştır. Bu hezeyan durumunu yüceltmek ve yükseltmek amacıyla savaşın gerekçesinin olumlanmaya çalışıldığı, birbirine karşı oluşturulmuş bilimsel/akademik içerikli bildirgeler ve manifestolar yaygın biçimde kamuoyuna sunulmuştur. Burada incelenecek olan "93'ler Manifestosu" ya da kendi başlığıyla "Medeniyet Dünyasına Çağrı" metni, diğer metinlerden çok farklı bir etkiye sahip olacak ve savaşın bitişiyle bile sona ermeyecek olan bu etki bilim dünyasında bugün hâlâ hatırlanan siyaset-bilim ilişkisinin sorgulanacağı bir toplumsal-tarihsel olgu olarak kendisine yer bulacaktır.

SAVAŞIN BAŞLANGICI VE LOUVAIN KATLİAMI

"93'ler Manifestosu", savaşın en başında Almanya'nın Belçika'yı işgali ve ardından özellikle, Brüksel ve Liege arasında bulunan çok eski bir yerleşim yeri olan Louvain şehrinde yaşananlar üzerine yayımlanacaktır. Ağustos 1914'te Almanya'nın tarafısız Belçika'yı işgali, aslında Fransa'nın işgal yolu üzerindeki kırsal Belçika topraklarında yaşanan çatışmaların ardından başlayacaktır. Bu sırada

işgale direnen Belçika ordusu ve siviller büyük bir Alman ordusu şiddetiyle karşı karşıya kalacaklardır. Olaylar 23 Ağustos 1914 tarihinde Belçika'nın Liege yakınındaki Dinant köyünde 674 sivilin öldürülmesi sonrasında Belçika ordusunun karşı atığı sırasında Alman askerlerinin düzensiz bir şekilde Louvain şehrine geri çekilmesi sürecinde yaşanmıştır. Almanlar, Louvain şehrinin çatılarından Alman askerlerine yönelik gerçekleştirilen saldırılar sonrasında öldürülen Belçikalıların, "sinsi saldırılarını" gerçekleştiren düşman şehir halkı olduğunu iddia edecek. İngiliz, Belçikalı ve Fransız yetkililer de Almanya'nın savaş gücünün ne kadar büyük ve cezalandırıcı olduğunu gösterebilmek için özellikle şehirde kendilerine teslim olmayan sivil halkı katlettiklerini ileri süreceklerdir. Sonuçta Almanya özellikle savaşın başında gücünü gösterebilmek için bu gerekçelerle Louvain şehrini yağmalayacak ve şehrin 600 yıllık, içerisinde ortaçağdan kalma ve yerine koyulması mümkün olmayan kitapların da bulunduğu kütüphanesini ve üniversitesini yakarak cezalandıracaktır. Sadece Louvain'de 200 sivil öldürülecektir. İngiliz basını bu durumu Almanların "medeniyete ihaneti" şeklinde tanımlayacak ve "Almanların kendilerinin büyük şair Goethe'nin değil, kana susamış

Atilla'nın soyundan geldiğini gösterdiklerini" söyleyecektir.³ Bu kavram seti ve özellikle Louvain sonrası Almanya karşıtı cephenin bu katliamı protesto ederken kullandığı sözler, hem metnin hem de devamında ortaya çıkacak olan tartışmanın genel çerçevesini belirlemesi açısından önemlidir. Almanları Goethe'nin değil Atilla'nın torunları olarak medeniyete ihanet içerisinde göstermek, kültür-medeniyet tartışmaları içerisinde oluşacak olan "manifestolar savaşı"nın temel tartışma noktalarını oluşturmaktadır. Alman bilim insanlarının protesto metninde de bu iki noktaya açıkça vurgu yapılmaktadır.

SAVAŞ, SİYASET VE ENTELEKTÜEL MÜDAHALE

İmza yoluyla siyasal ve toplumsal olaylara müdahil olma veya karşıt destekler yönlü tavrı gösterme biçimi bu savaşa özgü veya daha önce görülmemiş bir olay değildir elbette. Özellikle Fransa'daki Dreyfus Olayı bu yöndeki tavırların "politik bir entelektüel müdahale" biçimini farklı bir boyuta taşıyacaktır. Ocak 1898'de Zola'nın "Suçluyorum" başlıklı metninden sonra yaklaşık 1200

akademisyen, gazeteci ve sanatçının imzaladığı ve sonradan Entelektüellerin Manifestosu olarak adlandırılacak olan metin *L'Aurore* gazetesinde yayımlanacaktır. Bu durum kendi alanları dışında entelektüellerin politik tavrını gösterdiği en önemli vaka haline gelecek ve özellikle de Fransa'dan başlayarak "entelektüel" tanımını belirli bir ayırıcı niteliğe sahip politik bir içeriğe kavuşturacaktır.⁴

Savaş öncesinde bilim alanında karışıklık ulus ötesi bir etkileşim ve işbirliği ortamının hâkim olduğu söylenebilir. Örneğin 1912 baharında felsefe ve bilim alanında uzmanlaşmış bir grup akademisyen, felsefi yönü de olan bilim insanlarını *Gesellschaft für positivistische Philosophie* adında bir gruba katılmaya davet edecektir. Buradaki amaç, bütünleşmiş bir bilimsel ve açıkça ampirik bir dünya tanımına ulaşabilmek adına, bilimsel dayanışma ve disiplinler arası, enternasyonal bir bilim anlayışını geliştirmektir.⁵

Entelektüellerin savaşı aslında savaşı hemen başında dünyanın önde gelen isimlerinin savaş karşıtı bir bildirisiyle başlamıştır. Özellikle

Cambridge, Oxford, Aberdeen ve Harvard Üniversitelerindeki birçok akademisyen 1 Ağustos 1914 tarihinde savaş karşıtı bir bildiri yayımlar. En genel anlamıyla bu metinde şunlar söylenmektedir: "Bu koşullar altında, kendimize en yakın gördüğümüz bir milletle yaşanacak bir savaşın içerisine çekilmemizi protesto etmek durumunda olduğumuzu hissetmekteyiz." Aynı zamanda İngiliz akademik kültürünün Alman akademisine çok şey borçlu olduğunu dile getirmektedirler. Yine 3 Ağustos günü 63 İngiliz bilim insanı İngiltere'nin Almanya ile olacak bir savaşta tarafsız kalmasını dile getiren bir bildiri kaleme alacaktır. Fakat özellikle 4 Ağustos sonrası Almanya'nın Belçika'ya saldırması bütün dengeleri değiştirecektir. Cambridge manifestosunu imzalayanlardan Bertrand Russell dışında herkes fikrini değiştirecek, bir tek Russell savaş karşıtı pozisyonunu sürdürecektir.⁶

Ülkeler bu dönemde uluslararası alana dönük propaganda faaliyetlerine özel bir önem verecektir. Öncelikle Almanya, ülkenin neden savaşa girdiğine dönük bir açıklama içeren *Das Deutsche Weißbuch—über den Ausbruch des deutsch-russisch-*

Almanya'nın Gelecek Nesillere Karşı İşlediği Suç: Güzel ve Tarihi Şehir Louvain'ın İmhası.

Clemenceau und das Manifest der 93 (Clemenceau ve 93'lerin Manifestosu).

Berliner Tagblatt
29 Ekim 1919

französischen Krieger (Alman Beyaz Kitabı-Alman-Rus-Fransız Savaşının Çıkış Nedenleri Üzerine) başyürütüü hazırlayacak ve buna karşı İngiltere Mavi Kitab'ı, Rusya Turuncu Kitab'ı, Belçika Gri Kitab'ı yayımlayacaktır. Bu kitapların en büyük özelliği savaşın gerçeklerini tarihsel bir çerçevede kurulması ve bu tarihsel meşrulaştırıcı söylemin "akademik" olarak gerekçelendirilmeye çalışılması olacaktır. Önceki Oxford tarihçileri de bu konuda özellikle İngiliz devletiyle ortak bir çalışmanın sonucunda, bütün bu metinleri de içeren bir tartışmayı Why We Are At War-Great Britain's Case (Neden Savaşıyoruz-Büyük Britanya'nın Davası) başlığı altında yayımlayacaktır. Devletin bu tarihsel ve akademik olarak temellendirilmiş savaş gerekçelerinin dışında önceki dönemin ve

yüzyıl başının en önemli isimlerinin de imzasıyla birçok bildiri hazırlanacaktır. Genel olarak "Entelektüellerin Savaşı" veya "Sözcüklerin Savaşı" olarak tanımlanan bu propaganda çabalarının yoğunlaşması, bu yüzyıl başında hâlâ kamuoyu yönlendirme için en prestijli aktörlerin geleneksel aydınlar sınıfından oluştuğunu göstermektedir. Erol Köroğlu'nun da belirttiği gibi, bu aydın tavırının arkasında devletin propaganda faaliyetleriyle oluşurmaya çalıştığı kamuoyu etkisinin niteliği yatmaktadır: "Böylece yayınlanan ürünlerin özellikle propaganda amacıyla üretildiği kamuoyundan gizlenmiş olur."⁷

Bu dönemdeki "Manifestolar Savaşı" sırasıyla şöyle devam edecek: Öncelikle 1 Eylül 1914 tarihinde Bonn Üniversitesi'nden tarihçiler

Almanya'yı destekleyen bir bildirge yayımlayacak, ardından 18 Eylül'de İngiltere'de önde gelen 53 bilim ve kültür insanının imza verdiği bir bildirge *Destiny and Duty* (Kader ve Vazife) başlığıyla *Times* gazetesinde yayımlanacaktır. Burada incelenecek olan 4 Ekim tarihli "93'ler Manifestosu", ardından bu manifestoyu temel alan protesto dalgasını başlatacaktır. Almanya'da hemen bu manifestonun ardından daha geniş bir entelektüel eğitimci kesimin imzalayacağı (yaklaşık 4000 kişi) *Erklärung der Hochschullehrer des Deutschen Reiches* (Alman İmparatorluğu Üniversite Hocalarının Deklarasyonu) 16 Ekim tarihinde yayımlanacaktır.⁸ Bu çağrıya Alman propaganda faaliyetinin ilke de hüküm durumda bulunan, aşağıda açıklanan *Burgfriedenpolitik* anlayışını akademik alanda daha da yaygınlaştırmaya çalıştığı ileri sürmek mümkündür.

Aslında dönem başında dünyada Henri Bergson gibi "Almanya'ya karşı mücadele medeniyetin barbarlığına karşı mücadelesidir" fikrinde olanlar dışında Almanya'nın kültürel ve akademik başarılarıyla dünya medeniyetine katkısı konusunda olumlu fikirlerin oluşmuş olduğunu söylemek mümkün. Bu büyük oranda 19. yüzyıl boyunca bilimsel birbirleriyle etkileşimlerin artması ve karşılıklı işbirliği halinde büyümesinin de bir etkisi olarak anlaşılabilir. Savaş öncesi bilim dünyası aslında 19. yüzyılın genel ruhuna da uygun bir biçimde "enternasyonalist" bir hale bürünmüş, uluslararası konferanslar ve ortak çalışmalar dünyadaki bilimsel gelişime ve etkileşime dönük olumlu bir ruh halinin yayılmasına neden olmuştu. Savaşın hemen başındaki Alman kültürü ve bilimi ile devletlerin saldırıdan tutumu arasındaki ayrıştırıcı perspektif de bu yakınlaşmanın ve etkileşimin bir ürünüdür aslında.⁹ Fakat Almanya'nın Belçika'yı işgali ve özellikle Louvain kütüphanesinin yağmalanarak yakılması eğitimci entelektüel dünyayı da Almanya karşıtı bir pozisyona sürükleyecek, daha doğrusu bilimsel alanda görülen enternasyonalizmin yarattığı iyimser bakış karşısında, düşmanlaştırıcı id-

diaları doğrulayan kötümser ayrıştırıcılığın bir anda üstün gelmesine yol açacaktır. Bergson'un Alman kültürü ve barbarlık arasındaki ilişkiye dönük vurgusu önceleri daha marjinal kabul edilebilirken, Louvain sonrası süreçte ve özellikle de 93'lcr Manifestosu sonrasında kabul edilen temel yaklaşım haline gelecektir. Zira Manifesto'yu imzalayan ve bir önceki dönemdeki iyimser enternasyonalist bilimsel anlayışın gelişmesinde katkıları olan bilim insanları metinde de bunu vurgulamakta, Alman kültürü ve militarizminin birbirinden ayrılmaz bir bütün olduğunu iddia etmektedirler.¹⁰ Baştaki Alman bilimi ve kültürüyle bir sorunu olmadığını dile getiren İngiliz ve Fransız akademisyenlerin iddiaları da savaş dönemindeki bu kampaşmanın bir sonucu olarak tam tersi bir yöne doğru evrilecektir. Manifestonun ardından başlayacak tartışmalarda Alman biliminin daha önce söylediği gibi özgün bir nitelik taşımadığı, aksine daha çok diğer milletlerin başarıları üzerinden gelişen bir içeriğe sahip olduğu iddia edilerek bu alandaki çalışmalar da gözden düğürlülmeye çalışılacaktır."

Böylelikle savaşın, halkları birbirinden ayırıştırarak ve milletler temelinde üstünlük iddialarına dayalı meşrulaştırıcı ilkesinin bilim insanları arasında da yaygınlaştığını ve önceki dönemdeki yaygın etkileşim ve gelişimi engelleyici bir etkide bulunmaya başladığını söylemek mümkündür. Bu dönemde Alman bilim insanları uluslararası konferanslara davet edilmeyecek, hatta daha önce birlikte iş yaptıkları insanlar dışlanacaktır. 1915 yılında Fransız akademisi imzacıların ülkedeki üyeliklerine son verecektir. Berlin Akademisi de karşılık olarak o zaman bütün ilişkileri sonlandırdıklarını ifade edecektir. 3 Şubat 1919 tarihinde Belçika Akademisi Alman Reich'ından ve müttefik ülkelerinden olan bütün üyelerinin tek tarafı olarak dışlanmasına karar verir ve bu kararda Manifesto'ya açık bir gönderme vardır. Ancak 1924 yılında Alman ve İngiliz ilişkilerinde bir normalleşme oluşacak ve Londra Fizik Cemiyeti'nin 15. yıldönümü etkinliğine Alman Fizik Cemiyeti res-

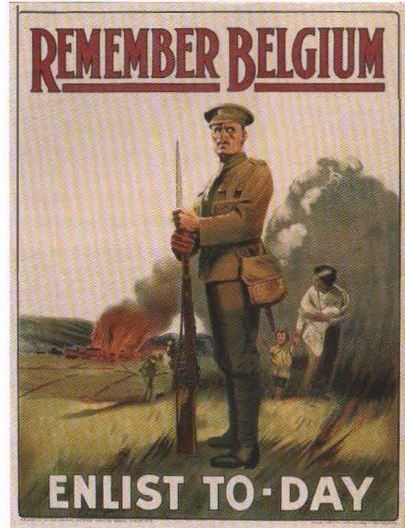
men davet edilecektir.¹² Manifestoyu imzalayan ve tarihyazımı açısından 19. yüzyıl sonunda önemli bir atılım başlatan Karl Lamprecht, özellikle bilimsel yaklaşımıyla Fransa'da belli bir etkide bulunacak ve bu dönemdeki ana akım tarihçiliğe karşı uluslararası bir çabanın da yürütücüsü olacaktır. Fakat bu alanda birlikte çalışmalar yürüttüğü yakın arkadaşı Belçikalı tarihçi Henri Pirenne, kendisini ziyaret etmek isteyen Lamprecht'i reddedecek ve bu manifestoya destek verdiği için 1920'lerin başına kadar uluslararası toplantılara davet edilmeyecektir.¹³

Bu dönemde Albert Einstein'ın yakın arkadaşı fakat aynı zamanda da imzacı Fritz Haber'in "Bilim insanı barış zamanında dünyaya, savaş zamanında ise ülkesine aittir"¹⁴ sözü temel bir bakış açısı olarak yerleşecek ve bu anlayış milliyetçiliğin her alanda olduğu gibi bilimsel alanda da bölücü etkisini yaygınlaştıracaktır.

Savaşa doğru giden süreç içerisinde Almanya'da entelektüellerin, sanatçıların ve akademik çevrelerin savaş ve devletle ilişkileri farklı düzeylerde oluşmaktaydı. Özellikle Alman İmparatorluğu'nun kuruluşuyla birlikte akademi devletle doğrudan bağlantılı, hatta yönetici çevreler ve elitlerle çok yakın ilişki içerisinde gelişmekteydi. Birkaç istisna dışında devletin savaş çabalarını desteklemek yönünde oldukça istekli oldukları söylenebilir. Savaş konusunda oluşan genel politik literatür ve anlayış, çoğunlukla Almanya'nın savunusu üzerinden savaşın meşrulaştırılmasını da içermektedir.¹⁵ Nazi döneminde bilimin gelişimini inceleyen Alan D. Beyerchen, I. Dünya Savaşı'nın sonrasında da devam edecek olan bu etkileşimin kökenlerine ilişkin şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

Ünlü düşünür Fritz Ringer'in Alman "mandarinleri" adını verdiği bu seçkinler grubu devlet bürokratlarından, doktorlardan, avukatlardan, bakanlardan, ortaöğretim öğretmenlerinden, üniversite profesörlerinden ve

üniversite eğitimi görmüş başkalarından oluşuyordu. Üniversitenin mali fonları devletçe sağlanıyor, bunların üzerindeki nihai idari denetim devletin elinde bulunuyordu. Ancak her eğitim kurumunun salt akademik sorunlarını kendi başına çözme hakkı vardı. Profesörler yüksek devlet

memurları sayılıyor, eğitimin kolektif zenginliğini kişiliklerinde toplama ve bunları devletin gelecekteki yöneticilerine iletme işlevleriyle de büyük saygınlık taşıyorlardı. Aslında, devletin, eğitim aristokrasisinin güvencesi altındaki kültürü gözetmek ve korumak için var olduğu yolundaki ilke mandarin ideolojisinin temeli haline gelmişti.¹⁶

MANİFESTONUN YAYINLANMASI

Manifesto ilk olarak 4 Ekim 1914 tarihinde Almanca olarak *An die Kulturwelt! Ein Aufruf* adıyla *Frankfurter Zeitung*'da yayımlanmıştır.¹⁷ Almanya'da yayımlanmasının hemen ardından metin 14 farklı dile çevrilecek ve dünyadaki önemli bilim insanlarına da gönderilecektir.¹⁸

Manifestonun orijinalini Alman oyun yazarı Ludwig Fulda¹⁹ yazmıştır. Fulda ve arkadaşı oyun yazarı Hermann Su-

Belçika'nın işgali ve Louvain Katliamı Almanya karşısında seferberlik çağrılarında da kullanılacaktır.

dermann tarafından revize edilecek olan son hali Fulda, Sudermann ve Berlinli politikacı Georg Reicke tarafından oluşturulmuştur. Fakat metnin oluşumu üzerine yapılan çalışmalar da en önemli etkiyi ve yönlendiriciliği Reich Deniz Kuvvetleri İstihbarat Dairesi başkanı olan Yüzbaşı Heinrich Löhlein'in yapmış olduğu ve aslında tam anlamıyla entelektüellerin bir hükümet propagandasına alet edildiği ortaya çıkmıştır.²⁰ Manifestonun yayımlanmasında doğrudan ilişkisi olan bir başka siyasetçi de o zamanlar aşırı milliyetçi Merkez Parti temsilcisi olan Matthias Erzberger'dir. Erzberger telgraf yoluyla iletişim içerisinde olduğu bilim insanlarına yazarak imzalarını toplayacaktır ve

birçoğu bu yolla metni okumadan yalnızca onun sözüyle imzalarını vereceklerdir. Friedrich Nicolai *The Biology of War* (Savaşın Biyolojisi) adlı kitabında bu durumu açıkça eleştirir ve Alman biliminin en büyük isimlerinin kendi kararlarını vermek yerine Erzberger'in politik çıkarlarına alet edildiğini söyler.²¹ Manifestonun Kayser ve Alman devletini savunan içeriğinin yanında, üslup ve dil olarak Martin Luther'in "Doksan-Beş Tez"ine benzer bir yaklaşımla kaleme alındığı söylenmektedir.²²

Manifestoyu imzalayanların çoğu, aslında metnin içeriği konusunda bilgi sahibi değildir. Daha çok savaşın ilk aylarında yaygın olarak yaşa-

nan militarist ve milliyetçi coşkunun oluşturduğu "1914 Ruh'u"nun getirdiği bir kaçınılmazlık sonucu metni imzalamış olduklarını da söylemek mümkündür. Savaş sonrasında yapılan araştırmalar imzacıların bu metne imza atmalarının ardındaki farklı gerekçeler hakkında bize bazı bilgiler sunmaktadır.²³

Bu dönemde Almanya'daki politik ve kültürel ortam ülkedeki siyasi ayrılıkların savaş karşısında geriye bıraktığı devlet merkezli bütünleştirici bir anlayışın hâkimiyetindeydi. Almanca *Burgfrieden* politik olarak adlandırılan bu durum, özellikle sistem muhalif siyasetlerini bile savaş zamanında devlete ve hükümete

Medeniyet Dünyasına Çağrı*

Bizler Alman bilim ve sanatının temsilcileri olarak, ülkemize dayatılmış olan varoluş savaşına karşı gerçekleştirdiği zor mücadelelerinde yalan ve iftiralarıyla Almanya'nın onurunu lekelenmeye çabalayan düşmanlarımız karşısında, medenî dünyayı protesto ediyoruz.

Olayların demirden ağız" yurdur Alman yenilgilerinin gerçek olmadığını ortaya çıkarımı, bunun sonucunda ise iftira ve sapkınlara önkenden daha büyük bir şevkle devreye sokulmuştur. Gerçeğin habercileri olarak bizler bütün bunlara karşı sesimizi yükseltmekteyiz.

Almanya'nın bu savaşın müsebbibi olduğu doğru değildir. Ne halk, ne hükümet ne de Kayser savaş istemisti. Almanya savaşın engellenmesi için elinden geleni yapmıştır, dünya bu iddianın kanıtlanmasını sağlayacak belgelere sahiptir. II. Wilhelm yirmi altı yıllık hükümlanlığı süresince kendisinin barışın destekçisi olduğunu yeterince göstermiş ve bu gerçeklik karıştıları tarafından bile sıklıkla kabul edilmiştir. Dahası, şimdilerde kendilerinin Attila diye isim takıldıkları Kayser'le bile evrensel barışı sağlamak üzere gerçekleştirdiği kararlı tavırları yüzünden sürekli dalga geçmekteydiler. Ancak sınırlarımızda pusuya yatmış bekleyen sayısız üstünlüğe sahip güçler bize saldırdığında bütün bir ulus son ferdine kadar ayağa kalkmıştır.

Tarafsız Belçika topraklarını işgal ettiğimiz doğru değildir. Fransa ve İngiltere'nin bu türden bir işgali gerçekleştirmek üzere karara varmış olduğu ispatlanmıştır ve aynı şekilde Belçika'nın da bunu kabul etmiş olduğu ortaya çıkmıştır. Bizim önceden bunu gerçekleştirmemizin intihar etmemiz anlamına gelecekti.

Canlılar nefsi- müdafaaının gerekli gördüğünde anlar dışında askerlerimiz tarafından tek bir Belçika vatandaşının

hayatı ve mülkiyetine zarar verilmiş olduğu doğru değildir. Sürekli bir biçimde, tekrar eden tehditlere rağmen, vatandaşlar pusu kurmuş, evlerinden askeri birliklerimize ateş açmış, yaralıları sakatlamış ve yardım göstermeye çalışan tıbbi elemanları soğukkanlılıkla öldürmüşlerdir. Bu suikastların şeytanîyemlemlerini adiline bir biçimde cezalandırmaktan başka bir şey yapmayan Almanların suçlu olarak gösterilmeye çalışılması kadar, bu suçların örtbas edilmesini sağlayacak bir körüye kullanım olamaz.

Askeri birliklerimizin Louvain'e acımasızca müdahale ettiği doğru değildir. Şehrin hiddetli sakinlerinin askerlerimize kışkırlarında haince saldırımlarının ardından, birliklerimiz yüksekli sızlayarak cezalandırma amacıyla kentnin bir bölümünü ateşe vermek durumunda kalmışlardır. Louvain'in büyükçe bir bölümü olduğu gibi korunmuştur. Meşhur Belediye Sarayı büyük oranda bozulmamış bir biçimde ayaktaadır. askerlerimiz büyük bir fedakarlık göstererek alevler tarafından yok edilmesini engellemiştir. Şüphesiz her Alman, bu korkunç savaş sürecince herhangî bir sanat eserinin halihazırda yok edilmesinden veya gelecekte yok edilecek olmasından bayağı üzgün olmalıdır. Fakat başka herhangi bir ulusun üstün selemeyeceği kadar büyük olan sanat sevgimiz karşısında, bir sanat eserini kurtarmak pahasına gerçekleştirebilecek olan bir Alman yenilgisini de aynı derecede kararlılıkla reddetmek durumundadır.

Bizim savaş halimizin uluslararası hukuka hiç saygı duymadığı doğru değildir. Disiplinsiz zalimlik bildiğimiz bir şey değildir. Fakat doğuda toprak vahşi Rus birlikleri tarafından acımasızca katledilen kadın ve çocukların kanlarıyla doymuş ve batıda domdom kurşunları askerlerimizin göğsünü dağlamıştır. Ruslarla ve Sırlarla mütefak haline gelmiş olanların ve

Moğollar ile zencileri beyaz ırkın karşısında kışkırmak gibi utanç verici bir sahneyi dünyaya sunanların kendilerini ne şekilde olursa olsun medeniyetin savunucusu olarak çağırmaya hakkı yoktur.

Düşmanlarımızın ikiyüzü bir biçimde iddia ettikleri, bizim sözde milliyetçimizden karşı gerçekleştiren bu savaşın aslında bizim medeniyetimize karşı bir savaş olmadığı doğru değildir. Alman militarizmi olmasaydı Alman medeniyetinin kökü çoktan kazınmış olurdu. Bu medeniyet, korunması için yüzyıllar boyunca soyguncu çeteleri tarafından hiçbir başka yerde olmadığı kadar berbat edilmiş topraklar üzerinde boy verdi. Alman Ordusu ve Alman halkı birdir ve bugün bu bilinçlilik her rütbe, mevki ve zümreden 70.000.000 Almanı yekvük olarak kardeşleştirmektedir.

Düşmanlarımızın elinden zehirli silahı, yalanı, kepik almayabız. Bütün yapabileceğimiz dünyaya düşmanlarımızın bizim hakkımızda yalancı şahitlik yaptıklarını ilan etmek olacaktır. Sizler, bizi tanıyanlar, bizimle birlikte insanlığı birçok kutsal emanetini koruyanlar, size sesleniyoruz:

Bize inanın! Bizim bu savaşı, bir Goethe'nin, bir Beethoven'un, bir Kant'ın mirasından kendî yüreği ve yuvası kadar kutsal olduğunu kabul eden medenî bir ulus olarak, sonuna kadar götürülebileceğimize inanın.

Bunu isimlerimiz ve onurumuzla taahhüt ederiz;

ADOLF VON BAEYER, Kimya Profesörü, Münih
PROF. PETER BEHRENS, Berlin
EMIL VON BEHRING, Tıp Profesörü, Marburg
WILHELM VON BODE, Kralliyet Müzeleri Genel Müdürü, Berlin
ALOIS BRANDL Profesör, Shakespeare Cemiyeti Başkanı, Berlin
LUJUBRENTANO, Milli İktisat Profesörü, Münih

yönelik protestolarını erteleyerek genel savaş sürecine tek ses olarak destek verilmesini talep eden ve çoğu politik ayrılığın savaş sonrası döneme bırakılması anlamına gelen bir ilkesel birliğe çağrı yapmaktaydı. Bu çerçevede Alman Sosyal Demokrat Partisi (SPD) de parlamentoda savaşı destekleyecek ve yalnızca parlamentoda Karl Liebknecht bu anlayışa karşı çıkacaktır. Daha sonra SPD'den Liebknecht, Rosa Luxemburg, Clara Zetkin ve diğerlerinin ayrılarak *Spartakist liği* kurmalarına yol açan süreç de bu genel siyasetin bir sonucuydu. Bu çerçevede aslında toplamda sistem ve hükümet karşıtı olan akademik çevreler bile bu merkezi siyasetin yörüngesine girecek

ve Almanya'nın yanında olduklarını belirten sözleri çok da sorgulama-dan kabul edecektir. Manifesto da bu siyasetin bir uzantısı olarak kabul edilen toplumsal/politik ortamın içerisinde oluşmuştur. Alman bilim insanlarının da savaşı desteklediğini ilan etmeye çalışan bu birleşik entelektüel cephe, bir anlamda "*Burgfrieden en miniature*" olarak akademik alanın seçildiğini göstermektedir.⁴ Zira bundan sonraki imza kampanyaları bu metindeki 93 isim de aşarak Alman kültür, eğitim ve bilim alanını bütünlüklü bir biçimde kapsama amacı güdecektir.

93 kişinin imza atmasının ardından birçok yerde "93'ler Manifestosu"

*Corruptio
Optimi Pessima*
(En Kötü Şey
En İyiinin
Bozulmasıdır).

olarak da anılan deklarasyona isimlerini koyan bilim insanları Nicolai

PROF. JUSTUS BRINKMANN, Müze Yöneticisi, Hamburg
JOHANNES CONRAD, Milli İktisat Profesörü, Halle
FRANZ VON DEFREGGER, Münih
RICHARD DEHMEL, Hamburg
ADOLF DEITZMANN, Teoloji Profesörü, Berlin
PROF. WILHELM DOERPFELD, Berlin
FRIEDRICH VON DUHN, Arkeoloji Profesörü, Heidelberg
PROF. PAUL EHRLICH, Frankfurt on the Main
ALBERT EHRHARD, Roma Katolik Teolojisi Profesörü, Strassburg
KARL ENGLER, Kimya Profesörü, Karlsruhe
GERHARD ESSER, Roma Katolik Teolojisi Profesörü, Bonn
RUDOLF EUCKEN, Felsefe Profesörü, Jena
HERBERT EULENBERG, Kaiserswerth
HEINRICH FINKE, Tarih Profesörü, Freiburg
EMIL FISCHER, Kimya Profesörü, Berlin
WILHELM FOERSTER, Astronomi Profesörü, Berlin
LUDWIG FULDA, Berlin
EDUARD VON GEBHARDT, Düsseldorf
J. J. DE GROOT, Etnoğrafya Profesörü, Berlin
FRITZ HABER, Kimya Profesörü, Berlin
ERNST HAECKEL, Zooloji Profesörü, Jena
MAX HALBE, Münih
PROF. ADOLF VON HARNACK, Kraliyet Kütüphanesi Genel Müdürü, Berlin
GERHART HAUPTMANN, Agnetendorf
KARL, HAUPTMANN, Schreiberhaus
GUSTAV HELLMANN, Meteoroloji Profesörü, Berlin
WILHELM HERRMANN, Protestan Teolojisi Profesörü, Marburg
ANDREAS HEUSLER, Kuzey Filoloji Profesörü, Berlin
ADOLF VON HILDEBRAND, Münih
LUDWIG HOFFMANN, Şehir Mimarı, Berlin
ENGELBERT HUMPERDINCK, Berlin
LEOPOLD GRAF KALCKREUTH, Alman Sanatçılar Konfederasyonu Başkanı, Eddelsen
ARTHUR KAMPE, Berlin
FRITZ AUG. VON KAULBACH, Münih
THEODOR KIPP, İlimi İçhat Profesörü, Berlin

FELIX KLEIN, Matematik Profesörü, Göttingen
MAX KLINGER, Leipzig
ALDOIS KNOEPFLER, Sanat Tarihi Profesörü, Münih
ANTON KOCH, Roma Katolik Teolojisi Profesörü, Münster
PAUL LABAND, İlimi İçhat Profesörü, Strassburg
KARL LAMPRECHT, Tarih Profesörü, Leipzig
PHILIPP LENARD, Fizik Profesörü, Heidelberg
MAX LENZ, Tarih Profesörü, Hamburg
MAX LIEBERMANN, Berlin
FRANZ VON LISZT, İlimi İçhat Profesörü, Berlin
LUDWIG MANZEL, Güzel Sanatlar Akademisi Başkanı, Berlin
JOSEF MAUSBACH, Roma Katolik Teolojisi Profesörü, Münster
GEORG VON MAYR, Siyaset Bilimi Profesörü, Münih
SEBASTIAN MERKLE, Roma Katolik Teolojisi Profesörü, Würzburg
EDUARD MEYER, Tarih Profesörü, Berlin
HEINRICH MORF, Roma Filolojisi Profesörü, Berlin
FRIEDRICH NAUMANN, Berlin
ALBERT NEISSER, Tıp Profesörü, Breslau
WALTER NERNST, Fizik Profesörü, Berlin
WILHELM OSTWALD, Kimya Profesörü, Leipzig
BRUNO PAUL, Uygulamalı Sanatlar Okulu Müdürü, Berlin
MAX PLANCK, Fizik Profesörü, Berlin
ALBERT PLEHN, Tarih Profesörü, Berlin
GEORG REICKE, Berlin
PROF. MAX REINHARDT, Alman Tiyatrosu Müdürü, Berlin
ALDOIS RIEHL, Felsefe Profesörü, Berlin
KARL ROBERT, Arkeoloji Profesörü, Halle
WILHELM ROENTGEN, Fizik Profesörü, Münih
MAX RUBNER, Tıp Profesörü, Berlin
FRITZ SCHAPER, Berlin
ADOLF VON SCHLATTER, Protestan Teolojisi Profesörü, Tübingen
AUGUST SCHMIDLIN, Kutsal Tarih Profesörü, Münster

GUSTAV VON SCHMOLLER, Milli İktisat Profesörü, Berlin
FRANZ VON STUCK, Münih
REINHOLD SEEßBERG, Protestan Teolojisi, Berlin
MARTIN SPAHN, Tarih Profesörü, Strassburg
HERMANN SUDERMANN, Berlin
HANS THOMA, Karlsruhe
WILHELM TRUEBNER, Karlsruhe
KARL VOLLMOELLER, Stuttgart
RICHARD VOTZ, Borchtesgaden
KARL VOTZLER, Roma Filolojisi Profesörü, Münih
SIEGFRIED WAGNER, Baireuth
WILHELM WALDEYER, Anatomi Profesörü, Berlin
AUGUST VON WASSERMANN, Tıp Profesörü, Berlin
FELIX VON WEINGARTNER
THEODOR WIFGAND, Müze Müdürü, Berlin
WILHELM WIEN, Fizik Profesörü, Würzburg
ULRICH VON WILAMOWITZ-MOELLENDORFF, Filoloji Profesörü, Berlin
RICHARD WILLSTAETTER, Kimya Profesörü, Berlin
WILHELM WINDELAND, Felsefe Profesörü, Heidelberg
WILHELM WUNDT, Felsefe Profesörü, Leipzig

DİPNOTLAR

Daha önce Türkçesi olmayan bu metnin İngilizce versiyonundan yapılan çeviri bana aittir. Metnin Almanca ve İngilizce orijinali için bkz. <http://spinnet.humanities.uva.nl/images/2015-01/professors-writers-93.pdf>. Günümüz Almanca'sında pek kullanılmayan bu deyim, yazarları tarafından, metinde biraz daha militanrızın "sert" edebi dilini kullanma isteğiyle yaratılmış olabilir. Almanca metinde "Der ehernie Mund der Ereignisse", İngilizce metinde ise "the iron mouth of events" olarak geçen bu deyim "yaşantıların çarpınmazlığı" veya "yaşadınmaz hakikat" anlamına gelmektedir. (Çeviri için yardımlarından ötürü, Biriz Berksoy, Tubu Mükus, Dinçer Durukafa ve Adil Baktıya'ya teşekkür ederim).

tarafından mesleklerine göre şöyle sınıflandırılmıştır: 17 sanatçı, 15 doğa bilimci uzmanı, 12 teolog, 9 şair, 7 hukukçu, 7 tıpçı, 7 tarihçi, 5 sanat eleştirmeni, 4 felsefeci, 4 dilbilimci, 3 müzisyen, 2 politikacı ve 1 tiyatro müdürü.⁵

İmzacılar mesleki açıdan olduğu kadar diğer birçok açıdan da homojen bir yapı göstermez. Örneğin altı kişi Yahudi kökenden geliyorken, Von Behring gibi tanınmış antisemitler de imzacılar arasında bulunmaktadırlar.⁶ Sonradan ödüle alacaklar da dahil olmak üzere Nobel sahibi 14 isim de bu listededir.⁷ Bunun dışında sanat, edebiyat, müzik ve resim alanında dönemin en tanınmış Alman bilim ve kültür insanları bildiriye imzalarını atmıştır. Büyük oranda imzacı akademisyenlerin dünya kültür ve bilim alanında oldukça tanınmış olmaları tepkileri daha da

artırmıştır. Zira birçok suçladıkları düşmanlarıyla yakın çalışmalar sürdürmüştür.

MANİFESTOYA TEPKİLER

Manifestonun yayımlanmasının ardından Almanya ile etkileşim halinde bulunan bilim insanlarının olduğu bütün ülkelerden, aslında Almanya'nın bilim insanlarını kullanarak yapmış olduğu bu propaganda'nın bir benzeri olarak da görülebilecek, protesto metinleri yayımlanmaya başlayacaktır. İngiltere, Fransa, Rusya, Portekiz, Romanya, ABD ve Brezilya'nın ardından ticari ve politik etkileşimler nedeniyle pro-Alman bir yaklaşıma sahip olan İspanya da da manifestonun dile getirdiklerini protesto eden bildiriler yayımlanacaktır.⁸ Bu bildirilerde giderek artan biçimde yer alacak olan Alman kültürü ve devleti karşıtı sözler Alman-

ya'daki tepkileri daha da artıracaktır aslında. Bu tepkisel metinlerin daha önceleri belibli bir ortaklığı ifade eden sözlerle yer vermek yerine Almanları "barbar" olarak tanımlaması, eğitilmiş kişilerin bile manifestoya rahatlıkla imza atacağı bir yeni ortamı ortaya çıkarmıştır. Örneğin imzacılardan Max Liebermann, daha sonra sorulduğunda, Alman hükümetinden yapılan bilgilendirmenin onu yanlış yönlendirdiğini söyleyecek, fakat ülkesine "vandalizm" ve "barbarlık" üzerinden yöneltilen uluslararası eleştirilerin zalimliği ve haksızlığına inandığı için de metni imzaladığını belirtecektir.⁹

Manifestonun ilk ortaya çıktığı andan itibaren içeriden tepki gösteren yegâne bilim insanı Albert Einstein olacaktır. Einstein bilinçli bir biçimde metne imza atmayacak ve bu tavı sonrasında Prusya Bilim Akademisi tarafından dışlanacaktır. Einstein yalnızca metne imza atmamakla kalmayacak, fizyoloji profesörü Georg Nicolai ile birlikte tam olarak manifestoya karşı bir metin oluşturacak ve imzaya açacaktır. *Aufruf an die Europäer-Manifesto (Appeal) to the Europeans* (Avrupalılara Deklerasyon) başlığıyla Ekim 1914 ortasında yayımlanan manifesto, daha çok Avrupa kültürünün birliğine ve parçalanamazlığına vurgu yaparak, bunu korumanın ilerideki bir barış anına bırakılamayacak kadar büyük bir önem taşıdığını, entelektüellerin görevlerinin bu işbirliği ve ortaklığı korumak olduğunu söylemektedir.¹⁰ Metni Einstein ve Nicolai dışında yalnızca iki kişi daha imzalar: Astronom Wilhelm Foerster¹¹ ve felsefeci Otto Buek. Girişimin asıl mimarı olan Friedrich Nicolai savaşın hemen başında tutuklanacak ve mallarına el koyulacaktır. Nicolai savaş devam ederken tutuklu bulunduğu hapishanede hem manifestoya gösterdiği tepkiyi açıklamak, hem de savaş ve milliyetçiliğe dönük ilişkilendirmelere bir cevap vermek için "İnsan Evrimindeki Biyolojik Bir Faktör Olarak Savaş" üzerine çalışmaya başlar. Hapishaneden kaçırılarak yayımlanan ve 1918 yılında hemen İngilizceye de çevrilecek olan bu

"Âlem-i Medeniyete Hitab" Alman Ulemasının Protestosu* Servet-i Fünun, 22 Ekim 1914.

Almanya'nın ulum ve fünununda, sanayi-i bediada en mümtaz ad olunan sınırları, Almanya'nın hasımları tarafından aleyhte neşir ve işaa olunan ekazib ve isnadatı red ile âlem-i medeniyete hıraban protesto ediliyorlar. Hadisain cereyanı, vakia isnadatı tekbiz etmekte ise de hakikîrî bu derece tahrir edilmesine, âlem nazarında Almanların bu kadar menfur gösterilmesine tahammül edemiyerek sedâ-yı hakikati izhardan kendilerini alamadıklarını söylüyorlar.

Bu protestonameye Almanların en maruf ve muhterem profesörleri imzalarını vazermişler ve göstermişlerdir ki:

*Almanya'nın harbe sebep olmuş olması doğru değildir. Ne millet, ne hükümet, ne de imparator muharebeyi arzu etmemiştir; sulhu muhafaza için çalışmıştır. İmparatorun yirmi altı senelik devre-i hükümeti bunu isbat etmiştir.

Almanya, Belçika'nın bîtaraflığını ihlal etmesiyle itham olunamaz. Delail ve saliki kaviyye Fransa ile İngiltere Belçika'nın bîtaraflığı ihlal edilmek mukarrer bulunduğunu göstermiştir.

Alman askerlerinin Belçika sivil ahalisinin hayat ve malına taarruzları da yalandır. Yalnız ateş eden sivil ahalî meşru olan mufadafat-ı nefis maksadıyla tedib olunmuştur.

Alman askerlerinin (Loven) şehrinin derüştane tahrib etmiş oldukları

hakkındaki şaiyat da kezdîr; ahâlinin asker üzerine ateş etmeleri üzerine tav'an ve kerhen şehir bombardıman edilmiştir. Şehrin büyük bir kısmı belediye dairesi harabeden masumdur. Canlarını tehlikeye koyarak Alman askerleri yangınları ıtlâf etmişlerdir.

Almanya'nın hukuk-u beşeriyeye riayet etmeyerek harb ettirgini düşmanları işaa ediyorlar, bu da yalandır. Bilakis şark sahasında Ruslar kadınları ve çocukları ıtlâf ederek Alman toprağına masum kanları dökmüşlerdir. Garb sahasında domdom kurşunlarıyla cesur Alman askerlerinin sinelerini parçalamışlardır.

Alman mefrat askerliğine karşı harb edilib Alman medeniyetine karşı harb edilmemiş de neşir ve ilan ediyorlar. Hâlbuki Alman askerliği olmasaydı, şimdiye kadar Alman medeniyeti mahv edilmiş idi. Alman askerliği, Alman medeniyetini himaye için doğmuş ve büyümüştür.

Yalan düşmanların elinden alınamayan zehirli bir silahdır. Bizim gibi Levâid ve ni'me beşeriyenin muhafızları olan cihânın bütün erbab-ı insaf ve ırsaniyetine hitab ederek hakkımızda kezb-i sarihler, iftiralar tertib ve işaa olunduğunu söylüyoruz."

DİPNOT

*Osmanlıcadan translisripsiyon sürecinde yarımları için Adil Bakıya'ya teşekkür ederim.

çalışması "Savaşın Biyolojisi" adıyla tüm dünyada basılacaktır. Kitabın giriş bölümünde Nicolai, manifesto-nun ve kendilerinin hazırladığı karşı manifesto-nun hikâyesini de uzunca anlatır. Burada, karşı manifesto-nun yayımlanmadan özel olarak imzalanması düşünülen insanlara gönderildiğinden bahsetmekte ve birçok kişinin bu metin hakkında sempatik yorumlar yaptığını fakat çoğunluğun imzalamayı reddettiğini söylemektedir. İmzalamamak için ise şu gerekçeler sunulmuştur: çoğunlukla: Kültürel kökene dair Yunanistan'a yapılan vurgunun tarihsel olarak geçerli olmadığı, böyle bir manifestonun yayımlanması zamanın kaçırıldığı, böyle bir girişimin prematüre (henüz çok erken) olduğu. Bazıları da bilim insanlarının dününün hay-huyuyla kendilerini uğraştırmamaları gerektiğini düşündüklerinden imzalamadıklarını söylemiştir.³⁴ Asıl manifestoyu imzalamak için okuma ihtiyacı bile hissetmeyen, hatta telgraf yoluyla imzasını koyanların yanında, karşı metni imzalamamak için sunulan bu gerekçeler dönemin devletle iç içe geçmiş milliyetçi ruh halinin ne kadar baskın olduğunu da göstermektedir aslında. Alman devleti savaşın ilk aylarında yaratmış olduğu devlet yanlısı milliyetçi ruh halini toplumun neredeyse bütün kesimlerini kendi etrafında toplayabilmek için kullanabilmişken, karşı bir hareketin oluşması için savaşın acı yüzünü biraz daha göstermesi gerekecektir. Örneğin dönem önemli bilim insanlarından Max Planck'ın bir oğlunun imzının hemen ardından Fransızlara esir düşmesi ve en büyük oğlunun da 1916'da Verdun'da ölmesinin sonradan, attığı imzanın ne kadar yanlış olduğunu düşünmesine yol açtığı söylenmektedir.³⁵

SAVAŞ SONRASINDA MANİFESTONUN YANKILARI

Savaş sonrasında bile bilim dünyası sarsan bu manifestoya ve bilimsel gelişimin politikaya feda edilmesine duyulan tepkiler devam edecektir. Örneğin 1919 tarihinde *The North American Review* dergisinin okur mektupları köşesinde, savaşın bit-

mesine rağmen bu manifestoya imza atanların isimlerinin unutulmaması için listenin tekrar yayımlanması istenmekte ve Louvain katliamının ardından metinde bu bilim insanlarının "doğru değildir" diye reddettikleri her şeyin doğru olduğunun ortaya çıktığı söylenmektedir. Derginin editörü Latince *falsi in uno, falsi in omnibus* (Bir şeyde hatalı olan her şeyde hatalıdır) sözünü hatırlatarak şunları yazmıştır: "Eğer bize savaşın gerçekleri hakkında yalan söylemişlerse, benzer bir biçimde kimyanın, biyolojinin veya jeolojinin gerçekleri hakkında yalan söylemediklerinin garantisini bulunmamaktadır."³⁶ Buna karşılık 1920 yılında imzacıların savaş sonrasındaki durumuna ilişkin yayımlanan araştırmaya da referans veren bir yazıda, dünya medeniyetinin ortak bir unsuru olarak Almanlarla daha fazla düşman kalınmasının bir fayda sağlamayacağını, bu yüzden tekrar barışı ve ortak iletişimi sağlamanın yollarını aramak gerektiğini ileri sürerek savaş öncesi durumun yeniden kurulmasını talep eden yazılar da görülmektedir.³⁷

13-14 Nisan 1919 tarihinde uluslararası hukuk uzmanı M. Hans Wehberg yaşayan imzacılarla temas kurarak imzalarının hâlâ arkasında olup olmadıklarını soracak ve sonuçlarını *Clemenceau und das Manifest der 93* (Clemenceau ve 93'lerin Manifestosu) başlığı altında *Berliner Tagblatt* gazetesinde 28 Ekim 1919 tarihinde yayımlayacaktır. Bu haberin yapıldığı tarihte imzacılardan 17'si hayatını kaybetmiştir, ama bunların arasında da sonradan fikrini değiştiren çokça insan olduğu bilinmektedir. Sadece 16 kişi 1914'teki bu davranışlarının arkasında olduğunu ve bugün olsa yine imzalayacağını söylemiştir.³⁸ Geri kalan yaklaşık 60 kişi çeşitli sebeplerden pişmanlık bildirmiştir. Bazıları imzaladığı şeyi aslında okumadığını, bazıları ismini telefon veya telgrafla bildirdiğini ve üniversitenin nihai görüşünü bildireceğini düşünerek imzasını verdiğini söyleyecektir. Fakat "doğru değildir" ile devam eden doğruluğu ispatlanmaz şeyleri reddeden sözleri görünce çok büyük bir hayal kırıklığına

ve utanca sürüklendiklerini ifade etmektedirler. 1921 yılında bu soruşturmanın kısa bir özeti yapan *New York Times* gazetesi Wehberg'in bulgularına yer verdikten sonra şu değerlendirmeyi yapacaktır: "İmzacılar birçok mazeret, yarı özü, birçok günlük belirtisi dile getirmekle birlikte, [onlardan] ruhlara iyi gelecek tam

bir doğrudan itiraf duymak mümkün olmamıştır."³⁹

Uluslararası alanda bu işin hâlâ üstüne gidilmesinin sebebi, Alman hükümetinin savaş zamanındaki küstahlığı ve kibrini ortaya koyabilmek için, metni imzalayanların kendi davranışlarını hatalı olarak tanımlamalarını sağlamak, böylece bu girişimin nezdinde savaşta yenilmiş olan Almanların tutumunu yargılamaktır. Dönemin Fransız başbakanı Georges Clemenceau, Ekim 1919'daki Senato konuşmasında bile hâlâ, "sözde entelektüellerin" "utanmazca" manifestosunun bildiğimiz diğer bütün suçlardan daha kötü olduğunu söyleyecektir.⁴⁰

OSMANLI'DA MANİFESTONUN YANKILARI

I. Dünya Savaşı'nın son yıllarını yaşayan Osmanlı İmparatorluğu,

"Alem-i Medeniyete Hitab - Alman Ulemasının Protestosu".

Sermet i Fünun,
22 Ekim 1914

Almanya ve Avusturya'nın yanında müttefik olarak savaşa girecek ve büyük bir yenilgi ve dağılma yaşayacaktır. Almanya merkezinde gerçekleşen bu manifestolar savaşına karşı Osmanlı'daki kamuoyu ve bilim insanlarının tepkilerinin net olduğunu dair şu ana kadar yapılmış bir araştırma bulunmamaktadır. Bu konuda derinlikli ve çokboyutlu bir araştırma yapmak ve dönemin çok yaygın, dağınık ve çeşitli yayınları arasında bir değerlendirmeye varmak mümkün olabilir. Özellikle dönemin Osmanlı bilim insanlarının bu tür bir enternasyonalizmden milliyetçiliğe daralma dönemine nasıl tepki verdiği tanımlanabilirse, Türk milliyetçiliği üzerinden yeniden şekillenen merkezî ideolojinin etkilerine dair ilginç sonuçlar ortaya çıkabilir.

Şu ana kadar bu çalışma çerçevesinde bulunabilen, manifestoya referans veren tek yayın *Servet-i Fünun* dergisidir. Derginin 22 Ekim

1914 tarihli nüshasında manifestodan bahsedilerek metnin kısaltılmış bir çevirisi verilmiştir. "Aleml-i Medeniyete Hitab" başlığını taşıyan haberde, metnin belki de en tartışmalı ve aşırı milliyetçi öğeleri çıkartılarak çok kısa bir özetinin çevirisi imzasız yayımlanmıştır. Osmanlı basınında bu metne ilişkin görebildiğimiz tek haber ve yorum bundan ibarettir.

SONUÇ

I. Dünya Savaşı savaş anlayışının değiştiği, kamuoyu unsurunun devreye girdiği ve yalnızca cephede değil, cephe gerisinde de insanların savaş motivasyonunun temel bir sorun olarak ele alındığı ilk savaş olarak görülebilir. Bu yüzden ülkeler savaşın neden yaşanması gerektiğini ıspat etmek ve kamuoyunu buna ikna etmek sorunuyla karşı karşıya kalacaktır. Bu ikna sürecinde entelektüeller, özellikle 19. yüzyıl boyunca artan toplumsal ve kurumsal meşru-

yetlerinden yola çıkılarak kullanılmak istenecektir.

93'ler Manifestosu, önceki yüzyılda bilimsel alanda enternasyonalist dayanımcı bir anlayışın yaygınlaşmasına karşı savaş ve milliyetçilik üzerinden gerçekleştirilen ayrışmanın tipik bir örneği olarak tanımlanmaktadır. Manifestonun diğer propaganda faaliyetleri dışında bu kadar önemli ve tartışılmaya devam etmesinin ardındaki neden, uluslararası dayanışma ve kardeşliği değil, ayrıştırma ve düşmanlığı körüklemesi ve bunu da bütün insanlığın ortak değeri olan "bilim" üzerinden yapmaya çalışmasıdır. Entelektüel alana ilişkin tanımlanan "iyilik ve doğruluk", savaş zamanında "kötülük ve yalan" ile tanımlanmaya başlandığında insanlığın ortak geleceğine ilişkin umudun da yok olmasına yol açacaktır. Bir Latin atasözünün de dediği gibi: *Corruptio Optimi Pessimis* (En kötü şey en iyinin bozulmasıdır).

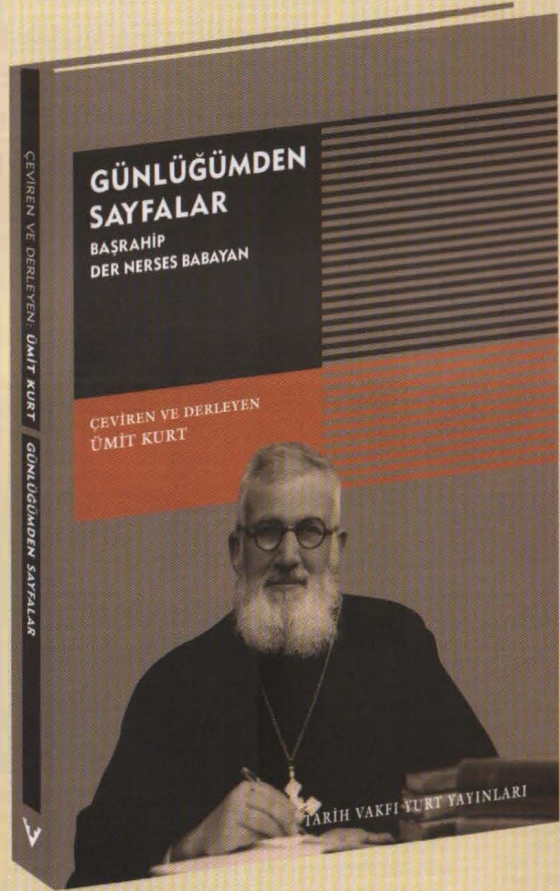
DİPNOTLAR

1. <http://www.uni-goettingen.de/en/felix-klein-and-the-SE28089Cwar-of-the-intellectsSE28089D/3077.html>
2. I. Dünya Savaşı'nda savaş karşıtı hareket için bkz. Sinan Yıldırım, "I. Dünya Savaşı'nda Avrupa'da Savaş Karşıtı Hareket", *Toplumsal Tarih* 118 (Ekim 2003): 44-49.
3. <https://www.history.com/this-day-in-history/germans-burn-belgian-town-of-louvain>; www.wsos.org/en/articles/2014/10/20/germ-020.html; Martina Bitunjac, "The Manifesto of the Ninety Three: An Act of Defence or a Symbol of the German Presumption?", *The First World War. Analysis and Interpretation*, c. 2, ed. Antonello Bignini ve Giovanna Motta (Cambridge Scholars Publishing, 2015), s. 125.
4. Tomas Irish, *The University at War, 1914-25 Britain, France, and the United States* (New York: Palgrave Macmillan, 2015), s. 10.
5. Ilse Bry ve Janet Doe, "War and Men of Science", *Science, New Series* 122/3176 (11 Kasım 1955): 911.
6. Irish, a.g.e. s. 17.
7. Erol Koroğlu, *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918)-Propagandadan Milli Kimlik İnşasına* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), s. 39.
8. encyclopedia.1914-1918-online.net/article/making_sense_of_the_war_germany
9. Roy MacLeod, "The Mobilisation of Minds and the Crisis in International Science: The Krieg der Geister and the Manifesto of the 93", *Journal of War & Culture Studies* (2017): 2.
10. Irish, a.g.e. s. 24, 32.
11. Irish, a.g.e. s. 33-34.
12. Bitunjac, a.g.e. s. 129-130.
13. Georg G. Iggers ve Q. Edward Wang (in ass. w/ Supriya Mukherjee), *A Global History of Modern Historiography* (New York: Routledge, 2013), s. 174.
14. <https://medium.com/the-mission/the-rage-of-1918-habermas-the-monster-who-fed-the-world-ec9063477a>
15. Wolfgang F. Hübner, "German artists, writers and intellectuals and the meaning of war, 1914-1918", *State, Society and Mobilization in Europe During the First World War*, ed. John Horne (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), s. 28.
16. Alan D. Boyerchen, *Nazi Döneminde Bilim (s. Reich da Üniversite)* (İstanbul: Alan Yayıncılık, 1985), s. 12.
17. Rhys W. Williams, "Und muß ich von Dante schwärmen, acht Italien gegen uns?": Carl Sternheim's Opposition to the First World War", *The First World War as a Clash of Cultures*, ed. Fred Bridgham (New York: Camden House, 2006), s. 121.
18. Bitunjac, a.g.e. s. 126.
19. Metnin yazarı olan Fülada gibi aslında imzacıların çoğunluğu da klasik muhalazakâr Alman entelektüellerinden farklı bir görünüme sahiptir. Örneğin Fülada aslında o dönemde Almanya'daki sansür karşıtı muhalefetin başını çeken bir liberal olarak tanınmaktadır. Aslen Yahudi olan Fülada III. Reich dönemine kadar yazıyacak ve ADÖYE ilhca başvuruları kabul edilmeyince Mart 1939 tarihinde intihar etmektedir. J.R.C. Wright, "Book Review: Reviewed Work: Der Aufbruch 'An die Kulturwelt' (The Manifest der 93 und die Anfänger der Kriegpropaganda in Ersten Weltkrieg) by Jürgen von Ungern-Sternberg and Wolfgang von Ungern-Sternberg", *The English Historical Review* 113/452 (Haziran 1998): 781.
20. Stephen Brockmann, "Book Review: Reviewed Work(s): Der Aufbruch 'An die Kulturwelt' by Jürgen von Ungern-Sternberg and Wolfgang von Ungern-Sternberg", *The International History Review* 19/4 (Kasım 1997): 938.
21. Georg Friedrich Nicolai, *The Biology of War* (New York: The Century Co., 1918), s. xvii.
22. Bitunjac, a.g.e. s. 125.
23. Bkz. aşağıda "The Ninety-Three Today", *The New York Times*, 2 Mart 1921.
24. <https://en.wikipedia.org/wiki/Burgfriedenpolitik>; <http://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/burgfriedenunion-sacree>
25. Nicolai, a.g.e. s. xvii.
26. MacLeod, a.g.e. s. 7.
27. Adolf von Bayer (1905 Kimya), Emil Adolf von Behring (1901 Tıp), Paul Ehrlich (1908 Tıp), Rudolf Christoph Eucken (1908 Edebiyat), Herman Emil Fischer (1902 Kimya), Fritz Haber (1918 Kimya), Gerhart Hauptmann (1912 Edebiyat), Philipp Lenard (1905 Fizik), Walther Hermann Nernst (1920 Kimya), Wilhelm Oswald (1909 Kimya), Max Planck (1918 Fizik), Wilhelm Roentgen (1901 Fizik), Richard Willstätter (1905 Kimya).
28. "Spanish Intellectuals 'On The War'", *The British Medical Journal* 2/2847 (24 Temmuz 1915): 146; "More Replies To The German Professors", *The British Medical Journal* 2/2814 (5 Aralık 1914): 982; "Reply of French Universities to German Professors", *British Medical Journal* 2/2813 (28 Kasım 1914): 930.
29. World Affairs Institute, "Resolutions of the Eighth German Peace Congress: Held in Berlin June 13-15 1919", *The Advocate of Peace* (1894-1920) 8/8 (Ağustos 1919): 250.
30. David E. Rowe ve Robert Schulmann (ed.), *Einleitung in 'Die Welt'* (Princeton: Princeton University Press, 2007), s. 64-66.
31. Foerster ilginç bir biçimde 93'ler Manifestosu'na imza atacak ve imzasını çekerek karış metne de imzasını bizzat metne imza atma kişilerin bazılarına imza sırasında aslında çok fazla bilgi dahil olmadan, hatta okumadan ve derinleştirmeden isimlerini yazmış oldukları ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Foerster aynı zamanda Alman Barış Cemiyeti'nin kurucuları arasındadır.
32. Foerster hakkında bkz. http://ipfs.io/ipfs/OnKXpynJWjWfjJnKtWfCNL2v2vedsJkD0MmXW6o9uWkU/Willhelm_Foerster.html
33. Nicolai, a.g.e. s. 203-204.
34. Brandon R. Brown, *Planned: Driven by Vision, Broken by War* (New York: Oxford University Press, 2015), s. 141-142.
35. A.W. Forman, "For the Sake of the Record", *The North American Review* 210/765 (Ağustos 1919): 283-284.
36. "As to Hating Germans", *The Advocate of Peace* (1894-1920) 8/21 (Ocak 1920): 6-8.
37. Haberle imzalarının arkasında olduğunu söyleyen bütün isimler yer almamakla birlikte yalnızca Wilhelm Doerrfeld, Siegfried Wagner, Eduard Meyer ve Max Lenin'in isimleri verilmektedir. *Berliner Tageblatt*, 28 Ekim 1919.
38. "The Ninety-Three Today", *The New York Times*, 2 Mart 1921.
39. Bitunjac, a.g.e. s. 129.

GÜNLÜĞÜMDEN SAYFALAR

BAŞRAHİP DER NERSES BABAYAN

Günlüğümden Sayfalar, Başrahip Der Nerses Babayan'ın Ermeni Soykırımı sırasında başından geçeneri ve bu dönemde nasıl hayatta kalma mücadelesi verdiğini gözler önüne seriyor. 1887'de Antep'te doğan ve 1913'te rahip olan Babayan, 16 Mayıs 1915 tarihinde tutuklanır ve Birecik'te hapsedilir. Soykırımdan sağ kurtulur; kendisi ve ailesiyle birlikte binlerce Ermeni sürgünün maruz kaldığı zulümleri ve gaddarlıkları gün gün kayıt altına alır. Babayan'ın günlüğü, Mısır'a bağlı Port Said'deki mülteci kampında on beş ay geçiren sürgünlerin bu süre zarfındaki günlük yaşam pratiklerini de tasvir eder. Günlüğümden Sayfalar'ın en çarpıcı bölümlerinden biri, 1 Nisan 1920'de başlayıp, Fransızların Antep'i Aralık 1921 itibarıyla boşaltmasıyla sona eren Antep Harbi'ne dair günü gününe tutulmuş notlarıdır. Bu notlar harbin Ermeniler açısından nasıl vuku bulduğunu bütün ayrıntılarıyla anlatan eşsiz kaynaklardır. Ermeniceden Türkçeye tercüme ettiğimiz bu çalışma "Antep Harbi"ne dair literatüre Ermenice kaynaklardan kazandırılan ilk eserlerdendir.

Online Satış: <http://dukkani.tarihvakfi.org.tr/>

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

ANADOLU YAHUDİLERİ- EĞE'DE YAHUDİ İZLERİ

ROBERT SCHILD

Özellikle İzmir Yahudileri üzerine çalışan ve bu alanda daha önce üç kitabı yayımlanmış olan tarihçi Siren Bora'nın Anadolu Yahudileri-Ege'de Yahudi İzleri adlı kitabı görsel malzemeler eşliğinde on iki bölümde Ege Yahudilerinin 2600 yıllık serüveninin kökenlerine iniyor. Kitap, yayılmacı ve siyasi amaçlara yönelik olmayan dini birlikteliklerin, toplumsal bir koruma tabakası yaratabildiği gibi, komşu halk toplulukları arasında ticari/kültürel/sosyal ilişkilerin yeşermesine de hiçbir şekilde engel olmadığının bir kez daha altını çiziyor.

Sardis Sinagogu. Ön avlunun ortasındaki, orijinali mermer olan, büyük vazo görünümündeki çeşme.

Fotoğraf:
İnci Türkçü

Anadolu gibi binyılların tanığı olan topraklarda yaşamış nice uygarlıktan günümüze kalabilmiş az sayıda halk topluluğu için kullanılagelen "mozaik" veya "ebru" gibi tanımlar bazı çevrelerde bir nostalji yaratırken, kimi siyasetçiler böylesine bir çokkültürlülüğü yok saymayı yeğliyor... Bu zıt yaklaşımlar bir yana, gerçekten sayısız ıplıktan dokunmuş bir (sihirli!) halıya benzetebiliriz Anadolu'yu. Bir bölümü tarihin derinliklerinde yitirilmiş olan bu "kadim" halkları iki ana gruba ayırabili-

riz: Vaktiyle birer devlet oluşturmuş olan Hitit, Frigya, Lidya, Truva, Urartu, Kommagene, Helen ve (günümüz "Rum"larının ataları olan Doğu Romalı) Bizanslılar ile sadece birer budun (etnik halk topluluğu) olarak görülebilen Ermeni, Zaza, Kürt, Süryanî, Keldani ve Yahudiler...

Konumuz *Anadolu Yahudileri* olduğuna göre, bu topluluktan günümüze kalmış nüfus sayısına bakarken, bu sayfalarda irdedeceğimiz kitabın yazarı Siren Bora'nın *Ağos* gazetesin-

de yayımlanmış söyleşisinde "Günümüzde özellikle son yıllarda Türkiye'de Yahudilerin yurtdışına göçünde bir artış gözlemliyor musunuz?" sorusuna verdiği cevabı nakledeyim: "Bir tarihçi olarak bu konuya ilişkin gözlemlerim oldukça sınırlı. Ancak net bir biçimde gözlemleyebildiğim bir gerçek var. O da bir zamanlar büyük Yahudi toplulukları barındıran İstanbul ve İzmir'de Yahudi nüfusunun oldukça azalmış olması. Öte yandan Edirne, Tire gibi yine büyük Yahudi toplulukları barındıran kentlerde artık bir Yahudi topluluğunun mevcut olmaması." Gerçekten de, 20. yüzyılın başlarında yüz binleri aştığı bilinen Osmanlı Yahudilerinin mevcudu, Cumhuriyet'in ilk nüfus sayımı yılı olan 1927'de 81.872'ye inmişken, günümüzde 15 binin altına düştüğü biliniyor. Türkiye Yahudileri tarihi hakkında geniş bir kütülyatı bulunan araştırmacı/yazar Rifat N. Bali, 2011 yılında kaleme aldığı bir makede² bu kayda değer erimenin toplumsal ve siyasi nedenlerine ayrıntılı biçimde değinmektedir.

Peki, Türkiye'de Yahudiler bu topraklara ne zaman gelmişti? Bu konuda halen süregelen ve düzeltilmesi gereken talihsiz bir hata, bizzat kendi cemaat yönetiminin 1992 yılın-

da öncü olduğu büyük bir tanıtım hamlesinden kaynaklanıyor. Yüz-yıllardır İspanya'da yerleşik olan Sefarad Yahudilerinin Engizisyon siyasetine bağlı olarak 1492'de bu ülkeden təcir edilmelerinin ardından Osmanlı'ya kabulünün beş yüzüncü yılını kutlamak üzere kurulan 500. Yıl Vakfı, T.C. Dışişleri Bakanlığının özellikle ABD'deki tanıtım etkinliklerini destekler biçimde 1992 yılına odaklanmıştı. Bu iki kuruluşun ulusal ve uluslararası arenadaki ortak çalışmaları, Türk Yahudileri tarihine 1492 yılını sanki bir milat olarak kazandırmıştı. İşte buradan kaynaklanan "500 yıldır konuşumuzsunuz" savsözü ile siyasallaştırılan "hoşgörü" söylemleri, bir çeşit bilgi kirliliği yaratarak —kasıtsız da olsa— kimi önemli tarihsel gerçekleri gölgeleyecetti.

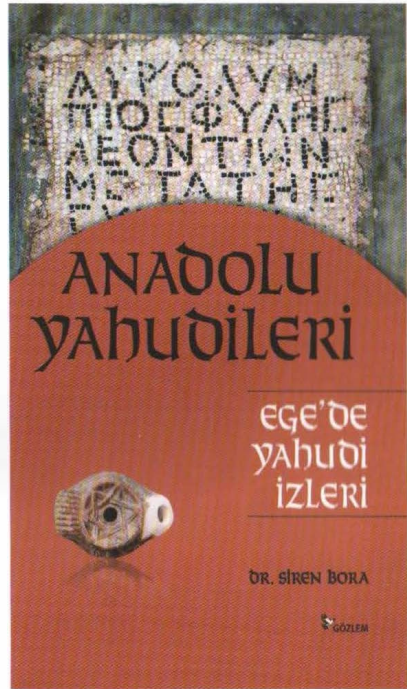
Tarihin ironik yanı şudur ki, Türkiye'de halen yaşamakta olan Yahudi toplumu üyelerinin neredeyse tümünü oluşturan Sefaradlar bu coğrafyaya en son gelenlerdi. 1492'den kısa bir süre önce, Frankfurt asıllı Edirneli Haham Yitzhak Tsarfati'nin Avrupa'daki Yahudi cemaatlerine yönelip onları Osmanlı topraklarında yerleşmeye çağırın, tarihe mal olmuş mektubu, burada oluşagelmış Aşkenaz varlığının bir kanıtı sayılırken, 1172 yılında Constantinopolis'i ziyaret eden seyyah Tudelalı Bün-yamin, bu kentte beş yüzü aşkın Karay Yahudisinin yaşadığını "Seferha" adlı seyahatnamesinde belirtmişti. Bizans'a gelince, bu imparatorlukta yaşamakta olan binlerce Yahudi, Doğu Roma-Rum tanımlamasından hareketle, Romaniot olarak bilinir. Bu bağlamda, İstanbul'da 2001'den bu yana hizmet veren 500. Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi'nde bu toplumun 1492 öncesi tarihine sadece iki üç panoda yer verilmesi, bu konudaki bir videonun ancak 2017'de devreye koyulmuş olması ve bu satırların yazıldığı güne dek Romaniotlar hakkında bir panonun bulunmaması üzücüdür.

Dr. Siren Bora'nın geçtiğimiz yılın Ekim ayında yayımlanan *Anadolu Yahudileri* adlı incelemesi bir

yandan bu "beş yüz yıllık" yanlışlığı düzeltmek, diğer yandan Sefaradlar öncesini kapsayan bilgi eksikliğini gidermek üzere yazılmış olsa gerek... *Ege'de Yahudi İzleri* alt başlığını taşıyan kitap, oldukça spesifik bu konuya meraklı olanlar için pek bir yenilik içermiyor doğrusu; Köln Üniversitesi'nden Prof. Walter Ameling'in titiz çalışmalarıyla ortaya çıkardığı arkeolojik buluntulardan tutun, *İlberiyet* gazetesinin bir köşe yazısında* gelişigüzel biçimde sözü edilen Efes örenindeki kütüphanenin basamaklarında yer alan "Yahudilerin kutsal sembolleri"ne kadar...

Burada önemli olan, özellikle ülkemizde bölük pörçük olarak bulunan bilgi kırıntılarıyla kimi uluslararası bilimsel kaynaklarda yer alan bilgilere ulaşmak, onları derlemek ve ilgili mekânlar/ören yerleri, keza oralardan sağlanmış buluntuların sergilen(me)diği müzeleri ziyaret etmek, nihayet bu dönemlere ait kazılarda bulunmuş olan arkeologlarla bizzat konuşmaktır. Ege'deki Yahudi tarihi konusunda uzman sayılıp bu konuda değişik yayınlara imza atmış, ayrıca özellikle İzmir Yahudileri hakkında üç kitabı yayımlanmış tarihçi Siren Bora'nın bu çalışmasının, iki önemli ezberi bozduğuna işaret edebiliriz: Bunların ilki, "500 yıllık konuk" edebiyatının kesinlikle yanlış olduğu, Türkiye Yahudilerinin bu topraklarda 500 değil, 2600 yıldır yaşadıklarıdır ve "konuk" *olmadıklarıdır*. Diğeri ise, Musevilğin Anadolu topraklarında kesintisiz biçimde süregelen *en eski tek tanrılı dini* oluşturduğudur.

Bazı Yahudi kavimlerinin Filistin'den Anadolu topraklarına göçleri MÖ 6. yüzyıla kadar takip edilebilmektedir ve bu akım, özellikle Kudüs'ün Romalılar tarafından MS 70 yılında yıkılmasının ardından yoğunlaşmıştır. Bu göçmenler zaman içinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin yanı sıra Kapadokya ve özellikle Ege ile Batı Akdeniz kıyılarını yurt edinerek, buralarda inanç ve geleceklerine özgün nice uygarlık izleri bırakırlar. Grek ve Romaniot Yahudilerinin Efes, Milet, Afrodiasias ve

Andriake gibi pek çok Antik kentnin yerel yönetimlerine katkı sağlayarak, içe kapanmadan komşu etnik gruplarla sürekli iletişim halinde yaşadıkları, döneminin kimi tank-larınca belgelenmiştir. Bu birlikteliğin izleri Prof. İlber Ortaylı'nın da kitaba yazdığı önsözde altını çizdiği gibi Milet tiyatrosu gezildiğinde, Yahudi sanatseverlere ayrılmış olan, kenarlarına isimleri kazınmış oturma yerlerinde dahi görülmektedir. Daha görkemli Antik ören yerleri ise İzmir'in batısında bulunan büyük Sardis Sinagogu'yla, yedi kollu kutsal şamdan *menora* sembollerinin bazı duvarlarını süslediği Efes kentidir.

On iki bölümde Ege Yahudilerinin 2600 yıllık serüveninin kökenlerine inen bol görselli bu kitap, aydınlatıcı birer kronoloji ve sözlükle geniş bir kaynakça içermekle birlikte, neredeyse bir roman gibi okunabilir. Bunun en önemli nedeni, yazarının sanki C.W. Ceram'ın *Tanırlar, Mezarlara ve Bilginler* kitabına öykünecek, konuyu anlatı biçimiyle işlemiş olmasıdır. Kitabın bu özelliği Siren

Dr. Siren Bora, *Anadolu Yahudileri* (İstanbul: Gözlem Yayıncılık, 2017).

Bora'nın "artı hanesi"ne ayrıca eklenebilir; bugüne dek bilinmeyen/algılanmayan ülke gerçeklerini ortaya çıkarırken bunların herkeşçe kolaylıkla okunabilmesi, hiç kuşkusuz içerik kadar önemlidir.

Kitabın eleştirilebilecek bir yanı, Tevrat'ın mitlerinden hareketle Babil

apaçık ortada olan büyük sinagoga kadar ayrıntılı bilgiler ediniyoruz. Kitabın asıl belkemiğini oluşturan beşinci, altıncı ve yedinci bölümlerinde ise Mısya, Frigya, İyonya, Lidya, Karya ve Likya uygarlıklarının otuzu aşkın Antik kentinin bir çeşit Yahudi topografyası çiziliyor. Burada Bergama, Efes, Foça, Priene ve

niyor. Üzerinde bulunan altı köşeli yıldızın Yahudilerce de ilk zamanlarda süsleme amaçlı olarak kullanıldığı biliniyorsa da, o dönemlerde artık dini bir sembol niteliğini kazandığını öğreniyoruz. Kitabın son üç bölümü, "İzmirli Yahudiler Türklerle ne zaman karşılaştı?" başlıklı bir incelemeyle başlayarak Osmanlı dönemine geçiş yapıyor ve kimi acı/tatlı olayların yer aldığı bir anlatıyla günümüze kadar uzanıyor.

Anadolu topraklarının en eski toplulukları arasında yer alan "yerli" Yahudilerin bu şaşırtıcı öyküsü, ilginç ve keyifli bir okuma serüveni olmakla birlikte, şu gerçekleri ortaya döküyor: Helen ve Roma halklarıyla iç içe yaşarken, ekonomik/sosyal bunalımlar, kültürel sorunlar, dahası ayaklanmalar ve savaşlarla karşı karşıya kalmış bu toplum, tek tanrılı dinin birleştirici kuvvetiyle olsa gerek, kimliğini zedeletmemiş, korumasını bilmiş ve böylece varlığını sürdürebilmiş, bu coğrafyanın değerli çokkültürlülüğünün bir diğer etmeni olma özelliğini elden bırakmamıştır.

İşte bu bağlamda *Anadolu Yahudileri*, aslen her tarih kitabında olması gerektiği gibi, önemli bir çıkarım yapıyor: Yayılmacı ve siyasi amaçlara yönelik olmayan dini birliklilikler, toplumsal bir koruma tabakası yaratabildiği gibi, komşu halk toplulukları arasında ticari/kültürel/sosyal ilişkilerin içermesine de hiçbir şekilde engel olamaz. Hele Anadolu gibi bir "köprü bölge"de hepimiz birer "konuk"uz, birbirimizde komşuyuz ve asıl önemli olan, bu komşuluğu yüzyıllar boyunca olumlu biçimde sürdürebilmektir!..

sürgünü sonuna kadar uzanan "Her Şey Nasıl Başladı?" başlıklı ilk bölümün oldukça uzun tutulmuş olmasıdır. Ne var ki, ana konu Ege Bölgesi ile ilgisi olmayan ve ana metnin sevizde birini oluşturan bu 21 sayfanın, İbrani tarihini bilmeyen okurlar için bir çeşit giriş sayılabileceği kabul edilebilir. "Ticaret, Anadolu'nun kapılarını açtı" saptamasıyla kitabın asıl konusuna giren Bora, Yahudilerin ticari olanakları ve potansiyeli cazip görünen Anadolu'nun ilgilerini çekmesi sonucu buraya yönelindiklerini ve yerleştikleri bölge halklarının etkisiyle zaman içinde kültürel açıdan Helenleştiğini, dahası yerel Grekçeyi benimseydiğini belirtiyor.

Üçüncü bölüm Anadolu'nun Roma kontrolüne girdiği döneme ve bu iki halk topluluğunun karşılıklı etkileşimlerine ayrılmış olup, özgürlükler ile kısıtlamalar/gerilimler arasındaki gidiş gelişlere yer veriyor. "Sardis, Sefarad mı?" savını sorgulayan dördüncü bölüm, Anadolu'daki ilk Musevi dini ibadethanesi olarak bilinen Sardis Sinagogu'na ayrılmış. Burada MÖ 3. yüzyılda başlayan Yahudi yerleşiminde oluşmuş zengin çarşıdan geç Roma İmparatorluğu döneminde inşa edilen ve kalıntıları bugün

Milet üzerinde özellikle durulurken, mezar taşları, menora kazıtları ve amfiteatro basamaklarında Yahudi sanatseverlerin adlarıyla dahi karşılaşıyoruz. Derken, Bodrum'un hemen yanı başında bulunan ve erken Osmanlı döneminde "Çift Kalesi" olarak bilinen, varlıklı aileleriyle öne çıkan Yahudi nüfusunun ağırlıklı olarak yerleşmiş olduğu antik Strobilos kentine uğruyoruz ve nihayet, biraz daha güneye doğru uzanarak, artık "Ege" sayılmayan eski Likya bölgesindeki antik Andriake kentinde, geç Roma döneminde inşa edilmiş olan Anadolu'nun en önemli sinagoglarından birini ziyaret ediyor, "nadide menoraları"na hayran kalıyoruz.

Bir sonraki bölümde, aslen Yahudi olup Hristiyanlığı daha sonra seçen Aziz Paulus'un bu inancı yaymak için çıktığı üç büyük seyahatte dolaştığı Anadolu'daki Yahudi yerleşimlerini anlatmasının ardından Dr. Bora, birçok tarihi araştırma ve saptamaların sahası olan İzmir'e yöneliyor. "Smyrna'da Antik Bir Bulmaca: Hedone mi? Edone mi? Adonay mı?" kıskırtmasının yer aldığı dokuzuncu bölüm, ardından Basmane kazılarında bulunan ve MS 5/6. yüzyıla tarihlendirilen bir yağ kandiline odakla-

İzmir Basmane Altınpark'ta bulunan 1.S. 5./6.yüzyıla tarihlendirilen yağ kandili

Smyrna Agora Arşivi

DİPNOTLAR

- 1 Ferida Bulancılar, Siren Bora ile söyleşti "Yahudiler 500 yıldır konduğumuzdur" saptaması, iki bin yıl hata payı içeriyor", *Agos*, 13 Ekim 2017, s. 8-9.
- 2 Rifat N. Bali, "The Slow Disappearance of Turkey's Jewish Community", *The Silent Minority in Turkey: Turkish Jews* (İstanbul: Libra Yayınları, 2013), s. 437-464.
- 3 Walter Ameling, *Inscriptions Orientis II: Kleinasiens* (Texts and Studies in Ancient Judaism 99) (Tübingen, 2004).
- 4 Melis Alphan, "Bu kalayla turizm olmaz", *İkinciYeni*, 2 Ekim 2016.

AJANS PRESS
Medyadaki Gözünüz

İHTİYACINIZ OLAN TÜM NİTELİKLİ BİLGİ ELİNİZİN ALTINDA!

Yerel, ulusal ve uluslararası medyada yer alan yüz binlerce haberi tüm dünyada takip eden **Ajans Press**, ihtiyacınız olan nitelikli bilgiyi size sunarak; sektörel gündem ve medya analiz raporlarını istediğiniz dilde hazırlar.

444 7 212 www.ajanspress.com.tr info@ajanspress.com.tr

ERKEK BACAĞINI GİYDİRMEK: ÇORAP

Avrupalı erkeklerin bacaklarının nasıl giydirildiği konusu giyim tarihinin dönüm noktalarından biri olarak kabul edilebilir. Bugünkü erkek giyiminde karşılaştığımız tarzdaki pantolonlara gelene dek erkek bacak giysisinin hangi aşamalardan geçtiğine bakmak gerekir. Bu noktadaysa pantolonun tarihini çorabın tarihinden ayrı ele almak imkânsız hale gelir. Bacaklara tarih boyunca ne giyildiğine bakmaya, külot ya da külot pantolon olarak da adlandırılan ve bacakları sıkı sıkı sararak bir nevi pantolon görevi gören çoraplardan başlıyoruz.

Avrupa'da çağlar boyu uzun, bol ve dökümlü giyim şekli, coğrafi veya sosyal karakterlerin, Doğu dünyası ile Batı dünyasının ve hatta kadınla erkeğin keskin hatlarla tanımlanmadığı beden örtüleri yarattı, giyim kuşam büyük değişikliklere uğramadan ilerledi. Büyük oranda silüetler ortak. Ancak Haçlı Seferleri aracılığıyla edinilen yeni bilgilerin etkisiyle kumaşlar özellikle din adamları ve seküler elitler için artık daha yenilikçi yollarla üretilmeye ve işlenmeye başlamıştı. Bu etkileşim 12. yüzyıldan itibaren giyim konusunda malzeme dışında da farklı bir bakış açısı ve ilgi alanı yaratmaya başladı ve aynı yüzyılda Fransız sarayında bu değişimin ilk işaretleri görüldü. Giysiler eskiye oranla daha fazla üste oturuyor ve insan bedeninin hatlarını vurguluyordu. Bu yeni, dar giyim biçimi geçmişin bol ve yekpare, çüppe kesimli biçiminden ayrıldı. Nihayet 14. yüzyıldan itibaren vücudun alt ve üst bölümleri için ayrı giysi parçalarına gereksinim duyuldu. Üste giyilen giysiler her iki cinsten de bedene sıkı sıkıya oturdu. Ancak kadınla erkeğin alt bedeninde ilk kez hem de 500 yıl kadar sürecek keskin bir ayırım oluştu. Kadın kalçası ve bacakları 1900'lü yıllara dek uzun eteklerin, jüponların, sepetlerin altına gizlenirken, erkek bacakları tam tersine etek kisimsırları giderek kısalan giysilerin altından ortaya çıkmış oldu.

Her zaman yeniliklerin ilk temsilcisi olan aristokrat erkeklerin bu giysileri toplumun alt sınıflarında kullanılmaya devam eden bol ve bedeni gizleyen giysilerle belirgin bir zıtlık oluşturmaktaydı. Bundan böyle Fransız Devrimi'ne dek bacağın vurgulanması erkekte çekiciliğin ve zenginliğin ölçütü oldu. Geçmişte malzemenin büyük talepleri olan dökümlü giysiler artık vücuda sıkı sıkı oturan ve bu kez tam tersine bedenden büyük talepleri olan giysilerle yer değiştirmişti.

Erasmus'un giysisi, "bedenin bedeni" yani adeta ikinci bir beden olarak nitelendirilmesi giysilerin bedenle bu yakın temasını gayet iyi tanımlıyor. Bu sıkı bedenler sadece farklılaşan giysi zevkini değil bedeninin keşfedildiği, ilk kez bedeninin farklı bölümlerinin ayrı ayrı gözler önüne serildiği bir dönemi de işaret etti. İslamiyet'in vücut hatlarının belli olmasını haram sayan bakış açısına ters düşecek bu yaklaşım, Doğu ve Batı kültürleri arasındaki farklılığı da görünür kıldı. Bir diğer etkisi de en ufak bir şekil değişikliğinde giyimle hale gelen bu dar giysilerin kaçınılmaz olarak giysi tüketiminin artması ve çeşitlenmesi sonucunu doğurmuş olmasıdır. Böylelikle şişmanlıklar, hamilelikler hatta bir noktaya kadar boy uzamalarını dahi tolere edebilen "ömürlük", dökümlü giysilerden,

teknoloji ve zanaat kullanılarak daha kolay çoğaltılabilen bu dar giysilere geçiş "faydacı" giyimden "süslenmek için giyinme" yani erken tüketim modalarına da öncülük etti. Böylece modern kıyafetlerin detay zenginliğini tanımlayan uzmanlık alanları (terzilik, kumaş boyamacılığı, ayakkabıcılık, dericilik, dokumacılık, örmeçilik gibi) ve bu zanaatların bulunduğu teknolojiler gelişti. Ayakkabı, şapka, düğme, kemer derken ortaya çıkan bacakları giydirmekle görevli çoraplar da uzmanlık alanı olmaya ve özel önem taşımaya başladı. Tüm bunlar hiç de şaşırtıcı olmayan bir biçimde Rönesans düşüncesinin filizlenmeye başladığı 14. yüzyıl başlarına denk düşmektedir. Batılı erkeklerin giyim tarihi açısından bu dönem önemli eşiklerden biridir.

Bu eşişin simgesel giyim parçasıysa çoraptır diyebiliriz. Ancak "çorap" dediğimizde erkek bacağının hatlarını görünür kılmak üzere sıkı sıkıya saran bir giyim eşyasını tarif ediyoruz. Bu giyim parçası kimi kez bacaklara dolanmış kumaş bantları, kimi kez tayt pantolonu veya örülerek ya da dikilerek yapılmış baldırhıkları, külotlu ve külotsuz bacaklıkları ifade ediyor. Farklı biçimleri onlarca farklı sözcükle ifade edilmiş bu giysi parçasını Türkçe ifade etmeye kalktığımızda birkaç sözcük içine hapsolüyoruz. Doğu toplumlarında görünmez kabul

edilmiş bu uzva ait bir terminoloji gelişmesine şaşmamak gerek.

Çorabın gelişim tarihini ele alırken, bacakları örtmeye yarayan ve çoğunlukla pantolon olarak tanımlanmış giysilerle başlamak gerekir. Biliyoruz ki çeşitli gereksinimlerle insanlar erken dönemlerden itibaren bacaklarını örtmeye başladılar. İlk örnekler "süvari giysisi" olarak kullanılan Doğu'nun göçebe Hun, Göktürk ve Uygur halkları ve Persler tarafından yüzyıllardır giyilmekte olanlardı. Pratikliği nedeniyle MÖ 5. yüzyılda önce komşu Çin ordusu, yaklaşık bin yıl sonra da Attila liderliğindeki Hun ordularıyla karşılaşan Bizans ordusu tarafından kullanılmaya başlanılmıştı. Görünüşe göre Kuzey Avrupa'nın savaşı ve avcı halkları da soğuktan korunmak ve ata binmek için bol pantolonları tercih etti. 6. yüzyıldan itibaren diz altları çapraz bantlarla sarılmış bu bol pantolonlar halk arasında giderek yaygınlaştı. Ancak Akdenizli erkeklerin, yani Yunan ve Romalıların "Doğulu barbarlar"ın giydiği bu iki parçalı, kapalı giysiyle yani pantolonla ilgili düşünceleri olumsuzdu. Pantolon onlar için, politik içerik taşıyan simgesel bir anlam kazanmıştı. Buna rağmen 11. yüzyıla gelindiğinde pantolon köleler, halk ve hatta soylular arasında dahi giderek yayıldı. Halk tipi olanları ayak bileğine kadar inerken, soylularınki bacak hizasında daralmakta ve her iki şekilde de üzerlerine tunik giyilmekteydi.

İşte bu pantolonların altında açıkta kalan baldırlara çorapların atası olan, tüp şeklinde dikilmiş dokumalar geçiriliyor, üzerleri şeritler yardımıyla dize kadar sarılıyordu. 12. yüzyılın başında bu "baldırlık"ların ayaklı olanları da görülmeye başlandı. Ayakların altına ince deriden tabanlar eklenen, altın renkli kumaşlarla sarılan ve diz altında püsküllü kordonlarla tutturulan soylulara has modelleri de vardı. Zaman içinde bu baldırlıkların boyu giderek yükselmeye, üste giyilen potur gibi bol pantolonların ve üzerlerine giyilen tuniklerin boyu kısalmaya başladı. Bu tunik ceketlerin altında artık kısa

pantolon boyuna ulaşmış "külot" pantolonlar (*culottes*) mevcuttu.

1450'li yıllarda Rogier van der Weyden (1400-1464) tarafından yapılan Aziz Yahya (Vahitzi Yahya) panosunun⁷ sağ kanadındaki sahnede ön planda sağ ilk dönem çoraplardan giymiş bir figür, cellat yer alır. Vahitzi Yahya'nın Başının Kesilmesi (Hirodes'in Ziyafeti ya da Salome'nin Dansı olarak da bilinir) olayının anlatıldığı bu sahnede cellat, sağ elindeki kılıcını Yahya'nın cansız bedenine dayamış, sağ taraftaki kemerden dışarıya doğru bakar ve kesik başı Salome'nin taşıdığı tepsiye koyarken gösterilmiştir. Celladın bir teki kırmızı diğeri bej renkteki çorapları dikkati çeker. Kalça hizasında olması gereken bu tür çoraplar normalde üste giyilen bir ceketin altında yer alan metalden yapılmış kuş gözü deliklere kurdele veya bağcıklarla tutturulmaktadır. Ne kadar gerilirse gerilsin düşmeye ve kırışmaya eğilimlidirler. Bu nedenle diz hizasında da bir bantla sabitlenirler. Muhtemelen oyunun aksiyonuna uygun olarak üstündeki ceketini sıyırmış celladın kılığı darmadağın olmuş ve çorapları düşmüştür.

Dönemin bir uşağın efendisini giydirmesini tarif eden kitabında yer alan talimatlar resimdeki durumu anlamamızı kolaylaştıracaktır: "Çoraplarını yukarı çekin, Delikten deliğe geçirerek onları cekete bağlayın, fil dişi tarakla saçlarını güzelce tarayın, giysilerini iyi ayarlayın: al veya yeşil, saten, cendal, kadife."⁸

Sahnede, Salome oyunun geçtiği yerin tam aksini yöne doğru bakmaktadır. Celladın hemen sağında, saray bahçesinde belli belirsiz gösterilmiş iki kişi olay karşısında yas tutanlardır. Sahnenin geri planındaysa, yemek masasında oturan Hirodes ve karısına tepsi içinde kesik başı sunan, diz çökmüş Salome görülmektedir. Ön plandaki sahneden en geridekine doğru gidışte yer alan kemerli koridorda (revak) olayı büyük bir kayıtsızlıkla izleyen kılıçlı bir adam ve pencereden dışarı bakan bir diğeri yer alır. Bu adamların da bacaklarını saran çorapları ve üzerine

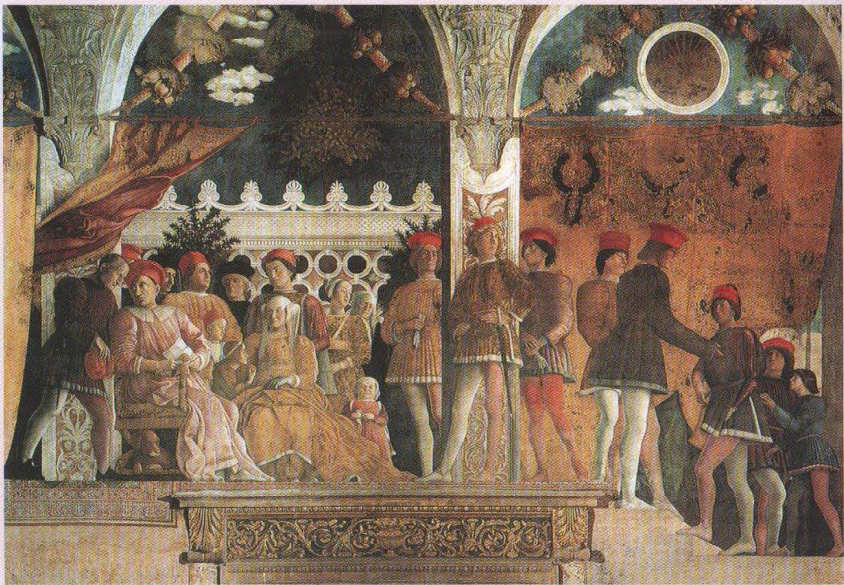
Rogier van der Weyden, Vahitzi Yahya'nın Başının Kesilmesi, Aziz Yahya Altar Panosu, (sağ panel), 1455-60, meşe panel üzerine yağlıboya, 77 x 48 cm, Staatliche Museen, Berlin.

giydikleri nispeten uzunca dubleli tunik ceketleri görülür. Ayrıca jestleri ve olay karşısındaki kayıtsızlıkları olayı bir tür sıradanlaştırma olarak algılanmalıdır. Solda görülen Salome Fransız saray modasına uygun, üstü dar bir elbise ve şapka giymektedir. Oyunun geçtiği varsayılan zamanda ve coğrafyada şüphesiz cellat, Salome ve sahnedeki diğer figürlerin böyle giyinmiş olabilecekleri düşünülemez; kompozisyonda açıkça resmin yapıldığı dönemin giyim tercihi yansıtılmıştır.

Rönesans ustalarından Andrea Mantegna'nın (1431-1506)⁴ boyadığı, Mantua Markisi⁵ Ludovico Gonzaga'nın⁶ (1412-1478) sarayında Camera degli Sposi (Eşlerin Odası) olarak adlandırılan salonda, şöminenin üst kısmındaki freskteye bir önceki resimde gördüğümüz celladın aksine çoraplarını usulüne uygun giymiş figürlerden oluşan bir grup yer alır.

Markinin aile bireyleri ve saray erkani açık havada, ağır perdelerin kapatıldığı bir portikoda gösterilmiştir. Camera picta (Camera magna picta/

Andrea Mantegna,
Gonzaga Sarayı'nda
Resmi Geçit,
1465-1474, fresk
(sıva üzerine
ceviz yağı).
805x807 cm,
San Giorgio
Kalesi, kuzey
batı kulesinde
Camera degli
Spesi (Eşlerin
Odası) kuzey
duvarı, Mantua.

Resimli Oda) ya da Gelin Odası olarak da anılan odanın freskleri, illüzyonik görüntülerden oluşan, *trompe l'oeil* tekniğinin en iyi örneklerindendir. Özellikle tavanda gösterilmiş olan *oculus*⁷ olarak adlandırılan açıklıktan görünen hayali gökyüzü ve burada yer alan figürlerin yarattığı "gerçekçi illüzyon" sanat tarihçileri açısından son derece değerlidir. Resim sanatı tarihindeki erken *sotto in su*⁸ örneklerden sayılır. Gonzaga Sarayı'nın 950 odası bulunur.⁹ Bahçeler, kilerler, yıllar içinde birbirine eklenen revaklarla saray, kentin en önemli yapı topluluğunu oluşturur. Bugün İtalya'nın en güzel eserlerinden biri olarak kabul edilen yapı aynı zamanda hem döneminin hem de daha sonraki zamanların ustalarına ait eserleri barındırır, önemli bir sanat koleksiyonuna da sahiptir. Resmin yer aldığı oda 8x8 m boyutlarında kare bir mekândır. Mantegna, odada üst örtünün kaburgalarını duvardaki plasterlarla birleştiren, mermer duvarlarla desteklenmiş, adeta mimarı bir gerçeklik yaratmıştır. Odanın resimlenmesi sırasında Mantegna'nın, Alberti'nin *Della Pittura*'da sözünü ettiği, "Resim bir gerçeklik penceresidir" sözlerine hayli itibar ettiği söylenebilir ama yine de bu sahnelerin

herhangi belirgin bir olayı işaret edip etmediği de şimdiye kadar kesin bir dille ifade edilememiştir.

Kompozisyonun solunda bir koltukta oturan ve günlük giysilerle gösterilmiş olan Ludovico (bazen II. bazen de III. Ludovico olarak kaydedilmiştir), hemen arkasında salona yeni girdiği belli olan sekreteri, Raimondo Lupi di Soragna'nın getirdiği bir mektubu henüz okumuştur.¹⁰ Ludovico'nun yanında oturan, eldivenli ve başında dönemin peçeli başlıklarından birini taşıyan kadın Kutsal Roma İmparatoru Sigismund'un yeğeni, Ludovico'nun karısı Brandenburglu Barbara'dır. Barbara'nın hemen arkasında solda oğulları Gianfrancesco (II. Francesco) ve Ludovichino, sağdaysa Rudolfo¹¹ ve kızları "güzel" Barbarina yer alır. Ludovico'nun karısı Barbara'ya elma veren küçük çocuk Paola olarak tanınır.¹² Arka planda yer alan siyah giysili kadın kaynaklarda rahibe olarak adlandırılmıştır ama çiftin Santa Chiara ve Santa Paola manastırlarındaki rahibe kızları Cecilia ya da Susanna olma ihtimali de vardır. Gianfrancesco ve Ludovichino'nun arasında görünen siyah cübbe ve şapkalı adamsa dönemin önemli hümanistlerinden,

markinin özel eğitmeni Vittorino da Feltre¹⁴ olmalıdır. Ludovico ve Gianfrancesco'nun arasından sadece yüzü ve siyah şapkası görünen figürse Leon Battista Alberti¹⁵ (1404-1472) olarak kayıtlara geçmiştir. Barbara'nın hemen yanında duran ve kompozisyonda doğrudan izleyiciye bakan tek figür olan cüce için kaynaklar Ludovico'nun kızı der.¹⁶ Dükün ayakları dibindeki köpekse sadakatin sembolü olarak kullanılmış olmalıdır. Ludovico'nun oturduğu bölümden aşağıya doğru bir halı sarkar ve sahnenin sağında merdivenlerden çıkarak muhtemelen bir kutlamaya gelen, renkli ve zengin giysiler içindeki soylulardır. Saraya gelen bu kalabalık grup iki bacağı farklı renkte çoraplarla görülür. Genç olanlar bacakları saran çoraplarının üstlerine dubleli tunik ceketler giymiştir. Bu ceketler bir sonraki resimde de görüleceği gibi daha sonra iyice kıçlarını açıkta bırakacak şekilde kılacaktır.

Sanzio Raffaello'nun (1483-1520) başyapıtlarından biri kabul edilen altar panosundaki kimi figürler de bir önceki resimde görülenlere benzer çoraplar ve biraz daha kısalmış üstlükler giymiş olarak gösterilmiş-

lerdir.¹⁷ Orta bölümde Meryem'in Taçlandırılması sahnesinin yer aldığı altar panosunun pradella bölümünde yer alan üç sahneden¹⁸ biri olan Kâhin Kralların Tapınması'nda yıkıntı bir ahırın önünde, Meryem'in kucagındaki çocuk İsa'ya saygılarını sunmaya gelen üç kâhin kral ve maiyeti gösterilmiştir. Dört İncil yazarından sadece Matta'nın¹⁹ anlattığı olaya göre, yıldızlardan haber alan üç Doğulu Müneccim,²⁰ İsa'nın doğumunu kutlamak ve bu kutsal çocuğa tapınmak için Beytlehem'e²¹ gelir. Müneccim Krallar'ın²² Çocuk İsa ve Meryem'i ziyaretleri ve hediyeler sunmaları Avrupa resim sanatında, Hristiyan ikonografisi içinde sıkça itibar edilmiş ve bolca resimlenmiş olan sahneler arasında yer alır. Matta'da, açık bir şekilde bu yıldızbilimcilerin Doğulu olduğu vurgulanmıştır. Kutsal Kitap'ta isimlerinden, kaç kişi olduklarından,²³ yaşlarından veya kral olup olmadıklarından bahsedilmez. Bu kişiler sonraki yüzyıllarda Kaspar, Melkior ve Balthazar olarak adlandırılmıştır.²⁴ En yaşlı olanı (Kaspar) her zaman İsa'nın önünde tapınma halinde, diz çökmüş olarak gösterilmiştir. Doğulu betimlemesiyle her dönemde sanatçıların zihinlerinde Doğulu ve Doğulu dendiğinde ne canlandığına bağlı olarak değişmiştir. Kimi zaman bazıları koyu renk tenli betimlenmiştir.

Persliler gibi giydirilen bu figürlere kimi zaman da büyük sarıklar (türban) takılmıştır.

Sahnedeki genç erkekler, Doğu kıyafetlerinin dökümlü üslubuna tamamen ters, daracık ve bugün için bile şoke edici olabilecek parlak renklerde çoraplar giymiştir. Sadece çizgili²⁵ giymenin bile onur kırıcı ve aşağılayıcı olduğu, köle, mahkûm ve soysuzlara zulüm edercesine zorla giydirildiği bir dönemin ardından bu parlak renkleri hayli cüretkâr kabul edilmektedir.

Giysilerdeki bu renkler kimi zaman şeritler halinde, altın desen nakışlıydı. Kimi zaman İngiliz sarayından yayılan bir modayla armaları andırır biçimde damalı kullanılmıştı. Dönemin züppe sayılabilecek varlıklı gençleri, bacaklarını, biri beyaz, sarı veya yeşil diğeri siyah, mavi veya kırmızı renkte giydirmekten utanmıyorlardı. Bacaklar birbirlerinden farklı renklerde olmakla kalmıyor bazen her bacağın öseni dahi farklı olabiliyordu. Bu çeşitlilik artık olumlu bir farklılığın göstergesiydi. Dışlanmışların kullandıkları giysilerden ziyade evde giyilen özel kıyafetler olma özelliğini taşımaya başladılar; örneğin efendinin arma renkleri aile bireylerinin ya da hizmetlilerin giysilerinde kullanılıyordu.

Bu birbirinden bağımsız giyilen çorap setleri zaman içinde kaskıllarda bir ağıla birleşerek bütünlüştü. Kalçardan bileklere kadar, bazen de ayakları da kaplayacak şekilde günümüzün taytlarına benzer bir form aldı. Bunda örgü tekniklerindeki gelişmelerin ve ipekle kadifinin keşfinin rolü büyüktür. Daha önceleri kasiğe kadar uzayan çorapların şimdiye külotlu çorapların üzerlerine giyilen ve 14. ve 15. yüzyıllarda moda olmuş, vücuda tam oturan kısa ceketlerin (*pourpoint*) ilk ortaya çıkışları ise tamamen işlevseldir. Zırhın altında kalan bedeni korumak gayesiyle yorgan gibi pamukla dublolenerek tampon görevi görmüştür. Son derece dar olması nedeniyle giyene doğrudan bir postür kazandırır. O kadar kısıdır ki giyenin içini ve edep yerini güçlüğü örter. Bu giysilerin darlığı²⁶ nedeniyle giyiniş soyunurken mutlaka birden fazla kişinin yardımına ihtiyaç vardır.

Üstelik bedeni sınıksız saran bu yeni külotlu çorapların (ya da diğer bir deyişle tayt pantolonlar) gerginliği yüzünden cinsel organlar için yer kalmıyordu. Bu nedenle pantolonların ön kısmına bir tür kılıf eklenmesi zorunlu oldu. Önceleri kemere bağlı bir küçük kese ya da epeçkiken sonraları bu kese erkeklik organının üzerine kaydı. Sicimler, düğmeler ve diğer yöntemlerle kapatılan bu "edep yeri

Sanzio Raffaello, Kâhin Kralların Tapınması, 1502, ahşap üzerine tempera, tuvale transfer, 27x30 cm (Oddi Altar panosu pradella bölümü), Pinacoteca, Vatikan.

kapağı" (braçet)²⁷ zamanla sahibinin erkeksi ve maddi kudretine göre büyümeğe başladı; süslemeler ve kullanılan canlı renklerle cinsel organların vurgulanıp abartıldığı bir prestij aksesuara dönüştü. Sıklıkla erekte olmuş penis fikrini oluşturmak, abartıyı sağlamak üzere içi talaş, kumaş, kuru yosun gibi malzemelerle dol-

bile söz ediliyor). Kapak çoğunlukla çorap rengine kontrast bir renkte seçiliyor, örneğin çoraplar sarıya koyu kırmızı ya da parlak mavi tercih ediliyordu. Bunun dışında, külot pantolonun ön kısmı renkli kuşaklar, değerli taşlar ve kurdelelerle süsleniyordu. O zamanlara ait belgeler, edep yeri kapağının "dana ya da öküz-

ni sınıf ayrımı gözetmeksizin sürdüren braçetler moda değişikçe daha az görülür oldu.

Son derece iddialı olan bu erkek modasının görüldüğü en iyi örneklerden biri de İtalya'da Parma kentine bağlı olan San Secondo bölgesinin 7. kontu olan Pietro Maria Rossi'ye (1504-1547) ait portredir. Şam işi denen desenli, brokar bir perdenin önünde, çerçevenin sağ kenarından dışarıya bakarken gösterilen kont, kürk astarlı siyah bir palto ve aynı renkte bir ceket giymiştir. Kont Pietro Maria Rossi'nin portresi, Parmigianino'nun yapıtları arasında bilinen, arka planında altın varak kullandığı tek örnekler. Resmin asılı olduğu varsayılan yer düşünüldüğünde kontun bakışları karısının portresi üzerinde olmalıdır. Arkadaki perdeyle resmin çerçevesi arasında boylu boyunca inen dar bir alanda, bir pencere ya da bir balkon korkuluğu (parapet) ve gerisinde bir kent manzarası görülür. Kent, Colosseum benzeri devasa yapı, üçgen alınlıklı binalar ve dikilitaşlar nedeniyle, büyük olasılıkla, Roma olmalıdır. Pencere içinde (ya da parapet üzerinde) üst üste konmuş kitaplar ve yine bir kitap üzerine konulmuş bir heykelticik bulunmaktadır. Bu resimden kopyalanmış başka örneklerde kitaplardan birinin üzerinde görülen "Imperio" sözcüğü kontun Fransa kralı V. Charles'in hizmetinde olduğunu ifadesi olmalıdır. Eğitimini Fransa ve Floransa'da yapmış olan kont, bir Rönesans insanı olmanın yanı sıra aynı zamanda bir Ortaçağ feodal beyidir. Parapet üzerinden görülen geri plandaki toprak ve yapılar da mülkünü temsil etmektedir. Ayrıca buradaki kitaplar, eğitim düzeyiyle ilgili ayrıcalıklı pozisyonunu da işaret eder. Kontun eli kılıcında hazır pozuysa, papa, kral ya da imparatora hizmete hazır olduğunu göstergesidir.²⁸ Pencere içindeki, ince kumaş altından görünen genç bir erkek heykeli Athena'nın görünmezlik başlığını takmış ve Medusa'yı öldürmüş olan Perseus olmalıdır. Elindeki ucu kıvrık kılıç da bunun bir kanıtıdır. Heykelticğin üzerinde durduğu kaidenin yüzeyinde bir kabartma görülür. Buradaki sahnede Perseus'un

Erasmus'un giysisi, "bedenin bedeni" yani adeta ikinci bir beden olarak nitelendirmesi giysilerin bedenle bu yakın temasını gayet iyi tanımlıyor. Bu sıkı bedenler sadece farklılaşan giysi zevkini değil bedeninin keşfedildiği, ilk kez bedeninin farklı bölümlerinin ayrı ayrı gözler önüne serildiği bir dönemi de işaret etti.

duruluyordu. Kimi zamansa mendil, para, eldiven gibi kişisel eşyaların koyulduğu cep görevini görüyordu (hatta olgunlaşması için bu kapakların içine meyveler bırakıldığından

kafası büyüklüğünde" genişletilmesinin müthiş derecede yaygın olduğunu gösterir.²⁸ Rönesans aristokratları 1500'lere dek bu hacimli braçetleriyle leçalmı atmaya devam ettiler. Etkisi-

Parnigianino
(Giolamo
Francesco Maria
Mazzuoli), Pietro
Maria Rossi,
San Secondo
Kontu, 1535-1538,
panel üzerine
yağlıboya,
133x98 cm,
Museo del
Prado, Madrid.

Pieter Brueghel (Genç),
Köylülerin
Düğün Dansı,
1607, panel
üzerine
yağlıhoya,
38x57 cm,
Walters Art
Museum,
Baltimore.

torunu Herakles iki aslan arasında, elinde *scimitar* denen pala benzeri kılıcıyla ve yanında gösterilmiş genç adamı Iolaus'un da yardımını alarak Lernaean Hydra'sını öldürmektedir. Herakles akılla kontrol edilen gücü simgeler. Bu, konta da özellikle eğitimi ve politik kariyeri nedeniyle atfedilen özelliklerden biridir. Kontun kıyafetindeki özen dikkat çekicidir. Beyaz gömlek ve Fransız usulü kesikler taşıyan beyaz çorapların üzerine kontrast renkte koyu renk giysiler giyilmiş, yukarıda ayrıntılarıyla anlatılan, çoraplarla aynı renkteki *bragett* bu giysilerin içinden çıkarılarak dikkatli çekecek biçimde sergilenmiştir. 16. yüzyılda bir tür kesik/yırtmaç modası ayakkabı, kol ve ceketleri etkilediği gibi çoraplara da sırayet etmiştir. Çorapların üst kısmında ve dizlerde meydana gelen bu kesikler bir zamandır bacağın üst kısmını ayrı bir parçaymış gibi gösteren seritlerle eşlik edince çoraplar diz hizasından ikiye ayrılmış, böylece modern kıyafetlerin bildiğimiz anlamdaki ilk çorapları ve çorap terminolojisi moda tarihine girmiştir.

Pieter Brueghel'in özellikle köylülerin yaşamından kesitler sunan resimlerinde de bragetti figürler sıkça karşımıza çıkar. Bunlardan biri de

Köylülerin Düğün Dansı adlı çalışmasıdır. Pieter Brueghel (Genç)" (1564-1638), babası Pieter Bruegel'in" (Yaşlı) (1525-1569), 1566 yılında yapmış olduğu *Köy Düğünü*'nde *Dans* resminin yaklaşık 60 kadar versiyonunu boyamış, bunların en az yarısını da imzalamıştır. Genç Brueghel'in bu kopyayı yaptığı yıllarda babasına ait olan resim Prag'da İmparator Rudolf'un koleksiyonundaydı. Buradan da anlaşılacağı üzere Genç Brueghel kopyaları gravürlere dayanarak yapmış olmalıdır. Baba Bruegel'in boyadığı resim daha sonraki yıllarda hayli revaçta olmuş, talebi karşılamak üzere de Genç Brueghel tarafından çoğaltılmıştır. Baba Bruegel'in resminde daha bir karmaşa içinde gösterilen ve resmin çerçevesinden dışarıya taşacak gibi görünen figürler, Genç Brueghel'de idealize edilmiş ve gruplandırılmış, etraflarını çevreleyen ağaç ve kulübeyle adeta resmin ortasına doğru yönlendirilmiş gibidir.

Bruegel'in döneminde oldukça zor yaşam koşulları olan köylülerin belki de yegâne nefes aldıkları zaman bu tür düğünlerdi. Sahnede, geri planda iki ağaç arasına perde niyetiyle gerilmiş kumaş üzerinde bir taç görünür. Bu simgesel olarak o "günün krali-

çesi" gelini işaret eder. Bu perdenin hemen önünde bir masa başında, başında tacıyla gelin ve yakınları, masa üzerindeki çanağa muhtemelen değeri çok yüksek olmayan madeni paralar bırakan davetlileri izlemektedir. Bu küçük hediyeler o günlerin köylüleri için önemli bir değere sahip olmalıdır. Düğünün belki de en eğlenceli anını gösteren bu dans sahnesinde ön planda yer alan erkeklerin bragetleri, soylu sınıfa nazaran daha mütevazı tutulmuşsa da, sınıf farkı gözetmeksizin bu erkeklik simgesini her kesim tarafından nasıl sahiplenildiğini göstermektedir. Sağdaki figürün, dans eşine yönelik beden dili, bragetin erkeklik gücünün simgesi olarak görüldüğünün ispatı gibidir.

Kraliçe I. Elizabeth'in 1601'de Blackfriars'a Gidişi resminde de saray stili giyinmiş son derece bakımlı ve süslü erkekler görülür. Sahnenin ön sırasında görülen erkekler 16. yüzyıla birlikte neredeyse tüm Avrupa'da bir süre moda olan şişkin, kısa pantolonlar giymişlerdir.¹¹ Bazı bölgeleri dolgulanarak geometrik ve kırışksız satırlar üzerinde süs ve mücevherlerin teşhiri sağlanmış olan bu giysiler aslında hareket kabiliyetini azaltmaktaydı. Bu yüzyılda

Robert Peake (Yaşlı), Kraliçe I. Elizabeth'in 1601'de Blackfriars'a Gidişi (Resmi Geçit Alayı), 1600, tuval üzerine yağlıboya, yaklaşık 200x250 cm, Sherborne Castle, Dorset.

resimdeki erkeklerin giydiği çorabın incelikleri de erkekler arasında gide-rek artmıştı. Öte yandan hükümdarlı-ğının üçüncü yılında (1561) kendisine ilk kez sunulan ipekten örülmüş ço-rapları giyen Kraliçe Elizabeth bun-dan böyle başka herhangi bir çorap giymeyi reddedecektir.¹⁴

Sherborne Kalesi'nde¹⁵ bulunan I. Elizabeth'in¹⁶ mayetiyle birlikte gösterildiği, Robert Peake'e (Yaş-11/1551-1619) atfedilen¹⁷ bu resim-de, bir grup İngiliz soylusu tenteli bir tahtırevanda oturan Kraliçe I. Elizabeth'i taşıırken gösterilmiştir. Grup büyük olasılıkla Elizabeth'in sa-ray mensuplarından, Worcester kon-tu Edward Somerset'in oğlu Henry Somerset (daha sonra Worcester Vi-kontu olarak anılacaktır) ve kraliçe-nin en yakınındaki 6 nedimesinden birisi olan Lady Anne Russel'in 16 Haziran 1600 tarihinde yapılmış olan düğününe gitmektedir.

Resim, Elizabeth'in süregelen iktidarı sırasında nasıl bir ikon haline geldiğinin önemli örneklerinden birisidir. Elizabeth resimde, olduğundan daha

genç ve daha muazzaf bir ifadeyle gösterilmiştir. 1594'te kabul edilen bir prensip olarak kraliçe daima genç bir kadın olarak resmedilecektir. Bu karardan sonra kraliçeye benzeme-yen tüm resimler imha edilmiştir. Bu özellikler dönemin minyatürcüleri arasında da yaygın bir prensiptir. Uzmanlar arka plandaki yapıların ve manzaranın gerçeklikte var olan bir yere ait olmadığını, daha çok Wor-cester Kontu'nun Galler'deki mülk-lerini sembolize ettiğini düşünür.¹⁸ Resimde Elizabeth'in, Sir Henry Lee (1533-1611) tarafından Genç Marcus Gheeraerts'a (1561-1636) ismarlanan ve "Ditchley Portreleri"¹⁹ olarak anı-lan resimlerden esinlenilerek betim-lenmiş olduğu da uzmanlarca kabul edilir.

Kraliçenin oturduğu tahtırevanın önünde ilerleyen erkekler²⁰ kıyafet-lerinden de anlaşılacağı gibi "Dizbağı Şövalyeleri"dir (*Knights of the Gar-ter*). En önde görülen, IV. Worcester kontu Edward Somerset'dir. Kraliçe-nin tentesini taşıyan dört kişiden sa-dece sağda geride olan beyaz elbiseli figür, Worcester kontunun büyük

oğlu Lord Herbert olarak tanımlana-bilmiştir.

1348'de III. Edward tarafından kuru-lan "Dizbağı Şövalyeleri" İngiltere'nin en prestijli birliğidir ve İngiltere'nin koruyucu azizi George'a adanmıştır. Birliğin amblemi çorap bağıdır. Üze-rinde altın harflerle "Shame on him who thinks ill of it" (*Honi soit qui mal y pense*) mottosu yazar. Birli-ğin kuruluşuyla ilgili pek çok efsane vardır. En popüler olanına göre, Sa-lisbury kontesi Calais'de bir baloda dans ederken çorabının bağı baca-ğından aşağıya kayar. Baloya katı-lanlar bu durum karşısında müstehti şekilde gülerken kral bağı alır, kadına verir ve topluluğa dönerek "Shame on him who thinks ill of it" sözünü sarf eder. Başka bir hikâyeye göre-yse, 12. yüzyılda I. Richard, Haçlılarla birlikte savaşırken bacağına bir çorap bağı bağlayan şehit Aziz George'dan esinlenmiş ve böyle bir dizbağı kul-lanmaya başlamıştır. Motto aslında Edward'ın Fransız kralığı üzerindeki hak iddiasını içerir. Dizbağı da muh-temelen hızlıca silah kuşanmanın bir aracı olan kayışlardan türemiştir.²¹

KAYNAKLAR

- Baileux, Nathalie ve Bruno Remyauy. *Modes et Vêtements* (Gallimard, 1995).
- Bard, Christine. *Pantolonun Politik Tarihi* (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2002).
- Besson, Jean-Louis. *Le Lure De La Mode* (Gallimard, 1986).
- Fischel, Anna vd.. *Moda: Geçmişten Günümüze Giyim Küşam ve Stil Rehberi* (İstanbul: Kaktus Yayınları, 2013).
- Fogg, Marnie. *Madanın Tutarı Öyküsü* (İstanbul: Hayaçperest Yayınevi, 2014), s. 45.
- Hagen, Rose-Marie ve Rainer Hagen. "The Splendours of A Small Dynasty", *What Great Painting Says* (Taschen, 2016) s. 160-117.
- Koda, Harold. *Extreme Beauty: The Body Transformed* (New York: The Metropolitan Museum of Art, 2002).
- Lester, Katherine ve Bess Viola Oerke. *Accessories of Dress: An Illustrated Encyclopedia* (Mineola, New York: Dover Publications Inc, 2004).
- Pastoureau, Michel. *Şeytan Kumaşı: Çizgilerin ve (İzslı) Kumaşın Tarihçesi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1997).
- Rublack, Ulrika. *Dressing Up: Cultural Identity in Renaissance Europe* (N.Y.: Oxford University Press Inc, 2010).
- Wilcox, R. Turner. *The Mode in Twentieth* (Mineola, New York: Dover Publications Inc, 2010) (1948).
- Zuffi, Stefano. *Gospel Figures in Art*, çev. Thomas M. Hartmann (Los Angeles: Getty Publications, 2003).
- DİPNOTLAR**
1. Ulrika Rublack. *Dressing Up: Cultural Identity in Renaissance Europe* (N.Y.: Oxford University Press Inc, 2010), s. 17.
 2. Pantoyu muhtemelen aslen Pisali olan tıccar Battista Agnelli, Bruges'deki St James Kilisesi'nde, şapeli için tasarlamış. Pantolonun orta kanadında Yahya'nın Ürdün Nehri'nde İsa'yı Yalız sahnesi, solda Yahya'nın Doğumu (Yahya'nın İsmi'nin Verilmesi), sağda Yahya'nın Yahya'nın Başının Kesilmesi (Hirodes'in Ziyafeti ya da Salome'nin Dansı olarak da bilinen) sahneleri yer almaktadır. Sahneler olayların kronolojisi göre soldan sağa düzenlenmiş. Yahya'nın emniyetli hareketi olarak İsa'yı yalız edip de orta paneele yer almıştır. Her üç olay da gök formu birer kemer içinde resmedilmiştir. Kemer için süslemeler her bir olayla ilgili tamamlayıcı sahneler ve duvar resimleri ile havarilerin heykelleri yer alır. Pano bir kilise ana girişi gibi tasarlanmıştır. Giriş kemerinin çevresinde derinlikli belirtilmiş ortamlarda sahneler betimlenmiştir. Orta panede Ürdün Nehri ve gerisindeki kent gösterimleri yan panellerde arka planda, odalar yer almaktadır.
 3. Katherine Lester, Bess Viola Oerke. *Accessories of Dress: An Illustrated Encyclopedia* (Mineola, New York, Dover Publications Inc, 2004), s. 389.
 4. Ludovico'nun İkona etmek için üç yıl uğraştığı Mantegna 26 yaşında geldiği kentte 46 yıl çalışmış ve üç nesle hizmet etmiştir. Mantegna'nın bu karardına ilişkin 180 ölümlük masası, altı kişilik huzubut ve yalız cık tahsisatı önemli olmuştur.
 5. Marki, diğket bir derive asyadan olan bir sınıfsal statüdür. Buşuğla başlı hükümdarlar ve genellikle sınırlarda kurulmuş savunma bölgelerinin komutanlarıdır.
 6. Otuz dört yıl boyunca Mantua kentinin yöneticiliğini yapmış olan Ludovico Gonzaga 1441'e Mantua markisi tayin edilir. Bu dönemde kent yıllar süren savaşlar nedeniyle oldukça fakirleşmiş, topraklarının bir kısmını kaybetmiştir. Ludovico 1445-50 yılları arasında Milano, Floransa, Venedik ve Napoli için paralı askerlik yapar. Savaşmayı aslında pek de sevmeyen, politik olarak arkasını sağlamla almak için pek de çekici olmayan Brandenburg'lu Barbara ile evlenmeyi tercih eder. Papa II. Pius Osmanlı'ya karşı Haçlı Seferi düzenlemek üzere 1459'da konsey toplantısını Mantua'da yapıp bir tür huzuf bulmuştur. Bu toplantı kent ve Ludovico için büyük bir onurdur. Her ne kadar Papa, kenti bataklık, sağlıksız, aşırı sıcak, çarabim tatsız, yememelerini işğen bulmuş olsa da bu toplantının sonunda Ludovico'nun oğlu Francesco ruhban sınıfına katılmıştır. Ludovico, Milano Dükü Sforza'nın emrindeyken Goro'da veba salgını sırasında ölmüştür. Ludovico yönetimi sırasında hümanist kültür için pek çok şey yapar. Rönesans'ın en önemli ressam ve mimarlarından Leon Battista Alberti (1404-1472) onun zamanında kente davet edilmiş ve San Sebastiano ve San Andrea kiliselerini inşa etmiştir. Papa'nın da beğenildiği gibi kente dair pek çok olumsuzluk vardır ve bunları örmek için
 7. Ludovico'nun kültüre yatırım yaptığından bahsedilir.
 8. Latince göz anlamında kullanılır ve Roma yapılarında sıklıkla görülen bir mimari elemandır.
 9. Sertto'nun şu resim ya da çizimlerde üçüncü boyca etkisi yaratmak üzere yapılan kısımlarında tavana çizilen ve böylece figürlerin havada asılı durduğu yansıması yaratan, özellikle Rönesans ve Barok dönemlerde, çoğunlukla da İtalya'da sıklıkla kullanılmış bir tekniktir.
 10. 1405'de yapıları tamamlanan, bu son derece iyi tahkim edilmiş olan ve Minio Nehri kıyısında yer alan sarayın mimarı Florentin Luca Fancelli, yapısı inşa edense Bartolino da Novara'dır.
 11. Kaynaklar hem resmin sağ tarafındaki soyulların varlığına hem de odadaki diğer resmin konusuna bağlı olarak bu mekupta 988 Francesco'nun papa tarafından kardinalliğe yükseltilmesinin haberi alınmış olabileceğini yazıyor.
 12. Bu başlıklar, saçın iki kulagin üzerinde ufak topuzlar şeklinde sarıldığı, bir saç fidesinin üzerine takılan dalgulara sahiptir. Genellikle de üzerine bir peçenin serildiği bir tel bulunur.
 13. Resimde sağda bir plâster önünde duran, belinde bir kama taşıyan sarçın delikanlının da Rudolf olduğuna yazan kaynaklar bulunmaktadır.
 14. Çifın on dört çocuğu olmuş, bunlardan dördü henüz beşekken ölmüştür. Hayatı, kalan en büyük oğulları I. Federico babasının sonra Mantua markisi olmuş, ikinci çocuğu Francesco ise Papa II. Pius tarafından kardinalliğe yükseltilmiştir.
 15. Gerçek adı Vittorino Rambaldoni olan İtalyan hümanist ve öğretmen Felice (1378-1446) Rönesans'ın mottoşu olan, sağlıklı beden, güçlü karakter ve üretken akıl timsali olan *l'omo universale* (evrensel adam) fikrini ilk dile getirenlerdendir.
 16. Floransa'da varlıklı bir ailenin çocuğu olarak doğan Alberti, *Keam üzerine (Della Pittura)* adlı kitabında ilk kez perspektif kurallarını tanımlamış ve Rönesans resim geleneğinin temellerini atmış. *Mimarlık üzerine (De re Aedificatoria)* adlı kitabında da dönemin önemli mimarı yapıları için adeta bir el kitabı oluşturmuştur. Tam anlamıyla bir Rönesans hümanisti olan Alberti'nin en önemli mimari eserlerinden birisi Floransa'da bulunan Santa Maria Novella Kilisesi'dir.
 17. Bazı kaynaklarda ailedeki küçük, kamburluk ve obezite gibi fiziksel özelliklerden uzun uzun bahsedilir ve özellikle küçük olan Ludovico'nun annesi, Pacia Malatesta'dan geldiği vurgulanır. Rose-Marie Hagen, Rainer Hagen, "The Splendours of A Small Dynasty", *What Great Painting Says* (Taschen, 2016), s. 117.
 18. Bu sahnenin temsil edildiği önemli örneklerden biri de Ravenna'da Aziz Apollinare Kilisesi neflerindeki mozaiklerde görülür. Ravenna'da betimlenen krallar yukarıdaki benzer, pantolon desenli dar pantolonlar ve omuzlarında pelerinlerle gösterilmiştir. 6. yüzyıla ait bu betimlemelerde kralların giysilerinin burada betimlenilerdeki gibi dönemin modasıyla ilgili yoktur. Bu dar pantolonlar kralların Doğulu, büyük olasılıkla da Persli olduğuna işaret eder. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Z.İ. Boyunelik, "Teodora'nın Eteğindeki Müneccim Krallar", *Toplumsal Tarih* 222 [Haziran 2012], 22-29).
 19. Diğer sahneler Meryem'e Müjde ve Çocuk İsa'nın Tapınağa Takdimi'dir. Alar panosunda görülen havarilerin gerçekliği ve kişilikli yitleri ve arka plandaki diğer sahneler, resme diğer kralların diğer olarak değerlendirilir. Pinedi Terzaghi'deki San Francesco al Prato Kilisesi'ndeki Gülli ailesinin üç üyesi için yapılmıştır. 1777'de Fransızlar tarafından kaybolmuş Pisto'nun güllüğü olan panosu 1858'de bu Duvar VII. Pius tarafından Vatikan Sütun Çatısı'na taşınmıştır.
 20. Matta, 2, 1-13.
 21. Kutsal mecliste geçen yıldız bilimciler, daha sonraki yıllarda Müneccim Krallar ya da Kâhin Krallar olarak adlandırılmıştır. Olay İsa'nın doğumunun 13. gününde, 6 Ocak'ta gerçekleşir. Ortaçağ'da İsa'nın vâlizi, Kana kentinde fakir bir Yahudi'nin düğünündeki sarap ve cımcıkları çoğaltması (Yuhanna, 2, 1-11) ve beş ekmeğin ve altı kâlla beş bin kişiyi karını doyurduğu mucizelerin de (Yuhanna, 6, 1-15; Matta, 14, 13-21; Markos, 6, 30-44; Luka, 9, 10-17) aynı tarihle düğüne inanılır.
 22. Kitabı Mukaddes Yayınları'nın 2001 tarihli çeviri kitabında Beytlehem olarak geçen kent Filistin özerk bölgesindeki Beytallahm kentidir.
 23. Maguslar olarak da bilinirler. Maguslar, 500'lü yıllarda Persler arasında yaşamış önemli bir dini sınıftır. Genellikle dini ritüel ve cenaze işlerine baktım, Zerdüş diniyi kabul etmiş ve 10. yüzyıldan sonraya haklarında hiçbir kayda rastlanmamıştır. Silir yapma, rüya yorumlama, geleceği bilme gibi özellikleri olan bu rahipler aynı zamanda dönemin gökbilimcileri olmaları. "Efendi Tepesi" olarak bilinen yer babadan oğula geçen bir göre olarak saat tutmuşlar, büyük yıldız tabir edilen bir görünümü beklenmiştir. Büyük yıldızın görülmeye başlama büyük kurtarcının geldiğini gösterirdi. Kutsal Kitap tasviri edilen Beytlehem yıldızıyla Magusların beklediği büyük yıldız aynı şey olabilir.
 24. Düşüncelerinde bu zengin hacıların sayısı on kişiye çıkar.
 25. Ortaçağ betimlemelerinde bu kişilerden sadece biri, Baltazar, diğerlerine göre daha genç olarak gösterilirken, 14. yüzyıldan itibaren her biri değişik bir yaşta betimlenmiş ve ayrı ayrı olarak Pers (Melchior), Hindistan ya da Çin (Balthazar) ve Arabistan (Kaspar), yani bir anlamda o günün bilinen dünyasındaki üç kıtayı, Avrupa, Asya ve Afrika'yı simgelemişlerdir. Bu değişik ırk, yaş ve kıta sembolizasyonu Nuh'un soyundan gelmiş oldukları dair mancin yerleşmesinin bir sonucu olmalıdır.
 26. "Çizgi, damalı, yüzeylerin ayrıcalıklı gösterimi ve Tarkilığı Ortaçağ kültüründe edersiz, kırılı ya da hasta anlamına gelmekteydi. Ancak 12. yüzyıldan itibaren aşkırı (şavaş alanlarında ve turnuvalarda savaşçıların tımarak) hem toplumsal (feodal) toplumun üst tabakasına kimlik kazandırdı" İhtiyaçları ortaya çıkan armalar parçaları renkli giymen de önünü açtı. Bazı renkli görges, bazen mükiye işaret, bazen de süsleme motifleri olarak kullanılan armalar her türlü ortamda

belirmeye başladılar. Sivil ve askeri giysilerde, binarlarda ve antarlarda, mobilya ve kumaşlarda, kitaplarda, mührlerde, madeni parçalarda, sanat eserlerinde ve günlük eşyalarında: "Pastoureaux, Michel, *Şeytan Kumaya: Çizimler ve (İzgil) Kumaşlar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1997), 541-44.

- 26 1344-50 arasında yazan yarı resmi "Grandes Chroniques" in bir yazısı şu nedenle kesinlikle emin olabildiğimiz ki, Fransız aristokratları Tanrı onların yeni görünüşüne öfkeli olduğu için 1346'da Clergy'de yenilmişti. "Bir 14. yüzyıl Alman şairi nükleer bir şekilde Lady Love'in on yıllık uykusundan yeni bir soyalemin kendisine takdim edilmesi için uyanmasını tahayyül eder. Kadın düpedüz kahkahalara boğulur ve adamı selamlar: 'Hösgeldin! Bay Çupak-Kıç! Sonra Lady Love bu şapşal sövalyeye güzelim bahçesini terk etmesini söyler lakin adamın bir tasma takılıp tökezlediğini ve ayağa kalkmadığını görür. Vücudunun üst kısmı bir çuval gibi sıkıca bağlanmıştı. Love leydinle ona yardım etmelerini söyler." Rublack, *ese*, s. 16.

- 27 *Codpiece* olarak geçen bu parça cord (morina balığı) ve *acrotum* (testis torbası) kelimelerinden türemiştir. Ortaçağ'da k.a. edilmiş braket (*brussette*) kelimesi Galyalıların *bracie* kelimelerinden evrilmiştir. Erkeğin cinsel organlarını örtme işi parçasını ifade eder. Türkçede edep kapakı şeklinde de kullanılır.
- 28 Edward Fuchs, *Ahlet Tarihî* adlı yapıtında, "Erkekler o dönemde tamamen aşı uçuşları varan duygularla, bu giys parçasından bir sütyen ve gösteriş nesnesi varılardı. Böylece, yalnızca ilkan da gözle görülmeye yettinmiş, uygun bir biçimde bakıldan doğrudan kendilerinde toplayırlardı," diye belirtir.

- 29 Kont'un 1527'de Papa Clement'in (1478-1534) hizmetinde olduğu bilinir. Medici ailesinin bir ferdi olan Giulio de' Medici, babası henüz doğmadan öldüğü için annesi Müsteşem Lorenzo da Medici tarafından eğitildi. Önce kardinalliğe yükseldi, ardından da 1523'te papa seçildi. Bu yıllarda Avrupa'da baş gösteren Osmanlı tehditleri nedeniyle İngiltere, Fransa ve İspanya arasında süren savaşları sona erdirip Hristiyan birliğini sağlamaya çalıştıysa da başarılı olamadı. İmparator Başkaları Marino Ascurio Caracciolo bu konuda hazırladığı bir raporda "Hristiyan şehitlerini fetheden bir Türk tehdidi varken, Hristiyan âlemine genel bir barış getirmeyi Papa'nın ilk görevi olarak görmüş olmalı ki, İmparator'a kendisine bu konuda yardım etmesi için yalvardı" diye yazar. Clement ayrıca, tarihin önemli olaylarından birisi olarak kabul edilen VIII. Henry'nin, Anne Boleyn'e evlenilebilme için karısı Argentan Catherine'i başlamak istediği davada da Henry'ye yardımcı olmayarak Londra İngiltere Kilisesi'nin kurulmasına bir anlamda yardım etmiş oldu. Henry'ye karşı bu tutumunda Catherine'nin yeğeni Fransa Kralı V. Charles'e baskıları da önemli olmuş olabilir. Clement, 1527'de Roma Bourbon Dükü II. Charles tarafından kuşatılınca, altı ay süreyle Roma'da Castel S'Angelo kalesinde rehin olarak tutuldu. Bu sırada Roma'nın yağmalanmasına yasa tutmanın bir işareti olarak sakal bıraktı. Papazların tıraşlı olmalarını öne alan Hristiyan kanunlarına aykırı olan bu durumunu Roma kuşatması kalktıktan sonra da değiştirmeyerek ölene kadar sakallı kaldı. Kendisinden sonra gelen en az 24 papa daha sakal bıraktı.

- 30 Genç Pieter, ilk eğitimini minyatür bükükarnesi Maria Verhulst'ten almış, daha sonra Anvers'e gitmiştir. Çoğunlukla babasının eserlerini kopyalamıştır. Bu kopyalar o kadar iyidir ki uzmanlar gerçekte kime ait oldukları belirlemek zorlanırlar. Anvers'te olduğu zamanlarda

kendi oğlu Pieter Bruegel (II), ünlü Flaman manzara ustası Frans Snyders ve Gonzales Coques'in de aralarında olduğu pek çok sanatçıya hocalık yapmıştır. Genç Bruegel aynı zamanda "Hell Bruegel" olarak da adlandırılmış, bu lakadı da yapmış olduğu fantastik (güçlü) resimleri nedeniyle edinmiştir. Ancak son zamanlarda yapılan araştırmalar aslında bu resimleri kardeşi Jan Bruegel'in (Yaşlı) boyadığını göstermiştir.

- 31 Zaman zaman "Köylü Bruegel" olarak da anılan baba Bruegel 1559'da soyadındaki "h" harfini atarak resimlerini Bruegel olarak imzalamıştır. Yakınlarıysa "Brueghel" veya "Brueghel" şeklindeki kullanıma devam etmiştir.
- 32 *Atık Havada Düşün Demek (Wedding Dance in the Open Air)*, 1566, panel üzerine yağlıboya, 19x157 cm. Institut de Arts, Detroit.
- 33 Fransa'da bu pantolonların giyilmesi 1562'de çıkarılan bir yasayla yasaklanmıştı. 1599'e ait bir kayıt, VIII. Henry'nin kız kardeşi olan Presens Mary'nin gardiöranının bir parçası olarak iki çift örme çarabı listeliyor. Kendisinin gardiöbanda ysa altı çift siyah ipek örgüsü çorap var. Fransa da, el örgüsü ipek çoraplar ilk önce 1559 yılının Haziran ayında II. Henry tarafından kraliyet düğününe katılırken giyilmiştir.
- 35 Güneybatı İngiltere'de bulunan Sherborne kasabasında, 12. yüzyılda Salisbury Piskoposu Roger tarafından inşa edilen Sherborne Kalesi 1592'de Sir Walter Raleigh'nin mükiyetine geçer. Raleigh önce kaleyi modernize etmeyi düşündüyse de 1594'te kalenin yanındaki çeyrek parkı için yeni bir ev yapar. Geniş kare pencere, dört katlı diddörgeğin yapının dört köşesine 1600 yılında tepelerinde hayvan armaları olan altıgen kuleler eklenir. Yapının mükiyeti 1617 yılında diplomat Sir John Digby'e geçer. Digby de binaya dört kanat ekleyerek bugünkü haline kavuşturur. Bugün halen Digby ailesine ait olan ev zengin sanat koleksiyonu, orijinal mobilyaları, porselen takımları, orijinal mutfak ve 16 hektarlık müsteşem bahçesiyle 1969'da kamuya açılmıştır.

- 36 VIII. Henry ile Anne Boleyn'in kızı olan I. Elizabeth (1533-1603) üvey kardeşi I. Mary'den sonra tahta çıkmış, 1558-1603 tarihleri arasında İngiltere tarih için son derece önemli bir dönemde, ülkedeki kalmıştır. Aynı zamanda İrlanda'nın ve sembolik olarak Fransa'nın da kraliçesidir. Pek çok talibi olmasına karşın hiç evlenmeyerek "bakire kraliçe" unvanını alan Elizabeth döneminde, İngiliz Kilisesi'nin de temelleri sağlanmış, dönemi görece olarak barış ve refah dönemi olarak kayıtlara geçmiş, dış bütçede büyük ilerleme kaydedilmiş, edebiyat kültürü gelişmiştir.

- Robert Peake, kuyumculuk ve minyatür resim eğitimi almış, Kraliçe Elizabeth'in de içinde yer aldığı kalabalık grup resimleriyle ilk kez adını duyurmuş, İngiliz minyatür geleneğinin önemli temsilcilerinden olan bir sanatçıdır. Elizabeth'in ölümünden sonra, Kral I. James'in baş ressamı olur. *Serjeant Painter* denen bu statü İngiliz aristokrasi içinde son derece itibarlı ve kazançlı bir pozisyondur. Görevleri ve sorumlulukları arasında kraliyet mensuplarının portrelerini yapmakta kralın malikanesi, arabası, tekneleri, flamanları gibi her türlü eşyayı birlikte saray eğlencelerinin masrafları var. Bütün karışığı yapılan ödemeye yılda 1000 pound'u geçer.

- 38 Resmin Worcester Kontu'nun kraliçenin atlarının sorumlusu olarak atanması şerefine yine kont tarafından ismarlanıldığı iddia edilmektedir.
- 39 Ditchley Roma villalarından olduğu, daha sonra kraliyette ait alan olarak tahsis edilmiş ve 1583'te Sir Henry Lee'nin (1533-1611) mükiyetine geçmiştir, Oxfordshire

yakınlarındaki Chelbury'de bir mülktür. 1722'de kuzen II. Charles Kont George Lee ise koruluk alanı hıgünlü yapıyı inşa ettirmişti. Henry Lee'nin bu mülkü Elizabeth tarafından da ziyareti edilmiştir. Henry Lee bu ege, askar özer kraliçenin bir portresini dönemin önemli Flaman sanatçılarında, Todor Sarayına itibar gören Gen. Marcus Gheeraerts'a ismarlamış (1592), tuval üzerine yağlıboya, 24x152 cm, National Portrait Gallery, Londra, resimde Elizabeth, Britanya Adaları'nı gösteren bir harita önünde, bir ayaz, ziyareti vurgulamak üzere Ditchley malikanesi üzerine gelecek şekilde tasvir edilmiştir. Resim yapıldıktan sonra asıldığı yer ile anılmaya başlanmış ve Elizabeth portreleri için bir prototip oluşturulmuştur. Malikâneye birkaç kez el değdiştirildikten sonra 1933'te Kozal Tree tarafından satın alınmış, dönemin ünlü iç mekân tasarımcısı Nancy Lancaster tarafından yeniden dekore edilmiştir. Bu dekorasyon Lancaster'a "dünyadaki herkesten daha nice bir zevke sahip kişi" unvanını kazandırmıştır. II. Dünya Savaşı sırasında, hava saldırılarından korunmak için Winston Churchill de kullanmıştı. Aynıntı bilgi için bkz. [96](https://www.wikizero.com/En/Ditchley%20Solan%20Mugrave%20Konu%20Edmund%20Shelfield,%20Effingham%20Lords%20Howard,%20Cumberland%20Konu%20George%20Clifford,%20Hunster%20Konu%20George%20Carter,%20Sussex%20Konu%20Robert%20Raddcliffe,%20Shrewsbury%20Konu%20Gilbert%20Talbot%20Devlet%20Kilise%20gösterimleri%20dir.%20Birliğin%20kuruluş%20tarihinde%20farklı%20bilgiler%20var.%20ancak%20ilk%20kez%20kralın%20gardırbuylu%20ılgılı%20faturalar%201548%20tarihinden%20itibaren%20görünmeye%20başlar.%20Her%20ay%20143%20tarihlili%20Bruegel%20Garten%20Kitabında%20birliğin%20kurucusu%20olan%2025%20sövalye%20resmedilmiştir.%20Birliğe%20üyelik%20kuralları%20son%20derece%20sık%20ve%20sınırlıdır.%20Sadecce%20monarşi%20çikere%20yer%20almak%20ve%20Galler%20prensi%20olmay%20içer.%20Sadecce%2024%20yaş%20vardır%20her%20üyeyin%20önerdiği%209%20kişi%203%20baron%20ve%203%20sövalye%20aslı%20üyelige%20geçene%20kadar%20yede%20kalır.%20Galler%20prensi%20Dibazı%20Birliğin%20kuruluş%20sövalyesi%20olarak%20kabul%20edilir.%20Birliğin%20birde%20kadınlar%20kolu%20vardır.%20Birliğin%20son%20kadını%20yedi%20VII.%20Henry'nin%20annesi%20Margaret%20Beaufort%20tur.%2019%20yüzyıldan%20başından%20itibaren%20Birliğe%20yanbancılar%20da%20kabul%20edilmeye%20başlanmıştı.%201856'da%20Sultan%20I.%20Abdülmedit%20Yahşin%20Sövalye%20unvanını%20almıştı.%20Avrupalı%20ve%20Hristiyan%20olmayan%20iki%20üye%20Japon%20İmparatorudur.%20Güney%20Amerika'dan%20Brazilya%20İmparatoru%20II.%20Pedro,%20Asya'dan%20İran%20İmparatoru%20Nasreddin%20Şah,%20Afrika'dan%20Etiyopya%20İmparatoru%20Haile%20Selassie%20bu%20yanbancı%20üyeler%20arasındadır.%20Vatana%20tharet,%20savga%20kaçma%20veya%20biri%20üyelerinden%20birine%20karşı%20silahlı%20birlikten%20atılmak%20için%20yerel%20nedendir.%2015.%20yüzyıldan%20itibaren%20Gözellik%20düşürme%20törenlen%20yapılmış,%20üyeler%20ve%20adalar%20Windsor'daki%20Aziz%20George%20Şapelinde%20bir%20araya%20gelmektedir.%20Kedimeli%20üye%20yüksək%20sesle%20üyelikten%20düşürme%20geçelgesi%20için%20okur.%20Teşvifat%20bir%20merdivene%20tırman%20ve%20kralın%20flamasını,%20tacını,%20müçirini%20ve%20kılıcını%20aşağıya%20fırlatır.%20Ger%20kalın%20teşvifat%20lar%20eşyalan%20kapının%20dışına%20kadar%20tekme%20yere%20çakar.%20Son%20seremoni%20Ormonde%20dükü%20James%20için%201716'da%20yapılmıştır.%20I.%20Dünya%20Savaşı%20sırasında%20(1915)%20iki%20monark%20(Alman%20İmparatoru%20II.%20Wilhelm%20ve%20Avusturya%20İmparatoru%20Francis%20Joseph) ve%20aralarında%20İtalya'dan%20II.%20Victor%20Emmanuel ve%20Japon%20İmparatoru%20Hirohito'nun%20da%20bulunduğu%206%20yanbancı%20üye%20II.%20Dünya%20Savaşı'nı%20İngiltere'nin%20karşısındaki%20ittifak%20günce%20birlikten%20ihraç%20edildi.%20Japonya'nın%20üyeligi%201917'de%20İngiltere'ye%20ziyareti%20sırasında%20yenildi.%20Birliğe%20üye%20alanın%2026'da%20fakr%20sövalye%20vardır.%20Bunlar%20askeri%20erkek%20anarsından%20gelen%20fakir%20düşük%20emeklilerdir.%20Windsor%20kalesinde%20odaları%20vardır,%20maaş%20ödenir,%20resim%20törenlerinde%20kırmızı%20çeketli%20üniformalarıyla%20resmi%20geçitte%20yer%20alırlar%20ve%20günlük%20olarak%20daha%20etneleri%20beklenir.</p>
</div>
<div data-bbox=)

—2018—

MEHMET H. DOĞAN ÖDÜLÜ

Aday olacak
şir eleştiri/inceleme/araştırma
eserlerinin son teslim tarihi:

31 Ocak 2018

Ödül: 5000 TL

Seçici Kurul Üyeleri:

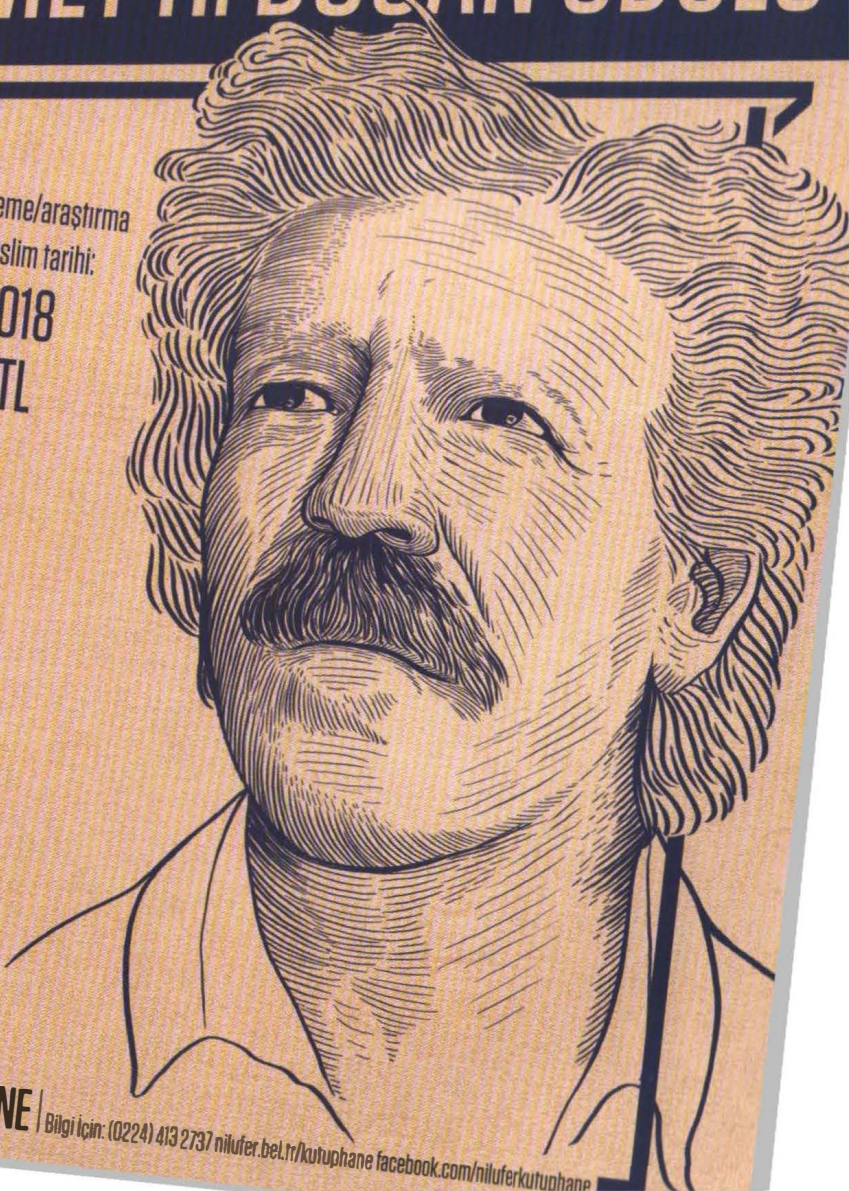
Orhan Alkaya

Merin Celal

Gültekin Emre

Haydar Ergülen

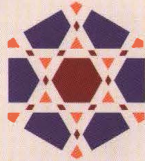
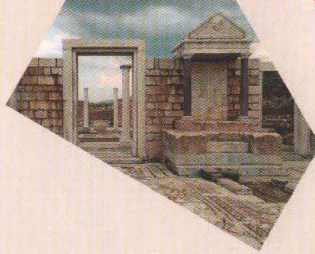
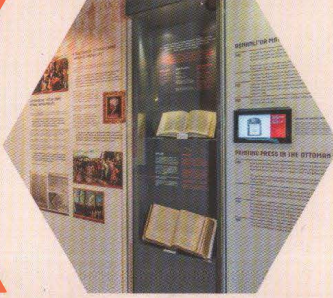
Orhan Tekelioğlu

NİLÜFER
BELEDİYESİ KÜTÜPHANE

Bilgi için: (0224) 413 2737 nilufer.bel.tr/kutuphane facebook.com/niluferkutuphane

*Bu coğrafyada
asırlara dayanan
ortak tarihin
izinde...*

500.YIL VAKFI
TÜRK MUSEVİLERİ
MÜZESİ

[f/500.Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi](#)

[@jewishmuseumofturkey](#)

[@muze500](#)

Bereketzade Mahallesi Büyükhendek Caddesi No:39, Beyoğlu, İstanbul
info@muze500.com www.muze500.com